

2

ИУАЩХЬЭМАХУЭ

2022

ИУАЩХЬЭМАХУЭ

ISSN 0206 – 5266

МАРТ • 2022 • АПРЕЛЬ

2

ІУАЩХЪЭМАХУЭ

12+

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЭ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКЭ
ЖУРНАЛ

1958 гъэ лъандэрэ кыдыокі

март **2** апрель

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм
и «КъБР-Медиа» къэрал кӀзонэ
ІуэхущӀапӀэм кыдегъэкі

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЪЭР
Мыкъуэжь Анатолэщ

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, Бақыу Хъанджэрий, БищӀо Борис,
Гъут Іэдэм, Истэпан Залинэ (жэуап зыхь секретарь),
Къэрмокъуэ Хъэмид, Тэтрокъуэ Астемыр, Тхъэгъэзит Юрэ,
Тымыжь Хъэмыщэ, Хъэвжокъуэ Людмилэ

НАЛШЫК
2022

Псалъащхьэхэр

ЖьантІэ

ТхакІуэ ШэджыхьэщІэ Хьэмыщэ кызыэралъхурэ илгэс 90 ирокъу

Къэрмокъуэ Хьэмид. Гум псори къонэ..... 3

ШэджыхьэщІэ Хьэмыщэ. ЦІыхубз насып. Нысэ. *Рассказхэр*..... 8

УсакІуэ Гьубжокъуэ Лиуан кызыэралъхурэ илгэс 85-рэ ирокъу

Хьэвжокъуэ Людмилэ. «Си ужьыр махуэ пхуху...» – бжызоІэ,
лгэхэ!»..... 47

Гьубжокъуэ Лиуан хужаІахэм щыщ пычыгъуэхэр..... 53

Гьубжокъуэ Лиуан. *Усэхэр*..... 57

Критик, литературэдж Тхьэгъэзит Юрэ илгэс 75-рэ ирокъу

Гьут Іэдэм. Дунейпсо пщалгэр и теггэщІапІэу..... 67

Хьэвжокъуэ Людмилэ. ЩІэныггэр и гьуазэу..... 73

Тхьэгъэзит Юрэ хужаІахэм щыщ пычыгъуэхэр..... 77

Артист Шьыбзыхьуэ Басир илгэс 70 ирокъу

Истэпан Залинэ. ІэщІаггэр псэм хэлгмэ, пхузэфІэмыкІын
щыІэкъым. *Интервью*..... 80

Прозэ

Лохвицкий Михаил. Уафэгъуагъуэ макъ. *Повесть*..... 92

Усыгъэ

Ацкъан Руслан. *Усэхэр*..... 127

Культурэ

Истэпан Залинэ. Хьуапсэ и псэ кІуэдыркъым..... 142

Сабийхэм папщІэ

Мэз Аниуар. *Усэхэр*..... 152

Псалгъэжъу зэхэль псалгъээзблэдз..... 166

ГУМ ПСОРИ КЪОНЭ

И иужьрей тхылъым и Iэрытхыр хьэзыр хьуауэ 1999 гъэм дунейм ехыжащ ар зи IэдакьэщIэкI тхакIуэ ШэджыхьэцIэ Хьэмыщэ. Ди литературэм хэджэлыкIащ абы и лэжыакIуэ цIэрыIуэхэм ящыщ зы – и мурад псори мызэщIауэ, куэд хузэфIэкIами, нэхьыбэжым хуэпабгьэрэ и кьару илгыгьуэу.

Дунейм щехыжкIэ цIыхум кызыэренэкI и гуащIэр, и лэжыгьэр, и цIэр. МылIэжын щыIэкъым – псэ зритахэм ящыщ зыи зэмыбэкъуэфын хабзэщ ар. ЦIыхур мылIа пэлъытэщ, абы и гуащIэр, и лэжыгьэр, и цIэр бэм ягу кьинэмэ. ТхакIуэм дунейм кьытринэр уасэ зимыIэ фIыгьуэщ – абы и кьалэмыпэм кьыщIэкIа тхыгьэхэр гьащIэ кIыхь хьу хабзэщ щахуэфашэм деж. Апхуэдэ тхыгьэ куэд кызыэринэкIащ ШэджыхьэцIэ Хьэмыщэ – ди литературэм и жьантIэр кьалъысауэ, цIыхум гукьинэ ящыхьуауэ. Зыми шэч кьытрихьэжынкъым ШэджыхьэцIэ Хьэмыщэ и тхыгьэхэм ди литературэм, псалъэм

папщIэ, прозэм, лъэбакъуэщIэ зэрырагъэчам – и рассказхэми, и повестхэми, и романхэми. А псом я щIэмрэ я мыхъэнэмрэ литературнэ щIэныгъэм игъэбелджылын хуейуэ къыпэщылыщ, шэч зыхэмылгыжыращи, ШэджыхъэщIэ Хъэмыщэ дунейм къытринащ ди лъэпкъ художественнэ культурэм и тхыдэр зыгъэбжыфIэн гуащIэрэ лэжыгъэрэ.

ШэджыхъэщIэ Хъэмыщэ Абейкъуажэм (Урожайнэ) 1932 гъэм къыщальхуащ, курыт еджапIэр абы къыщиухащ, 1951 - 1954 гъэхэм дзэм къулыкъу щииащ, 1954 - 1961 гъэхэм Урожайнэ районым щылэжыащ – комсомолым и райкомым, районым къыщыдэкI газетым, райисполкомым. Зэрылажъэм хуэдзурэ къиухащ Ростов къалэм дэт Парт школ нэхъыщхьэр. 1961 - 1962 гъэхэм Хъэмыщэ «Советская молодежь», «Ленин гъуэгу» газетхэм я отделхэм я унафэщI къулыкъур зэрихъащ, иужькIэ Дзэлыкъуэ, Шэджэм районхэм къыщыдэкI газетхэм я редактор нэхъыщхьэу (1962 – 1966 гъэхэм), 1966 гъэм къыщыщIэдзауэ республикэм и полиграфкомбинатым и директору лэжыащ. А IэнатIэм здыпэрытым Хъэмыщэ къаруушхуэ ирихъэлIащ полиграф промышленностым зегъэужыным. 1970 - 1980 гъэхэм Хъэмыщэ «Ленин гъуэгу» газетым культурэмкIэ и отделым и унафэщI, 1980 - 1981 гъэхэм ЩоджэнцIыкIу Алий и цIэр зезыхъэ театрым и директорщ, 1982 гъэм къыщыщIэдзауэ илъэс 15-кIэ щылэжыащ «Эльбрус» тхыль тедзапIэм – редактору, редакцэм и унафэщIу; иужькIэ – Къэбэрдей-Балъкъэрым и ТхакIуэхэм я союзым деж щыIэ Литературнэ фондур зэрихъащ, а союзым и правленэм и чэнджэщэгъу къулыкъум пэрыту Хъэмыщэ 1999 гъэм июлым и 23-м дунейм ехыжащ.

ТхакIуэ къалэмыр здыIэщIэлтым, Хъэмыщэ жылагъуэ лэжыгъэм жыджэру хэтащ. Шэджэм район советым, Налшык къалэ советым я депутату щытащ, творческэ организацэхэм, союзхэм я унафэщIхэм яхэтащ. Литературэм щииэ фIыщIэм папщIэ ШэджыхъэщIэ Хъэмыщэ кыфIащауэ щытащ «Къэбэрдей-Балъкъэрым и цIыхубэ тхакIуэ» цIэ лъапIэр. Апхуэдэуц ар дэнэ щIыпIи кыщацIыхуу зэрыщытар – цIыхухэм щIэ зыхуащI, ягъэлапIэ тхакIуэуц, цIэрыIуэ дыдэ хъуауэ, и псалъэ жаныр бэм гунэс ящыхъуауэ.

ШэджыхъэщIэ Хъэмыщэ и япэ тхылъыр («Уи пщэдджыжь фIыуэ, Тэрч») дунейм кыщытехьар 1975 гъэрщ. Абы щыгъуэ Хъэмыщэ и ныбжьыр илъэс 40-м итт, лыпIэ иуват, гъащIэм и IэфIи и дыджи илъэгъуауэ, абы и «щэхуми» и «нахуэми» куууэ щыгъуазэ хъуауэ. «Уи пщэдджыжь фIыуэ, Тэрч» тхылъым деж IупщI щыхъуауэ щытащ зи псалъэр жан, зи гупсысэр куу тхакIуэ набдзэгубдзаплъэ ди литературэм кызырыхыхьар – абы щыхъэт техъуащ а тхылъым ит повестри рассказхэри. Абдеж кыщыщIэдзауэ, Хъэмыщэ и цIэр жылэм яхэIуащ, и тхыгъэхэр щIэх-щIэхыурэ дунейм кытехьэурэ, цIыхур ятхъэкъуащ. ТхакIуэ куэдым я натIэ хъуркъым ар – цIыхум щIэх дыдэ яхэIуэныр. Дауи, апхуэдэ насып кызыуалIэр псалъэм и гуащIэр цIыхум зыхезыгъэщIэф, абы и гущIэлапсэм къипсэлъыкIыф, къалэм жан зыгъэбзэф тхакIуэрщ. Хъэмыщэ апхуэдэ тхакIуэт – цIыхур зригъэдэIуэнрэ абы и гур кызызрихъэхунрэ зи гъунэж тхакIуэ Iумахуэт. Апхуэдэуи кыхэнащ ар ди литературэм, а цIэр и гуащIэрэ и лэжыгъэкIэ кыхъауэ.

«Уи пшэдджыжь фЫуэ, Тэрч» тхылъыр дунейм кытехьэри, абы кыкЛэльыкЛуа гушылэ, ауан рассказхэри цлэрыЛуэ дыдэ хьуауэ, Хьэмыщэ кыщеупщл куэдрэ кьэхьурт: «Ильэс плыщлЫм ущхьэдэхыху уи тхылъ щхьэ кьыдэмыкларэ, сыт узыпэплъар?» Апхуэдэ упщлэм тхакЛуэм ирит хабзэ жэуапыр гурыЛуэгьуэщ. Апхуэдабзэуи гурыЛуэгьуэщ: ильэс плыщл ныбжьым щхьэдэхауэкьым Хьэмыщэ кьалэмыр кыщицтар. Щлалэ ныбжьым щита лъандэрэ лэщлэльаш Хьэмыщэ тхакЛуэ кьалэмыр, ауэ ар хуеплэщлэклакьым и тхыгьэхэр цлыхум я пашхьэ зэрырилъхьэным – аращ тхакЛуэ нэсым и хьэлыр. Апхуэдэ хьэл зэрыхэлъам зэи хуцлэгьуэжакьым Хьэмыщэ: аращ зи фЫгьэр Хьэмыщэ и «Уи пшэдджыжь фЫуэ, Тэрч» тхылъри абы кыкЛэльыкЛуа тхыгьэхэри узэщлауэ, сыт и лъэныкьуэкли нэщлЫсауэ дунейм кызыэрытехьар.

Хьэмыщэ и цлэр япэу зыгьэЛуа а тхылъым иужьклэ дунейм кытехьаш абы и кьалэмыпэм кыщлэкла тхыгьэ хьэлэмэт куэд: «Дыщэм ефлэкЛуэ» (1977), «Дыщэр дыщэпс хуэныкьуэжакьым» (1980), «Мазизэ» (1989) повестхэр, «Гум псори кьонэ» (1984), «Тэрч щыхьэтщ» (1987), «Лыщлэж» (1992) романхэр, рассказхэр щызэхуэхьэса «ХьэмлатлИф, кьэгьэзэж» (1980), «СыплэскЛуащэрэт, жызола» (1992) тхылъхэр. Мыбдежым зи цлэ кыщитЛуауэ зы тхылъи лъэужьыншэ щыхьуакьым ди литературэм, абыхэм цлэрыЛуэ дыдэ ирихьуаш тхакЛуэр, ильэс зыбгьупщлЫм и клуэцклэ ар ябгьурыуаш ди литературэм куэд щлауэ щылажэ тхакЛуэ пажэхэм. ТхакЛуэм и насыпщ абы и лэдакьэ кыщлэкла тхыгьэр цлыхум я деж нэсмэ, цлыхум я гум дыхьэн тхыгьэ кыгьэщлЫфамэ. Абыклэ насыпфлэт Хьэмыщэ: абы и дэтхэнэ тхылъми щлэупщлэ илэщ, дяпэкли илэнущ. Щхьэусыгьуэр гурыЛуэгьуэщ: Хьэмыщэ хузэфлэклырт цлыхум и гум кьипсэлъыкьын, цлыхум и гурыгьу-гурыщлэхэр куууэ кыщлИгьэлъэн, а гурыгьу-гурыщлэхэр псалгэ шэрыуэклэ илуэтэфын. Аращ Хьэмыщэ ди тхакЛуэ цлэрыЛуэ дыдэхэм ящыщ зы щлэх щлэхьуар. Сэ куэдрэ срихьэллэщ: Луэхуклэ гьуэгу дытехьауэ зыщлЫплэ дыкьыщыувылэн хуей хьуамэ, е нэхьыжь, е нэхьыщлэ гьуэр кьыбгьэдыхьэрти, Хьэмыщэ флэхьус кьрахьырт, зи ужь ит тхыгьэщлэхэмклэ кьеупщлЫрт. Флэхьус кьезыхам, кьыщлэупщлэм, игьашлэ лъандэрэ и нэлуасэ гьуэр флэкла умыщлэну, дэуэршэрырт езы Хьэмыщи. Дежьэжауэ дыздэклуэм, «Хэтыт ар, дэнэ щыщлЫхурэ?» жыплэрэ уеупщлэмэ, Хьэмыщэ и дамэр дригьэуейрт: «Уэлэхьи, сымыщлэ, сымыщлыху». Ар си нэгү щыщлэклащ, кьэбэрдей жылагьуэхэм нэмыщлэ, Адыгейми Шэрджэсми – зэгьусэу дежьауэ. Ар щыхьэт зытехьуэр зыщ: Хьэмыщэ езыри и тхыгьэхэри цлэрыЛуэ дыдэ хьуауэ зэрыщытарщ, пщлэрэ нэмысрэ дэни зэрыщларщ. Абы щхьэклэ зыкьыфлэщлЫжауэ Хьэмыщэ зылгьэгуа щылэкьым, жьыми щлэми яхэгьуащэ, псоми бзэ кьахуэзыгьуэрт, ныбжьэгьу зылыгьыф, пщлэ зилэ, и щхьэм и плалгьэр зыщлэж цлыху угьурлыт Хьэмыщэ. Апхуэдэуц ар и ныбжьэгьухэми и лэжьэгьухэми ящлыхуу зэрыщытар.

Ищхьэклэ зэрыщыжытлэщи, Шэджыхьэщлэ Хьэмыщэ и тхыгьэхэм я пщлэмрэ я мыхьэнэмрэ, абы ди литературэм хилъхьа гуащлэр щаджынуур, щахутэнуур дяпэклэщ, а псор мы тхыгьэ мащлэмклэ кьыпхуэщлэкьуэнукуьым, апхуэдэ кьалэни зыщыхуэдгьэувыжакьым

мыбдежым. Хьэкьыраши, Хьэмышцэ и тхыгьэхэр (и рассказхэри, и повестхэри, и романхэри) ди литературэр зыгьэбжьыфIэ хьугьуэфIыгьуэщ, абы и тхыдэмрэ и нобэмрэ куэдкIэ кьулей дэхьуауэ.

ШэджыхьэщIэ Хьэмышцэ и прозэм бжьыпэр щызыIыгьыр, дауи, «ЛьыщIэж» романырщ. Езы тхакIуэми ар зыхилъхьэ щыIакьым. Сэ сыщыгьуазэщ а романым Хьэмышцэ щIэх зэрытемыгушхуам: абы и лъабжьэр тхыдэрти, тхакIуэм ирикуртэкьым, ар зэрыхуейм хуэдэу кьымыIуэтэфынкIэ шынэрт. Иужьрей илъэс тIощIырыпщIым дунейм кьытехьащ адыгэ тхыдэр лъабжьэ зыхуэхьуа тхыгьэ пIащэ зыбжанэ. Тхыдэр гьэбэтэгьуафIэкьым, псом хуэдэжкьым адыгэ тхыдэр – и щхьэусыгьуэм лейуэ утемыпсэльыхьыжми. Апхуэдэ тхыгьэ куэд псыхэкIуадэ хьуауэ кьыщIидзыжащ нобэ – ди тхыдэм и пэжыпIэр яIуэтэнкIэ хуитыныгьэ цагьуэта ди зэманым. Хьэмышцэ и романым ар кьыщыщIакьым, тхыдэм и пэжыпIэр кьыщIигьэлъэн хузэфIэкIат, ар зыгуэрхэм зэрафIэзахуэу щытам хуэдэу иIуэтатэкьыми. «ЛьыщIэж» романыр щиублэм, Хьэмышцэ иригьуэзакьым тхыдэм и «унафэщIэхэм» я чэнджэщхэм: ар (адыгэ тхыдэр) ди пащхьэ кьрылъхьащ а блэкIар зи нэгү щIэкIа лъапкьым и акьылрэ и гупсысэкIэ, аращ «ЛьыщIэж» романым и пщIэр ноби щIемыхуэхар, ар адыгэ тхыдэм и пэжыпIэр зи лъабжьэ тхыгьэ хьэлэмэтхэм ящыщ зы щIэхьуар.

Прозэм и закьуэкьым ШэджыхьэщIэ Хьэмышцэ бгьэдэль талантыр кьыщигьэлъэгьуар. Адыгэ театрхэм (Кьэбэрдейми Шэрджэсми) цагьэуващ Хьэмышцэ и пьесэхэм кьытращIыкIа спектаклхэр: «Гьуэгу техьэ кьытенэркьым», «Хэт кьуаншэр?», «Дыбгьэунэхьурти, Зузэ», «Ди гуэныхьхэр», «Гум и щэху», нэгьуэщIэхэри. Ахэр щыхьэт зэрытехьуэщи, ШэджыхьэщIэ Хьэмышцэ а литературэ лIэужьыгьуэм и «щэхухэм» куууэ щыгьуазэ драматург гьуээздэжэуи щытащ, цIыхур зригьэдэIуэнрэ и акьылыр зэригьэлэжьэн гупсысэ жанрэ и куэду.

ГушыIэ рассказ лIэужьыгьуэм куэд щIауэ зыщэужь ди литературэм, апхуэдэ гуэр зи кьалэмыпэм кьыщIэмыкIа яхэбгьуэтэнукьым ди тхакIуэхэм – ди тхыбээр щызэфIэувам кьыщыщIэдзауэ нобэм кьэсыху.

Ди литературэм куэд щIауэ зыщыужьми, гушыIэ рассказым утыкур нэхь щыубыдар, дауи, иужьрей илъэс тIощIырыпщIырщ: я цIэ кьыпIуэфынущ апхуэдэ тхыгьэ хьэлэмэт куэд зи Iэдакьэ кьыщIэкIа тхакIуэ зыбжанэм. Абыхэм ящыщIэ ШэджыхьэщIэ Хьэмышцэ – абы и кьалэмыпэм кьыщIэкIащ, зэрыжытIащи, гушыIэ, ауан рассказ тхыль зыбжанэ. Абыхэм ущеджэкIэ, гу льумытэнкIэ Iэмал иIэкьым Хьэмышцэ и кьалэмыпэм кьыщIэкIа гушыIэ рассказыр нэгьуэщIым зэрыхэмыгьуащэм, и бзэкIи, и гьэпсыкIэкIи, и унэтIыкIэкIи кьазэрыхэщым. Зэрыхабзэщи, Хьэмышцэ и гушыIэ рассказыр купщIафIэщ, щIэщыгьуэщ, узыIэпишэ зэпытурэ уноджыс, ущытезашэ кьэхьуркьым. Ар зи фIыгьэр, псом япэрауэ, тхакIуэм бгьэдэльа Iэзагьэрщ, гьащIэм куууэ хищIыкIыу, набдзэгубдзаплъэу зэрыщытарщ. Хьэмышцэ и гушыIэ, ауан рассказхэр апхуэдизкIэ цIэрыIуэ хьуащи, ахэр гукIэ зыщIэр куэдыкIейщ, гуп зэхыхьамэ, зэпадыжу жаIэу урохьэлIэ. Ар я натIэ хьун ди гугьэщ Хьэмышцэ и рассказ куэдым – «Iэнэм льякьуэ дапщэ щIэт?», «Сыти си Лэкьумэнт?», «Уи бийм уебгыну ухуей?», «ЗалымыгьэкIэ кьызагьэшащ», «СыкьыпхуэкIуэжай!», «Хьуэхьу»,

«Псэлъыхъу», «УбакIуэ», нэгъуэщIхэми. ЦIыхум гукъинэ ящыхъункIэ шэч кызытедмышъэж рассказ псоми я цIэ къидмыIуэкIэ къуэдыкъым – дэтхэнэми гухэхъуэгъуэрэ дэрэжэгъуэрэ къаритынц Хьэмышцэ и гущIэм кьиIукIа псалъэ купщIафIэхэм. А псалъэхэр гукъинэ зэрыфхуэхъунум шэч кыитесхьэркъым – ар хуэфацэщ ШэджыхьэщIэ Хьэмышцэ и псалъэм.

ЦIыхум гукъинэ ящыхъуащ ШэджыхьэщIэ Хьэмышцэ и псалъэхэр зыщIэлы уэрэдхэри – щэ ныкъуэм ноблагъэ ахэр. ЦIэрыIуэ дыдэ хъуащ, псалъэм папщIэ, «УщытеткIэ, сыщытеткIэ зы дуней», «Хабзэ», «Мазэгъуэ жэщ», «Усльэгъуакъыми дыгъуасэ», «Уэрэду сиIэр уэрщ», «СщIэркъым уэ ухэтми» жыхуиIэхэр. ЗэрыжаIэ хабзэщи, уэрэдым и дамэр макъамэрщ, итIани, абы и пкъыр – псалъэр – мыжанмэ, уэрэдым икIунур мащIэщ. Макъамэр зышэщIыф, зыгъэIуф псалъэ шэрыуэ куэд кьиIукIащ Хьэмышцэ и гущIэм – арац абы и псалъэхэр зи лъабжьэ уэрэдхэр гъащIэ кIыхь щIэхъуар.

Гум псори къонэ. Хьэмышцэ и псалъэщ ар – апхуэдэщIэ фIищаш тхакIуэм и романхэм ящыщ зым. Гум псори къонэ – Iейри фIыри, гуапэри гуауэри, IэфIри дыджри. И насыпщ цIыхум я гум фIыкIэ къинэм. Апхуэдэ насыпыр натIэ хуэхъуащ ШэджыхьэщIэ Хьэмышцэ – тхакIуэ гуащIафIэм. Хьэмышцэ кызэринэкIащ цIыхум я гум фIыкIэ кыщIинэн – и тхыгъэ хьэлэмэтхэр, и цIыхугъэр.

КЪЭРМОКЪУЭ Хьэмид

Рассказхэр

ШЭДЖЫХЬЭЩІЭ ХЬЭМЫЩЭ
ЦЫХУБЗ НАСЫП

Цыхум ищлэркьым пщэдейрей махуэм кьыхуихьынур. Зэримышлэри нэхьыфлщ. Ауэ егупсысыт: сыту плэрэт кьэхьунур цыхур щыллэну ильэсыр ищлэжу щытамэ? Шынагьуэщ абы уегупсысыну... Цыхум флгуэ ещлэ ильэс щитл зэрымыпсэунур, ауэ, итлани, мэгугьэ – пщлэну щыткьым, ди щхьэщыгу итым кьаруушхуэ илэщ, абы хузэфлэмыктын щылэкьым. Цыхур нэхь жьы хьухуклэ ди щхьэмклэ щылэм нэхь щыгугь мэхьу, нэгьуэщлэ жыплэмэ, щлылгэм щиллэр нэхь мащлэ хьухуклэ, щыщлалэм и флэщ мыхьуам зэрыщыгугьыр нэхьыбэ мэхьу. Абы псори ещлэ: уахьтыншэ зэрыщымылэри, гуващлэхамы дунейм зэрехьжынури, ауэ ар зэмыгупсысыр зы луэхугьуэщ. А луэхугьуэм нэхьыщхьы гьащлэм зыри хэлькьым. А зыращ цыхур дунейм щытетам и мыхьэнэуэ кьалгытэр, аращ абы и ужь кьинэхэм фэуэ ирапльынам и пщальэр, аращ кьанэхэм ягу куэдрэ уилынуми, «еуеуей» жамылэу ущлалхьэнуми зэльытар. Ар – дэтхэнэ зы цыхури адрей цыхум зэрыхущытарщ...

* * *

Мадинэт иужьрей зэманым хэгупсысыхьрей хьуащ. И кьуэ закьуэ Фузел, езы анэм игьэсабийуэрэ, и кьэшэгьуэ дахэм нэсат. Дзэм кьулыкьу щиллэри кьигьээжауэ, шофёру колхозым щолажьэри, зы дакьыкьэ хущлхьэгьуэ игьуэтыркьым, кьишэн луэхуи зэрихуэркьым. Ауэ Мадинэт ельагьу и кьуэм и хьэл-щэным зэрызихьуэжар, кьыжралэж библиотекэм щылажьэ Фенхэ я пхьум зэрепсалтэр. Езы Мадинэт куэд щлауэ игу ильат Фузел ин мыхьу, псори кьыгурымылуэ щлыклэ зыгуэрым дэклуэжыну. Ильэсрэ ныкьуэрэ и щхьэгьусэм дэпсэуауэ арат, щлалэ цыкьлур и лэблэм тесу фызабэу кьыщынам. Нысащлэм и ныбжьыр ильэс пщыкьлугьу иримыкьуауэ. «Ажалым флэкла лэмал зимылэ щылэкьым», – жиладщ пасэрейм. Ар пэжщ, ауэ апхуэдиз флэкла гьащлэм хьумыльагьукьлауэ абы урищлыкьыныр гуауэщ, гуауэ мыгьущыжщ лхьыхьэхэм дежкьли, псом хуэмыдэу, зи лэблэ сабий цыинэ тесу утыкум кьина цыхубз щлалэ цыкьлум дежкьли. Сыт хуэдэ льягьуныгьэ а тлум яку дэльар! Хэт жиэфыну, кьипщыфыну нобэ Мадинэт кьытешэхэжа льягьуныгьэм и инагьыр, дауи цыхум ягурыбгьэлуэну абы и гуауэм гьунапкьэ зэримылэр? Зыкьилэтыжыну, зыкьиужьыжыну, гукьыдэж ищлэ, и нэгур зэхихьыфыну а псом и ужькьлэ?...

Гьащлэр льэщщ, абы цыхум игу кьэмыклэ дэжэ ирегьэщлэф.

Ильэс ныкьуэ дэклауэ, Мадинэт япэ дьдэ и щхьэм кьихьащ: «Жеслатэкьэ умыкьлуэ мы Кьущхьэхьум, жыслэри. Укьлумами, адрейхэм хуэдэу щхьэ ущымыларэ? Бгьым ехуэха жэмышлэм и фэр кьыдэзыхьыжын щамыгьуэтым, езыр ехаш. Уи хьушэм щыщымыщкьлэ, емьнэм узэрихуэркьым, удэмышщхьэ». Гуауэм зэгуэпыр кьыхыхьащ. Игьащлэми жалэ а тлур зэи зэрызэмызэгьыр. Зэгуэным гуауэр нэхь хьэльэж ещлэ, е, гуауэр луегьэклэуэтри, езым цыхур зэщлеубыдэ, итланэ...

Жалэж мыпхуэдэ хьыбар. Щакьлунщ, зэныбжьэгьуфлэ дьдэу, зы кьуажэ гуэрым щыпсэурт. Зы пщэдджыжь гуэрым, зэгурылуэхэри,

мышцэ кьаукIыну жьэпкьым кIуахэщ. Мыщэм и гьуэр кьагьуэтащ, ичынды пщIондэ мышцэр кьэкIуэжыным пэпльащ. АрщхьэкIэ мор кьэкIуэжыркьым. Пщыхьэщхьэ щыхьум, нэхьыщIэ дыдэм жиIащ: «Си бгым кIапсэ исщIэнщи, сэ гьуэм сехынщ, мышцэр ису кьыщIэкIрэ кIапсэм сыкьекьумэ, псынщIэу сыкьыдэфхьеиж». Ехаш. Мыдрей тIур поплгэри щытщ, кIапсэ кIапэр яIыгьыу. ДакьикьипщI дэкIащ, кIапсэр зэрылалэщ. Дакьикьэ тIошIри кIуащ, Iэуэлъяуэншэщ. Сыхьэт ныкьуэ дэкIа нэужь, шIалитIыр кьэгузавэри я ныбжьэгьур кьралгьэ-фыжаш. Еплэмэ, – щхьэ фIэтыжкьым. Гузэвахэщ, гуIэжахэщ. Пхьэ зэрапхщ, абы кьытральхьэри, я нэм щIыр имылгагьуу, гьыуэ кьа-хьыжаш. Жэщыбг нэсати, кьуажэр нэщIт. Хьэдэр я куэбжэпэм деж шагьэтIыльри, зэныбжьэгьуитIыр пщIантIэм дыхьащ. НысащIэм и за-кьуэт унэм щIэсри, нэхьыжьыр кьэпсалгэри, нысащIэм ещыхьэкIуащ: «Кьару зыхэгьэлъ, гуауэшхуэкIэ дыкьыпхуэкIуащ... Ди ныбжьэгьур щыIэжкьым...» «Сыт кьыщыщIар?» – кьоупщI нысащIэр. «КIапсэ и бгым ирищIэри мышцэм и гьуэм ихьащ... Ди гугьэмкIэ, мыр щехым мы-щэм кьищIащ. Зэрынэсу, мо домбейр кьэлэбэри и щхьэр пичащ». «Фэ фыщоуэ, – жиIащ цIыхубзым. – Си щхьэгьусэм щхьэ фIэтакьым», «Iагьу, ар дауэ жьыIэрэ? Дэ тIцIэжыркьэ, уэ пщIэжыркьэ...» «Фэри сэри дыщыуащ, щхьэ фIэт ди гугьауэ аращ. Абы щхьэ фIэтамэ, махуэ псом кьымыкIа, мэжэщIалIэу иса мышцэм и гьуэм ихьэнтэкьым».

Пэжщ, Мадинэт и лIыр мышцэгьуэ ипщхьатэкьым. Домбей хьупIэм щыIэу, жэмышцIэ дэгьуэ зыгуэрым игьащтэри, щыхупIэ лгагэ гуэрым щыхури иукIат. Ар зэриукIам и щыхьэгьу, жэмышцIэм и фэр е и фэм щыщ Iыхьэ былым дохутырым егьэлгагьун хуейт, акт итхын щхьэкIэ, ауэ щыхупIэм ехьу ар кьыдэзыхьыжын ягьуэтыртэкьым. Куут, кьыр пщIанэт. Фермэм и унафэщIым, льяIуэу, псоми защыхуигьазэм, Мадинэт и лIыр ехаш. ЖэмышцIэм и фэм и ныкьуэр кьытрихщ, ар зришыхьэкIш, кIапсэ иIыгьымкIэ кьрипхэкIыжри, кьежьэжаш. Бжьэ-пэм кьэсыжыным сажнитI иIэж кьыщIэкIынтэкьым зытеува мывэр кьыщIэхуу...

Мадинэт абы щхьэкIэ иджы зэгуоп. АпхуэдизкIэ зэгуопри, гуа-уэр щыгьупщэжауэ, езы Мадинэт насыпыншэ ищIын щхьэкIэ абы ехауэ, ардыдэмкIи лIыр и насыпым кьедыгьуауэ аращ зэ-рибжыр. Сыщыджэлэнур сщIатэмэ, хьэуазэ тIэкIу згьэтIылынт, жаIэ. Ауэ ар кьыпхуэщIэрэ? ИтIани, цIыхубзым и щхьэм кьихьар зэребгьэхьуэкIыу, уэ жьыIэм кьытепшэныр Iуэху тыншкьым. Ар куэдым яхузэфIэкIыркьым. И гуащэ кьеныкьуэкьуркьым, и тхьэмадэ кьыхуэгубжыркьым, дэтхэнэми «си хьыджэбз цIыкIуш» зэрызэри-шэр, ауэ Мадинэт и гум ильыр зыщ: щхьэ емьгупсысарэ си Iэблэм тесу кьигьэнам? И нэгум щIэтыр зыщ: и щхьэгьусэр, зэ кьемыплгьэкIыжу, щыхупIэм зэрехар. Ар зэ кьепльэкIыжамэ, шэч хэмьылъу, лIым кьигьэээжынут. Апхуэдэуи мопхуэдэуи щымыщIакIэ, ищIэнуи игу кьыщымыкIакIэ, абы хуэфашэ ухуэгьуIэу ущысыну? АтIэми, ильэс пщыкIубгьур ильэс тIошIрэ бгьукьым е тIошIрэ пщыкIубгьукьым гуащэ-тхьэмадэр ипIу ябгьэдэсыну. ЗыхуимыгьэпсалгэIауэ, хьарзы-нэу ильэсым нэблагьэкIэ ябгьэдэсащ. Хэти емькIу кьремышцI абы щхьэкIэ, гьащIэр гьащIэщ, нэхьыжхьэми ар кьагурыIуэн хуейщ.

Куэд зэригьэзахуэрт Мадинэт. Куэдым егупсысырт. Нэху здэщым, гуащэ-тхьэмадэм яжриIэу, и дыщ игьэээжыну игу ирилгьхьэрти, пщэд-джыжьым «дауэ нэху фыкьекIа, си хьыджэбз цIыкIу?» псалгэхэр и

гуашэм жи́лэу зэрызэхиху, жэщ псом зэригьэпэщар льяльэжырт, щэщэжырт, игьащлэм игу зыри кьямыкла хуэдэу. Флэпсэклуэд хьурт льяжымрэ фызыжымрэ. Мы дунейм гуфлэгьуэу а тхьямыщклитым кьяхуэнэжар я кьяуэрыльху цыклу закьяуэрат. Я жьягу пашхья имыгьяунклыфыну, я унэцлэ зэрихьяну арат ахэр зыщыгугьыр. Зы пщэдджыжь гуашэм нысэр игьэтлысри, и нэпсхэр клэпхын тлэклумклэ щлильэщлыкыурэ кьяжрилат: «Ди гур поткрукл, си хьыджэбз цыклу, унэщхьяуэ утлягьуху. Уэ иджыри усабийщ, гьящлэм уи дежклэ иджыщ щыщлидзэр, гьээж уи дыщи, нэгьуэщл унагьуэ зэгьэпэщыж. Уи деж щыапэ ублэкьым, уи деж щихуыжынукуьым. Флы дыдэуи уи щхьягьусэм ухуэщыгьуаш, емыклу кьяптенакуьым, зым и щлыхуи птелыжккуьым, уэ узэрыхуей дыдэм хуэдэу дяпэклэ пщлыну ухуитщ. Ауэ дэри дынольэлу, Алыхьри удогьэлъялу: «Мы щлалэ цыклар тпэжыжъя умыщл. А зыращ дэ гугьяплэу кьятхуэнэжар. Дыкьягьэлъягу. Кьятхуэганэ бжеслэфынукуьым, сыт щхьяклэ жыплэмэ, сэри анэу сыщытащ...»

Мадинэт кьящиудри, макьклэ гьыуэ и лэгьунэм щлэлъэдэжаш. Зээмызэ уигу кьокл: сыту гущлэгьуншэ мы гьящлэр. Щхья апхуэдэу щыт, зым телъэщлыхь зэпыту, адреяр, жьяхэфыщлыхуэрэ ириудауэ, кьямыгьэтэджу? Щылэкъя цыху кьязэралъху махуэрэ гьуэгу захуэ тетми, льяпэрапэу? Дапщэ ухуей. Нтлэ, езы цыхурауэ плэрэ абыклэ кьяаншэр? Апхуэдэу щытми, сытклэ пхуэгьэкьяуэншэну Мадинэт тхьямыщклар? Абы зэи гьящлэм зыпэщлсаккуьым, еныкьяуэ кьяуаккуьым. Езыр гьящлэм кьяриудащи, кьяигьэтэдджыжырккуьым. Сыт хуэдиз гулэгьуэ, бэлулэлу, нэщхьяегьуэ кьяищрэ зи гущлэм кьяигьыкл цыхубзым и нэгум! Уоу, ар жылэгьуейщ. Жылэгьуей дэнэ кьяна, ар пщызыгьэгьушщэн тхьям ухуимыгьазэклэ, жыхуалэм хуэдэщ...

Мадинэт хуэмурэ кьяэтэджри, и бостеиклар зылыгьыу гьуэгьыу щыт Фузел цыклу и лэплэм иригьэтлысхьяри, быдэу зрикьяузылащ...

* * *

Мадинэт зыгьэгузавэр зыт. Иджышту унэм дэсщи, псори хьярзынэщ, мыбы кьяклуэу зыри кьяопсэлъянукуьым, ауэ Фузели щлалэшхуэ цыклу хьяуащи, езыр мылажъяу щагьэсынкуьым. Губгьуэм дэклэжрэ зыгуэрхэр кьяепсалъяу щлэдзэмэ, дауэ хьуну? Цыхухьум ищлэрккуьым уэ хэт и фэепль пхьумэми, хэт и щлыхьым ухущысми, сыт хуэдэ щхьяусыгьуэм ущигьэсми. Зыгуэрклэ... щлалагьэр луэхушхуэщ, кьяйтеклуэрэ... «Хьяуэ, хьяуэ, – гужьяеуэ зеплъяхь бзылхухгьэм, – тхьям жимылэклэ. Апхуэдэ сигу кьяклмэ, кьяэзмыгьазэу си дыщ сыклуэжынщ, а емыклар мы пщлэнтлэм кьядэсхьянкуьым. Нанэрэ дэдэрэ иллыкынщ».

Губгьуэм дэклэ лэжьяклуэ кьяэс махуэм щэ-пллэ щабж зэмант. Зауэшхуэм и ужь ильэсхэм умылажъяу ущагьэсынт? Ущагьэсынутакуьым. Мадинэти альэндэм куэд щлауэ кьяеджэнклэ хьунт, ауэ председателыри и тхьямадэм и кьяуэш нэхьящлэти, нысащлэм и пашхья зыщигьэкьяуэншэжырт: бгым щыхуу иукла и льяр Кьяушхьяхьяу зыгьэклуар езырат. Ауэ игьащлэклэ умылажъяу ущагьэсын? Ущагьэсыпэми, емыккуэ кьяуажэ псор зэрыщыту лажъяу, школаклуэ цыклухэм деж кьящыщлэдзауэ льяжъя-фызыжыхэм нэс губгьуэм иту, Мадинэт и закьяуэ пщлэнтлэм дэсыну? Зы пщэдджыжь гуэрим сабийр

и Иэблэм тригьэтГысхьэщ, гушэр адреЙ ИэмкИэ кьиштэри, и гуащэмрэ тхьэмадэмрэ ябгьурыуващ.

– Мыр сыт, си хьыджэбз цЫкГу? – кьеплъащ абы гуащэр.

– СоукГытэ, нанэ, – еплъыхащ Мадинэт, – кьыум хуэдэу си за-кьуэпцИийуэ кьуажэм сыдэсщ.

– И гугьу умыщI, – кьэИэбэри, нысэм и Иэблэм тес кьуэрыльхур Ихаш тхьэмадэм. – Делэ ухьункИэ хьунц апхуэдизрэ уи закьуэмэ. Пэжкьэ, Фузел? НакГуэ модэ уэ, уэрэ сэрэ батэр дгьэшынщ...

Нартыхум ущIигьанэрт, ауэ абы нэхьрэ нэхь лъагэжт, гьавэр уи-гьэлягьуртэкьым гумейм¹. Цыхум я фэр ирихырт, апхуэдизкИэ гугьут, пщIэнейти, псори тхьэусыхэу кьигьанат. Псом хуэмыдэу цыхубзхэр. Абы нэхьей, дыгьэр апхуэдизу гуащIэу кьепсырти, дуней псор кьэлыдынурэ исыжынущ, жыпIэнт. Шэджагьуашхэм кьыху-трагьэуэвэ хьэлIамэ ныкьуэмрэ хьэлIамэпс шынакьымрэ пщIэнтIэпсыр иракьуэжIыу яшхырти, нэгьуэщI мыхьуми, сыхьэт ныкьуэжIэ жыг лъабжьэм зыщIадзэрт. Мадинэти, сабий зи гьусэ адреЙ анэхэм хуэ-дэу, и кьуэр игьашхэри игьэжеижащ, езым жьауапIэ кьилыхьуэурэ нэхь IукIащ. Уздэгьуэлъын дэнэ кьэна, уздэувын жьауапIэ гьунэгьуу иIэтэкьым, псори игьуэлъыкIауэ зэпэзэвт.

– КьэтГыс, Мадинэт, – зэхех абы бригадэм и учётчик ФуIэд и макь. – Сэ иджыпсту сытэджыжынущ.

– Тхьэр арэзы кьыпхухьу, – мэтГыс цыхубзыр. ТГыса щхьэкIэ, щIалэм и дежкIэ еплъэкIыфыркьым, и гур покIэзызыкI, и фэр покI-похьэ. ФуIэдт япэ дыдэ Мадинэт кьепсальауэ щытар. Еянэ классым щIэсу. Цыхубзым зэи щыгьупщэжыртэкьым, школым кьикIыжу, ФуIэд, гува-щIэхами, сысей ухьунущ, кьызэрыжриIар. Сыт хьужын иджы, щIалэшхуэ щIэсщ. Пэжщ, ФуIэд иджыри кьишакьым, кьишэн Iуэхуи зэрихуэркьым. Зымахуэ Мадинэт и ныбжьэгьу Розэ кьыхуиIуэтэжащ ФуIэд жиIауэ щыта псалъэхэр: «Мадинэт си лъа-гьуныгьэм кьышелъэпэуакIэ, си гьащIэр фызыншэу схьынущ». Езы бзыльхугьэри зэзэмызэ егупсысырт: «ФуIэд сыдэкIауэ щытамэ, си насыпыр нэгьуэщI хьуну пIэрэт? Сыт сэ иджы, ильэс тIощIым ситу, насыпыншэу сыкьэнащ». Ауэ и кьуэр игу кьэкIырти, псори зыщхьэ-щихужырт.

– Уеша хуэдэщ, – кьеплъащ абы учётчикыр.

– Хьэуэ тхьэ, хуабэращ, – бэлытокукIэ и нэкIур ельэщI Мадинэт.

– Иджы фэ унэм фыщIэсын хуейт, фи быныр фпIыуэ.

– Сыт тщIэн, апхуэдэу кьыщIэкIынт ар зэриухар.

– Уэ иджыри ущIалэщ, – щIегьанэ тутын ФуIэд, – уи гугьэр щIы-хэпхыжын щыIэкьым.

– ФIэкIащ ар, ФуIэд, – ирихьэхащ и щхьэр Мадинэт. – А щIалэгьуэм «дани» кьысхуищIри, и Iэр кьысхуигьэдэжэгуурэ блэ-кIащ. – Цыхубзым и нэпсым кьызэпижыхьащ. – ИтIани, сынасы-пыфIэщ, мо гушэм хэлъым нэхь гуфIэгьуэ сыт щыIэ?!

– Пэжщ, сабий нэхь гуфIэгьуэ зыри щыIэкьым, ауэ абыкIэ уи щхьэр кьыумыгьэпцIэж. ГьащIэр гьащIэщ, уэ ильэс тIощI...

– ФуIэд, зымахуэ дызэгурыIуатэкьэ?.. СынолгэIу, укьытемы-гьуалъхьэ мы си гушIэм.

– Хьунущ, уэ нэхь пщIэнщ...

¹ Гумей – ильэс бжыгьэкIэ кьэкI, мэкьум ещхь удз. /Гумай.

«Щидзаш, – йогупсыс Мадинэт, жыгым щхьэ щЫбкІэ зыкІэригъэщІауэ. – Арат сэ сызыщышынэр. Щыхум уахэмыхьэуи упсэфынукъым, уахыхьэми, мис, зыкышкІэрамышщІауэ лъэбакъуэ уагъэчынукъым. ФуІэд и закъуэкъым, псори аращ. Псалгъэ кыбжамыІэми, нэкІэ «уашх», си лЫр сэ бгым щызгъэхуа хуэдэщ, мыхэр зэзгъэплъын щхьэкІэ. Сытуи мыукІытэхэрэ, языныкъуэхэр си адэ и ныбжьщ... А псори зыгуэр хьунт, абыхэм сафІэкІынт, узыфІэмыкІынур мыбдеж щысыращ. Сыт жысІауэ зыпызгъэкІыну? Игуми сеуэфынукъым...» Мадинэт и напщІэр хэлъэтащ. Ар гужьеяуэ и пщэм епхьуэжри, щІалэм дежкІэ еплъэкІащ. ФуІэд щысыжтэкъым. Гур зэрыгъум дыгъур ирожэ, жыхуаІэм хуэдэу, иужьрей махуэхэм лъэмыкІыу и гущхьэм кыбтегуальхьэ гупсысэр щІалэм зэхиха фІэщІри, арат бзылхугъэр къэзыгъэщтар, къэзыгъэгужьеяр. Сызигагъуэр и гурыщІэм и закъуэу пэщІигъэуэ. Ар Іуэху тыншкъым. Абы щыгъуэми, уцІыхубз щІалэу, анэ ухьуауэ, унэм ущІыхьэжмэ, зи дамэ зебгъэщІын щІэмысу. Уоу, Мадинэт кытехьэлъэр абдежрат. И гуащэмрэ тхьэмадэмрэ ябгъэдэсыху, пщыхьэщхьэм уэршэрыху, зыгуэр хуэдэурэ теурт, ауэ гъуэлъыжыгъуэ хьурэ, сабий жейр лЫжымырэ фызыжымырэ къагъанэу езыр лэгъунэ нэщІым щІыхьэжа нэужь, мис абдежрат жыхьэнмэ дыдэр. БэуапІэ щимыгъуэтыж щыІэт, кІиинут и макъ кызэрихькІэ, жэнут и гуащэ-тхьэмадэм я деж, нэгъуэщІ мыхъуми, и къуэ закъуэр къаІихыжу, и джабэ щІигъэгъуэлъхьэжыну, ауэ укІытэрт, и напэм кыыхуегъэкІуртэкъым. АпщІондэху, щхьэнтэ дзакІэм и дзэхэр хэукІауэ, Мадинэт пыхьэрт, макъыншэу, гуузу. Езым фІэкІа, абы и щхьэнтэм нэпсу зыщІифар хэт зыщІэр! А псоми къаІэщІэкІыу, нэхущым деж тІэкІу хилгъэфамэ, нысащІэм Іэмал имыІауэ щІалэ мыщІыху гуэр и нэгу щІэкІырт. Ар зэи Мадинэт ильэгъуатэкъым, ауэ, гъэщІэгъуэныракъэ, зи, щышынэртэкъым. ТІэкІу зэрыхилгъэфэу, щІалэр кыкъуэкІырт. «Мадинэт, си жэнэт бзу цыкІу, – кыпезьэрт ар, и ІитЫр шияуэ, – къакІуэт си деж. Аргуэру ии закъуэ? Куэдщ уэ бэлыхьу птелгъар, кыщІауэвэ мыдэ си жьауэм, сэ иджыпсту узгъэхуэбэжынщ». Мадинэт зыри жимыІауэ кІуэрт. Езым игъэщІагъуэрт: «Мыр дауэ, – жиІэрт, – си гъащІэм схэмылгъа хьэл дауэ къэсщта, емыкІукъэ?» ИтІани, кІуэрт щІалэ мыщІыхум деж. Абы и ІэплІэм кыихутэу, я Іупэ пщтырхэр зэхуэза нэужьт гужьеяуэ, и нэхэр кыпкІыным хуэдэу зиплъыхьу кыщыщылгъэтыр... ГъащІэ, гъащІэ! Сыту угущІэгъуншэ уэ...

* * *

Есыж дунейр! МазитІым щІигъуауэ, зы уэшх ткІуэпс къеткІухакъым. Гумейр апхуэдизкІэ етащи, нартыхум щхьэщыкІауэ, уафэ лъащІэм щыщхьэлъэ къыпфІощІ. Дыгъэми сыту щымышынэрэ, гъуэгу мыгъуэм ежьэн, сэбэп хьуну щытамэ, апхуэдэу дэкІеинтэкъым. Щичхум хуэдэщ. И мыхьэнэкІи, и теплэкІи. МэкІри мэкІ, зыхуэкІыр умышщІауэ. Гумейм и лъабжьэм щІэт нартыхухэм я тхьэмпэм зашыхьыжаш, псы щхьэкІэ малІэ. А гъэм фІэкІа нартыхум и къуэпсыр апхуэдизу екІыхьу цІыхум ильэгъуакъым. Зы белыпэ нэхьрэ нэхь куууэ ехат, псы лыхьуэурэ. Къуажэм дэт псыкыуийхэм ярыт псым пэгуныр щІауэжыртэкъым, пэгун лъащІэр къэзыгъэжыхьт къыпхуишыр.

Мадинэт кІэнауэпсми идэнут иджыпсту, зы Іубыгъуэ закъуэ иІамэ. Ауэ дэнэ кыпхын. КІэнауэ нэхь гъунэгъу дыдэм унэсын

щхьэкIэ сыхьэт ныкьуэкIэ укIуэн хуейщ. ПщыIэр нэхь гьунэгьуш, абы и ныкьуэм хуэдизщ зэману текIуэдэнур, ауэ техьэжмэ, сабийм кьытригьэкIыжынукуьым. Мадинэт нобэ нэхь жьыуэ кIуэжу, унэм сэху тIэкIу кьригьэжэхыну бригадирым ельэIуат. Хуит кьищIащ, ауэ и Iыхьэр нигьэсмэ. Аращ Мадинэт шэджагьуэ зыгьэпсэхугьуэм темыхьэжауэ щIекьури. Сажнэ дапщэ иIэжу пIэрэ иджыри?

– ЗыбукIыжыну мурад пщIа уэ? – зэхех абы цIыхухьу макь. КьызэплъэкIмэ – ФуIэд. Сэлэт псылгьэр кьыхуеший: – Мэ, ефэ.

Мадинэт пхьуэри псылгьэр кьыIэщIихащ, дригьээейри Iубыгьуищ-плIы ищIа нэужьщ «тхьэр арэзы кьыпхухьу» зэрыжымыIар кьыщищIэжар. Псыр ирифу, щIалэм фIыщIэ хуищIа нэужь, Мадинэт зэрешар и Iэпкьльэпкь щIэлIэжам кьаIуэтащ. Иджыпсту абы и гум жиIэр зыт: зызгьэукIурийуэ сыхэлгьащэрэт, мы си Iэпкьльэпкьыр бдзапцIэм хуэдэу хьэльгьуэ зыщIэзыIыгьэр хэкIыжыху. Си Iэпхьуамбэ дэнэ кьэна, си напщIэ кьудей згьэхьеинтэкьым, лIам хуэдэу сыхэльынт.

– КIуэ, кIуэж, мы кьэнар сэ нэзгьэсыжынщ, – псылгьэр и бгырыпхым кIэрищIэжурэ жеIэ ФуIэд. – Кьэнэжа цьыIэкьым.

– AIэ, цIыхум сыт жаIэн, – идэркьым цIыхубзым.

– Мадинэт ФуIэд дэкIуэжащ жаIэнщ, – хэпщIыкIыу губжьащ щIалэр. – Ар, гува-щIэхами, апхуэдэу хьунуш. ЖаIэрэ зэфIэкIмэ, нэхьыфIщ. Ауэ щIалэ цIыкIур ин мыхьу щIыкIэ, сэ абы сриадэу фIэкIа нэгьуэщIу гурыщхьуэ имыщIын щхьэкIэ, нэхь депIэщIэкIамэ нэхьыфIт...

– КхьыIэ, щыгьэт, ФуIэд, – кьыщиуду гьыным хуэдэу кьоплгь абы Мадинэт. – Си напэр тепхыну щхьэ мурад пщIа? Сэ унагьуэ сыхэсщ, ФуIэд.

ЩIалэм зыгуэр жиIэну и жьэр щызэтрихым, цIыхубзым и нэкIушхьэм нэпс пIащэшхуитI кьытелгьадэри, и жьэпкьыпэм щыпыткIужащ. ФуIэд и итIымкии кьэлэбэри, Мадинэт и нэкIур хуильгьащ, и щхьэм гуапэу Iэ дильэри, цIыхубзыр мащIэу зрикьузылIащ. Мадинэт кьэкIэзызащ, зыкьыIэщIиуду щIэпхьуэжыну игу кьэкIат, ауэ...

– Умыгь, си гьащIэм и дыгьэ, – мэлущащэ ФуIэд, цIыхубзыр зэриIыгь и Iэ сэмэгумкIэ ар нэхь зрикьузылIэурэ. Iэ ижьымкIэ щабэу Мадинэт и нэкIур кьрелгьэщIэх, и пщэр гуапэу егьафIэ, бостейбгьэм ит щIыIуищ-плIыр етIатэ...

– У-у-увыIэ...

– Мадинэт...

Зэуэ Мадинэт и тхьэкIумэм и гуащэм и псалгьэхэр щыблэу кьыщоуэ: «Дэри дынольгьу, Алыхьри удогьэлгьэу, мы щIалэ цIыкIур жыжьэ умышI!» Дэни кьрихат апхуэдиз кьару... Зэ еIэгьуэм мо щIалэшхуэм зыкьыIэпыщIиудри, макIуэ-мэльей, здигьазэри гьуэгуу кIуэцIридзащ. Абы и напэр, и Iэблэ пцIанэр, и бгьэ зэлухар удзыжыым, нартыху тхьэмпэм игьэузу зэпрахулыкI, ауэ Мадинэт зыри кьыфIэлэуэхукьым. Абы и гум илыр зыщ: бетэмалу гуэныхь кьыщыхьыну шыта щIыпIэм нэхь пэжыжьэу Iужын. ЗэрымышIэкIэ, шейтIаным кьыгьапцIэрти цIыхубз тхьэмышIкIэр. Апхуэдэ гуэныхь, апхуэдэ фIей кIэрылгьу, сыт напэр иIэу дыхьэжынт Мадинэт а пщIантIэм? Дауэ щIыхьэжынт псэуэ дунейм тетыху фIыуэ ильагьуну тхьэ зыхуиIуа и лым и лэгьунэм? «Си псэр си IэкIэ хэсхьжым нэхьыфIи абы нэхьрэ, – мажэ Мадинэт, и нэп-

сыр IэшIыбкIэ ильэщIыжу. – Ялыхь, кысыхуэгъэгъу. Зы напIэзыпIэм си напэр текI пэтащ. Ауэ дяпэкIэ...»

Мадинэт кIэнауэшхуэм бгъэдэлъадэри къэувыIащ. АдэкIэ дэнэ кIуэнт, уелъэфынукъым, уепкIэфынукъым. ЦIыхубзыр ешауэ етIысэхри, и бостей щIыIухэр хуэмурэ ипхэжаш. ПщыIэр нэгъуэщI лъэныкыуэкIэт здэщыIэр. Иджы абы гъуэгум утету укъэкIуэжын щхъэкIэ километритIым щIигъу къэпкIужын хуейт. Гужьейри, здэжэн хуейри щыгъупщэжаш.

– Дыр-р-р, – зэхех абы макъ. КъеплъэкIмэ – бригадир Кърым бирдаркэм ису къоплъ. – Мыбдеж щхъэ ущыс, Мадинэт?

– Псы тIэкIу сэфэну...

– Iагъу, пщыIэр нэхъ гъунэгъути. Хъэмэрэ апхуэдэу жыжьэ укыкIуэцIрыкIауэ ара упщIэурэ?

– НтIэ, – и щхъэр ирихъэхащ Мадинэт.

– КъакIуэ, къитIысхъэ, пщыIэм усшэжынщ.

– Хъэуэ, сэ лъэсурэ...

– КъакIуэ, къакIуэ... Уэ нобэ нэхъ жыуэ укIуэжыну жыпIатэ-къэ? – еупщIащ цIыхубзым Кърым, пщыIэм кыздэкIуэжым.

– Иджыпсту сыкIуэжынущ, сабийр къэсщтэжмэ.

– ФыгъэщIэгъуэнщ фэ щIалэгъуалэр, – щэтащ бригадирыр. – Нэхъ жыуэ дыутIыпщыж, жалэри мэлъаIуэ, езыхэр хъэдрыхэщI кIуэцIпрокIри...

Кърым дэнэ щипщIэнт Мадинэт и гущIэм иджыпсту щигъэвыр. ЦIыхубз тхъэмыщкIэм кыфIэщIырт дакъыкыпщI ипэкIэ къэхъуа псори зымылгъэгъуарэ зымыщIэрэ мы дуней псом темыту. Кърым жиIами игъэукIытэжаш. Нэхъри плыжь къэхъури, и щхъэр ирихъэхащ. Бригадирым тутын щIигъанэурэ кыхуеплъэкIри, вожэр эщIикъуащ.

– Др-р-р, – кыгъэувыIащ абы шыр. – Сыт кыпщыщIар, Мадинэт? Уи жагъуэ къэзыщIаIа?

– Хъэуэ, – Iуэщэащ нысащIэр. Нэпсыр и нэм хуэфIу кыдэплъейри, къеупщIми кыпхуэмыщIэу, жиIащ: – Кърым, щхъэ зы цIыхум хуэгущIэгъуншэ мы гъащIэр апхуэдэу? КъызжеIэт, щхъэ зым и насыпыр апхуэдэу зэхифыщIэрэ мы гъащIэм? ЗэхифыщIэри а нэхъ зылъэмыкI, зи насыпыр зэпщIын щIэзыдза, иджыри лъэ быдэкIэ мы гъащIэм хэмыхъа, зи нэр къэпщIыгъащIэ шырым хуэдэу небэ-къебэу мы дунейм тет цIыху иудыгъуафIэм и насыпыращ. Сыт мыгъуэр есщIат сэ мы ди Тхъэшхуэми бегъымбарми? Щхъэ срырагъэуду си гущIыIум кърагъэувэжа мы гъащIэр? КъызжеIэт, сыт мыбы хэкIыпIэу иIэр? Согужьей, Кърым, си Iэр си псэфыльгэм Iэджэрэ хузохь, селэу щхъэ хэзмыхыжрэ мы си псэр, жысIэу.

Кърым Iэнкун къэхъуащ. Дунейр къутэжыху абы и фIэщ хъунтэ-къым псалытI я щхъэ зэтэзымыч, уеплъамэ плыжь хъу нысащIэ цIыкIум апхуэдиз гукъеуэ хамэ цIыхухъум и пащхъэ зэуэ кыщ-рикIутыфыну. Пэжщ, бригадирым ищIэрт нысащIэм и гъащIэр зэрымыфор. Узижагъуэр илъгэс пщыкIубгъум лыншэу къэунэ. Мадинэт сыт хуэдэу къамыльагъуми, я Iум ирагъэпщхъэным хуэдэу дауэ зыкыхуамыщIми, ар а пщIантIэм щыхамэт. Къалхуам хуэдэу щIалъагъун хуей я къуэр дунейм щехыжам абы и гъусэу здихъат а лъагъуныгъэр. Лыжьымрэ фызыжьымрэ ар къамыльагъуу

пхужылэнутэкьым, щхьэ гуэныхь кьэпхьын хуей, ауэ тлуми флы дыдэу ящлэрт, мынобэми мыщэдейми, я нысэр нэгьуэщлэ унагьуэ зэрихьэжынуур. Махуэ кьэс жьыгьэр нэхь кьыщыптэхьэлэкьлэ, лыхьсыхьыр нэхьыбэ щыхьукьлэ, уи щхьэм хуэщлэжыфым нэхьрэ нэхьыбэ кьыпхуащлэн хуеймэ, хэт и бын уэ узезыхьэнури, сыт ущлэзэрихьэнури? Мадинэт зыгьэкьуэншэфын мы дунейм теткьым нобэ лыхь-фызыжьым я пащхьэ иувэрэ узыншэу фыщыт, сэ си дыщ сокьуэж, жи́лэрэ дэкьыжкьлэ. Итлани...

– Уэлэхьэ, сымыщлэ бжеслэнур, Мадинэт. Лыхьжымырэ фызыжьымырэ...

– Сыт лыхьжымырэ фызыжьымырэ? – кьеплъащ абы нысащлэр гущлыхьэу. – Абыхэм я луэху зесхуэркьым сэ, Кьрым. Уи жагьуэ умыщлэ апхуэдэу зэрызыпхуэзгьэзам щхьэкьлэ. Уэ ухамэщ сэ си дежкьлэ, адыгэ цыхубз нэмысми и фащэкьым иджыпсту сэ сщлар, ауэ пхуэсщлэ пщлэм жызыгьэлащ.

– Упсэу, сэ ар псори кьызгуролуэ. Си гугьащ лыхьжымырэ фызыжьымырэ кьыпхуэткьийуэ, лей гуэр абыхэм я льэныкьуэкьлэ кьыптэхьэу.

– Хьэуэ тхьэ, апхуэди щымылэ, ауэ...

– Адрейуэ, – кьылэпихащ Мадинэт и псалгьэр бригадырым, – мыращ сэ бжеслэнур: гьащлэр гьащлэщ, уэ ущлалэщ, упсэун хуейщ, а уи лэблэм тесыр ин мыхьу щыкьлэ гьээж уи дыщи, адэкьлэ уи щхьэ луэху зепхуэнщ. Аращ чэнджэшу уэстыфынуур, абы нэхьрэ уи луэхум нэхь кьезэгьын сэ уэ бжеслэфынукьым. Сэ кьызгуролуэ псори, уи плэм ситамэ, сэри сыгужьейну кьыщлэкьынт, сыту жыплэмэ, ар лыхьгэ зэхэгьэкьыплэщ. Языныкьуэхэр а щхьэдэхыгьуэм емыбэкьуэфурэ хагьэкьуатэ, емыкьу кьахь. «Гьэузи, гьэхьуж», – жи́лащ пасэрейм...

* * *

Мадинэт быдэу мурад ищлащ унэр зехьэн зэриухьу, и гуащэмрэ и тхьэмадэмрэ я пащхьэ иувэу луэхур зытетыр яжрилэну. Нобэ соух, пщэдей зэфлоклэ, жи́лэрэ тхьэмахуэ блэкьлащ. И тхьэмадэм пыхусыху кьеуалэри, гьуэлящ.

Зы пщэдджыжь гуэрым унагьуэм пщэдджыжьышхэ яригьэщлэщ, гуащэр лэжьыкьуэ игьыкьуэщ, и сабийр тхьэмадэм кьыхуигьанэри, ятлэм хилхьэн пшахьуэ пэгун кьыхьыну псыхьуэм кьуащ. Мадинэт пшахьуэ и щыпэ кьэхьтэкьыми, ищлэрт дэнэ и деж нэхь пшахьуэ кьабзэ, щабэ щылэми. Чыцэ мэзым узэрыщлыхьэу, сажнэ тлощлэ хуэдиз узэрыкьуэу, щылэт пшахьуэ кьыхыплэщлэ. Арат нысащлэм зэпымыууэ пшахьуэ кьыздрихьыр. Ар а щыплэм псынщлэу нэсри, лэмыщлэиткьлэ пшахьуэ дыщафэр пэгуным кьрыкьутэу щидзащ. Хуэхьыным хуэдиз зы дакьыкьэм кьрыкьутэри, кьэтэджыжыну зыкьыщилэтым макь зэхихам хигуэжащ:

– Кьыумылэт а хьэлгьэр, – кьыщхьэщытщ абы Фулэд. – Уи кьлэтлэрийр зэпэбгьэчыну ара?

– Апхуэдэ куэд кьэслэтащ сэ, – кьыхудоплгьейри щысщ Мадинэт. – Сыт укьыщлэкуар, Фулэд?

– Узмыльагьуу схуэшэчыжыркьым, Мадинэт, – мащэм ипкьлэри кьыгьэтэджыжащ ар щлалэм. – Си фэр куэдрэ ипхыну?

– Щыгьэт, Фулэд, сэри си гур... – Мадинэт и щхьэр ирихьэхаш.

– Шызгъатынукъым, уэри сызэхэщIыкI, – бауэкIэщIц ФуIэд. Пэгуныр кьищтэри, мащэ Iуфэм кытригъэувэжащ, езыр кыикIыжри, Мадинэт и Iэр иIыгыу къришыжащ. – Сэ бжесIащ узимыгъусэу адэкIэ сызэрымыпсэужыфынур. Сыт сэ апхуэдиз бэлыхь стебгъэлъкIэ кыпхэхъуэр? Хьэмэрэ, япэми хуэдэу, нэгъуэщIым удэкIуэу уежьэжыну ара?

– ФуIэд, жумыIэ апхуэдэу, – кыIуригъэпкIащ и Iупэр Мадинэт. – Сэ зыгуэрым сыдэкIуэжыну мурад сщIымэ, уи фIэщ щIы уэр фIэкIа нэгъуэщIым сызэрыдэмыкIуэнур.

– Си фIэщ хьуркъым, – пхъуэри кыызэщIуыбыдащ ФуIэд цIыхубзыр.

– Шыгъэт, ФуIэд, – мэлъаIуэ Мадинэт, – зыгуэрым дыкбылбагъунци, си напэр текIащ, сыт пщIэр, алыхьым укыигъэщIакъэ уэ?

– Мадинэт, сэ зыри си фIэщ хьужыркъым, куэдыIуэрэ сыкъэбгъэщIащ сэ уэ.

– ФуIэд, Алыхьри узогъэлъэIу, сэри...

– УкыызэмылбаIу...

ДакыикъипщI-пщыкIутху хуэдизкIэ Мадинэт ищIэжышхуа щыIэкъым: и нэр къэутхъуэри, дунейр кIэрэхъуащ, зыкъомрэ еныкъуэжъуа-ефыщIэуа нэужь, узыпэмылбащыну псым зрегъэхьэх, жыхуаIэрати, щIалэм зрищэкIащ. «ЛIэм зыгъэлIэн ешх», – жиIащ пэсэрейм, – зегъээхуэж Мадинэт. – Сыпэлъэщынкъым, сыкIий хьунукъым. Езыми и гушхьэр цхьэ згъэфIыщIрэ, сэри си къарур цхьэ сухьжрэ? ФIыуэ сыкълбагъу, сэри аращ. Мынобэми, пщэдей...»

Ей, гъащIэ, гъащIэ! Къуажэхь защIэу узэхэлъщ уэ. ШыIауи щыIэуи кыщIэкIынкъым уэ узищIысыр и кIэм нэсу кызыхуэщIа цIыху. Тхьэмахуэ ипэкIэ гъащIэм апхуэдизу хуэхъущIа Мадинэт иджыпсту чыщэ мэзым пхыж псы цIыкIум и Iуфэм гууэщIу Iулъщ, дэтхэнэ зы удзыпэ цIыкIури, жыг къудамэри, къуалэбзу къэзылбагъэхьэри, тхьэмпэхэм ятес хьэпщхупщхэри – псори фIэдахэу, фIэтелъыджэу. ДакыикъипщIым дунейм телъыджэу зыкъызэридзэкIащ, жыхьэнмэм жэнэткIэ зихъуэжащ, гум абрэмывэу кытегъуалъхьэу щытар псэм фIэIэфI хъуащ, мы уафэм и лъабжъэ псор макъамэ гуакIуащэм зэщIищтащи, псэр игъэтыншу, игъэину, бзылхугъэм и тхьэкIумэм итц, и щхьэр кызэтричыным хуэдэу из хъуауэ, и гур кыызэгуиудыным хуэдэу гуфIэгъуэкIэ игъэнщIауэ. Сыту пIэрэ цIыхум гуфIэгъуэшхуэ щилэм и деж псом япэ и сабиигъуэр игу кыщIэкIыжыр? Ар Мадинэт ещIэ, гуфIэгъуэм имыгъэудэфа пэтми. Сабиигъуэм нэхьэрэ нэхь гуфIэгъуэ зэман гъащIэм хэлъкъым. Мис иджыпстуи Мадинэт и нэгум щIэтц бостей пIащIэ тIэкIу фIэкIа щымыгъыу, лъапщIэу, щхьэпщIэу, хьэлу хуабэ Iыхьэ иIыгыу, Тэрч къуэкIий кыщижыхьу. Сабиигъуэ, сабиигъуэ, анэ куэщI акъужь... Мадинэт и гум куэд жеIэ. Уэрэд дахэ дыдэ, зэи зэхимыха макъамэ зыщIэлъ. Ар апхуэдизкIэ гуакIуэщи, езыми егъэщIэгъуэж: щхьэ зэхимыхарэ ар япэхэм? Дэнэ щыIа Мадинэт а уэрэд телъыджэр щыжаIэм? Е жамылэххауэ пIэрэ япэхэм? Нобэу пIэрэ япэ дыдэ а уэрэд хуабашэр, гуакIуашэр кыщыIур?

Мадинэт кыщылъэтри псым зыхидзащ. Ину мэдыхьэшх, псым зыщIегъауэ, зимыгъэхьейуэ щыль ФуIэд псы кыитрекIэ. Дунейр зэрыщыту Мадинэт ейщи, уелъэIуми, зы цIыху гуэшэгъу ищIынкъым, щымысхьу, абы и зы дакыикъи кыуитыфынкъым. Къаруушхуэ иIэщ

гьашIэм, Мадинэт апхуэдиз гукьыдэж кьезытыжам хузэфIэмькIын щыIэкъым.

– КьакIуэ, щхьэхынэжь, кьыхыхьэ! – йокIий ар ФуIэд. ЩIалэр хуэмурэ кьотэджри, псым хохьэ.

– ИныIуэу уокIий, – жиIаш ФуIэд. – Зыгуэрхэм дызэхахмэ...

Мадинэт и нэгур зэхэуаш.

– Куэду дэгьуэщ зэхахмэ, – сабыр хьуауэ щытщ иджы Мадинэт. Иджыпсту ар зэщхь щыIэтэкъым и псэм хыхьауэ зриджэгу гуащэ хьэпшыпыр зытраха сабий фIэкIа. ФуIэди мобы и щытыкIэм, и тепльэр зэрыхьуам кьыгьэщтэжри, и жагьуэ хьужауэ зрикьузылIэри, гуапэу ба хуицIаш.

– Кьысхуэгьэгьу, уи жагьуэ сщIамэ, – йоIуцащэ щIалэр фIыуэ илгьагьум. – Уэ емькIу кьэпхьынкIэ сышынауэ аращ...

– Сэ сыщIэшынэр уэ сыкьэбгьанэу уIукIыжмэ, жызоIэри аращ, – Мадинэт и нэгур аргуэру кьызэхоуэ. – Уэ сыкьэбгьапцIэмэ, е гущIыIэу укьысхуыщытмэ, абы адэкIэ зы дакьыкьэ сыпсэужыну сыхуейкьым, ФуIэд.

– Умышынэ абы щхьэкIэ, си псэм хуэдэ. Апхуэдизрэ сызыпэплэа насыпыр сэ зыIэщIэзгьэкIыжын хуейтэкъым. НакIуэ иджыпсту ди деж, куэд щIауэ кьыппоплгэ ахэр уэ.

– AIэ, ФуIэд, – худоплгьей Мадинэт щIалэм насыпыфIэу, – ар хьурэ? Сэ ныбжесIэнщ ар щыхьунур. ИIэ иджы, сэри сыгуващ, гурыщхьуэ кьысхуащIынщ.

ФуIэд цIыхубзыр кьипхьуатэри и IэплIэм ирикьузащ, и напи, и натIи, и пщи, и бгьи бакIэ щIигьанэурэ псым кьыхыхьжри, нетIэ здыхэлгьам и деж щигьэгьуэлгьыжаш...

И щхьэцыр псыфу, дуфач псыфыр и бостей пIашIэм кьызыпхидзауэ, Мадинэт, пшахьуэ пэгун ныкьуэр иIыгьыу, пщIантIэм дэлгэдэжаш. Тхьэмадэмрэ Фузелрэ унэм кьыщIэкIауэ бжэлупэм деж щыст.

– Сыту куэдрэ укьэата, тIасэ, пшахьуэ умыгьуэтауэ ара? – кьоупщI тхьэмадэр.

– Згьуэтащ, тхьэ, ауэ зыдвгьэгьэпскI, жаIэри...

«ЗыдвгьэгьэпскI» кьыжезыIэн нысащIэ е и нысэм и ныбжьэгьу хьыджэбз иджыпсту мылажьэу кьуажэм зэрыдэмысыр имыщIэу тхьэмадэр делэтэкъым. Лыжьым и щхьэр кьыфIэхуащ. «Уэлэхьэ, укьэсыжа си гугьэмэ, Лэкьумэн, – йогупсыс ар илгьэгьуам: лIыжьыр зэреупщIу, Мадинэт дэп маскIэм хуэдэу плыжь хьуат. Армырами, и псэлгьэкIэ кьудеймкIэ гурыщхьуэ хуицIат, – Бетэмал, щIалэр щытIэщIэкIам, мазитI-щы зэрыдэкIыу, дьтIыпщыжын хуеящ. Кьуэрылгьхури дэнэ кIуэнт, дыпсэумэ, дыкьыгьуэтыжынт. Мыбы напэтех гуэр кьыткIэщIищIыхьамэ, жылэ псом я пащхьэ ди напэр щытекIакьэ. Арат сэ сыкьызыхуэтыжыр».

Лэкьумэн и гум мастэ кьыхьэуа и гугьащ. ПсынщIэу и гур иубыдыжри, жыгым зригьэщIаш.

– Уеша, дадэ? – йоупщI абы Фузел.

– Хьэуэ, тIасэ, – кьыжьэдеш ерагькIэ лIыжьым.

– НтIэ, уи жеин IакIуэу ала?

Лыжьым зыри жимыIэу кIэрытщ зызригьэщIа жыгым. Мадинэт ятIэ зэхещIэри шыгьуэгум итщ, Iуэхум зыри химыщIыкIыу. Лэкьумэн и щхьэр мэуназэ, и кьэжьын кьокIуэ, и гум зыгуэрым дыд кьыхиIуа хуэдэщи, узыр хуэшэчыжыркьым, иджыпсту кьэджэлэнущ. ЕрагькIэ

лъэбакъуитI-щы ищIри, пырхуэ пкъор иубыдащ, абдеж дакъикъэ хуэдизкIэ щытри, пырхуэм дэкIуеину и лъакъуэ ижыр дрихъеящ, зиIэтыну абы зыщытригъащIэм, зэфIэщахэри джэлащ. Фузел цIыкIу къащтэри, ину къыкъугъыкIащ. «Мамэ, дадэ джэла!» – жиIэурэ шыгъуэгумкIэ ежэкIащ. Мадинэт лъакъуэ пцIанитIымкIэ зэхитэ ятIэм къыхэжри, жэрыгъэкIэ унэ гупэмкIэ къежэкIащ. Ар тхъэмадэм щыжъэхэлъадэм, Лэкъумэн къарууэ иIэжыр зэхилъхъэри, и нысэр зримыгъэкIуэлIэну и башыр къишиящ: «М-м-м, дохутыр... къысхуеджэ».

Дэнэ ужэн? Телефон щыIэкъым, дохутыр гъунэгъуу щыпсэуркъым. Мадинэт уэрамым къытелъэдащ. Фузели магъри абы и ужь итщ. ЦIыхубзыр ипщэкIэ доплъей, ищхъэрэкIэ йоплъых, къуажэр нэщIщ, псыдзэм ирихам хуэдэу. Жэрыгъэ защIэкIэ укIуэми, сымаджэщым дакъикъэ пщыкIутхукIэ унэсынукъым. Унэсу укъэсыжыху – сыхъэт ныкъуэ! Лыжыр и закъуэу пцIантIэм апхуэдизрэ дэбгъэлъын, емыкIукъэ? Сыт-тIэ хэкIыпIэу иIэр? Хэтү пIэрэ мо лIыжъ хуэм дыдэу къакIуэр? А-а, Батырбэщ. Ари сымаджэщ... «Сымаджэми, къекIухъ, сыкъэсыжыху бгъэдэсынщ». Мажэри, лIыжыым и пащхъэ йоувэ, и щхъэр ехъэхауэ, емыплъу.

– КхъыIэ, емыкIу сыкъыумыщI, ди нэхъыжыр сымаджэ хъэлъэщ, мо сымаджэщым сынэсыху схубгъэдэс.

– Iагъу, Лэкъумэн тхъэмыщкIэжыр нэхъ хъэлъэ?.. Жэ, тIасэ, къеджэ дохутыр. КъакIуэ мьдэ, Мышэ, уэрэ сэрэ дыдыхъэжынщ.

Дохутыр и гъусэу Мадинэт къыщигъэзэжам и тхъэмадэр Батырбэч пырхуэ дыдэм деж щызэригъэзэхуэжауэ щхъэщыст...

Лэкъумэн щIалъхъэри жэщитI дэкIауэ, Мадинэт пщIыхъэпIэ гъэщIэгъуэн илъэгъуащ. Мадинэт пэгун иIыгъыу пшахъуэхъэ а здэщыIа щIыпIэ дыдэм и деж кIуа хуэдэт. Мащэм ипкIэри пшахъуэ кърикIутэу щIидза къудейуэ, цIыхухъу макъ зэхех. Къыдэплъеймэ, ФуIэдтэкъым, и тхъэмадэрат. Мадинэт псынщIэу мащэм къыкIыжри, и тхъэмадэм гъунэгъу зыхуицIу щIидзащ, зыгуэрхэр жреIэ, ауэ Лэкъумэн и башыр къишиящи, аркъудей зригъэкIуалIэркъым... ПщIэнтIэпсыр къехуэхыу къэушащ Мадинэт. Илъэгъуа пщIыхъэпIэ хъэлъэжыым шэджагъуэ хъуху игъэгукъыдэжыншащ. Шэджагъуэнэужыым ар гурыщхъуэ бзаджэм зэщIиубыдащ: уэрмырауэ пIэрэ а лIыжыр зыукIар? Уэ езыр егупсысыж, сыхъэтищым щIигъукIэ укъэтауэ, уи щыгъын щIагъщIэлъыр псыфрэ, уэ гуфIэгъуэр уи нэгум мафIэу щыблэу укъыщыдыхъэжам пщIэжрэ ар къызэроплъар? ПщIэжрэ «зыдвгъэгэпскI, жаIэри...» щыжыпIам лIыжыым и нитIыр зэрыужыхар, гуауэм абы и щхъэр къызэрыфIигъэщIар? Зыри ухуейкъым, уи тхъэмадэр джэлауэ пырхуэм ущежэлIам абы и башыр къыпхуишийуэ...

– Ди тхъэ, – и жьэ ущIар иубыдыжащ Мадинэт, – гъунэгъуу сызыбгъэдимыгъэхъэну арат, къысщымэхъашэрт. КъищIат си щытыкIэр, си нэгум къищ гуфIэгъуэр гуэныхъ Iэужьу зэрыщытыр. Уоу, ди Тхъэшхуэ, апхуэдизу гущIэгъуншэу сыбгъэпшыныжыну арат сыщIыщыбгъэуар, а гуэныхъыр къыщIэзбгъэхъар? Унагъуэм къисхъа фIейр и гум техуакъым, и псэм дэхуакъым. Сыт иджы сэ щIэжынур, дауэ си гуэныхъыр зэрыспшыныжынур?.. ЛIыукIым и гуэныхъ хуэпшыныжрэ, хъэмэрэ ар зэрупшыныжын напэ щыIэ? ЩыIэкъым, езы ди щхъэщыгу ит дыдэм иджыри къэс къыгупсысакъым абы пэувын псапэ.

Дауэ-тлэ абы и ужькIэ сьзэрыпсэужынуур, дауэ, си нэр кьызэтесхьу, си гуащэм сьзэрылуплэжынуур, и щхьэгьусэр сукIауэ, абы и ажалыр сэ си напэм телъу?..

Мэгьу, мэс Мэдинэт. Мазэ дэкрIри, и шхужь кьыхэбелджылыкIауэ щытар фIыуэ хэпщIыкIыу ежэшIэхаш, льягэу Iэтауэ щыта и бгьэр етIысэхаш. «Хьэдэр егьей», жыхуаIэм хуэдэши, и нитIым щызу мы дуней дахэм еплыну гукьыдэж иIэкьым. И гуащэм зыхуигьазэу епсэлъэфыркьым, щхьэусыгьуэншэу и закьуэу кьыбгьэдэнэркьым. ФуIэд-щэ, плIэ кьыхуиIуэхуаш, кьолгэлу кьыхуэзэну, ауэ ар и Iуэху иджыпсту Мэдинэт? ЦIыхубзым и щхьэр и Iуэхущ. Ар зэрехьэ, зригьэщIыну льяныкьуэр имыщIэу, зигьээхуэжыну щхьэусыгьуэ кьыхуэмыгьуэту. Дыгьуасэ и анэр кьэкIуати, сыхьэтым щIигьукIэ кьешхыдащ. «Зыр лIэ щхьэкIэ псоми залIэжрэ, – хьущIэрт анэр. – Уэри упсэун хуейщ, кьуэ уиIэщ, ар хэт уи гугьэ зыпIынуур? ИтIанэ... ИтIанэ, уэ ущIалэщ... Усабийщ иджыри, илъяс тIощI ухьуа кьудейщ. ДяпэкIэщ... ЛIо укьыщIызэплъыр? Абдеж щихуа уи гугьэ уи насыпыр?.. Уи гугьэми, ущоуэ».

«Сыт мыгьуэр хэпщIыкIрэ уэ сэ си Iуэхум, мамэ? – кьыщIоху и нэпсыр Мэдинэт. И жьэр мыпсалъэу, и гур зэгуоуд. – Си тхьэмадэм щIым здыщIихьа щэхур уэ пщIэуэ щытамэ, си Iуэхут а кьомыр кьызженIэу мыбдеж ущыстэмэ. А псор уи куэщI нислхьэу, си гур псэхужатэмэ, сымылIэжыну ськьальхуа си гугьэнти. Ауэ, неIэмал, ар сэ схузэфIэмыкIын Iуэхущ... СщIэн хуеящ а сыхьэт зы-тIум сиIа гуфIэгьуэр кьызэрысхуэмыгьунур. Ар гуфIэгьуэшхуэлэут зы цIыхум и закьуэ лысыну, апхуэдэ насыпым сэ ськьыхуигьэщIауэ кьыщIэкIынуэтэкьым...»

* * *

Зэманьр дохутырышхуэщ. Абы хуэмыгьэхуж щыIэкьым. Махуэ плыщI сэдэкьэр зэфIагьэкIри, цIыхубзитIым я нэгур нэхь зэхаш, фызыжьыр и кьуэрылхьум нэхь хуэгуфIэ хьуаш. «Тхьэм и шыкурщ и напщIэм нэхьыфIагь тIэкIу телъэтамэ, – кIэлъоплэ абы Мэдинэт. – Си гуэныхьри иджы нэхь сщхьэщыкIа кьысфIощI».

Пэж дыдэу, Мэдинэт, ипэ махуэхэм хуэдэу, дунейм ехьжа и тхьэмадэм кьыхуищIа гурыщхьуэм бэлыхьлажьэу егупсысыжтэкьым. Зэээмызэ и гур ихузу щытми: «Сыт сэ нэхь ямылейуэ сщIар?» – жиIэрти, зигьээхуэжу, щхьэусыгьуэ мин кьигьуэтырт. Зэ зызыгьэ-кьуэншэжа цIыхум зигьээхуэжыну езым щхьэусыгьуэ кьилъы-хьуэ хьуа нэужь зэрызигьэкьуэншэжауэ щыта Iуэхур тэмэму кьызыфIигьэщIыну зэрыхэтыр Мэдинэт имыщIэу аратэкьым. ФIы дыдэу ищIэрт. Ауэ бзылхьугьэр зымыутIыпщыр нэгьуэщIт: жэщкIэрэ пщIыхьу ФуIэд кьыхуэкIуэрт, и нэр зэрызэтрипIэу, щIалэр бжэмкIэ кьыщIыхьэрт, блыным кьыпхьыкIырт, унащхьэм кьеувэхьырт, щхьэгьубжэмкIэ кьыдэкIырт. Ар зэрыхуэубыд мы дунейм Iэмал теттэкьым. ФуIэд хуэмурэ кьыбгьэдыхьэрти, шхьIэныр трихьырт, и Iэпщэ бланитIымкIэ кьыхихьырти, и жэщ джанэ пIащIэ тIэкIур жьым зэрихьэу, игьэкIэрахьуэрт. «Хуэму! – жиIэрт Мэдинэт, ФуIэд и пщэм нэхь быдэжу зришэкIыурэ. – Си щхьэр уогьэуназэ, си псэ закьуэ!» ФуIэд абы гуащIэу ба кьыхуищIырт, и Iэ пхьашэмкIэ и щIыфэ щабэм гуапэу кьыщытелъэщIыхькIэ... Мэдинэт гужьеяуэ кьызэфIэтIысхьэрт. Ап-

хуэдэхэм деж, кьимыгъазэу, цыхубзыр ФуIэд деж кIуэфынут, и гуащэр зыщIэлъ пэшымкIэ пхыкIын хуэмеямэ. ШыщIэкIкIэ и гуащэм гу кьылъитэмэ, хуэмытхьэщIыжыну и напэр текIакъэ...

Зы жэщ гуэрым щIалэ цIыкIу жеяр и лъэпагъ иригъэгъуальхьэри, езыр и закъуэу гъуэльыжаш. Дакъикъищ-плIыкIэ гууэщIу хэлъа нэужь, псынщIэу кьыщыльэтри, и джанэр зыщидзаш. ШхыIэн кьеIусэм и щIыфэр игъэтхытхыу куэдрэ хэлъащ Мадинэт. «КърекIуэ иджы, – жиIэрт абы ФуIэд егупсысу, – сыкърештэ, сызэрыщыту абы срейщ». Мадинэт и жеин зикI кьыхуэкIуэртэкъым. Андрей жэщхэм Фузел цIыкIу жриIэ псысэр и кIэм нимыгъэсу Iурихьрти, зэрыхьуари имыщIэу нэху къекIырт, ФуIэд епщIыхьу.

Ар жеину ныщхьэбэ нэхрэ зэи нэхъ хуеятэкъым. ИтIани, плъагъуркъэ, дауэ зымыщIми, сыт кьимыгупсысми, жейм езэгъыркъым. Мадинэт зэмыгупсысамрэ абы кьимыгупсысамрэ укIуэдыж а жэщым. Джэд япэ Iуащ. Майскэм кIуэ бээракIуэхэр зэщIэхьеящ. Нэху щыным сыхьэтитI-щы иIэжу аращ. Уэрамым зыгуэрхэр щопсалъэ, гу макъ къоIу. Хьэблэ псор кьызэщIигъачэу, зыгуэрым и пэр елъэщI. Ар Мадинэт и тхьэмадэм и къуэш нэхьыщIэращ. Жылэ псом ящIэ ар апхуэдэу зэрыщытыр. Абы и щхьэгъусэ...

Абдеж Мадинэт и гупсысэм щыпеч. Iурихаш. ТэлайкIэ мамыру хэлъауэ, и Iэхэр игъэхьейуэ щIедзэ. И щхьэр лъэныкъуэкIэ ирехьэки. ИжымкIэ зегъазэ, ауэ куэдрэ темылъу, зыкъегъэзэж. Езэгъыркъым. Апхуэдэурэ сыхьэт ныкъуэ дэкIауэ, Мадинэт гужьеяуэ кьыщолъэт, и къуэм дежкIэ мажэ къищтэжыну, ауэ джанэ зэрыщымыгъыр къещIэжри, псынщIэу зыщедзэ. И къуэр и гупэ къехьыжри мэгъуэлыж. «Тобэ, – жеIэ абы, и щIалэ закъуэр зыкIэщIикъузэурэ, – делэ сыхьурэ, хьэмэрэ...» И нэгү щIэкIа пщIыхьэпIэм йогупсысыж. ПщIыхьэпIэ кIыхьи илъэгъуатэкъым. Фузел цIыкIу пэшым щIэкI хуэдэт. «Дэнэ укIуэрэ, тIасэ? – йоупщI абы гуапэу Мадинэт. – Иджыри жьыIуэщ, къакIуэ, къэгъуэльыж». – «Хьэуэ, – жи щIалэ цIыкIум, – ФуIэд упэплъэти, уи гупэ сыкьыхэпхуащ». Жеижынти абы и ужькIэ Мадинэт!

* * *

ФуIэд... Сыт бэлыхьу къытрилхьа ар бзылхугъэ цIыкIум. ФуIэд нэмыщIамэ, жиIэрт Мадинэт игукIэ, мы дунейм теттэкъым сызэгупсысын, си къуэ закъуэр зэрыспIыным фIэкIа. Езы щIалэри, лъэданэ инащи, нэгъуэщIым и деж кIуэнукъым, дэгү-нэф зищIащи, нэгъуэщI хьыджэбз мы дунейм тету кьыфIэIуэхукъым: зыми епсалъэркъым, къытелIэ хьыджэбз къомыр илъагъуркъым. Илъэсым нэсащ а тIур чыцэ мээым зэрыщызэхуэзэрэ. Сыт хуэдизрэ къельэIуа абы ФуIэд, сыт хуэдиз письмо и щыпхьум кьыхуригъэхьа, итIани, зэ хуэзакъым. ЩIымахуэ псом унэм щIэсащ, пщIантIэм кьыдэкIакъым. Гъатхэ хьуэуэ губгъуэм ихьэжа нэужь, и гуащэм кIэрыкIакъым, кIапсэкIэ гуапхам хуэдэу игъусащ. ФуIэд, губжьащи, зытеувэ щIыр илъагъуркъым, дыгъыжым хуэдэу псоми яжьэхолъэ, тхьэмахуэм зэ и жьакIэр иупсыркъым, мэзылIым хуэдэу зэщIэкIэжауэ къекIухь. Жылэм цIыху дэсыжкъым иджыри къэс абы кьыщIимышэр зымыщIэ. Языныкъуэхэми Мадинэт ягъэкъуаншэ: сыт зыхушысыр? ИлъэситIым щIигъуащ фызабэу кьызэрынэрэ, и дыщ кIуэжу, щIыдэмыкIуэн щыIэкъым. Абы

нэхэрэ нэхыфІ ишэну ар? Адрейхэм ядэртэкъым: зи насып, сыту цыху гьэса-тІэ а цыкІур. Хэт иджы апхуэдэу пхушысынур, тхьэ дьдэ, ильэс дэмыкІыу, я кІэр Іэтауэ щІэмыпхьуэтэмэ. Мыр бзыль-хугьэ телъыджэщ.

Езы Мадинэти и гур пыткІукІырт. ФуІэд и шытыкІэр ильэгьуа нэужь, абы и гын къакІуэрт, хуейт бгьэдыхьэу едэхэщІэну, игу фІы хуищІыну. Ауэ гуащэр дэнэ ихынт, ар ныбжьу и гьусэт.

Иужьрей махуэхэм хуабэр апхуэдизкІэ етат, хьэуар апхуэдизкІэ къэплъырти, пщэдджыжь тІэкІумрэ пщыхьэщхьэмрэ фІэкІа узэрылэ-жьэфын шыІэтэкъым. Абы кьыхэкІыуи, унафэ ящІат жэщхэсу лэжьэ-ну. Мадинэт и къуэр и анэм кьыхуигьэнауэ, езыр жэщхэсу губгьуэм шыІэт, и гуащэри и гьусэу.

Мадинэт и фІанэр хуалгыху гувати, адрей физхэм нэхь къа-кІэрыхуауэ кІуэрт. Наргыху хьэсэм зэрыхыхьэу, ФуІэд кьыщІэрыхьащ.

– Мадинэт, – еджащ щІалэр хуэму цыхубзым.

– Сыт, ФуІэд? Дыкъальгагьунци...

– Куэду дэгьуэщ дыкъальгагьумэ. СынолгэІу, дызэхуэгьазэ. Ды-зэпсэлгэн хуейщ.

– Сошына, ФуІэд. Япэм дыщызэхуэзам къэхьуар плээгьуащ, – идэркъым Мадинэт. – Иджыри...

– Иджыри, етІуани уэ уи Іуэху хэлькъым а къэхьуам, – мэгубжь щІалэр. – Ныжэбэ псори жеижа нэужь, мо дзэл лъабжьэм сыныщып-поплгэ.

Ар жиІэри ІукІыжаш. Мадинэт ар зэрыхыхьунур, апхуэдэ далагьэкІэ къыпэмыплгэну жриІэнут, ауэ ФуІэд жыжьэ нэсыжат. Пэжщ, цыхубзыр хуеямэ, а псори абы кІэлгыжиІэфынур. Ауэ...

НтІэ, кІэлгыжимыІамэ, фІы хуэза. Мис, и гур пыкІэзызыхьу хэльщ, сыкІуэн-сымыкІуэн, жеІэри. ПщыІэм щІэлгхэр жеижащи, хэти кьыхоІуэщхьукІ, хэти кьыхопырхьыкІ. Кьыбгьурь и гуащэри жей ІэфІым хэтци, ухуеймэ топ гьауэ, зыкьыгьэхьейнукъым. Мадинэт къэтэджын мурад ищІу и Іэпкълэпкъым шыщ гуэр зэригьэхьей-уэ, и тхьэмадэр къоув, баш иІыгьыу. «Умыделэ, – кьыжреІэ абы зы-гуэрым. – Сыт уи напэр щІытепхыжыр? Япэм къыпщыщІар уфІэмащІэ, хьэмэрэ къэнэжар бгьэлІэну ара?» «УщІэмыкІуэн шыІэкъым, – къо-ныкьуэкьу и гур, – ФуІэд уэ фІыуэ больагьу, езыми укьельагьуж, уи щІалэгьуэм умылгэгьуа насыпым сыткІэ ухуей жьы ухьуа нэужь? КІуэ къыппэплгэм деж, игу зэщумыгьэу. Умышына».

Мадинэт шынауи? ИгьащІэм шына игу къэкІакъым. Еплъыт ар къызэрытэджам. И гуащэм йоплгэ: къэушауэ пІэрэ? Хьэуэ, къэуша-къым, ІэфІ дьдэу мэжей. Гугьу ехьащ, ирежей. Уэ нежьэ, Мадинэт. Ар лъапэпщІийуэ пщыІэм кьыщІокІ, метрищэ хьункІэ пщыІэм пэжы-жьэу кІэнауащхьэм тет дзэл жыгыжьымкІэ еунэтІ. Абы нэмыс щІыкІэ ФуІэд къыпожьэри, и лъагьуныгьэр ІэплІэкІэ къещтэ, и Іупэм, и на-пэм, и пщэм ба хуищІурэ жыг лъабжьэм щІехьэ.

– Сыт угущІэгьуншэ уэ, Мадинэт, – гущІыхьэу жеІэ ФуІэд.

– Сыт щхьэкІэ, си дуней нэху?

– Ильэсым щІигьуащ дызэрызэхуэмызэрэ.

– Мис-тІэ, иджы сыкъэкІуащ.

– УкъэкІуащ, – ба хуищІурэ етІэшІ ар щІалэм...

– Ауэрэ нэху щынуш, ФуІэд, – зыкъещІэж Мадинэт.

– Ирещ.

– Апхуэдэу хьунукъым.
 – Сыт щыгъуэ зыгъэпщкIун щыщыдгъэтынур?
 – Мыгувэу, – кьотэдж Мадинэт. Жыг кьудамэм фIэлъ и щыгъы-
 ныр зыщетIэгъэж.
 – Нэгъаби жыпIат ещхьыркъабзэу.
 – Нэгъабэрэ мы гъэмрэ зэхуэдэкъым... НтIэ, сэ сокIуэж, си дуней
 нэху.

– ИIэ... ФIыкIэ.
 – Уэри фIыкIэ.

Мадинэт и лъакъуэр щIым еIусэу пщIэркъым. Дамэ кьытекIам хуэдэу псынщIэ хьуаш. И гум аргуэру уэрэд жеIэ. АпхуэдизкIэ уэрэд дахэщ, уэрэд гуакIуэщ абы жиIэри, щIыльгэм темыхуэжу, уафэ псор иуфэбгъуауэ, нэхуш хьэуа къабзэр кыгъачэу тхьэкIумэм кьоIуэ. Абы щIэлъ псалъэхэм хуэдэу гуапэ Мадинэт зэи зэхихакъым. Сыт зэхиха абы япэм? Иджыщ Мадинэт псэун щыщIидзэр, иджыщ абы и насыпыр кыщыкъуэжIар. Альяндэрэ ауэ сытми дунейм тетауэ аращ. Мис иджы уигъэлыгъунщ Мадинэт зэрыпсэу, гъащIэм и дэтхэнэ дакъыкъэми пщIэ зэрыхуищI, насыпыр зэрагъафIэ!.. Мы дуней псор зэтэзыIыгъэ лъагъуныгъэм ныжэбэ Мадинэт етхьэлэ. ГуфIэгъуэм зэщIищтауэ, ар пщыIэм носыж, щэху дыдзурэ кIуэцIрокIри зыхэлъам деж кыщцоувыIэ. КыщцоувыIэри... дуней псор кIыфI мэхьу. Гуащэр пIэм хэлъыжкъым. Мадинэт илъагъур и фIэщ мыхьуу, лъэгуажьэ-мышцхэ зрегъауэ, пIэр кьелэбэрэбыхь. ЩыIэкъым. Гуащэр бзэхаш.

«Куэд щIащ ар нызэрыщIэкIрэ, – жиIащ адэкIэ кыщцыль фызым. – Уэ ущIэкIри, дакъыкъитI-щы фIэкIа дэмыкIыу, езыри ныщIэ-кIащ».

«Уоу, ди тхьэ, – кьожэх Мадинэт и нэпсыр, – псоми ящIэ. Хьэдэм хуэдэу фыжей си гугъа мыгъуэти. Мыр дауэ дуней, мыр сыт насыпыншагъэ?! Гуащэр кьэлъыхьуэжын хуейщ. Дэнэ ущылъыхьуэнур?.. КъыдэплъэкIуауэ пIэрэ?..»

Мадинэт и щIыфэр тхытхаш. Сыти нэхьыфIщ абы нэхьрэ. Блыным ирагъэуваIэу яукIым нэхь кьыщтэнщ. Ар хуэмурэ кызэфIэуэжри, пщыIэм кыщIэкIащ. Уафэ джабэм вагъуэхэр щызэщIопщIыпщIэ, нэхуш бзум и уэрэдыр кIыхьу хеш, цIыр-цIырхэр зэподжэ, дзэл жыгыжь лъабжьэм ФуIэд щожей. Мадинэт абы и деж кIуэну ежьат, ауэ, егупсысыжщ, кыгъээжри, кьуажэм ехыж гъуэгум теуващ. ЦIыхубзым и гум жиIэрт гуащэр унэм кIуэжауэ.

Нэху щыщ дыдэм ар пщIантIэм дыхьэжащ. Гуащэм и пэшым уэздыгъэ щыблэрт. Мадинэт и гур нэхь кызэрыгъуэтыжауэ, бжэр Iуихри пэшым щIыхьащ. Гуащэр кьэщтащ, ауэ нысэм гу лъригъэтэщакъым. Ар кьеплъэкIри, зыри жимыIэу гъуэлъыпIэм итIысхьащ. Мадинэт игъэщIэгъуащ фызым и теплъэр: абы и фэр шэхум хуэдэу пыкIат, и нитIыр аддэ кIуэри итIысхьэжат, и нэжьгъуцыр уэсым хуэдэу пытхьукIат. Зи, иджыпсту пIэм гъэгъуэлъи, хьэдэ хьэзырщ.

– Уи хьэпшыпыр къащти, уи анэ и деж кIуэж, тIасэ, – жиIащ хуэмурэ гуащэм.

– Сыт кьэхьуар, мамэ? – ежьащ Мадинэт гуащэм и дежкIэ.

– Абдеж кыщчыувыIэт, – зэхуикIащ гуащэм и нэщхьыр. Нысэр кьэувыIащ. – Си гъащIэм сынокъуэншэкIакъым, сынобзэджэкIакъым, щхьэ си напэр тепха? УзгъэтIысри бжесIа мыгъуэти, уэ иджыри усабийщ, уи дежкIэ гъащIэм иджыщ щыщIидзэр, гъээж уи дыщи,

нэгъуэщI унагъуэ зэгъэпэщыж, жьсIэри. Уи адэ мыгъуэр сукIат, псэууэ щIантIэм дэсти, щхьэ умыкIуэжарэт?.. Сыт напэтех, сыт фIей уэ мы си унагъуэм кьипхьар?.. Куэдщ, сыношхыдэркъым, сынозауэркъым, ауэ мы щIантIэм удэсу зызумыгъэлъагъу. Уэ удэмыкIынуэм, сэ сьдэкIынущ...

* * *

Фочышэ икIам ирагъапщэ зэманыр. Ар икIи тэмэмщ. Дыгъуасэ хуэдэщ а псалъэхэр и гуашэм кьыщыжриIар, иджы езыр гуащэ хьуащ. Фенхэ япхьу дэгъуэшхуэр нысэу кьыхуашэри кьыщIагъэтIысхьащи, Мадинэт дуней гуфIэгъуэр иIэщ. «Ялыхь, сэ нэхьрэ нэхь насыпыфIэ щIы, – йопль ар и нысэм, жьжьэу кьыщыту, и нэпсыр щIилъэщIыкIыу. – Ялыхь, сэ слъэгъуар мыбыхэм иумыгъэлъагъу...»

Гуашэм кьыжриIахэм и ужькIэ Мадинэт сабийм и хьэпшыпыр шумэданым дилъхьэщ, езым ейри нэгъуэщI зым дигъэзагъэри, кьыдэкIащ. И дыщ игъэээжакъым. Шумэданхэр и ныбжьэгъум и деж щигъэуври, и анэм деж кIуэри сабийр кьыIихыжащ. Япэ кьыхуэээ автобусым итIысхьэри, кьуажэр ибгынащ. Мазиц дэкIауэщ ахэр здэщыIэр кьыщащIар, ауэ хэт мыкIуами, кьагъэээжын ядакъым. ФуIэд щэ, плIэ кIуащ, ауэ зыри кьыкIакъым.

– Абы фIэкIа укьэмыкIуэ, ФуIэд, – кьыжриIащ иужьым Мадинэт, – уэрэ сэрэ зэи насып здэдгъуэтынукъым. Си гугъащ уэр фIэкIа насыпыфIэ сызыщIыфын цIыху мы дунейм темыту, ауэ сыщыуащ, зэ сыпIуащIакъым и ужьыр хьэдагъэ мыхъужу. Арауэ кьыщIэкIынт сэ си насыпыр зэрыхьунур, си гьащIэр зэрэкIуэкIынур. ГьащIэм упэщIэувэкIэ кьыкIын щыIэкъым. Ар щхьэгъэпцIэжщ...

ХьэгъуэлIыгъуэр зэфIэкIащ. Псы зыщIэужам хуэдэу, унагъуэр щым хьужащ. Пщыхьэщхьэшхэр зэфIокIри, нысэмрэ кьуэмрэ лэгъунэм щIохьэж. Мадинэт и закьуэ кьонэри, пэшыр кьызэхеплыхь, тэлайкIэ хопльэри, мэгъуэлъыж. Хэлъщ и закьуэу. Япэм Фузел щIэлът, и гьуэлъыпIэр модрей блыным кIэрыту. Иджы ари нысэм кIэщIишащ. Мадинэт зэхех а тIум зыгуэрхэр зэжралэу, ауэ зытепсэлъыхьыр кьыгурыIуэркъым. ДауикI, лъагъуныгъэщ. Лъагъуныгъэ... ДэкIуэжын хуеящ ар ФуIэд, бетэмал! Иджы и закьуэпцIийуэ хэлърэт. Иджыри фызыжь хьуакъым Мадинэт, зы тхьэмахуэ дэкIауэ аращ илъэс плIыщI зэрыхьурэ. Кьуажэм цIыхухьу дэскъым ар блэкIамэ, кьыкIэлъымыплъу. Илъэс дапщэ хьурэ мы жылэм зэрыщыпсэурэ, итIани, зы цIыху зыхуигъэпсэлъакъым. Сыт щхьэкIэ зыхуигъэпсэлъэнт, ФуIэд пищIыну, абы пигъэувыфыну зы цIыхухьу щилъэгъуатэкъым мыбы. ИкIи пигъэувыфынутэкъым. Мадинэт етIуанэу кьыхузэщIэнэжа лъагъуныгъэр абрагъуэт. НэгъуэщIу уеджэфынутэкъым абы, нэгъуэщI цIэ пхуфIэщынутэкъым. Мис иджьыпстуи и кьуэмрэ и нысэмрэ я макьыр мащIэ дыдэу зэхех, ауэ зэгупсысыр нэгъуэщIщ – ФуIэдщ. «Фузел жесIэу сеплъын?» – егупсысри, и щыфэр тхытхаш, и нэкIум мафIэр кьридзащи ес. «ЗыгъэпсэхуакIуэ кIуэну жаIащи... Схужелэнукъым, щхьэ си щхьэр кьэзгъэпцIэжрэ? Мы дунейм фIыгъуэ теткъым сэ ар абы зэрыжесIэн. Мис апхуэдэу насыпыншэу сьлIэжынщ». ФуIэд иужь дыдэ кьыщыкIуами хуэмыфащэу хуэябгащ, мыхьумыщIэ жриIащ...

Мадинэт хуэмурэ кьэтэджри шкафым флэль и цыхьар лэльэщлыр кьыдыхащ, ар зытриубгьуэщ, вакьэ шабитлыр зылгыпилури, щлэклащ. Пырхуэ дэклуеиплэм тетлхьхэри, и щхьэр пкьом клэригьэщлащ. Гьэмахуэ жэщ дыдэт. Мазэ нэклухур уафэ джабэм щесырт, и нурым вагьуэм я нэхур ефэгьуэклыу. Дуней псор цлыр-цлыр макьымрэ хьэндьркьуакьуэ клэклэ макьымрэ зэщлащтащи, нэгьуэщл гьащлэ щылэжу пщлэркьым. Гьуэгум тес кьазхэр зэщлэхьеями, жьэгьуашхэу щыс жэмхэм щыщ бууами, хьуаклуэу кьуэклийм дэт шыхэм зы кьахэщыщыклами, джэду лэпэлъэпашхэм игьэщта хьэжь гуэр бэнами, апхуэдэу зыхэпщлэркьым. Гьэмахуэ жэщым Тэрч луфэ а тлур щытепщэщ. «А псоми насып зырыз ялэщ, – мазэм и нэр тенауэ йогупсыс Мадинэт. – Цлыр-цлыр пэт... Гьащлэ, гьащлэ, хьуатэкьым ар насып гуэшыклэ. Лулхьэклэ ягуэша флэкла пщлэнкьым...» «Псомкли кьуаншэр уэращ, – кьеплэсклуащ абы и гур. – Сыт уэ гьащлэри щлэбгьэкьуаншэр, цлыр-цлырри пщлительхьэплэ щлэпщлыр? Насыптэкьэ уи дежклэ Фулэд?» «Насыпт, – захуэу кьызэфлотлхьхэ Мадинэт, – ауэ насып щлагуээтэкьым. Сыт абы насыпклэ уеджэну, зэ дызэхуэзакьым и клэр нэщхьеягьуэ мыхьужу». «Хэт абыклэ кьуаншэр? – идэркьым гум. – Уи тхьэмадэми уи гуащэми кьыбжалакьэ: тхьэр арэзы кьыпхухьу, ухуэщыгьуащ, ирикьунклэ унэщхьеящ, ущлалэщ, уи дыщ клуэжи, унагьуэ зэгьэгьуэтыж», – жалэри? Абы кьиклыр зыт: ди жьыщхьэ емьклу кьытхуумыхь, жалэу арат. Уэ-щэ?... Уэ пщлар бощлэж». «Сызыпэлъэщыжакьым, сыт сэ сыбгьэщлэнур? – фызым и нэклущхьэм нэпс кьытольадэ. – Иджыпсту мыбдеж кьылухьэми, зы псалъэ схужелэнукьым, езым сыт жилэми сщлэну флэкла. Флыуэ солъагьу, сыт сыбгьэщлэнур?»

Мадинэт псчэ макь зэхихащ. Ар щтауэ кьыщылъэтри, щлхьхьэжыну игьээзат, ауэ кьэувылэжри, аргуэру зэщлэдэлуклащ.

- Мадинэт, – зэхех абы Фулэд и кьаджэ макь.
- Хэт ар? – йоупщл макьым, пырхуээм кьехьурэ.
- Сэращ, Фулэдщ.
- Дэнэ укьикла, лей, жэщыбгым?
- Сэ жэщ кьэси сыщылэщ мыбы.
- Дэнэ?
- Фи кьуажэ. Фи пщлантлэр, хадэр сохьумэ, – ирихьэхащ и щхьэр Фулэд. – Кьуажэбгьу дыдэр кьыхэпхащ, ушынэркьэ?
- Сэр нэхь шынагьуэ мыбы кьэклуэнкьым. Уэ сыт, пэжу, мыбы щыпщлэр, Фулэд?
- Уи деж сыкьоклуэ, Мадинэт. Си гьащлэкли сыкьэклуэнущ. Сэ лъагьуныгьитл силэкьым, силэр уэ зыращ. Сыти и мыхьэнэ, си лъагьуныгьэ закьуэм, сыщлэпсэу гугьаплэм сыпэжыжьэу сыгьуэлъу сыжеймэ? Хьэплацлэри мэжей, былымри мэжей... Сэ сыщлхьуш... Сэ псалъэ стащ... Мис, – кьригьэлъэгьуащ абы лэпхьуамбэжьаклэ зыпымытыж лэ сэмэгур.
- Фулэд, – иубыдыжащ Мадинэт и бгьэр.
- Ар лэпхьуамбэщ, Мадинэт. Уэ пхузилэ лъагьуныгьэр уи флэщ сщлын щхьэклэ, лэпхьуамбэу спытым кьыщыщлэздзэнщи...
- Фулэд, Алыхьым укьигьэщламэ, – и нэпситлыр кьыщлэжу лъэлуащ Мадинэт. – Си флэщ мэхьу, си псэм хуэдэ. Псори си флэщ мэхьу. Дызэхуэзакьэ...

– Ар мащIэщ си дежкIэ, – кьолыдыкI и нитIыр ФуIэд. – Iэпхьуалъэ из хьуркьым сэ сызыхуейм елыытауэ. Сэ уэ узэрыщыту сыпхуейщ...

– Сэ сымис, ФуIэд.

– Иджыри кьэс бэлыхьу стелъар пщIэншэ щыхьуакIэ, дяпэкIэ гьэпщкIуауэ зыри сыхуеижкьым. Сэ уэ сыпхуейщ дакьикъэ кьэс, узмыльагьуу схуэхьыжынукуьым зы сыхьэт. Тэмакьи кьаруи сиIэжкьым, Мадинэт, сызэхэщIыкI, уи фIэщ сыщI!

– УмыкIий, си псэм хуэдэ, си фIэщ уохьу, – зрекьузылIэ абы ФуIэд.

ФуIэди Мадинэт гуапэу зэщIеубыдэри, я Iупэ пщтырхэр зэхуозэ...

– БжесIэн мы унэр кьыщIэсцэхуар? – зыщегьазэ ФуIэд и IэплIэм фызым.

– Сыт кьыщIэпщэхуар?

– Мобдеж тет дзэлыжьыращ.

– ДыгьакIуэ абы и лъабжьэм.

– Сэ джанэ фIэкIа сщыгькьым.

– Ягьэ кIынкьым, сэ узгьэпIыщIэнкьым...

* * *

Пщэдджыжьым Мадинэт зэралъагьуу, кьуэри нысэри зэплъыжащ. Анэри тIэкIу Iэнкун хьури, еплъыхащ.

– Дянэ, мыр сыт? Уэ ильгэс тIощIрэ тIурэ узэрыхьу лъандэрэ узоцIыхури, сэ абы шыгьуэ ильгэсищ сыхьуу арат, нобэ хуэдэу ущIалэу, нэфIэгуфIэу услъэгьуауэ сщIэжыркьым. Укьыщалъхуа махуэщ жысIэнути...

– ФыкьэтIысыт тIури. Си нысэ цIыкIум тIэкIуи сыщоукIытэ, ауэ ар сэ си бын щыхьуакIэ, ирырешIэ си цэхури. Абыи зыгуэр кьыхильхьэнщ. Фузел, си щIалэ цIыкIу закьуэ...

– КхьыIэ, дянэ, апхуэдэу жумыIэ. Уэсят кьащIыж нэхьей, сытеплъэ хьуркьым а псалъэхэм.

– Хьунщ, тIасэ. НтIэ, успIащ, мыр жыхуэпIэр пхуэсщIащ. ПщIэжрэ, мыбы зыбжанэрэ щIалэ гуэр кьэкIуауэ щытати. Си гугьащ диIа псалъемакьым и ужькIэ абы кьытримыгьээжыну, си гугьу кьимыщIыжыну. КьызэрыщIэкIымыкIэ, ар жэщ кьэс ди уэрамым дэтщ, ди хадэм исщ, ди бжэIупэм Iутщ.

– ФуIэд жыхуэпIэр? – кьеплъащ абы кьуэр.

– НтIэ. Уэ пщIыхужрэ ар?

– СоцIыхуж. Дянэ, умыгузавэ, уэ узиIэу, сэ зэи зеиншэ сыхьунукуьым. ДауикI, нэхьыфIт си адэр сиIэжамэ, абы и жьэуазым сыщIэту сыкьэхьуамэ... Уэ сэ зыми себгьэхьуэпсакьым. Адэ симыIами, зы цIыхум си гьащIэм кьызжиIакьым «фызабэкьуэ» жиIэу, е кьызи-хьуэнакуьым самыгьэсэфауэ. ИтIани, сэ зэпымыуэ сыхуэныкьуэщ сэ нэхьрэ нэхьыжь и чэнджэщ. Сэ кьызгуролуэ, дянэ, псори. Япэм кьыщыкIуаи кьызгурылуат, ауэ сытыт сэ япэ зыщIизгьэщын хуейр? ФIыуэ сщIэрт уэ делагьэкIэ абы узэремыпсалъэнури, сыпэплъащ уэ езым кьебгьэжьэху. Сэри сыщIэупщIащ абы...

– Фузел...

– Умыгузавэ, дянэ, зыкIи уи напэ тесхакьым. Сэ зы закьуэкIэ сынолгьэIунут, дянэ...

– ЖыIэ, тIасэ.

- Дэ уэрыншэу дыпсэуфынукъым.
- Дэнэ укIуэми, дынэкIуэнущ, – жиIащ нысэм, зэхих псори и фIэщ мыхъуу, и нэпсым кызыэпижыхъауэ.
- Сэри фэрыншэу сыпсэуфынукъым, си сабииншхуитI.
- Абы щыгъуэ дызэгурыIуащ. Езым сыт жиIэр?
- Езым дапхуэдэуи едэ.
- Ди унафэри жеIэж-тIэ... Дэ дожэ, дыкыкIэроху.

Къуэмрэ нысэмрэ щIэкIа нэужь, Мадинэт гъуджэм бгъэдыхъэри иплъащ. «А сымыгъуэщ, – игъэщIэгъуащ абы, – хъыджэбзыжь цIыкIум хуэдэу сыкызыэщIэуцIыплъащ. Араи а тIур, циркым щIэс хуэдэ, кыщIызэплъар».

Мадинэт сыт жимыIэми, сыт имыщIэми, дауэ мыгушыIэми, и гум илгыр зыт: телъа бэлыхъыр пщIэншэу кIуэдакъым, и бын закъуэм узыщыгугъ хъун цIыху кыщIыкIащ. Аракъэ-тIэ цIыхубзым и дежкIэ нэхъ насып ин дыдэу щыIэр?

НЫСЭ

1

Сытым хуэдэу фIыуэ слъагъуу щыта дыгъэр ди бгыщхъэм кыщытетIысхъэ дакыкъэр. Дянэм курыбэ зэригъажэ гъуаплэ лэгъунышхуэм и лъащIэм хуэдэу цIууэ кытетIысхъэнти, и бзий папцIэхэр кыпххиIуурэ укыигъэушынт. Укыщыльэту щхъэгъубжэр зэрызэIубдзу, дуней макъыбэм узэщIиубыдэнти, къару мыкIуэщI кыпххилъхъауэ, ущытынт, ину убауэу, плъагъур, зэхэпхыр уи фIэщ мыхъуу. Апхуэдэ пщэдджыжьхэм деж, сэ псынщIэу вакъэ пIащитIыр зыльыпысIурти, ди къуажэкум дэж псы цIыкIум нэс жэрыгъэкIэ сежэхырт, бостей пIащIэ тIэкIур зэрысщыгъыу зыхээздэрти, дыгъэм сеплгъурэ, си дзэхэр зэтеуэу щIыIэм сисыху зызгъэпскIырт. Си ныбжьэгъу хъыджэбз цIыкIухэр, ауан сыкъащIу, зэкIуэцIычу дыхъэшххэрт: «Сыт мыгъуэ зыщIэбукIыжыр? ЩIыIэ уз бгъуэтынщ, тхъэмыщкIэ», – жаIэрт. Сэ иджыпстуи куэдрэ согупсысыж: а си сабиигъуэм апхуэдэ хъэл ерыщ схэмыльатэмэ, тобэ ирехъуи, мы гъащIэм сызэриудыныщIар си фэм дэмышуэнкIэ хъунт.

Пэжщ, куэдым абы ерыщагъ халъагъуэртэкъым. Ауэ сэ си зэфIэкIым сригуфIэрт, сыт щхъэкIэ жыпIэмэ, уэри бощIэ, сабийм зыгуэр хузэфIэкIыу, гугъу гуэр къехъулIауэ щичIэм деж, нэхъ Iуэху иныжым зрепщытыф, гъащIэр нэхъ дахэ, нэхъ тынш кыщохъу. «Пщэдджыжь къэс, уэшхми, пшагъуэми, дыгъэми сащымышынэу, ар щысхуэщIэкIэ, – сегупсысырт сэ, – пщэдей нэхъыбэж, нэхъ гугъуж схузэфIэкIынущ».

Курят еджапIэр нэхъыфIу еджахэм сыхабжэу къэзухащ. Уэри гу лъыптауэ къыщIэкIынщ: сэ адыгэбзэкIэ щыуагъэ щIагъуэ сымыщIу сотхэ. Мурад щэхуу си гум илът ди университетым и адыгэ отделе-нэм сыщIэтIысхъэну. Ауэ ар кызыэхъулIакъым. Дядэм кысхуида-къым. Хъэуэ, ар седжану хуэмейуэ арагъэнтэкъым е си шыпхухэр щIэныгъэншэу кыгъэнэну игу илгъу кыщIэкIынтэкъым, ауэ дэ дыхъыджэбз цIыкIу бынт, дэлгъу диIэтэкъыми, адыгэ унагъуэ дыдэу ди адэ-анэм дагъасэрт. Дядэм къыджиIэгъащ: «Зы бын нэгъуэщI

кьалэ, кьуажэ згьакIуэу схуегьэджэнукуьым. Фэ кьалэм фыкIуэрэ фыдэтIысхьэжмэ, кьыфкIэлъыплъыну дэлъху Алыхьым кьывитакуьым. Сэ фэ фшхын кьэзлэжьын хуейщ, фи ужь ситу кьысхуэкIухьынукуьым». Абы жиIамэ, зэфIэкIат – кьытригьээзжынутэкуьым. ДыдаIуэу дагьэсати, курыт еджапIэр кьээзыхым «институт», «университет» псалъэхэр и жьэм кьыщыжьэдэкIакьым ди унагьуэ. УзэрамыгьэкIуэнур хьэкъыу щыпщIэкIэ, сыт щхьэкIэ щхьэгьэуэз кьэплъыхьуэн хуейт? Дэ ди унагьуэм дэIуэныр хабзэ быдэу ильги, дыдаIуэрт, щIэ жыхуаIэр тщIэрт, дымышIапхьэм зыпыIуддзырт. Зы лъэныкьуэкIэ апхуэдэ гьащIэр зэшыгьуэу кьыпщыхьу щхьэкIэ, дэ дэсэжати, абы нэхь гьащIэ дахэрэ нэгъузужьрэ щымыIэу кьытщыхьурт. Зэшыпхьухэр дызэгурыIуэрт, зыр зым емыфыгьуэу, емыижу, ди адэ-анэм жаIэм, нэхьыжьхэм я псалъэм дызэредэIуэным, абыхэм я псалъэ тIу зэрыдмышIыным дыхэтү дыпсэурт.

ГьэщIэгьуэнщ мы гьащIэр. Зэманым дэкIуэу цIыхури ехьуэж. Ауэ дауэ зэрихьуэжыр? ЕфIакIуэрэ? ЕкIакIуэрэ? Си гугьэмкIэ, тIум хуэди урохьэлIэ. Псалъэм папщIэ, и гьащIэ псом «Ла Илахьэ-Иллалахь» жызымыIа лIым е фызым кьурIэныр IэщIэлъу урохьэлIэ. Е партбилетыр ильэс щэ ныкьуэкIэ кьезыхьэкIар молэ хьуауэ жылэм дэсщ. Ар фIыщ, сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, диным цIыхур нэхь кьабзэ, пэж, гу шабэ, гу хуабэ ещI, абы псапэри гуэныхьри кьыгуроIуэ, уепсалъэмэ, узэхешIыкI, уи гуфIэгьуэр бдеIэт, уи гуауэр кьыбдегьэпсынщIэ. Ильэс блыщIым щIигьукIэ диным пэлэщIэу дызэрыщагьэтар арауэ кьыщIэкIынущ иджыпсту дэ дызыхэт бэлыхь кьомыр щIыттелъыр. Сыщыуэми сщIэркьым, ауэ кьезгьэкIукьым адыгэ лIыжь, адыгэ ныуэжь, узэрамышьхэм тегу е зэлущIэхэм кьыщыпсалъэу, республикэм и унафэщIэхэм щатешыхьым деж. Уи ныбжь щынэсакIэ, бзаджэу ущымыпсэукIэ, тхьэм щхьэкIэ унэм щIэс, нэмэзлыкьым утесу, уи гуэныхь хэгьэщI. Андрей республикэ Iуэхухэр нэхьыщIэхэм етыж, аращ дяпэкIэ гьащIэр зейр, Iуэхур зыбгьэдэлъыр, ди кьэкIуэнур нэхуу щытынуми, кIыфI хьунуми зэлъытар.

Хэтыт «Дунейр дахагьэм кьригьэлынщ» жызыIар?.. НтIэ, Достоевскэрат. Сэ сщIэркьым а псалъэхэр щитхым урыс тхакIуэшхуэм игу ильар: дунейм и дахагьэра, хьэмэрэ цIыхум и дахагьэра? Ауэ сэ сщIэр, си фIэщ хьур зыщ: дахагьэ закьуэкIэ псэуа ухьунукуьым, дунейри абыкIэ хьума хьунукуьым. Сэ нэхь кьасщтэр, нэхь спэгьунэгьур нэгьуэщI урыс тхакIуэшхуэм – Чеховым – и псалъэхэращ: «ЦIыхум и нэIури, и щыгьынри, и псэри дахэу щытын хуейщ». ЦIыхум и псэр дрей цIыхум щхьэкIэ мыдахэмэ, мыхуабэмэ – жытIэ псори, длэжь псори пцIыщ, дыцIыхуу фэ зытедгьауэу аращ. Сэ куэдрэ согупсыс: сыт цIыхур цIыхум щIефыгьуэр? Сыт ар кьызыхьэкIыр? Кьуэш нэхьыжьым зыгуэр кьыхэхьуамэ е и лэжьыгьэкIэ зы лъэбакьуэкIэ дэбэкьуеямэ, щхьэ нэхьыщIэм зиущэхуауэ щыс, кIуэуэ, кьуэш хуэдэ, дэгуфIэным, ехьуэхьуным и пIэкIэ? Зы анэ кьильхуати, зы анэбгьэ щIэфати, зы быдзышэти ирафар! Хьэмэрэ нысащIэ цIыкIу унагьуэм кьихьамэ, гьащIэм хыхьэ кьудей ныбжьыщIэ цIыкIум и гур ирауд – имыщIэр ирагьэщIэным, гу зылымьтэм лърагьэтэным и пIэкIэ. Гуащэм нысэр щхьэ и бий кIэуфIыцI, пщыпхьур, «уэратэкуьым дэ ди дэлъхум кьедгьэшэнур, нэхь дахэт, нэхь кьулейт», – жиIэу, щхьэ ещрэ нысэм? Здыхьа уна-

гъуэм хьэнтхъупс шынакъ щримыф щIыкIэ иджыри тэмэму ямыщIыху ныбжьыщIэ цIыкIум лъэныкъуэ псомкIи кыщцебгъэрыкIуэу щIадзэ. Щыта апхуэдэу гъащIэр? Щытакъым!

Ди тхэ! Пщэдджыжь къэс уи лэжьыгъэм, уи быным уегупсысын-ным и пIэкIэ уи шхьэр зэрыхъунум уегупсысу укъотэдж. Сэ щхьэкIэ жаIэ: «Куэд зымыгъащIэу куэд зыльэгъуа». Ар пэжми пцIыми нэхъ иужьыIуэкIэ дытепсэлъыхынщ. Ауэ иджыпсту сэ сыноупщIынут: махуэм пщIэфыным, блэжьыфыным нэхърэ, уи гур икъузу, уи лъэр щIиуду, узэгупсысыр нэхъыбэ щхьэ хъуа? Уи Iупэр зы псалъэ гуапэм зэтри-мыгъэжу, уи напщIэр гуфIэгъуэ гуэрым химыгъэльэту, къэбгъэщIа махуэр гъащIэу убж хъуну? Хъунукъым. Сэ схуэбжынукукъым. ЦIыхур кыщIалъхур ныбэрэ шхылэн щIагърэкъым. Ахэр хьэкIэкхъуэкIэми ялъокI – машхэ, мәжей. Ар хьэкIэкхъуэкIэм щхьэкIэ гъащIэми, цIыхум щхьэкIэ гъащIэкъым – лъэхъуэщц, жыхьэнмэщ. Апхуэдэ гъащIэм цIыхур гу быдэ, гуцIэгъуншэ, Iэл, нэгъуэщI цIыху фIыуэ имыльагъу ещI. Уэри зэхэпхауэ кыщIэкIынщ мыпхуэдэу жаIэу: «ГуцIэгъуншэу, хьэл-щэн IуэнтIа иIэу къальху дапщэ ухуей». Пэжу кыщIэкIынщ, си фIэщ дьдэ мыхъуми. Гурыщхъуэ сэзыгъэщIыр зы щапхъэщ.

СцIыхуу щытащ зы хьыджэбз цIыкIу. ДыхьэшхыкIэ е гуфIэкIэ ищIэу пщIэнтэкъым абы. Езыр дахэ дьдэт, уеплъамэ, и дахагъэр уи нэм кыщIэуэу. И ныбжьыр нэсри, лы дэкIуащ, фызабэкъуэ гуэр. Анэм а зы къуэрат иIэр, дрихьеймэ гъуцIэрт, кърихьэхмэ, щIытэрт, жыхуалэм хуэдэти, хьэгъуэлIыгъуэр дахэ дьдэу дахащ, псэун щIадзэри, анэм гу лъытащ езыр лей зэрыхъум. НысащIэр и гупэр хуигъазэу, гуащэм епсалъэртэкъым, ищIэр фIэлэйт, езыр щыту гуащэр псалъэу идэртэ-къым. Гуащэр зы махуэм нэхърэ адрей махуэм нэхъ хигъащIэрт нысэм кърих лейм, ныгуэ дэгъуэшхуэм и плIэр пхъэхъым хуэдэу кыдэкIат, хуиту мы дунейм теплъэну гукъыдэж имыIэж хъуат. И къуэ закъуэм къиша щхьэгъусэм хуиIэ лъагъуныгъэр анэм фIыуэ ищIэрти, кыльыс лейр, дзыхь ищIу, хужелэртэкъым. Абы и закъуэтэкъым. Гуащэр нысэм ажалым хуэдэу щышынэрт, «щIалэм сыхуэтхьэусыхауэ ськъищIэмэ, мы щIы фIыцIэм сыщIихуэнщ», – жиIэрт.

Зы щIымахуэ пщыхьэщхьэ гуэрым нысэм пэгунитI гуащэм IэщIилъхьэри, псыхьэ ихуащ. ЩIыIэт, уэсыр куууэ телът, «Iупсыр бдзамэ, щIым нэсыркъым», жыхуалэм хуэдэт. Уэри боцIэ, щIымахуэ пщыхьэщхьэр егъэлеяуэ щIыIэ мэхъу. НтIэ, и псэр пыхуу, псы пэгунитIыр тхьэмыщцIэм я куэбжэм кыильэфэсри, куэбжэ цIыкIур Iуихыну еIэри – хуIухакъым. ПхьэрыгъажэкIэ къэгъэбыдат. ТеуIуащ, кIиящ, нысэм еджэу, ауэ пщIантIэми унэми бадзэ щыдымтэкъым. НэгъуэщI дыхьэпIи щыIэтэкъым. Сыхьэтым щIигъукIэ щытащ фы-зыжь тхьэмыщцIэр, и нэпсыр и нэкIум тештхьауэ, щIыIэм иукIыу. И насыпшэ, и ажал къэсауэ кыщIэкIынтэкъыми, и къуэр къэкIуэжаш. Куэбжэм щхьэпрыпщри, Iуихащ. Нысэр гузэва уи гугъэ абы щхьэкIэ? «Жэм хьэулей къыдыхьэрти, пхьэрыгъажэр изгъэльэдат», – жиIэри, кIуэри щIыхьэжаш. Къуэри, пэгунитIыр иIыгъуу, и щхьэгъусэм кIэлъыщIыхьэжаш, анэр бжэIупэм кыIуинэри. Ныуэжьыр, а жэ-щым кыщыщIэдзауэ пIэм кьемыувэхуауэ хэлъщ, пIэхэнэ хъуауэ. ЩIыхьэхэм дахэ-дахэу кьепсалъэрэкъым, и нэхэм щIагъуи яльагъуж-къым, нэпсым нэф ищIащ. «Къуэ уиIэмэ, ныси уиIэнщ», – жиIащ пасэрейм. АкъылыфIэт пасэрейхэр, Iушт. Зы псалъэжьы щыIэкъым

цlыхур натlэкlэ зыжьэхэуэ lуэхугьуэхэм, зыхуей хьу lуцыгьэхэм те-
мыхуауэ.

Мис а шапхьэм гьашlэм нэгьуэшlынэкlэ срегьэпль. Хэт а бзыль-
хугьэр апхуэдэу гушlэгьуншэу, гу шlыlэу зыгьэсар? И адэра? И анэра?
Хьэмэрэ езым кьыдальхуауэ и льым хэт? Абы е абы хуэдэхэм саче-
гупсысым деж, си щхьэр зэточ, си гур бэгауэ си бгьэм имыхуж мэхьу.
Гьашlэр кlэшlщ, зыми ишlэркьым Алыхьым абы и натlэм кьритхар
зыхуэдизыр. Кlэшlым хуэмыдэжу, ажалыр жьыгьэ-щlагьэкьым. Сыт
хуэдизрэ дрихьэлlэрэ жыгыжьыр иту жыгыщlэр ибэту?

Тобэ! Цlыхур зыми щымышынэж хьуащ: Алыхьми, бегьымбарми,
адэ-анэми, унафэшlми, нэхьыжьми. Мыльку, ахьшэ, былым – аращ
нэкууи наплэуи яlэжыр. Сэ цlыху псори жьысlэркьым, ауэ нэхьыбэр
аращ. Уи кьуэшым е уи шыпхьум и бын кьишауэ хьэгьуэлlыгьуэ иlэмэ,
бий кlэуфlыщl кьыпхуэхьунуш, сом мин пщыкlутху-пщыкlух и уасэу
унэлъашlэ хуумышэмэ. Сом мин, сом минитlыр зыуи кьрадзэжкьым,
зыкьрагьэээкlыу еплъынукьым. Нысэ ящlа нысашlэ цlыкlум зэреп-
льыр ар кьээыльхуахэм я кьулеигьэрщ. Уи адэ-анэр хуэкьулеймэ, я
унагьуэр зэбгьэдзэкlами, уи гуащэр махуэ кьэс кьепльэфажьэу бу-
бэрэжьми, зыри кьыбжалэнукьым, я нэу, я псэу укьальагьунуш. Сыт
щхьэкlэ жыплэмэ, уи щlыбагь кьыдэтхэр кьулейш, ящlэ абыхэм я
мылькум уэ узэрыхамынынур, я благьэхэми зэралгысынур.

Сыт цlыхур апхуэдэ щытыкlэм езыхулlэр? Гьашlэра, зэманыра,
хьэмэрэ номину дызэрыщытам и узыр иджы кьыдэфыкlыжу ара?
Номину дызэрыщытар пэжу сощlри, ильэс минищэ дащэ дэкlа
абы лъандэрэ, щхьэ ди акьылыр зэ мысабыррэ? Щхьэ кьытхэкlрэ
цlыху дыдж, цlыху гу шlыlэ, фыгьуэнэд, lужажэ, пцlыупс? А псоми
цlыхур хьэкlэкхьуэкlэ сэфэтым ирашэж. Апхуэдэ кьэмыхьу уи гугьэ?
Зыщlыплэ сыкьышеджами сщlэжыркьым, зыгуэрым кьызжиlэжами
кьысхуэгубзыгьыжыркьым, Сирием кьыщыхьуауэ жалэ мыпхуэдэ
lуэху. Дамаск щыпсэу гуэр щакlуэ кlуат, ильэсих зи ныбжь и кьуэ
цlыкlур кьыздищтэри. Здэкlуам щlалэ цlыкlур щыфlэкlуэдащ.
Льыхьуахэщ ильэскlи, ильэситlкlи, ауэ, щlыр зэгьухуу я кум дэ-
хуам хуэдэу, щlалэ цlыкlум уэхбзэхыр кьыхуэкlуащ. Абы иужькlэ
ильэс пщыкlутху дэкlауэ, фэхум щакlуэ кlуа гуп гуэрым кьальэ-
гьуащ хьэкlэкхьуэкlэм яхэтү хьэлякьуйплlу жэ щlалэ танэр. Зыми и
фlэш хьуакьым щакlуэхэм яlуэтэжар. Ауэ зи кьуэ кlуэда лlым щакlуэ
гупышхуэ кьызэригьэпэшщ, машинэр машинэу, вертолётыр верто-
лётү кlуэри, ещанэ махуэм щlалэр кьаубыдащ. Кьамыубыдагьашчэ-
рэт. Адэ-анэм я гуауэр тlу хьуащ: щlалэр псэлъэжтэкьым, кьугьырт,
банэрт. Мазэм щlигьукlэ гьушl хьарым ису яlыгьри, лlащ. Шхын
щхьэкlэ лlа, бамплэм зэгуиуда? Зыми ишlэркьым. Мы lуэхум сэ сы-
зэрепльыр мыпхуэдэуш: дэтхэнэ зы цlыхуми и льынтхуэм ирижэ
льым кьыхэнащ хьэкlэкхьуэкlэм ейм щыщ. Апхуэдэу укьызэмышль,
сэ сльэгьуащ ар си фlэш зыщlын шапхьэ куэд. Языныкьуэхэм я деж
ар апхуэдэу щызыхэшlэркьым. Сыту жыплэмэ, куэд ельытащ цlыхур
зэрагьэсам, и акьылыр зэраунэтlам, хальхьа хьэл-щэным, гьашlэр
кьызэрыгурыlуэм, нэгьуэшlым и гуауэм зэрыхушцытам. А псори тэ-
мэмме, цlыхур цlыхуу кьонэж, апхуэдэм укьыгьэшlэхьунукьым,
укьыгьэшlэнукьым, нэгьуэшlыр игьэлъэпэрэпэнукьым. Ауэ адреј
ныкьуэм и гугьу сщlыну сыхуейкьым, сыт щхьэкlэ жыплэмэ, абыхэм

укьагъэщIэн, уагъэщIэхъун дэнэ къэна, улъэпэрэпауэ укьащIэмэ, укьагъэтэджыжынулкъым...

2

Дэ зэшыхъуибл дыхъурт. Дэлъху диIакъым. ИщхъэкIэ зэрыжысIащи, си шыхъухэм я жагъуэ ящIынкъым, абыхэм нэхърэ нэхьыфIу седжат, курыт еджапIэр дэгъуэу къээухат. ЕгъэджакIуэу седжану си гъащIэм сыщIэхъуэпсами, къызэхъулIакъым. Щхъэусыгъуэр жысIащ, ауэ иджыри къэс си гум хьэлъэу тельщ ар. Абы щхъэкIэ си адэри згъэкъуаншэркъым, абы и пIэм ситамэ, сэри арауэ къыщIэкIынт жысIэнур, апхуэдэу къыщIэкIынт сызэрыщытынур. Бынибл уиIэмэ, ахэр псори хьыджэбз цIыкIумэ, абыхэм я гъащIэр зэрыхъунум уемыгупсысынкIэ Iэмал иIэкъым, зыгуэрхэр къахуэпсалъэнкIи зыхуэIуа щыIэкъым. ЩIалэ быныр упIыну нэхъ тынщ, апхуэдиз шынагъуэ хэлъкъым, «къаз псы кIэрыпщIэрэ», жыхуалэм хуэдэщ. Ауэ хьыджэбзым зыгуэр къыхуэпсалъэмэ, мыкъуаншэми, и хьыбар Iей Iумэ, мащIэщ зызыгъэкъэбзэжыфыр. Аращ ди адэри апхуэдэу пхьашэу къыщIытхушытар. Иджы, къэскIуа гъащIэ гъуэгум сроплъэжри, «тхъэр арэзы къыпхухъу, ди адэ!» – жысIэ.

Курыт еджапIэр къээухри, тхъэмахуитI хуэдиз дэкIауэ, нэгъуэщI къуажэ щыпсэу ди анэ шыхъур къэкIуащ. Сыхъэт хуэдэкIэ щысауэ, зыкызэкъуихри, ди анэм кьелъэIуащ: «КхъыIэ, Нинэ нэгъакIуэ тIэкIу схушыIэну». «НрекIуэ, – жиIащ анэми, зыми кыхимыху. – Сэ дэлэпыкъуэгъу си куэдщ, уэ тIэкIу пхуэIэбэнщ». Къуажэм дыкызэрыдэкIыу, машинэ гуэр кытщIэрыхьащ, щIалитI ису. «АШей, мы тIур ди къуажэщ, Нинэ, дыздашэжыну къагъэувыIащ». ДыгуфIэри дитIысхьащ, хьыбар жаIэххээрэ ди анэ шыхъур зыдэс къуажэм дынэсащ, ауэ абы я унэм машинэр кыщыувыIакъым, пщIантIэ гуэр дыдашащ. «Иджы, тIасэ, мы щIалэм укъыхуэтшауэ аращи, цIутI жумыIэу щIыхьы зегъээзгъ. Фи дежкIэ псалъэмакъ къаIэтмэ, сэ псори зэфIэзгъэкIынщ».

Угъынымэ, кьеблагъэ. Унагъуэр схузэблэкI, гъунэгъухэр кьокIуэ, чэнджэщ кызат, кызоуший. Сэ фIэзгъэнащи, сыкIуэжыным сахутекIыркъым. Си гур кьэпщаци, кызэгуэудыным хуэдэщ. Дауэ хуэщIа апхуэдэу анэ шыхъум? Щхъэ дызэримыгъэщIыхуарэ, дызэримыгъэпсалъарэ? Уи гъащIэм умылъэгъуам, зи хьэл-щэн умыщIэм, и зы псалъэ зэхыумыхам дауэ срищхъэгъусэну сыкъэнэнт? Сыкъэмынэми, мыбы сыкъишэу сыкъезытам и деж сыкIуэу сыщыIэнут? Алыхьым жимыIэкIэт. Жэщыбгым гъуэгум сыкытеувэу ди деж сыкъэкIуэжыфынутащкъым, нэгъуэщI благъи си щхъэр есхьэлIэну а жылэм дэстэкъым. СыкыщIэкIыжыпэнуми, зэрыжаIэу, хъумакуищэ сиIэт. ЩIалэм и анэмрэ и адэмрэ нагъэкIуащ: «Ди хьэтыр кьэлъагъу, куэд щIауэ уэрат ди къуэр зыпэдгъаплгъэр, уэ укыхуэдмышамэ, нэгъуэщI ди унэ кыщIэдгъэхъэнутащкъым, ди пщIантIэ кыдэдгъэхъэнутащкъым», – жаIэри.

Щыхум и фэр Iуву щIыжаIэр вакъапхэм хуэдэу Iуву аракъым. Щыхум куэд хуошэч, куэд и фэм дегъахуэ. Сэ фIыуэ сщIэрт илъэс пщыкIубл сыщыхъуакIэ кызэпсалъэни, сызэпсалъэжыни кызырэкъуэкIынулур. ГъащIэр – гъащIэщ, ар кызыэриухуэрэ яши къаши щыщыIэкIэ, сэ сынэхъ лейт? Ауэ игъащIэкIэ удэпсэуну узыдэкIуэм

лъягъуныгъэ хууиIэн хуейтэкъэ? Уи гур кIэрыщIауэ, уи гупсысэр абы и деж щыIэу, уи нэр къызэтэпхамэ, а зым фIэкIа имыльагъуу, жэщ къэс уи щIыхьым хэту – арат сэ лъягъуныгъэр зэрыщытын хуейуэ къэслъыгъэр. Ауэ ар сэ сиIэтэкъым, сызыхуаша щIалэр дэнэ къэна, апхуэдэ гурыщIэ къыхузэщIэнауэ зы щIали дунейм теттэкъым. Уи гъащIэм щIалэ уемыпсэлымэ, удэмыгушыIамэ, къыбдэмыгушыIэжамэ – сыткIэ уиIэнт? Куэд къызжаIэрт, фызыжъхэр къызэущийрт: «ИпэкIэ, тIу, зэрымыщIыхуу, зэрымыльэгъуауэ зэрышэрти, тхъэжу псэурт, фомрэ цымрэ хуэдэу зэкIэрыпщIауэ я дунейр яхьырт». Сэ сыхуейтэкъым апхуэдэ фои, апхуэдэ цыи. Сэ сызэрагъэсамрэ мыбыхэм къызжаIэмрэ зэтэхуэртэкъым.

Абы си лыр ишт, си гур ихузт, си псэр къыхитхьыным хуэдэу зыкыкIэрищIэрт. Зэзэмызи, и-и, иджыпсту соджалэ, жысIэу си щхьэр къэуназэрти, тхьэм сызэтриIыгъэну селъауурэ гъуэлъыпIэ натIэр итIкIэ скъузырт, си лъынтхуэхэр узыху. Я псалъэмакъыр зэхэх фIэкIа, зы цIыхум и нэкIу слъагъуртэкъым, пэшым бжыхьэ пшагъуэ Iувыр кыщIэуа хуэдэ, сызэпхымыпльыфу, си нитIым зыгуэр кыIуапхъуа кысфIэщIырт.

Сэ сызигагъуэу жагъуэкIэ къызэбгынум иугъакIуэ апхуэдэ жэщ. Жэщтэкъым ар, жыхьэнмэт. Жыхьэнмэ курыкупсэт, зыкIэрыпщIэу укърихэкIыжыну зы къудамэ умыгъуэтгын, уIэбэу бубыдыну е уесылIэну бгыжъэ гуэри имыIэу. Жэщыр хэкIуэтэху, къызэбгъэрыкIуэхэри нэхьыбэ, нэхь ерыщ хьурт, зы гупыр ешмэ, щIэуэ, нэхь зэщIэлъауэ нэгъуэщI гуп кыщIыхьэрт. ЕплIанэу кыщIыхьа гупыра е етхуанэра, тэмэму сщIэжыркъым, плIанэпэм сыдагъээзэрыхъауэ къызэпсалъэу, зы щIалэ гуэрым къызжиIам жэщ псом сазэрыпэщIэта псори дэпыншэ яжъэу жьым ирыригъэхьэжъэжэщ. «Апхуэдизу зыщыхъунщIэкIэ, – жиIащ абы, – мо бжэр Iуфхи, щIэвгъэкI мы хьыджэбзыр. Пщэдэй мылицэ Iуэху ищIыну сыткIэ дыхуей? Дунейр мыбы и деж щихуакъым, хьыджэбз гъунэжщ. Делъынщ «яхъауэ шытащ» псалъэхэр кIэрыпщIауэ ар я деж кIуэжмэ, адэкIэ и гъащIэр зэрыхъунум, ари зы жэщ мыбы нэху кыщекIауэ. Хэт зи фIэщ хъунур...»

Сэ сыкызэфIэмэхэщ. ЩIалэм жиIэр пэжт. А псалъэхэр шынагъуэт, илъэс пщыкIубл фIэкIа умыхъуауэ, ар кыпхужаIэныр ажалым хуэдэт. Уеблэмэ ажалри нэхьыфIт абы нэхьрэ. Сэ иджыри къэс сызэгупсысар си щхьэ закъуэм кърикIуэнур арат. Сегупсысатэкъым нобэ сафIыщIэкIыжрэ сыкIуэжмэ, ди адэм ар къызэрыщыхъунум, анэм жиIэным. Си нэгум кыщIыхьэщ ди адэр, и макъыр шэ къэуэжужу си тхьэкIумэм итщ: «УмыщIыху унагъуэ ущыдашэм, хьэм уишхами, щхьэ укыбдэмыкIыжарэ, унэм ущIыхьэу жэщ ущымыIэу?» Анэри наIуэу солъагъу, хьэку джабэм кIэрысщ, и нэпсыр кIэпхын кIапэмкIэ щIильэщIыкIыу: «Абы нэху укыщыщекIакIэ, уи адэ мыгъуэр сукIат, адэкIэ уи щхьэ и Iуэху зэрыхъунум уегупсысамэ». Ди къуажэ уэрамым срикIуэщ, сызыIуэщIэхэм нащхьэIуэщхьэ зэрызэхуэщIыр слъэгъуэщ, си гугъу езгъэщIащ. «А яхьу зы жэщкIэ ису кърагъэкIыжара жыхуэфIэр?» «Ана-а-а, хьыджэбз сабыр цIыкIуу, Iэдэб дыдэу шытащ Нинэ», «СабырщIэгъей жыхуаIэм хуэдэт ар», – псалъэхэр си тхьэкIумэм топышэу кыщыгуэри, сыпыхъэу сетIысэхэщ. ЩыIэт сыщIэпыхьэн. Сэ а псоми семыгупсыса щхьэкIэ, иджыт сэ вакъэ зэв сыщрагъэувар. Мы сыхэзыгъэзыхьа гупым яжесIэм елъытат си гъащIэр дьапэкIэ зэры-

хьунур: дэгъэзеигъуэу схьынуми, мы унагъуэм сакъыхэнэу, сыт хуэдэу кыызэмыхьэлъэкIми, задезгъэкIуу сыпсэунуми. А тIум зыр кыыхэхын хуейт. Нэху зэрыщу, ди деж хьыбарегъащIэ ягъэкIуати, къэкIуэну си Iыхьыхэм жэуап гуэр езмыту дауэ хьунт? Сыт хуэдэ жэуапи естынт, си щхьэр бжъэ матэм хуэдэт, ву фIэкIа, гупсысэ лъэпкъ кыхьэртэ-къым.

Си щхьэр зэуэ кыдэсхьейри, гупыр щIэсхужащ. ЯжесIари сщIэжыркъым, ауэ ахэр зыкIэ псынщIэу щIэкIыжырти, псалъэ дахэ яжесIауэ кыщIэкIынукукъым. Къызбгъурыт хьыджэбзым селъэIуащ: «КхьыIэ, кIуэи мыбы сыкъэзыша щIалэр кысхущIэгъэхьэ». Хьыджэбзыр жэрыгъэкIэ щIэжри, дакыикъитI-щы нэхъ дэмыкIыу, щIалэр кыщIыхьащ. СыткIэ и гуэныхь сыхуей, щIалэр хьыджэбз-хэм гу зылыамытэм, IуагъэкIуэтым хуэдэтэкъым. ЛъагъугъуафIэт, укIытэхыу, цIыху шабэу зэрыщытым гу лъыптэрт. Уи фIэщ Iы, ар ди къуажэ нэкIуарэ е ди анэ шыпхьум и деж ныщIыхьарэ кызэп-сэлъауэ щытамэ, тIэу, щэ дызэхуэзэрэ дигу иль, ди Iуэху еплъыкIэ, ди мурад зэхуэтIуэтауэ щытамэ, сэ а щIалэм кыздэкIуэ жиIакIэ сымыгъэщIэхьунт, ауэ иджы... «Щхьэ мыгъуэ сыбгъэунэхьуа, сыкъэбгъэсэхьыжа, уи жьэм хьэкъурт жьэдэлът, кыщIыжумыIар сыт апхуэдэ уигу щилъым? Сэ сыхэт иджы? Зыри къэмыхьуа хуэдэу, сышэжи, си адэ-анэм сетыж, ныжэбэ Iуэхур зэрыщытари яжеIэ». «Хьэ-уэ, – жиIащ щIалэм, – абы ущымыгугъ. Усшэжынукукъым, сэ сыхуейуэ, сфIэфIу, унагъуэ бдэзухуэну укъэсшащи, сэ сыпсэууэ, мы пщIантIэм дэнэ къэна, мы пэшым ущIэкIынукукъым». «ЛъэпкыитIыр зэбгъэзэуэну ара узыхуейр? Си Iыхьыхэр къэсрэ, Iуэхур зытетыр яжесIэмэ, сашэ-жынщ. Фапэуvmэ, лъы гъэжэн хуей хьунуц. СыткIэ ухуей уэ абы?» «Абы хуитыр уэращ, – кызэплъащ щIалэр. – Уэ зэрыжыпIэм хуэ-дэуц зэрыхьунур. ПщIэ уиIэу унагъуэ ухьуну ухуейм...»

АдэкIэ зы псалъэ кыффимыгъэкIыу щIэкIыжащ. Сэ куэдрэ хьыбару зэхэсхат апхуэдэу хьыджэбз яхьам щIалэр лъэгуажьэмыщхьэу уврэ елъэIуу, нэпс щыщIигъэкIи щыIэу. Мыр лъэгуажьэмыщхьэу увын, нэпс щIигъэкIын дэнэ къэна, и нэм щызу кызэмыплъу, зы-хуей псори жиIэри щIэкIыжащ. Хабзэм щхьэкIэ кызэлъэIу хьунутэкъэ Iуэхум хьэлэбэлыкъ кыхэхэзыгъэкIыну? Псалъэм пщIэ щIатрэт, щхьэ си гур фIы кысхуимыщIарэ, си жагъуэ кыимыщIыну, нэгъуэщIхэми къаримыгъэщIыну щхьэ сыкъымыгъэгугъарэ? НэхьыбэIуэрэ кызэп-сэлъамэ, си гур фIы кысхуищIамэ, зэрызелъафэ кIыхь хэзымылхьэу, арэзы сыхьунуми ищIэртэкъыми.

ГъэщIэгъуэныракъэ, апхуэдэ гупсысэхэм сатхьэлэ пэтми, щIалэм игу иль кызжиIэу щIэкIыжа нэужь си гур, сэ сыхуэмейуэ, нэхъ сабыр хьууэ щIидзащ. СфIэхьэлэмэту, кысщыщIар сымыщIэу, бэуапIэ нэхъ згъуэт хьуащ, зэрыжысIэнур сымыщIэу сэ зыщызгъэкъуэншэжи кыс-схуихуэрт. «Уи деж япэу кыщыщIидза яхьыныр? – сызэупщIыжырт сэ. – Уэ нэхьрэ нэхьыжь дапщэ зэбгъэлъэIуа, бгъэлъэуджыджа ныжэбэ? «ЩыпфIэмыфIкIэ, кIуэж», – жалэрэ удагъэкIыжмэ, сыткIэ бгъэкъуэншэфыну уэ а щIалэр? КъофыщIэуакъым, лей кыбуихакъым, уигъэпудакукъым. Абы сыхуэдэмэ, благъэми Iыхьылыми бэлыхь ятез-мыгъэлъу, куэбжэм удэсшыжынти, гъуэгум утезгъэувэжынт, пхэщIаи пхэхьуаи щыIэкъым, мыр гъуэгущ, теуви кIуэж, жысIэнти».

КыщIыхьэу гъуэлъыпIэ кIапэм пытIысхьа и шыпхьум сыбгъэды-хьэри, гуапэу и плIэр щызубыдым, кыщыльэтри, и нэгум гуфIэгъуэ

шащIэр къриху, зыкьыизидзащ. «Уарэзыщ!» – кIиящ ар, гуфIэгъуэ нэпсыр кьызэрежэхыр кьыфIэмыIуэхуу. Сэ сыарэзыуэ си щхьэр сщIащ.

3

Щыхур Алыхьым кьыщигъэщIым, ар номиным кьытрищIыкIауи щIы, Iэмал имыIэу хэлъын хуейуэ Iуэхугъуищ кьыхилъхьауэ щытауэ жаIэ: акьыл, гущIэгъу, пэжыгъэ. Щыху дапщэ урихьэлIэрэ иджыпсту а щыри зэубыдылIауэ хэлъу? Гугъуц а упщIэм жэуап ептыну. Иджыри зы упщIэ: «ЩыIакъэ зэман а щыр зыхэмыль цIыхур хьэлупс ящIу?» Си фIэщ мэхъу, щыIащ. ЩымыIамэ, адыгэр и акьылкIи, и гущIэгъукIи, и пэжыгъэкIи шапхъэу щхьэ ягъэуву щыта? Дэнэ и деж-тIэ ди лъэпкьыр щыльэпэрэпар? Сыт хуэдэ зэман а насыпншагъэр кьытхуэзыхьар? Ар нэхъ гугъужщ. Нэхъ гугъуж щхьэкIэ, уемыгупсысын плъэкIыркьым апхуэдиз пщIэ, щIыхъ зиIа лъэпкьым, адыгэ лъэпкьым, нобэ абы хуэмыфащэ кьыщыхэкIым деж. Сэ бжесIаи, дэ ди адэ-анэм зэшыпхъуибл дапIащ. Драгъэджащ, дагъэсащ, ауэ ди ади, ди ани я жьэ кьыжьэдэкIыу зэхэтхакьым «гъащIэм уи щхьэ закъуэр хэпIыкI, уэ узыхуей ухуэзэмэ, дрейхэр Iуэхукьым», – жаIэу. Апхуэдэу жызыIэфынуур зи щхьэ закъуэ фIэкIа зыри фIыуэ зымыльагъу цIыхурщ, гущIэгъу зыхэмыльырщ. Зи быныр апхуэдэу зыгъасэм, ари быдэу си фIэщ мэхъу, мылькум Iуэхур хуэкIуэмэ, а и бын дьдэр игъэпэжынукьым. Мылькум, ахъшэм я Iуэхур Iуэхушхуэщ, абыхэм зэ гъэр ящIар, я Iэдэм жьэдэхуар, тыншу къаутIыпщыркьым, цIыху къабзэуи кьызэтенэркьым. Зэзэмызи согупсыс: щхьэ згъэкъуаншэрэ ахэр? Хэт тхэмыщкIэу сыпсэуащэрэт, жызыIэр, хэт апхуэдэу псэуну хуейри? Мы ди зэман бзаджэм, диIэм нэхърэ дымыгъуэтыр нэхъыбэ щыхъуа зэманым, емыкIу пщIы хъуну цIыхур былымаблэ хъуа щхьэкIэ? ИтIани, псалъэжъ гуэрым си гур иутIыпщыркьым: «ГъуцI куэбжэ зиIэр гъуцI мастэ шоцIэ», – жиIащ пасэрейм. УщыпсэукIэ, зыгуэри ущыщIэнщ, зыгуэрхэми ухуэныкъуэ хъунщ, ауэ щыIэкьым цIыху дуней мылькур зрилъэфэлIэфауэ. Лъэпкьыр сондэджэр узым зэщIицIэлаши, лъэхульэущу, Урысей пхащIэр кьызэхаушыхьри итщ. Иджы Иран гъунапкъэм макIуэри, абы шоцахуэ, къахьар и уаситхуыкIэ дэ кьыдащэж. Ди тхэ, ирикъуну пIэрэ цIыху цIыкIур зэ?!

НтIэ, дыпсэун щIэддзэри, ди Iуэхур хьарзынэу зэтеуващ. ЗэрыбжесIам хуэдэу, щхьэгъусэ схуэхъуа щIалэр цIыху тэмэму кьыщIэкIащ. ГущIэгъушхуэ хэлът, цIыху пэжт, IэпщIэлъапщIэт, и Iэм имыщI щыIэтэкьым. Ину псалъэнутэкьым, губжь хэлътэкьым, ныбжьэгъу и куэдми, абыхэм щрагъусэнури, щхьэгъусэм гульытэ щыхуищIын хуейри ищIэрт. Си гуащэми, тхьэмадэми, и шыпхьухэми, пщыкъуэхэми сыздахьынуур ямыщIэу сыкъальагъурт, сыщIэкIамэ, сыкъыщIэмыхьэжын я гугъэу кьыстегужьейкIахэт. Сэ си фIэщ хьужтэкьым слъагъур, гъащIэм гукъыдэж хузиIэ хьужат, сыкъызыхьэуа унагъуэм исхэм нэхъ цIыхуфIрэ гущIэгъулырэ мы дунейм темьту кьысщыхьурт. Си закъуэ сыхъуамэ, си щхьэр фIэзудыжу сызэхьурджэуэжырт: «Сыт сэ мы унагъуэ дахэр жэщ псокIэ лъэкIэ щыIтезгъэтар? Къысхуэгъуну пIэрэ сэ абыхэм я гуэныхьыр, схуэпшыныжыну пIэрэ ятезгъэлъа бэлыхьыр?» Сыхьэзырт махуэ псом семьтIысэхыну, жэщым сымыгъуэлъыну, псэху симыIэну. Езыхэми ар ялъагъут, кьыс-

щысху кыызэдэхашIэрт: «ТIэкIу зыгьэпсэху, тIасэ, апхуэдизу зыщIумыщIэж, дэри тIэн кытхуэгъанэ». Апхуэдэхэм дежт си гур нэхъ ин щыхъур, си псэр гьащIэм щыхуэпабгъэр. УмыгъэщIэгъуэнкIэ Iэмал иIэтэкъым, сызэрыщытамрэ сызэрыхъуамрэ зэпэплъытмэ. Сэ абы сигъэгуфIэрт... икIи сигъэшынерт.

Шалъэр къэсри, кIэлъыгъакIуэ ди деж кIуахэщ. Нэхъ тэмэму жьшIэмэ, дыкIуащ. ДымыкIуэгъащэрэт, бетэмал. Ди деж дыкыикIыжа нэужь, си гуащэм зэхызигъэхаш: «Мы къэтшар зы бэлыхъ гуэр си гугъати, факъырэпхъуу кыщIэкIаи». Си пщыпхъуми кыызжиIэпаш: «Уэ пхуэдэтэкъым дэ ди дэлъхум кыыхуэтшэнур. Сыту Iейуэ дыщыуат, хъэзырыпсу щыIэт мылькум итхьэлэу хэс хъыджэбз, кыызэрысу, ди дэлъхум машинэ кыыхуищэхуну», – жиIэри. Си гуфIэгъуэм абдеж кIэ щигъуэтащ. Пэжщ, дэ хэлэтыкIауэ дыпсэуртэкъым, машинэ псынщIи машинэ хьэлъи зыми кыыхуэтщэхуфынутэкъым, сыт щхьэкIэ жьшIэмэ ди адэр цIыхухъу закъуэу унагъуэм ису пхъуибл дипIат. Ауэ зэи къэхъуакъым тшхьнрэ тIэнрэ дымыгъуэту, щыгъыныджэуи дыщытакъым, жылэшхуэ дызыдэсым адреихэм дахэгъуащэу дыпсэуащ. Унагъуэшхуэ ущыхъукIэ, зы цIыхухъу фIэкIа хьэрычэт зыщI щыдэмыскIэ, дауикI, зыгуэрми ухуэныкъуэнщ, мылькушхуи уимылэнкIи хъунщ. Ауэ ди зэманым унагъуэ щыIэу кыщIэкIынкъым уналъащIэ екIурабгъурэ тепIэнщIэлъын къабзэрэ зимыIэ, бгъэныщхьэ унэ щIэсрэ зи унащхьэ псы кыпхыж. Ди унагъуэри апхуэдэщ, къуажэ унагъуэ ику итхэм ящыщ, я хабзи, я нэмыси илгъыжу.

Сэ а псор апхуэдэу сигу ежэлIэну кыщIэкIынтэкъым сызыхы-хьа унагъуэр ехьэжъауэ къулейуэ щытамэ. «Дапэхъукъым, мылькум жрегъэлэ», – жьсIэнти, е сыкъыдэкIыжынт, е, зызущэхунти, факъырэпхъу хуэдэ, зыспытI-зысхузу сыщысынт. Си тхьэмадэр цIыху ткIийуэ, куэдым къацIыхуу, хыхьэхэкI иIэу щыт щхьэкIэ ди унагъуэм нэхърэ зыкIи нэхъ къулейуэ, хуэщIауэ псэутэкъым, си гуащэми «факъырэпхъукIэ» кыщIызэщын щхьэусыгъуэ иIэтэкъым. «ЗызыщIэж щыIамэ, зызылIэжи щыIэнт», – жиIащ пасэрейм. ЦIыхум езым хуэдэ зыгуэр игъэкъуаншэу щыпсалъэм деж егупсысын хуейщ езыр зэрыщытым, псалъэ дыдж хуэбугIыпщын ипэкIэ зыпщIэжын хуейщ уэри узэрымыгуэныхьыншэр. Дунейм мылькуу телъым нэхърэ нэхьыфIщ къабзагъэр – гу къабзагъэр, псэ къабзагъэр. Мылькур уэсэпщ, кIуэдыжынущ. МыкIуэдыжынуур къабзагъэрщ, пэжыгъэрщ.

Дунейр кыстеункIыфIащ. Iуэхуи-дэлъи си Iэ хыхьэжкъым. Хьэдэ згъей хуэдэ, махуэ псом кызоклухъ. Си тхьэкIумэм итыр зыщ: «Факъырэпхъу, факъырэпхъу». Сыт сэ сыщIэфакъырэпхъур? Дэнэ и деж ар щалъэгъуар? Сыт хуэдэ щхьэусыгъуэ яIэ апхуэдэу кызыэщыну? КIэлъыгъакIуэм щызэрахьэ хабзэр кытхуащIакъэ? Езыхэр алыхьбылыхькIэ мылгъэуамэ, сэ арэзы сымыхъуамэ, иджы лIы сратын мурад зэрамыIар кыжраIатэкъэ? ИтIани, апхуэдэу кызыэщын я жьэ къекIуащ. СощIэ, си щхьэгъусэми а къэхъуа псори и гум щегъэв, ауэ къэзылхъухахэм яфIолыкIри, зыри жиIэркъым, и щхьэр кыыхуэмыIэту махуэр егъакIуэ. Япэм пщIантIэм щыщIэу щыта Iуэхухэми гукъы-дэж хуиIэжкъым. Псоми хуэIэпэлалэщ, хуэщхьэхынэщ. Сэ сыщыту е зэхэсхуу ищIэу, си гуащэм зыгуэр къригъэжъамэ, зытепсэлъыхьыр зыщ: мобыхэ я нысэм мыр кыхьат, мор къишат, мобыхэ я щIалэм я щыкъум мыр кыыхуащIат, мор кыыхуащэхуат. НэгъуэщI псалъэмакъ унагъуэм илкъкъым. А псори гуащэм зэриухыжыр зыщ: «Дэри нысэ

диЛэ мыгъуэти. Дэнэ мыгъуэм къриух мы факъырэпхъур?» Уфакъырэ дьдэми апхуэдиз хъуэныр гум тегъэхуэгъуейщ. Ар нэхъыщлэ гуэрхэм жалэми, апхуэдэу гум ежаллэркъым, «щлалэщ, сыт кыгыгурылуэрэ абы», – жыбоЛэри уи тхьэкЛумэ ибгъэхьэркъым, зыгуэр хуэдэурэ укъол. Ауэ гъащлэ зыльэгъуа, абы и лэфли, и дьджи зыхэзыщла, ильэс щэщлым зи ныбжьыр щхьэдэха, ипкъ кыкЛам хуэдэу кыпхушытын хуей цыхум ар мызэ-мытЛэу кыщыбжиЛэкЛэ, ар хьэдагъэщ. Хьэдагъэ мыухыжщ. Дауэ абы иужькЛэ узэрышытын хуейр? Нэхъыжьми, сыт хуэдэ шытыкЛэ уэ абы хууилэнур? «Сыфакъырэпхъум срырефакъырэпхъу», – жыпЛэу утлысыжыну? Ар зыхузэфлэкЛын куэд шыЛэу кыщлэкЛынкъым. Зыми иужэгъужакъым къэзыльхуар. Абы щхьэкЛэ лей жалэу, яхуэмыфащэ ирапэсу зигу техуэр ар бынкъым, къэзыльхуам хуэмыфащэу аращ. Аращ сэ сызэрэплъыр.

А псори си щхьэгъусэм шыжесЛэм (сыбуклами, сэ езым ар си гуащэм схужелэнутэкъым), ину щатэри, и щхьэр ирихьэхаш. «УемыдаЛуэ абыхэм, – жиЛаш абы, псалгэ къэс ерагькЛэ кыдришейурэ. – Сэ уэ сызэрыпхушытыр бощлэ, уэр флэкЛэ сэ нэгъуэщлэ сыхуейкъым. Андрейхэм жалэм уемыдаЛуэ, зэхыумых зыщлэ»... Тынщц ар жыпЛэну, сытыгур уилэн хуей, сыт хуэдэпсэ пхэлъын хуей апхуэдэ гуих псалгэхэр зэхыумыха зыпщлын щхьэкЛэ? Ди тхьэ, къэбгъэщлауэ плэрэ апхуэдэ псалгэ ерухэр зи гум тезыгъэхуэфын, зи псэм дэзыгъэхуэфын? Унагъуэ сыщымыхьэм апхуэдэ шыЛэу кыызжалакЛэ си флэщ хъунтэкъым. Ауэ си унагъуэр сымыкьутэн щхьэкЛэ, бын силэнум и хьэтыркЛэ зыхуэзгъэшэчащ, си щхьэр кысхудэмыхьейми, губгъэн зыхуезмыгъэщлын, унагъуэр хуэхьэкъым жезмыгъэлэн щхьэкЛэ. Нэхъыжьхэм сабгъэдэувэу сапэпсэлъэжыфынунтэкъым, кыызжалэхэм хуэдэ яжесЛэжыфынунтэкъым. Ди унагъуэ щызеклуэртэкъым апхуэдэ хабзэ, дэ дапэпсэлъэжын дэнэ къэна, ди ади, ди ани игъащлэм бынхэм ящыщ гуэрым кытщлэкЛияуэ зэхэсхатэкъым. УщыщлыкЛум пхэмыльа хьэлыр балигъ ухъуа нэужь зыхэплъхьэну гугъуш, а дакыккъэм кыбуах лейм урихуллэрэ уи щхьэм хуэмыфащэ гуэр кыбжьэдаклами, абы ухушлегуэжауэ, уи щхьэр флэбудыжу кыбоклухь. Сэ иджы кысхуэнар зыти, лъэныкьуэ зезгъэзурэ сыгъырт.

Зэман дэклири, хьыджэбз цыкЛу диЛэ хъуащ. Сылътэнут, мы дуней псор зейр сэ зыра си гугъэжт. Сыщлэгуфлэри зыт: иджы сабий силэ щыхъуакЛэ, нэгъуэщлынэкЛэ кызэплъынщ, кыстешхыхыныр ягъэувылэнщ, жыслэрт. «Узэрыгугъэу ухъумэ, уунэхъурэт», – жыхуалэрати, къуэрылхъум щхьэкЛи нэхъ мащлэ хъуакъым хъуэн кызадзыр. Я унэ сыщлыщлэсыр сэркЛэ я гу бамплэр ягъэтлысыну аращ жыплэнт, зы махуэ укыткЛэлъыплъамэ. Зыми сыхабжэртэкъым, гуащэри тхьэмадэри зэрыгъэлушыжа хуэдэ, хьэлупс сащлат. Я благъэ я деж клуэми, хьэгъуэллыгъуэ клуэну зыщыплэ унагъуэр ежьэми, зэ кыызжалакъым: «Уэ зыращ нысэу диЛэр, зыхуапи наклуэ ди гъусэу», – жалэу. Сэ пщлэ лей сыхуейуэ аратэкъым, си гъащлэми сигу кьэкЛакъым зыгуэрым пщлэ лей зыхуезгъэщлыну, ауэ унагъуэм шыщ ущыхъуакЛэ, а унагъуэм щхьэкЛэ плъэкЛэ кыщумыгъанэкЛэ, мы кытхыхьа цыхубз цыкЛур зыгуэркЛэ дгъэгущуэнт, жыпЛэу уигу кьэкЛын хуейкъэ? Хьыджэбз хьэщлэу кьэкЛуа кьудейри, унагъуэр зыщлыплэ хьэгъуэллыгъуэ клуэмэ, здашэ. Ар хабзэщ, гуапагъэщ, цыхугъэщ.

Цыхугъэ... Сыту куэдыщэрэ дызэныкьуэкъуа абы сэрэ, сыту куэд сигъэшэча, зыхуэмыфащэ куэдым яхудэсчыха. Жэщыбгым

сыкызыэфлэтысхэжурэ, махуэм кыызжааа флей кьомым сахэпэщэ-
щыхьыжу, плэм сист. Нэпс сийэжтэкыым сыгыну. Шымыхужым, си
джатэр кысхыу утыкур схуэубыдынутаькыми, си сабийр кьасщтэ-
ри, си дыщ сыклуэжащ. Си щхьэгьусэм сыщигьэлакьым, наклуэри
сыкыишэжащ. И адэмрэ и анэмрэ япэщлэмыувэфми, сщлэрт, сигукли
си псэкли зыхэсщлэрт фыгуэ сыкызыэрилъягьур, арат и гум псэхуплэ
кьезымытыр. Мафлитым яку дэтт лыр, цыху гу шабэр, псэ дахэр.
Зыми и жагьуэ ищлыну хуейтэкыым, псори зэгуригьэлуэн и мурадт.
Езыри узыншэтэкыым, и гур кьеузырт, дызыхэт бэмплэгьуэ кьомыр
кыыхыхэжати, и фэр икырт. А псори яльагьут сызыхэс унагьуэм,
ящлэрт псори, ауэ иджыри зэ жызолэри, «сыхуэмыфащэу» сызэри-
шар дэнэ и дежи кышыдрагьэжейрт. Цыхугьэ уилэн хуейтэкьэ уи
псалытлэ я льябжьэ зэрыбгьэубыдыжыну? Сыщахьа пщыхэщхьэм
унагьуэм ис псоми жаат сэр флэкла зыри кьрамыгьэшэну, куэд щлауэ
кыысщлэхуэпсу. Сытыт а ильэсым кьэхужар? Ди унагьуэр нэхь
тхьэмыщкля хуэат, хьэмэрэ сэ си хьэл-щэным зихуэжат? Пэжщ, узы-
ыхьа унагьуэм зы тхьэмахуэм ягу кыпщыкынкля хьунуш, я уна-
гьуэм иль хабзэр кыумыштамэ, задумыгьэкьумэ, умыкьуэмытэмэ,
ушхьэхынэмэ, уи хабзэ абы шыбгьэувыну ухэтмэ. Цыхугьэр ды-
кьуакьуэ хуэамэ, абы кьрикьуэнур щлагуэжкыым. Цыхугьэр – пса-
лэшхуэщ, абы кыызэщлеубыдэ псори. Сыт дэ дызыщлапкылар? Дэт-
хэнэ зы адыгэ унагьуэри сыт зытепсэлгыхьы, нэхьыщлэ шыщлэсым
деж? Цыхугьэм, хабзэм, нэмысым... Ауэ псоми я унагьуэ иль ар?
Унагьуэ псоми шагьэзащлэрэ? Шызэрахьэрэ? Ди жагьуэ зэрыхьун-
щи, шызэрахьэркыым, шагьэзащлэркыым. Уи мыгугьэ, апхуэдиз
зэрыжыслэм щхьэклэ, сэ сыбегьымбару, хьэмэрэ хабзэм, нэмысым
кьемызэгь гуэр си хьэл-щэным хэмылгу. Гуэныхьыншэ шылэжкыым, си
псалыэкля, си гуэхушлафэклэ сэри мыхьун гуэр схэлгу кыыщлэжынш,
ауэ сэри сышыщыхукля, адэ-анэ сыщагьэсакля, унагьуэ сыхьэу бын
шызгьуэтакля, япэу сызэгупсысыр зыщ: цыхум, гьунэгьум, сызыхы-
хьа унагьуэм я пащхэ емыкьу кыыщызымыху сызэрыпсэунырщ.

Си щхьэгьусэм и узыншагьэр еклакьуэрт. И гум кыыхигьэзыхь
хуэат. Гуэщэ-тхьэмадэм я псалыэмакыым дигьэпсэуртэкыми, «сэ уэ
зыри шыбжезмылэклэ, абыхэм я псалыэм уемыдагуэ», – жиля щхьэклэ,
абыи и фэр икырт, и бгьэр иыгыу нэху кышытещхьэ шылэ.
Ильагьут лей кызыэрыстехьэр, лажьэ сызэрымилэр, кьарууи зэфлэ-
кыуи силэр унагьуэм зэрыслыхьэр. Зы жэщ гуэрым кыызжилаш:
«Нинэ, дэ мыпхуэдэу дыпсэуфынукыым. Сэ си адэ-анэм яжеслэнш,
унэ гуэр кьэдгьэщэхуи, дыдэгьэклэ. Пщлэну шыткыым, щхьэхуэу дып-
сэумэ, езыхэми дэри ди гуэху нэхьыфлэ хьуну кыыщлэжынш». Сэ ар
хуэзгьэдэхатэжкыым. Ауэ, тхьэмахуэ дэклири, си щхьэгьусэм жилар нэхь
хэклипэфьу кьэслыташ. Мафлэ кьызадзыр нэхь клящхьэ хьуртэ-
кыым, нэхьри зэщлэблэрт. Кызыгурыгуат сэ пщлантлэм сьдэсу зэрамы-
дэнур, сыкьальэгьуамэ, зрауэнтлэжыгуэ щладзат. Си сабийр кьащтэу
я лэплэ шагьэфлэн дэнэ кьэна, ар слыгыу бжьэщхьэлу сыкьэбэжьуа-
мэ: «Сыту умыкьытэрэ, мы хьыдан жэрүмэр пьыгыу щхьэ ди паш-
хьэ укыиувэрэ?» – жалэрт. Унагьуэм, льяпкыым кьахэхьуа си сабийр
абыхэм я пащхэ измыхэмэ, хэтыт-тлэ ар зи пащхэ исхьэнур? Дэ-
нэт сыздэжлэуэнур, хэтыт сэ абы шызгьэгуфьыкыын хуейр? Шхьэ шы-
гьуэгуэ защлэклэ сыпсэун хуейт, си нэр кысхуэзэтемыхьу, си сабийм

сыщыукытэжу? Ар си лэблэм тесу сакъыхуэклуатэкъым си гуащэ-тхьэмадэм. Делагъэ, хьэбыршыбырагъэ яклэлъызесхьатэкъым.

Унэ къэтщэхури, дыдэклащ. Тынщ «дыдэклащ» жыплэну. Сэ сы-зижагъуэр пщлантлэм дэукл. Адэ-анэм ар яфлэфлми, кыбжамылэф щхьэклэ куэд щлауэ узыхагъэклыну ягу ильми, хьэлъэщ а луэхур, нэпсыншэу зэфлэклырккъым. Гум еуэ псалъэ дыдж куэди зэхыбох. «Факъырэкхъум си къуэр игъэклуэдыну деш», – кысклэлъидзаш си гуащэм. Аргуэру – факъырэкхъу. Уигу флы щыщлэнт. Мурад сщлащ, си псэр пытмэ, дыздэклуэ щлаплэр жэнэт схуэмыщлми, абыхэм жалам хущлэгъуэжу зэзгъэпэщыну. Нетлэ зэрыжыслэщи, си щхьэгъусэр лэпщлэпщлэнт, зэлусэм псэ хельхьэ жыхуалэм хуэдэт. Зы пхъэ клапэ и закъуэ къезгъэлэтакъым, зы чырбыш трезгъэлъхьакъым, зы гъуцлэ луна хезгъэулаккъым, сьдэмылэпыкъуу. Тыншу ущыпсэу хъууэ, унэр зэд-гъэпэщыжащ, хадэр зыхуей хуэдгъэзащ. Фэрыщлагъ лъэпкъ хэмылбу, ди гъунэгъухэр щыгуфлыкырт ди псэуклэр зэредгъэфлаклуэм, нэхъ-ри дытрагъэгушхуэрт. Хамэхэр къаклуэрт, кыдэхъуэхуэрт, дьлэми дыпсэуми зымыщлэр дыкызыдэкла пщлантлэм дэхэрэт. Абы дризэ-гуэпырт, апхуэдизу дыкълъагъу мыхъуну етщлар кытхуэщлэртэкъым. Гъэщлэгъуэныракъэ, апхуэдиз зэгуэп си гущхьэм тель пэтми, аддэ жыжъуэ си псэм зы гуфлэгъуэ гуэр зыхищлэрт. Пщыхьэщхьэ къэс слъагъужырт махуэм сщлар, зыхэсщлэрт си щхьэгъусэр, кысхуэарэ-зыуэ, гуапэу кызырэзылпыр. Зы ятлэ лэмыщлэ флэкла унэм щыз-мыхуами, зы пэш флэкла сымыгъэкъэбзами, зэрыжалэщи, зы псы пэ-гун флэкла унагъуэм къизмыхьами, сщлар псыхэклуадэ хьуртэкъым, лэмал илэтэкъым си щхьэгъусэм абы гу лъимытэнклэ, хуэфашэ псалъэ гуапи кызыжымылэнклэ. Сэ хьэдрыхэ сыкыщлэкыжу, дунейм сы-кытехьэжа кысщыхьурт, си нэм илъагъу псори сфлэщлэщыгъуэт. Гъэщлэгъуэныракъэ, сэ телъхьэртэкъым ар дыкызырэдыклам, щхьэхуэу дызэрыпсэум. Абы сегупсысынуи сыхущлэхьэртэкъым, а илъэситл сазэрыхэсар ауи сигу къэкыжыххэртэкъым. Си гуфлэгъуэр, гъашлэр щлэщыгъуэ сщызыщлыр, абы хузилэ гукъыдэжыр кыщлэзыгъэстыжар зыт: мы щлаплэм дыкызырэрыклуэрэ псалъэ флэй, псалъэ дыдж зэхэсхатэкъым. Си щхьэр къабзэ хъужат, си гур псэхужат, си псэр тыншыжат. Си гуащэ-тхьэмадэри, си пщыпхьухэри, си пщы-кьуэри нобэ кыкьуэмыклами, зэман дэклэм, ахэри къэклуэнщ, зи къуэ, зи дэльху зыужэгъужа щылэкъым. Дэ дыкълъагъуну ягу темыхуэми, кытхуэмейми, щхьэгъусэм щхьэклэ дабгынэнкъым», – жыслэрт сэ. Си щхьэгъусэми куэдрэ жеслащ: «Уэ урабынщ, адэ-анэм, кыбдалъхуахэм я гуэныхь кыгумыхь, дыхьы лъагъу. Сэ хьэлупс сыкъащла щхьэклэ, я къуэрылхури ящлын? Здэшэурэ клуэ». Сыхуейтэкъым абы и гуэ-ныхь къэсхьыну. «Сэ сыкыщамылъагъуклэ, уэри сабийри фыдэзгъэ-хьэнукъым», – жыслэу пэзубыдыфынутэкъым. Ар цыхугъэншагъэт, пхуэмыпшыныжын гуэныхьт.

Сэ куэдрэ сигу къокыж зы луэхугъуэ. Флы дыдэу си нэлуасэ хьыджэбз гуэр яшат унагъуэ бэлыхь гуэрым. Зыхыхьар адыгэ уна-гъуэ гъэпсат, а зы щлалэрат ялэри, ехьэжъауэ хьэгъуэллыгъуэр худа-хаш. Щымахуэт гуфлэгъуэр щеклуэклри, машинэ псынщлэу щылам нэмыщлыжклэ, шы лэжбэ тлощлэ кызырагъэпэщри, кьрихьэллахэр, нысашлэри я гъусэу, махуэ псом кьрашэклащ, шы лэжбэ къэс тумэнитху иритащ. Унагъуэм благъэ я куэдт, етлуанэу зыхуащлэн щылэтэкъыми, зыкытрафыщлэжащ. Дыщэ, дыжбын, щыгъын лъаплэ – зипэ-зипэклэ

абы кьрамышьэллэ шылэтэкьым. Шымылэр зыт: льягуныгыэ. Хьыджэбзым щлалэр зэ флэкла ильэгьуатэкьым, ари хьэщлаллэ клуауэ. Етлуанэу щыхуэзам, си цыхугьэ хьыджэбзыр лэжьаклуэ кьиклыжу гьуэгу тету арати, машинэм кьригьэтлысьхэри, маклуэ-мэлъей, кьихьат. Хьыджэбзым и унагьуэр кьулей дыдэу псэурт, апхуэдэу зэрыщытыр зышахэми ящлэрти, нысэр я лэгум ису кьрахьэклынут. Псы цлынэ кьудей ирагьафэртэкьым, шхын упщлылужа ирагьэшхыртэкьым, жилар унафэт, игу кьихьар ищлэнут. Махуэ псом и щыгынымрэ и нэклумрэ клэлыплъ флэкла, шей кьудей игьэвэнутэкьым, зыгуэрым и щыгын флей ижьыщлын дэнэ кьэна. А псор ягу ирихь уи гугьэт гуащэ-тхьэмэдэм? Ажалым хуэдэу кьащыхьурт, ауэ нысэм и дыщым я кьулеигьэм, я мылькүм бзагуэ ищлырт. «Ахэр ди благьэщ», – жалэн щхьэклэ нысэр сабий гьэфлэным хуэдэу зэрахьэрт, а дыщым кьиклауэ зы клэплейклэ и уасэ ямыльагьуми. Ди зэманым кьаруушхуэ илэщ мылькүм. Ди хабзэри, нэмысри, цыхугьэри абы и льябжьэ хьуаши, щлелытлэ, мылькү нэмыщл нэгьуэщл гуэр щылэжу зымыщлэхэр куэд мэхьу.

Нтлэ, мис апхуэдэу, зыхыхьа унагьуэм ильэсым нэблагьэклэ яхэсащ си нэлуасэр. Зы махуэ гуэрым, и тхьэмэдэри гуащэри бэзэрым клуауэ, и лыр ежьауэ кьэту, машинэ кьрихуллэри, кьыхуахьай, езым ихьай ирилхьэри, «узыншэу фыщыт», – яжримылэжу, и дыщ клуэжаш. Дыщи дыжьыни ишэри. Сыт хуэдизрэ емыныкьуэкьуами, кьахуэклэужакьым. И адэ-анэм зыщыхуагьазэм, псалыщ кьыжралар: «Ар фи деж щозэш». Абы кьиклыр зыщ: дэ зэрыдгьэпсэуам хуэдэу ди пхьур фэ фхуэгьэпсэукьым. Захуагьэ ар? Захуагьэ сщлэркьыми, делагьэщ. Пхьур унагьуэ щихьаклэ, унагьуэм щимыщла, шумьгьэщла, зримыхьэллэ куэд ирихьэллэнклэ, ищлэнклэ хьунщ. «Унагьуэ ущиьаклэ – зегьээзгь, дэчых зигьэлэ, зыхуэгьэшэч», – жыплэным и плэклэ, «ди пхьур фогьэээш», жыплэу губгьэн щлахуэщлын щылэкьым. Апхуэдэ зы щхьэусыгьуэ сэ кьысхуащламэ, сыщлатлэнти.. Арыншамы, псэуплэ кьызатыртэкьым. Гуащэ псалъмакьыр дыбгына пщлантлэм кьыдэклри, дыздэлэпхуам нэсат: сэ нэхьрэ нэхь мыклуэмытэ, нэхь лэфлейльэфлей дунейм темыту сагьэвурт. Зыкьомрэ секлуэклащ, «я щхьэ зэрыхьщ, седэлуэнкьым, си унагьуэ зэрызгьфлыным иужь ситынщ», – жыслэурэ. Ауэ «тклэупсми мывэр пхрех», жалэркьэ. Ахэр, мывылэжу, кьыщыптепсалъыхьклэ, пхуэшэчыркьым узэгуэмыпу, уи гум зимышхыхьыжу, уи гукьыдэжыр мыклуэщлу кьанэркьым.

Дауэ щымытми, сыт хуэдэ псалъэ дыджклэ кьызэмыщми, уэрамхэми, гьунэгьухэми «сыщызэпкьрамышми», си щхьэгьусэр кьысхуэгупцланэт, флыуэ сыкыльагьути, си гур клуэдыртэкьым. «Ешым, увылэжынкьэ», – жыслэурэ, си унагьуэр зыхуей зэрыхуэзгьэзэным иужь ситт. Флыуэ сщлэрт си щхьэгьусэм игури и псэри кьызэрысхуэкьабзэр. Сытыт-тлэ нэгьуэщл насыпу сэ сызыхуей?! Аратэкьэ дэтхэнэ цыхубзри зыщлэхьуэпсыр – и лым флыуэ кыльагьуу псэунь? Куэдрэ сегупсысыжурт, сыщлэгьуэжауэ си щхьэр флэзудыжурт гуащэ-тхьэмэдэм жалэхэм щхьэклэ сыгубжьу сызэрыклуэжауэ щытам щхьэклэ. Щхьэ зэгьуэзгьэпынклэ хьуат си щхьэгьусэр, наклэуэ-кьэклэужу щхьэ гугьу езгьэхьат? «Цыхубзым и щхьэчыр кыхь щхьэклэ, и акьылыр клэщлщ», жыхуалэр пэжу кьыщлэклыныщ. Апхуэдэу щымытмэ, ди гуащэм е ди тхьэмэдэм дигу иримыхь гуэр жадамэ,

щхьэ зыдгьэкIэрахъуэу ди анэ и кIэкъуашIэ дыкъуэлъэдэжрэ? А псори щIэтшэчын хуей, ди гьашIэкIэ дыдэпсэуну унагъуэ дыщIихьа щхьэгъусэм щхьэ демьупщIрэ, щхьэ демьыдаIуэрэ абы жиIэм? Щыуагъэ ар? Сэ сызэреплъымкIэ, щыуагъэшхуэщ. Сэри сыщIэпхъуэжат. Згъэунэхуащ а «насыпыр» зищIысыр. Пэжщ, лIы псори зэхуэдэкъым, я дыщ зыгъээж псоми яIэ щхьэусыгъуэри зэщхькъым. Ди къуажэ къыщы-хъуат мыпхуэдэ Iуэху. СабиитI и Iэблэ зырызым тесу, цIыхубз цIыкIу гуэрэм и дыщ къыгъээжат. Къуажэдэсхэм апхуэдэ Iуэху я щыпэлъа-гъуу аратэкъым бзылхугъэ цIыкIум къызэригъээжар щIагъэшIэ-гъуар. НетIи жысIащи, къэхъум къэхъур апхуэдэтэкъэ. ЩIагъэшIэ-гъуар зыт: бзылхугъэ цIыкIур щапIа унагъуэмрэ зыхыхьамрэ нэхъ унагъуэ узыншэ, псалъэмакъыншэ, нэмысыфIэу ябж жылэ псом дэ-стэкъым. Псори къызэрыкIар зы мыхьэнэншэ тIэкIут: гуащэмрэ тхьэмадэмрэ хуейт нысэм и лэжыгъэр къыгъанэу, унэм дэсыну, хадэм илэжыхьыну. «Абы къыпхыр пщэмэ, уи улахуэм нэхърэ нэхьы-бэ къыпхэхъуэнущ», – арат зытракъузэр. Нысэм идакъым. Ди зэман хьэлъэм псори дылажъэу щытмэщ дыщыпсэуфынур, пенсэми егупсы-сын хуейщ» – яжриIащ. Нэхьыжъхэм ядакъым. Ямыдам хуэмыдэжу, «Ди нысэр къыдэдаIуэркъым», – жалэри хьэлупс ящIу щIадзаш. «Дэ, – жалэрт абыхэм, – къуэ тIощI дилэкъым, нысэ тIощIи дилэнукъым, уэ зыр укыщыдгъуэтакIэ, уи бын упIыжу унэм шIэс, хадэр зехьэ, абы къыдитыр зэгъэкIуэкI». ЩIалэри и адэ-анэм я телхьэ хъуати, «сэ уз-гъэшхэфкъэ, щIэс унэм», – жиIэрт.

Хэт-тIэ абыхэм ящыщу бгъэкъуэншэнур? Зы къуэ закъуэ фIэкIа зимыIэу, нысэ ди унэ кIыхьэу, ди унагъуэр, ди хадэр тхузэрихьащэ-рэт, жалэу, игъащIэ лъандэрэ абы щIэхъуэпса лIыжь-фызыжьыра? Хьэмэрэ зи адэ-анэр фIыуэ зылаагъу, абыхэм жалэр тIу зымыщI, а тIум нэхъ лъапIэ зимыIэ къуэра? Е егъэджакIуэу лажъэ, зэманым и хьэлъагъри, унагъуэр жылэм хэгъуащэу псэун зэрыхуейри, жьы хъуа нэужь, а нэхьыжъхэр къащыщхьэщымытыжым деж, пенсэ гуэр къы-уатын зэрыхуейри къызыгурыIуэ нысащIэ цIыкIура? Зэ еплъыгъуэ-кIэ, ахэр псори захуэщ, дэтхэнэ зыри езым и къэхъым къызэритIэскIэ мэгупсысэ. Жылэм ар Iэджэуи щагъэву, ауэ сэ сызэреплъымкIэ, нысащIэ цIыкIур схуэгъэкъуаншэркъым. Дэ псори дыщIэпсэур ди бынунагъуэращ, псом хуэмыдэу, ди быныращ. Ди адэ-анэхэри, я кIэтIийр я вакъэ лъэпсу щIэпсэуар дэращ. Дауэ-тIэ ахэр зыхуей хуэ-мызэу, уэ къэбгъэкIыр пщэжу узэрыпсэунур? Уи быныр балигъ хъуа-уэ, уэ уи пенсэ кIуэгъуэм кIэпIейкIэ къыуамыту, абыхэм уащыгугъыу, дауэ узэрыхъунур? А нэхьыжъ апхуэдэу узыгъэIущхэри псэуну абы щыгъуэ? Пэжщ, «жыгыжьыр иту жыгыщIэр йобэт», – жалэ, къэхъу-нур пщIэнукъым, ауэ, итIани, умыгугъэу, умыгупсысэу хъуркъым. Дэ ди гъащIэр гугъэ защIэу зэхэлъщ: дыкызыэралъхурэ фIым дыщогугъ, ди бгыр щIэкъуэзауэ абы дыщIобэн. Аращ сэ а бзылхугъэ цIыкIур щIысхуэмыгъэкъуаншэр. Щхьэгъусэ иIакъым абы, ар къээшыар «папэ-рэ мамэрэ» я къуэ гъэфIэнт. Сэ жысIэркъым адэ-анэм едэIуэн хуэмей-уэ. Адэ-анэм емьыдаIуэмэ, зэи насып иIэнукъым, ауэ унагъуэ пщIыну фыз къыщыпшакIэ, бынитI щыбгъуэтакIэ, зыгуэрэм уегупсысын хуейщ. А зыгуэрыр – уи унагъуэрщ: уи бынырщ, нэгъуэщI лъэпкъ, нэгъуэщI унагъуэ къыпшу къэпша уи щхьэгъусэрщ. Абыхэм, дэтхэнэ зымы, я пщIэ, яхуэфашэ гулътэ ягъуэтыжын хуейщ. Ямыгъуэтыж-рэ – ар абыхэм щхьэкIэ гуауэшхуэщ.

Гуауэ... Зыми ищлэркьым ар кьыщыкьуэнур. Кьыздикьыну льяныкьуэри тщлэркьым. А щымылэжыныр уэрамым дэт хуэдэщ, хэт згьэгүлэн, хэт хэзгьэщлэн, жиЛэу. Сыткьлэ сигу кьэкьынт дэ ар лэ щьылэкьлэ кьытхэлэбэну? Дызэрылэпхьуэрэ аргуэру щлалить дилэ хьуауэ, дахэ дьдэу дыпсэурт. Дэр щхьэкьлэ сыт жалэми ди тхьэкьумэ идгьэхьэртэкрьым. Гьащлэм и лэфьыплэм дыхыхьэу арат, нэхьыфьыж дыхьуащэрэт, жытлэу. Ди гупэр гьащлэм хуэдгьэзауэ, фьым дыхуэплэу псэун щлэддзауэ, уэщхьуэдэмыщхьуэу си щхьэгьусэр дунейм ехьжащ. Ущызэдэпсэум и деж уи пщьыхьэплэ кьыхэхуэркьым апхуэдэ кьэхьуну, уеблэмэ зэмани бгьуэтыркьым абы уегупсысыну. Зыгуэркьлэ уи гупсысэм кьыхэхуэми, узохьурджэуэж апхуэдэ шынагьуэ уигу кьызэрыкьлам щхьэкьлэ, уи гупсысэр нэгьуэщлэм тыбоухуэж. Ауэ шынагьуэщ а дакьыкьэр. Шынагьуэ кьудей мыхьуу, дунейри гьащлэри щихуыр абдежщ. Мыпхуэдиз псалгьэмакь фьеймрэ гуэныхь мыухыжымрэ зытез дунейр кьыгьанэу, псалгьэмакьти, гуэныхьи, псапи здэщымылэ нэгьуэщлэ дунейм зи псэр щытыншыжа щхьэгьусэм сыщыщхьэщысым сигу кьэкьыр зыт: сыт иджы адэкьлэ? Адэкьлэ кьыфьыгьэт, гүлэгьуэт, сыт хуэдэу си акьылыр кьезмыхуэкьлами, хэкьыплэ гуэррэ нэхугьэ клапэрэ кьысхуэгьуэтгэкрьым. Илгьэс тлощлрэ щым уиту, сабищым уи клэкьуащлэр яьыгьыу, фьызабэу укьэнаньыр гужьейгьуэт. Сэ кьыщлыхьи щлэкьыжи сльягьутэкрьым, гьыи-бжэи зэхэхьыртэкрьым, дэгу-нэф сыхьуат псом щхьэкьли. Си нитьыр зытедляр унэкум иль си щхьэгьусэрат. «Уемыплэ, тласэ, апхуэдизрэ, ар фьыкьым», – жалэрт фьыз гуэрхэм. Сэ сышынерт си нэр кьытезгьэкьын, нэгьуэщлэ щьыплэкьлэ сыплгьэмэ, зыгуэр жиЛэну кьысщыхьурт.

Ди тхьэ! Щхьэ укьысхуэзалыма апхуэдэу? Си гьащлэм уи лей жыслатэкрьыми, узиупэтелъ мыгьуэти жэщи махуи! Сыщыльэпэрапэми, льякьламплэщлэуэ кьысхуэщлэу, щхьэ сибудыпа, щхьэ уемыплгьарэ мо псэ зыуплгьа сабищым я кьэкьуэнум? Я гьащлэр кьыхь-кьлэщлэми, «папэ» жалэу зыкьлэльджен ямылэу дауэ кьыпхуэгьэна хьарып насыпыншэхэр? Тобэ, сыт хуэдэ гуэныхь сэ сщлар уэ лэщлэб сыкьэпщлэыну, апхуэдиз хьэзаб кьыстеплгьэну? Пльаплэу слар иджы унэкум иль си щхьэгьусэ дыкьызэхэзынамрэ си сабищ зы нэпс мыгуылэхэмрэт.

Упщлэр куэд мэхьу, щхьэр дэуназэрэ уи гур плэпихуы. Згьуэтыркьым жэуап. Дэни ар кьысхын, гуауэм сызэщлэуллауэ, щхьэр мылэжьэжмэ, гупсысэ симылэжмэ, акьылыр зы упщлэм хэхуауэ схутемыубыдэмэ? Си гум ильыр зыт: сыту насыпышхуэт мы нобэ кхьэм яхьыным и гьусэу сэри сахьамэ, сабий быныр адэншэу зэзмыгьэлыгьун щхьэкьлэ. Сыти си гьащлэж, сыти си псэуж сэ? Насыпыр щызыхэсщлэ дьдэм слэпыхури кьутащ. Кьутащ, си гьащлэкьлэ схузэклэрымышхэжыну, кьысхуэмыщыпыжыну. «Зыр лла щхьэкьлэ, зым зиллэжрэ?» – жалэ. Сщлэркьым, пэжу кьыщлэкьынщ ар, ауэ зыпллэжынуми, зумылэжынуми – ар плэщлэкьлам ельытащ. Си цьыхугьэ гуэрхэм я щхьэгьусэм щытепсэлгьыхькьлэ жалэхэм хуэдэ си льым дэслгьэгуауэ щытамэ, гурыщхьуэ сигьэщламэ, пщлэну щыткрьым, си гуауэр нэхь клэщхьэ зыщлэын щхьэусыгьуэ гуэр кьэзгупсысынт, абы щхьэкьлэ щьылэ гуэр си гум кьыдэжеижынт. Ауэ дызэрызэдэпсэурэ, лей дэслгьэгьун дэнэ кьэна, фэрыщлэу кьызбгьэдэту, кьызэпсалгьэу гурыщхьуэ сигьэщлатэкрьым. Арат си гуауэр мину кьыщлэстехьэлгьэр, арат сызымыгьэбауэр, сызыпльытыр, цьыху сэфэтым сизыхур.

Си щхьэгьусэр даха нэужь, унэри пщлэнтлэри зэуэ нэщл хьуаш. Пщлэрэ, сэ езыр сыкъэщтэжат, делэ сымышьуауэ плэрэ, жьыслэри. Телевизор уеплгуэ уздэщысым, уЛэбэрэ бгьэункыфлэмэ, и макьри кьыгьэлгагьуэри зэуэ пичкьэ? Мис абы ещхьт си Гуэхур, Лэбэу, зыгуэрым гьащлэр игьэункыфла хуэдэт. Гьы макьы, цыыху зэхэзеклуи щыЛэжтэжкьым, зы щыгьт куу гуэрым сеухэу хуэдэ, си щхьэр уназэрт, си Лэпэ кьудей схуэгьэхьейртэжкьым, си кьарум кьызэрихькьлэ сыкгийрт, ауэ си жьэм быхь кьыжьэдэклэртэжкьым.

Тобэ, сыт кьарум гьащлэм сыкъыхуигьэплэжэ, дунейр сигьэ-лгьагьужа, си быным сыкъыхинэжа? Пэжу кьыщлэжкьынщ, укьызэрынэ-жыну зыщл, жыхуалэр. Гуауэр – гуауэщ, абы и дамэ щыЛэжтэжкьым, дунейр кьэщэщэжа, уи гьащлэм и гьунапкьэм унэса, адэклэ хьэдрыхэ мащэ кьыфлэ флэклэ щымыЛэж кьыпфлэщл. Абдеж уи ади, уи ани, уи быни, уи Лыхьлыи уегупсысыжыркьым, уи щхьэм щыкьлэрахьуэр зыщ: сэ щхьэ сынэхь лейт, щхьэ сэ кьыстепсыхэнкьлэ хьуа мыпхуэдэ гуауэр? Уи щхьэм нэсыркьым ар зэрыЛыхьэ мыгуэшыр, нобэ уэ уи пщлэнтлэ щытепщэмэ, пщлэдей ар зыхуеблэгьэнур пщлэнтэжкьым. Ди тхьэм цыыхур кьыгьэщлэри, абы и ужь гуауэри кьриутыпщхьэжаши, пщлэртэжкьым кьэхьунур, пщлэртэжкьым, ар кьыбжьэхэуэ, гуфлэгуэуэ плэгуэуэ дап-щэщ кьыпфлэригьэунщыгуэжынуми. Пэжу кьыщлэжкьынщ ди нэ-хьыжьэхэм ажалми ухуэхьэзыру ущытын хуейщ, жыхуалэр... Апхуэ-дэу укьызэмыплэ, сэ ар си флэщ мэхьу, сыт щхьэклэ жьыплэмэ клэух зымыЛэ щыЛэжкьым, псори абы деклуэлэжынущ. Итланэ, ажалым ма-хуэ кьэс егупсыс, жалэртэжкьым нэхьыжьэхэм. Абы нэхьыбэрэ уегупсы-сыху, гьащлэри нэхь хьэлэ, мылэфлэж хьунуш. Ар щыжаЛэри уамы-гьэжэжкьуэн, а гьунапкьэр кьызэрыпщлэжыр зыщымыгьэгуэпщэн, абы унэсмэ, «а бетэмал» жьыплэу, уи блэклэм ухуэмыхьушлэжын щхьэклэщ. Ажалыр шынагьуэжкьым. Шынагьуэр – цыыхум и бзэ флэж, дыджым ар кьыуигьэлгыхьуэмэщ, гьащлэм нэхьрэ ажалыр нэхь жэ-нэту кьыпщигьэхьумэщ. Дапщэрэ седжа сэ а ажалым, сыт хуэдизрэ кьэслыыхьуа, сызыыхьа унагьуэм я бзэм срихулэурэ! Ар жьыплэжкьлэ зи флэщ хьун щыЛэжкьым, зытхьыжыфыни щыЛэж кьыщлэжкьынщ. А псор уи флэщ хьун щхьэклэ, уи нэклэ плэагьун, уи тхьэклэмэклэ зэхэп-хын, клэуэщыкьыщлэжкьлэ бгьэвын хуейщ.

Сэ жьыслэртэжкьым гуащэ псори хьэрэмщ, нысэхэр хьэлэлщ, жьыслэу. Алыхьым жимыЛэжкьлэ апхуэдэ сигу кьэжкьыну, апхуэдэ гуэныхь кьэс-хьыну. Цыыху псори зэрызэмыщкьым хуэдэщ гуащэхэри нысэхэри зэрызэхуэмьдэр. Ауэ гуащэмрэ нысэмрэ я закьуэ кьуаншэр, ахэр щы-зэмызэгьым деж? Сыт тхьэмадэм ищлэнт хуейр а тлур щызэмызэгькьлэ? Ихьын хуей абыкьлэ жэуап тхьэмадэм? Шэч хэлжкьым, ихьын хуейщ. ПыЛэжыщхьэрыгь нэхьыжь пщлэнтлэм дэсащэрэт, щыжаЛэри абы дэсхэр зэгуригьэлуэну, зэгурымылуэмэ, кьуаншэмрэ захуэмрэ зэхигьэжкьыну, лей зылгымысыпхьэм лымыгьэсыну, кьуаншэр игьэлушыну, гуэгуэ захуэ тришэжыну аращ. Сэ схужыЛэнтэжкьым си тхьэмадэм пщлэ имылуэ, зыдэс кьуажэм, районым и цлэртэжкьлэ щрамылуэу. Пенсэм клэуэхуэклэ пэрыту, депутат хыхуэ лэжыащ, абы и цлэ иплуамэ, пщлэ лей кьыпхуащл, жыхуалэм хуэдэщ. Апхуэдиз пщлэртэ щхьэрэ кьуажэ-ми, районми, республикэми щызиЛэжтэжкьым и унагьуэжкьлэ пщлэуэ абы и ны-кьуэ иЛэмэ, уи флэщ щы, а сэ схуэмыфащэу кьыжэлахэр кьызамыпшэ-сынт. Си тхьэмадэм и закьуэжкьым а «узыр» иджыпсту зэфыкьлэ. «Фи щхьэ зэрыхьщ». «Фэ щыщлэвдзакьлэ, фэ фухьж», «Ллур цыыхубз Гуэху хэлэбэртэжкьым», – жалэу кьуэргьэнаплэм кьыкьуэплэ тхьэмадэ дапщэ

щыІэ? Дапщэрэ жаІа, дапщэрэ ятха: «Маржэ хьун адыгэлІхэ, фызды-
нэсам фегупсысыж!» – жаІэу. Куэдым сагьэкьуэншэнкІэ хьунш, куэди
кьысхушІэбжэнщ, ауэ сэ згьэзахуэркьым кьэслъытэркьым мазищ-
плыкІэ зи фызыр сондэджэракІуэ Урысейм изыутІыпщхьэр, езым
зыгуэркІэ уельэуарэ и фызыр мыарэзымэ, кьыпхуищІэну хуейми,
икІуэтыжыр. Языныкьуэ цІыхухьухэм жаІэ: «Зэманым, конституцэм
дигьэунэхьуащ, цІыхубзхэр ди пщэм кьыдигьэтІысхьащ». Зэман-
ри конституцэри сыт щІэбгьэкьуэншэнур пщэдджыжь кьэс уи пэ-
шым кьыщытэдэж щхьэгьусэр уи жыІэ едаІуэу пхуэмыгьэсамэ? Зыри
кьуаншэкьым, кьуаншэр унэм ис лыращ, хьунри мыхьунри и
щхьэгьусэм иригьащІэу, здэкІуапхьэми здэмыкІуапхьэми игьакІуэу,
жыІэпхьэри жымыІэпхьэри жригьэІэу. Мы дунейм льэпкь тету
кьыщІэкІынкьым адыгэм нэхьрэ цІыхубзым нэхь пщІэшхуэ хуэзыщІу
щыта. Ауэ, сыт хуэдизу ар имыгьэльэпІами, имыгьэльэгами, уна-
фэ щІыным нигьэстэкьым. Унагьуэм унафэщІитІ ис хьуамэ, ар уна-
гьуэжкьыми, нэмыси насыпи абы илбынкІэ ущымыгугь.

Ди тхьэ! Сыту лыфІ сІэщІэпха уэ! Сыту удынышхуэ кьызэбдза,
дыркьуэшхуэ си гущхьэм кьытебдза. Илъэс дапщэ дэкІа абы льян-
дэрэ, псы дапщэ ежэха, итІани, нобэ хуэдэщ си гуауэр щызгьеижыр.
Сэ сызижагьуэми, ялыхь, кьыжьэхьыумыгьауэ апхуэдэ гуауэ. Зы ма-
хуэ гуэрым апхуэдизкІэ сызэрихуэрт си гуауэми, сытІысри усэ гуэр
суцІырхьащ, нэхь гупсэхугьуэ згьуэтыну пІэрэ, жысІэри. Ауэ сэ
тхылъымпІэм щысхуэІуэтэнт си гум щызэтрихьа псор? ЕмыкІу мы-
хьунумэ, сыкьыпхуеджэнт.

*ГьащІэр щІэращІэрт, махуэр дахащэт.
Щымахуэр щІыІэми, си гур бдэхуабэрт.
Псэр темьтыІэт, гьатхэр кьихьамэ,
СыщыгуфІыкІырт, удз кьыхэжамэ.
Кьуалэбзу цІыкІухэр кьэльтэжэми,
Сабийр гуфІэжу кьыщІыхьэжэми,
БдэгуфІэрт си гур, псэр темьтыІэт,
СынасытыфІэт, схуэдэ щымыІэт.
Щхьэ зы дакьикьэм хьуа кІыфІ си гьащІэр,
Тхьэр си насытым щІэфыгьуэжэ?
Щхьэ напІэзыпІэм пшабэ хьуа уафэр?
Схуэблэ насытым игьээжэ?
Схуэмышэчыжу, гум кьытегьуальхьэу,
Уи гуауэм сехьыр, гущІэгьу хэмылы.*

ГущІэгьу... ДыщыцІыкІум хэт егупсыса а псалъэм. Зэхэтхырт:
«псэкІуэдщ», «гущІэгьу хуэщІын хуейщ». Лют ар дэ ди дежкІэ?
Зы тхьэкІумэмкІэ кьихьэрти, адреймкІэ икІыжырт. Нэхь ин ды-
хьуху, нэхь зыхэтщІэу щІэддзащ а псалъэхэм я мыхьэнэр. Мис
иджыщ сэ «псэкІуэд» псалъэ дыджыр си гум щыхыхьар. УпсэкІуэдмэ,
утхьэмыщкІэу аращ, дэлэпыкьуэгьу уимыІэу, кьыпщхьэщыжын
пшхьэщымыту, пыІэ зыщхьэрыгь уи пщІантІэ дэмысу. КІэщІу
жыпІэмэ, уфызабэщ. Сыт щыІэ цІыхубзым дежкІэ абы нэхьрэ нэхь
гуауэ? Зы пхьэ ІэплІэ, мэкьу Іэмбатэ кьэбгьэшэнэ е нэгьуэщІ Іуэху-
кІэ, уэ пхузэфІэмыкІкІэ, цІыхухьу гуэрым уельэуамэ, кьыбжалэ:
«Уэлэхьы, кьыпхуэтшэнмэ, пхуэтщІэнмэ, ауэ...» Мис а «ауэр»
дыщІамыгьуу, дахэу, цІыху хуэдэу кьопсэлыэнэу цІыхухьу куэд

щыIэкъым. Сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, уэ уфызабэщ. ЛIы узэрымIэм щхьэкIэ я гугъэщ занщIэу кыпхэзэгъэну, я псалгър тIу умыщIыну. Мы тхьэмыщкIэм и закъуэщ, цIыхухъу кыщхьэщымытыжу сабий епIри, гущIэгъу хуэтщIынщ, жалэнукъым. А псалгър щымыIэххэм хуэдэщ цIыхухъу куэдым я дежкIэ. Я фейдэ хэмылгынумэ, гъуэгущхьэм улIэу утельми, къеплъэкIынухэкъым. Сыт цIыху цIыкIур апхуэдэу гу щыIэ зыщIар? Щхьэ цIыхур цIыхум и бий хъуа? Щхьэ цIыхум мылкъур япэ иригъэщрэ? Дэнэ и деж адыгэр щылгъэпэрэпар, зыгъэ-лъэпэрэпари сыт насыпыншагъэ? Гугъущ, пхужымыIэну гугъущ а псоми жэуап ептыну. Щхьэр мэкIэрахъуэ, акъылым теувыIэлIэ иумыту кыбохуэкI, ауэ, неIэмал, укъарууншэщ. Мы ди зэманым гъащIэм кыщыхъу зэхъуэкIыныгъэ къомым зыкIи нэхъыфI ищIу гу лыптэркъым цIыхур. Абы нэхъ уегъэгузавэ, уегъэгужьей. УдэIуамэ, «адыгэ хабзэ», «адыгэ нэмысщ» зэхэпхыр, ар жызыIэхэм уакIэлгъыпльыжамэ, езыхэм я фейдэ хэмылгынумэ, кыптеувэнурэ блэкIынущ. Сэ сыщыуэу пIэрэ, хьэмэрэ жысIэхэм лъабжьэ ямыIэрэ? Куэд нэхърэ нэхъыфIт апхуэдэу кыщIэкIыну. «Си фызым и жагъуэ щIыгуэ уепсэлгъащ», – жиIэри, къуэм и Iэр адэм кыыхуиIэтащ. «Сэ сызыхуейр къэпшакъым», – жиIэри, адэр къуэм еуэри... игъащIэкIэ хьэзабу телгынуныкъуэдыкъуэ ищIащ. Фи фIэщ хъуркъэ? Университетым щеджэ студент гупым я ныбжьэгъур етхуанэ къатым кърадзыхащ. ЕплIанэ классым кIуэ щIалэ цIыкIум щакIуэ фоч кыщIихри, и ныбжьэгъур, и партэгъур иукIыжащ. Дапщэ ухуей апхуэдэ щапхъэу? Ахэр сэ къэзгупсысакъым. Апхуэдэ хьэдэгъуэдахэ кызыхуэгупсысыни щыIэ? Абы иджыри зэ дигу къегъэкIыж гущIэгъуншэ дызэрыхъуар, псом хуэмыдэу адыгэ цIыхухъухэм яхэлгъа лгъгър, гущIэгъур, цIыхубзым хуаIа гу щабагъыр, нэмыс дахэр зэрыкIуэщIар.

Сэ си щхьэ закъуэкъым а псор щIыжысIэр. Солгагъу: адреи фызабэхэми я гъащIэр, сысейм нэхърэ мынэхъ хьэлгэмэ, зыкIи нэхъ тыншкъым. ЦIыхухъухэм абыхэми жраIэр а сэ кыызжаIэращ, нэгъуэщIу ахэр щытыжыфынукъым. Уогупсыс: я адэ-анэхэр хъарзынэ хуэдэщ, жылэм пщIэ щалэщ, щапхъэу хьэл-щэн мыхъумыщIэ ирагъэлгъэгъуакъым, атIэ дэнэ кыздикIар апхуэдиз фIейр, сыт кызыыхэкIар дэтхэнэ зы фызабэм и дежи, кхъыIэ, кысхуэгъэгъу, къэхьпэ щалгагъуныр? Дэ тхьэм насыпыншэ дищIами, нэмысыншэ дыхъуакъым, тхьэм жиIэмэ, дыкъэ-зылгъуари, дызыпIари, абы я нэмысри, я щIыхъри дощIэж. Аращ ди бын тIыжу дыщысыну къару къыдэзытыр, си щхьэгъусэ дунейм ехыжам и фэеплъу кысхуэна си бынищыр, адреи сабийхэм езмыгъэхъуапсэу, си кIэтIий си вакъэпсу, щIэспIыр. Сабиинщ упIыныр гугъурэ тыншрэ ящIэ бын зиIэхэм. Ари уи закъуэу, щай фIыцIэкIэ кыпшпIэбэн уимыIэу. Хэт зымыщIэр иджыпсту гъащIэм и хьэлгагъыр? Илъэситхухы ипэкIэ зы сабийр тумэнитI-щыкIэ пхуэхуапэу щытамэ, иджы сом мин бжыгъэ ихынущ. Апхуэдэ ахьшэ уиIэн щхьэкIэ, щхьэкъэмыIэту улэжьбэн хуейщ. Улэжьбэнумэ, цIыхум уахэмыхъэу хъуркъым. ЦIыхум уахыхьэмэ, гуащэм и жьэм ужьэдохуэ: «Хыхьэжащ, и лIыр илгытэу щыта абы, лIы щхьэкIэ гузавэрэ ар?» Тобэ, сыт хуэдиз сэ абы кысхужуиIар. Себгакъым, Алыхьым ар кысхуимыухкIэ, ауэ сэркIэ абы гуэныхъу кыихъар хуэпшыныжыну пIэрэ?! ЦIыхум уащыхыхьэкIэ щыгъын екIу уиIэн хуейщ, емыкIу укъамышщын щхьэкIэ. Махуэ кхэс унэм узэрыщIэс щыгъынкIэ дауэ лэжьакIуэ укIуэн?! Дахэу сыхуэпауэ сыкъызэрилгъагъуу, ущIэумыупщIэ абы кысхужуиIэм. Сэ кыызбгъэдэуэрэ кызжиIэу щытамэ, тхъу кысцихуа мыгъуэти. Хьэблэм, жылэм

дэз ещI. Ар ауэ сытми жиIэу кыгьанэрэ... ФэрыщI нэпсыр дэщIыгууш зэрыжиIэр. Мис апхуэдэхэм деж си тхьэмадэм жезгьэлэнут: «Уа, тIасэ, мы ди нысэр кызыэрытхыхьэрэ зы псалъэ гуапэ хужыпIэу зэхэсхакъым, пщIантIэм и гур щэбгьэгьэтIыльакъым. Иджы ма-лажьэ, и быныр епIыж. НтIэ, цIыху шахыхьэкIэ, зы бостей кьабзэ зэрыщитIэгьэнур пщIэркьэ? ЕмыкIуш мыр, хьэблэм удэмылбадэ мыпхуэдизрэ». Ауэ, жиIэркьым. ХужыIэнукъым. ЖиIэнуи хуиткьым. Абы кьрикIуэнур тхьэмадэм фIы дыдэу ещIэж. И щхьэгьусэр щымыту тхьэмадэр щыпсалъэкIэ, алыхь-алыхь, лIы гуащIэщ, лIы пхьашэщ, ауэ модрейр кызыэрыкьуэкIыу, и псэр и лъэдакьэпэм мэкIуэж.

ГьащIэр сэ кызыэрысфIэщIу щытампрэ зыкызыэрызигьэлъэ-гьуамрэ куэд я зэхуакуш. Адрей хьыджэбз цIыкIухэми хуэдэу, сэри си гушцIэм куэд дыдэ щызгьафIэрт. Си гугьэт, балигь сыхьумэ, си гьащIэр жэнэгү есхьэкIыну, унагьуэ сыхьэми, сэ слъэгьуа сцIыху куэдым емыщхьу, си унагьуэр тэмэму схуэхуэнү. Дэтхэнэ зы ныбжьыщIэми хуэдэу, сэри сигьэгүфIэрт кыспэщылъым, ауэ икIи сигьэшынэрт, сигьэпIейтейрт. Сепсалъэу, фIыуэ слъэгьуауэ зы щIалэ симыIэми, сщIэрт а гьунапкъэм сызэрекIуэлIэнур, Iэмал зимыIэр – унагьуэ ихьэныр – кызыэрыспэщылъыр. Слъагьу хуэдэу кызыщызгьэхьурт си щхьэгьусэ хьунур, си тхьэкIумэм итт и псэлъэкIэ щабэр, и IэбэкIэр зыхэсщIэрт. ЩыIэу кыщцIэкIынкъым илъэс пщыкIух-пщыкIубл ныбжьым иту абы емыгупсыс. Ар икIи емыкIукъым. Ар гьащIэщ, убэуэн, ушхэн зэрыхуейм хуэдэу, лъагьуныгьэри кыгьэщIащ. Узэри-гугьам, узэрыщцIэхьуэпсам хуэдэу кыщцIэкIмэ, уи насыпщ, Алыхьым уи унэр кьибгьащи, уи гьащIэр пшагьуэншэу пхьынщ. Ауэ, ди жа-гьуэ зэрыхьунщи, ди зэманым гьащIэр апхуэдизкIэ пшагьуэбэ хьуащи, зыри щыпфIэмыIэфIыж щыIэщ. Пшагьуэ уэсэпс щыIэ кыпихум уи Iэпкълъэпкъыр егьэдий, уи щхьуэщыр егьэтэдж, мывэ щыIэ хьэлъэу уи гушхьэм телъщ. Уи щхьэгьусэмрэ уэрэ дахэу, узэгурыIуэу узэдэп-сэууэ укьащIамэ, зыгуэрым «псы фIей» уи зэхуаку кьыдимыкIэнкIэ Iэмал иIэкъым: е уи гуащэм, е уи тхьэмадэм, е уи пщыпхьум, е уи пщыкьуэм. А псори зэныкьуэкьур езыхэм кьалъхуащ, кьыдалъ-хуащ, я лъынтхуэхэм ирижер зылъщ, итIани... ИтIани, зым и насыпым адрейр йофыгьуэж, езым нэхьрэ нэхьыфIу псэууэ, нэхь зыхуей игьуэ-ту ягу тэхуэркьым. Щхьэусыгьуэр зыщ: я нысэр ягу ирихьыркьым. Ухуеймэ, зыфьыщIыж, ухуеймэ, я пащхьэ зыщыукIыж, ауэ факьы-рэпхьу кьыпфIащамэ, ар улIэжыху уи натIэм тетынущ, кьытецIуукIыу. Мы дунейм зы Iэмали щыIэкъым ар зэрытебгьэкIыжыфын, нэгьуэщIу укьызэралъытэжыни щыIэкъым. Алыхьым гуэныхь сщымыщIкIэ, ауэ си щхьэгьусэ тхьэмыщкIэр зыхьар а бампIэращ. Сэри, кызыжымыIэфу, езыхэми яжрымыIэфу, и гушхьэр имыгьэтIысу – и гум щызэтрихьа псори щIым здыщIихьащ. Япэу сыщыкIуэжам, накIуэри сыкьыишэ-жат, етIуанэуи сыкьэмыкIуэжу идатэкъым. Абыхэм ящIэн хуеякьэ си щхьэгьусэм фIыуэ сыкьызыэрилъагьур, сэ сыкыгьанэу, нэгьуэщI кызыэрымьшэнур? Щхьэ цIыху гьащIэм нэхьрэ нэхь лъапIэ хьуа мылькур? Щхьэ я нэр кыщыпхьуа щымыIэжыныр кызыыхуэкIуэн мы мылькум?

Аргуэру зы шапхьэ сигу кьэкIыжащ. Ди кьуажэ кьашат хьыджэбз цIыкIу гуэр. Кьыздаша унагьуэм благьэ куэд яIэти, нысащIэм зипэ-зипэкIэ кьыхурамышьэлIа щыIэтэкъым. НысащIэм и дыщым кьыху-рагьэхьыжа щыгьынхэм, пэжыр жыпIэмэ, апхуэдэу лъапIэ яхэлътэ-кьым. ХьэгьуэлIыгьуэр зэрызэфIэкIыу, гуащэр кьахьа нэхь хьэпшып

лъапIэхэм хэтIысхьэри, и пхьуищымрэ и нысэ нэхьыжьытIымрэ яхуи-гуэшаш, зэрыхуейуэ. А псори зыхуахьа нысащIэ цIыкIум Iуданэ пычахуэ хуэдиз кыхуигьэнакьым. «АПей, мы псори зыхуахьа нысащIэ цIыкIур гуэныхьщ, зыгуэр кыхуэгъанэ», – жиIэу и шыпхьур кышегием, мыраш жэуапур иритыжар: «Мис а и дыщым кыхуахьыжа тIорысэжь кьомыр ирелажьэ, мастэм кьишэч естынкьым, азалыхь». «ЦIыхугьэ гуэр щыIэн хуейщ, на-а-а», – аргуэру щыжиIэм: «Уигу иримыхьмэ, тэджи кIуэж, тIасэ. Апхуэдизу укьызыщыж нысащIэри здэшэ, хуитыпс пхузощI», – кыжьриIащ. Нысэ хуейт ар?! Иейуэ кыфIэIуэхут! И нысэри, и кьуэри ищэфынут абы мылькукIэ. Гужье-яуэ н гьащIэр ихьырт. НысащIэ цIыкIум хуэшэчакьым апхуэдиз гухэщIыр – зыми кьамыщIэу, жэщым серчэ ириффри... Хьэуэ, лIакьым, псынщIэу дохутырхэм яIэрыхьэри, кьрагьэлащ. Кьела щхьэкIэ сыт и мыхьэнэ, нэхьыбэм пIэхэлъщ. Нэпсеягьэм кыхэкIыу мыкIуэдыжын бэIутIэIу хэхуащ бзылхьугьэ цIыкIур. Щхьэ щымышынарэ ар гуэныхьым?

НетIи зэрыжысIащи, цIыху псори зэхуэдэкьым. Солъагьу гуащэ куэд, анэм нэхьрэ нэхь гумашIэу, псэ кьабзэу, Iу шабэу. Уи щхьэфэр лъэгущIыхь яхуэпщIми, уфIэмэщIэнущ апхуэдэхэм. Сэ жысIэркьым уи нысэр уи кьуэм хуэдэу плъагьун хуейщ, жысIэу. Иджыри кьэс кьэмыхьуам ущIыщыгугьын щыIэкьым. Ущыгугьы хьунукьым, сыт щхьэкIэ жыпIэмэ уипкь кыхэкIам хуэдэу зыри пхуэлъагьунукьым. Зи щхьэр тэмэмым гуащэм апхуэдэр пиубыдынукьым. Ауэ уипкь кьикIа сабийр балигь хьуху щупIакIэ, щхьэгьусэ ебгьэгьуэту щыбгьэтIысыжакIэ, щхьэ зэран ухуэхьун хуей уи быным и унагьуэм лъабжьэ быдэ игьуэтыным? Щхьэ уадэIэпыкьун хуэмейрэ ахэр зэгурыIуэ-зэдэIуэжу псэун, насыпфIэ хьун щхьэкIэ. Щхьэ нэхьыбэм кьащыхьурэ я кьуэм етIуанэу кьишэжыр нэхь кьахэзэгьэну, хьэмэрэ нысэм и дыщым я мылькур нэхь ныбэрыль яхуэхьуну? Уи пщIэнтIэпскIэ кьыумылэжьыжар зэи мыльку пхуэхьунукьым, зыхуэхьуаи щыIэкьым.

Сэ схуэдэу хэмывыкIыжын гуауэ зыгьуэта фызабэ куэд, жейр яфIэкIуэдауэ, йогупсыс: «Сыт иджы адэкIэ? Дауэ дыхьуну? Ди бын тхьэмыщкIэхэр дауэ хэтпIыкIыну мы зэман Iейм?» Узэгупсысыр куэд мэхьу, хэкIыпIэу щыIэр мащIэ дыдэщ. А хэкIыпIэ мащIэр кьахуэмыгьуэту, зи быныр дыщым, интернатым, сабий унэм щызэбгьрызыдз дапщэ щыIэ? Сэ быдэу си фIэщ мэхьу: апхуэдэхэр щыIэнутэкьым, узыхэсым я нэхьыжьхэр а сабийхэм кьуэрылхьу хуэдэу кьеплбу, езым яль зэращIэтым пщIэ гуэр хуащIу щытамэ. Езыхэм я унэцIэщ а тхьэмыщкIэхэм зэрахьэр, кьулейсызыгьэ гуэр абыхэм кьалысымэ, езыхэращ (нэхьыжьхэращ) зыдалъагьунур. Иджы си быныр школым кьыщикIыжкIэ си гуащэм дешэри, кьажреIэ: «Фи мамэ имыщIэу, фэ фыкьакIуэ». Апхуэдэ хабзэ? Сэ гуауэу сиIэр срокьури кьызолыж, щхьэ си бынымкIэ укьызэгьуэун хуей? Яшэрэ щагьэлэмэ, содэ, кьакIуэу ялъагьуми, абы нэхьрэ нэхь гүфIэгьуэ сиIэкьым, ауэ щхьэ сабийм кьыжепIэн хуей, уи анэм имыщIэу, кьакIуэурэ дыкьэлъагьу, жыпIэу? Апхуэдэу жызыIэм зы нэмэз уахьгы блигьэкIыркьым, балигь зэрыхьурэ, зы нэщIи хэшхакьым, зэчырыр Iурыль зэпытщ. НтIэ, а псори кьабыл хьуну, уи гур мыкьабзэмэ, уи псэр мыдахэмэ, фызыжь хьэлэу, умыIушабэмэ, умыбзэ IэфIэмэ? Дыпсэумэ, дэри дыхьунущ фызыжь, ауэ Алыхьым жимыIэкIэ цIыхум и бынкIэ сегьуэуэнэ. Ди анэм куэдэрэ кьыджиIэрт: «ЦIыхур зэрыплъагьум хуэдэущ укьызэрилъа-

гъужынур. Абы зэпымыуэ фыхуэсакъ. Нэхъыжь игу зэвмыгъабгъэ». Сэ сызэреплъымкIэ, нэхъыщIэм и игу зэбгъабгъэ хъунукъым. «УяпэкIэ мывэ хъурей бгъажэмэ, уIуоцIэж», – жаIакъэ? Уэ пщIэращ бгъуэтыжынур, ар, ухуеймэ, нэхъыжь, ухуеймэ, нэхъыщIэ ехъэлIауэ щрет. Нэхъыжьым пщIэ хуэзымыщI лъэпкъым нэмыс имыIэмэ, нэхъыщIэм пщIэ хуэзымыщIым и пщэдейр шынагъуэщ. Ар псори зэпхаш, упсэун щхъэкIэ хъэуари, псыри, ерыскъыри уиIэн зэрыхуейм хуэдэу. Абыхэм ящыщ зы хэбдзу щытмэ, гъащIи щыIэнукъым. Апхуэдэщ ди гъащIэри: абы кыгъэщIа хабзэхэм лъэпкъыр текIмэ, и нэмысыр мэбгъунлъэ. Ар зыщымыгъупщэн тхэм дищI псори. Ди нэхъыжькIи, ди нэхъыщIэкIи.

Си гугъащ зэманым псори зэтес ищIыжыну – илъэс зытхух дэкIмэ, гуауэр тIэкIу нэхъ кIащхъэ хъуну. АрщхъэкIэ ар псори щхъэгъэпщIэжт. Хъуркъым нэхъ кIащхъэ, уеблэмэ гуауэр толькъун нэхъ лъэщкIэ кыызэбгъарыкIуэ кысфIощI. Сабийхэри кыдэ-кIуэтеихукIэ, я упщIэр нэхъ хъэлгэ мэхъу: «Сыт щыгъуэ-тIэ ди папэ кыщыкIуэжынур?» Нэхъыжьым псори кыгуроIуэ, ари кыыздогъ апхуэдэхэм деж. ЩIалитIыр апхуэдэкъым, яжетIар я фIэщ хъуащи, я упщIэр зэпыуркъым: «Адрейхэм я папэхэр унэм дэсщ, мы ди папэ щхъэ зэ къэмыкIуэжрэ?» Ар щызэхэпхкIэ, угъынымэ къеблагъэ. Укъамыльагъуу, зыбгъэпщкIуу, узэхамыхуу, щIупIытIыкIыу. Ар зы удын. Удын етIуанэри зикI нэхъ щабэкъым. ИщхъэкIи зэ щыжысIащ ар, ауэ псалъэмакъыр нэхъ кIащхъэ хъуркъым. Илъэсым щIэуэ бостеитI зэсхъуэкIыу кыщIэкIынкъым, гуащэм и псалъэмакъым сыщошынэри, итIани, хъэблэм я тхъэкIумэм сригъэкIыркъым, «зэщыхуэпкIауэ дэтщ», желэри.

ЦIыхур кыщIигъэщIар махуэщIэм щыгуфIыкIыу пщэдджыжь кыэс къэтэджын хуейуэ аращ. Апхуэдэу щымытмэ, сыт абы гъащIэкIэ ущIеджэнури? Сэ унагъуэ сызэрихъэрэ апхуэдэ пщэдджыжь куэд кысхуихуакъым. Си щхъэгъусэр щыпсэуа тIэкIуращ. Абыхэми яхэтащ си гурыфIыгъуэр кыщысIурагъэупщIыIуэж махуэ куэд. ЖызыIэн щыIэнуш: «Хэт иджы махуэщIэм щыгуфIыкIыу къэтэджыр?» – жиIэу. Ари пэжщ. ГъащIэр фIыуэ екIэкIуащ, уигъэгужейуэ, ди гуэнри, ди тыкуэнри нэщI хъуащ. Ауэ а сэ жыхуэсIэмрэ мыбырэ зэхуэдэкъым, сыт щхъэкIэ жыпIэмэ, тыкуэныр нэщI хъуамэ, хъэпшып кыщIалъхъэжынщ, гуэным илъыр мащIэ хъуамэ, гъавэщIэ иджыри щыIэнуш, зэрыжаIэщи, шхын щхъэкIэ дылIэнкъым. Ауэ сэ сыт сызыпэплъэнур? Апхуэдиз илъэс лъандэрэ зи фIэщ сымыхъу гуащэм, зыкызэридзэкIыжу, си щхъэфэм Iэ кыдилъэжыну пIэрэ? ФIэщхъугъуейщ. Балъкыпс дригъэзеяуэ дожей, жаIэмэ, нэхъ си фIэщ хъунщ абы нэхърэ. Лъэныкъуэ куэдкIэ сыкыщеплъащ сэ а Iуэхум, ауэ и пIэм схуикIакъым.

Ноби аращ си хъуэпсапIэр: сыту насыпышхуэт узэгурыIуэу, узэдэIуэжу, зым ищIэр адрейм хуигъэдахэу, адрейм ищIар мыдрейм хуигъэщIагъуэу, фIыкIэ узэджэу, узэджэмэ узэрыгъуэту, упсэуну! Аратэкъэ насып жыхуаIэжыр, аратэкъэ зэрыпсэун хуейри. Абыхэм я лъэпкъщ, я къупщхъэщ сэ зыщIэзгъэлIэж бынищыр. Ди деж кысхауэ зы яхэткъым абыхэм. НтIэ, а си бынищым пщIэ гуэр яIэн хуейкъэ? Е, абыхэм щхъэкIэ, сэ зы пщIэ гуэр сиIэпхъэкъэ?..

Алыхъыр маплъэри плъапIэм итщ. Ар пIащIэркъым...

УсакIуэ Гьубжокьуэ Лиуан кьызэралхурэ илгэс 85-рэ ирокьу

«СИ УЖЬЫР МАХУЭ ПХУХЪУ...» – БЖЫЗОIЭ, ЛЪАХЭ!»

Гьубжокьуэ Лиуан Мухьэмэд и кьуэр Советскэ районым (иджы Шэрэдж) хыхьэ Жэмтхьэлэ кьуажэм кьыщальхуащ (23.02.1937 – 03.09.1988). Ар кьэбэрдей усакIуэщ, тхакIуэщ, журналистщ, СССР-м и Журналистхэми (1963 гьэм кьыщыщIэдзауэ) и ТхакIуэхэми (1969) я союзхэм, Коммунист партым (1981) хэтащ, Социалист Лэжьыгьэм тIэунейрэ и Лыхьужь Желюк Ф.А. и цIэкIэ ягьэува литературэ саугьэтым и лауреатщ (1984), КьБАСССР-м щэнхабзэмкIэ щIыхь зиIэ и лэжьакIуэщ (1988). Курыт еджапIэр кьиуха нэужь, 1954 - 1959 гьэхэм КьБКЪУ-м и тхыдэ-филологие факультетым щеджащ. 1956 - 1958 гьэхэм Кьэзахьстаным щIыщIэр кьэзыIэтыну кIуахэм яхэтащ, абы папщIэ ВЛКСМ-м и ЦК-м и ЩIыхь тхылгьыр кьратащ, «За освоение целинных и залежных земель» медалыр СССР-м и Совет Нэхьыщхьэм и Президиумым тIэунейрэ кьыхуигьэфэщащ (1957, 1958 гьэхэм). И хэку кьигьээжу университетыр кьиухыжа нэужь, 1959 - 1960 гьэхэм – 1905 гьэм екIуэкIа Революцэм и цIэр зезыхьэ типогра-

фием и корректорщ; 1960 - 1970 гъэхэм – Крупская Н. К. и цІэр зезыхъ Республикэ щІэныгъэ библиотекэм (иджы Мэлбахъуэ Тимборэ и цІэр зезыхъ Къэрал лъэпкъ библиотекэм) и методистщ; 1977 - 1988 гъэхэм – КъБАСССР-м и ТхакІуэхэм я союзым художественнэ литературэр пропагандэ щІынымкІэ и бюром и унафэщІщ, «Іуащхъэмахуэ» журналым критикэмкІэ и къудамэм и редакторщ. 1971 - 1973 гъэхэм СССР-м и ТхакІуэхэм я союзым и литературэ курсхэм щеджащ.

Гъубжокъуэм и тхыгъэхэр ХХ лІэщІыгъуэм и 50 гъэхэм къыщыщІэдзауэ дунейм къытехъуэ хуежъащ, газетхэмрэ журналхэмрэ къытехуащ. 1961 гъэм «Шэрэдж толькъунхэр» зыфІища и япэ усэ тхылъыр къыдэкІащ. Зы илъэскІэ абы ипэ къихуэу сабий расказхэр щызэхуэхъаса «Ди къуажэ шІалэ цыкІухэр» тхылъыр дунейм къытехъат. Абыхэм къакІэлъыкІуащ адыгэбзэкІи урысыбзэкІи Налшык-рэ Москварэ къыщыдэкІахэу тхылъ зыбжанэ: «Пионерым и лЫгъэ» (1964), «Насыпгуэш» (1970), «Жэщ гупсысэхэр» (1973), «Шэхэмрэ хъэдзэхэмрэ» (1977), «Лъэхъэнэ макъамэ» (1980), «ДыгъапІэ» (урысыбзэкІэ – 1984, адыгэбзэкІэ – 1987), «Іуащхъэмахуэ и джэрпэджэж» (1986), «Къэрабэ» (1989), «Иужьрей уафэхъуэпскІэ» (1994), «Жэм пыджэрей» (2005), «Усэхэмрэ поэмэхэмрэ» (2008). 2013 гъэм усакІуэм и гъащІэмрэ и гуащІэмрэ къыщызэщІэкъуэжа, адыгэбзэрэ урысыбзэу зэхэлъ «Гъубжокъуэ Лиуан: Псэхуэм папщІэ сопсэу» тхылъыр къыдэкІащ. И творчествэм теухуа очеркхэм, статьяхэм, рецензэхэм нэмыщІ, абы хыхъащ езы усакІуэм и ІэдакъэщІэкІхэри.

Гъубжокъуэ Лиуан и гъащІэм къриубыдэу гугъуехъ куэд игъуэнэхуну къыхудэхуащ, абыхэм усакІуэм и дуней еплъыкІэмрэ и зэхэщІыкІ-гупсысэмрэ япсыхъащ. Критик Сокъур Мусэрбий пэжу гу зэрылгытащи, «гущІэгъумрэ гумащІагъ щабэмрэ бжыпэр щаІыгыщ Гъубжокъуэ Лиуан и лирикэм». Апхуэдэ гурыщІэхэр усакІуэм и псэм щызыпсыхъар зэрысабийрэ игъэвахэрщ, фызабэ анэм нэхъ гурыфІыгъуэ имыІэу къызэрытэджарщ. Аращ анэм и образыр Гъубжокъуэм и усыгъэм тепщэ щыхъуныр къэзыхэкІари. Абы и гупцІанагыр, быным яхуиІэ лъагъуныгъэ куур «Си анэм», «Къауц щхъэнтэ», «Кхъуейжъапхъэ», «Согъэджэгу облигацэ», «Насып иІэкъым гужьейм» усэхэм, «Анэм и нэпсхэр» балладэм, «Насыпгуэш» поэмэм лъабжъэ яхуэхъуащ.

«АдэІэ щабэр и щхъэфэм къытеІэбэну» зи насып къимыхъа усакІуэм и гъащІэм щынэхъыщхъэр, абы гурыфІыгъуэу щіІар, ищхъэкІи къызэрыщыхэдгъэщаци, «анэ гумащІэ бзэ ІэфІыр» арат. Абы и фэеплъ телъыджэщ Гъубжокъуэм и зы усэм къыхэщ къауц щхъэнтэр: ар зыщІа анэм хуэдэу гуапэщ, хуабэщ, щабэщ, и къуапитІыр къишийуэ и къуэм ІэплІэ къришэкІыну къэлъаІуэ хуэдэу, «пІэкум исщ», езы усакІуэри абы псэ зыІутым хуэдэу йопсалъэ:

*Къауц щхъэнтэ фэеплъ,
Уэ узиІэщ пІэщхъагъыу.
Согъэтыни –
Сешам щхъэр узогъэщІыр.
Пхэлъщ анэІэ хуабагъи,
Анэм Іэр къысщІиІыгъэу
Сэ и куэщІ зизгъэщІауэ
КъысфІоущІыр.*

(«Къауц щхъэнтэ»)

Къэгъэпсэуныгъэ Iэмалыр («олицетворение»-р) усакIуэхэм куэдрэ къагъэсэбэп хабзэщ усэм и купщIэр нэхъ щIэгъэхуэбжьауэ щIэджыкIакIуэм и деж нахъэсын, псэкIэ зыхрагъэщIэн папщIэ. А Iэмалым и фIыгъэкIэ зэфIэгъэува мэхъу дэтхэнэ художественнэ тхыгъэми и лъабжьэу щытыпхъэ психологизмэр. Абы и лъэныкъуэкIэ къапщтэмэ, къэбэрдей литературэм зыужыныгъэ нэхъ щигъуэтар зауэ нэужырыщ, блэкIа лIэщIыгъуэм и 50 - 60 гъэхэрщ. Щапхъэу къэбгъэлъагъуэ хъунуц цIыхупсэм и зэхэлъыкIэм, цIыхум и гурыгъу-гурыщIэхэм нэхъ тегъэпсыхъауэ тхауэ, психологизмэм и зыужыпIэу Нало Ахьмэдхъан и «Псыхъэ нанэ», Гъэунэ Борис и «Уэ къэкIуэж закъуэ, папэ» рассказхэр. Психологизмэм новеллэ жанрми зыужыныгъэ щигъуэтащ, псом хуэмьдэу – Нало Заур и «Хъэбалэ и пхъэ гуащэм». Зи цIэ кытIуа тхыгъэхэм ябгъурыбгъэуэвэ хъунуц анэмрэ бынырэ зэзыпх къуэпсыр езы ажал дыдэми зэрыхузэпымычыр къэ-зыхэщ «Къауц щхъэнтэ» усэри. Абы художественнэ Iэзагъ ин хэлъу псэхэм я зэпыщIэныгъэр къыщыгъэлъагъуащ, бзэ дахэкIэ къэIуэтарэ образ-нэцэнэ (образ-символ) лъэщкIэ щIэгъэбыдэжауэ. НэгъуэщI зы усэм деж апхуэдэ образ-нэцэнэу къыхоц усакIуэм и анэм хэт нэхъри нэхъ IэфIу хуипщэфIу щыта адыгэ шхыныгъуэр – кхъуейжъапхъэр:

*СIухуащ сэ цIыхуфI куэдым я шхын Iэджэ,
Абыхэм фIыщIэ ини лъызогъэс,
Ауэ си анэр сызэримыIэжрэ
Сшхыжакъым сщыхъуу кхъуейжъапхъэ гунэс.*
(«Кхъуейжъапхъэ»)

50

Псым и образри – къуршыпсыр, псыIэрышэр, псыежэхыр, гуэ-лыр, тенджызыр, хыр – Гъубжокъуэ Л. и усыгъэм щIыпIэ ин щызы-убыдхэм ящыщ. Абы и усэхэм деж псыр зэм лъагъуныгъэ къабзэм и нэцэнэщ («Тенджыз Iуфэм», «Тенджызым дэрэ дызэщIыгъуу...», «ШыгъушыпсыпIэм хэлъщ тенджызыр...», «Псынэм и лъагъуныгъэ»), зэм дунейр къызэриухуэрэ гъащIэм къыдекIуэкI хабзэ ткIийхэр къы-зытещ гъуджэщ («Тенджызым сопсалъэ», «Тенджыз хабзэ», «Тен-джыз толькъунхэм зэдащIыр шыгъажэ...», «Хышхуэ Мамыр...», «Псы сыхуолIэ»), зэми усакIуэр къыщыхъуа Шэрэдж Iуфэ Iус Жэмтхьэлэ жылэм и фэеплъщ («Шэрэдж толькъунхэр», «Нэри пэри ехъ, къиуащ Шэрэджи...»).

«Шэрэдж толькъунхэр» усэр апхуэдэ дыдэ фIэщыгъэ иIэу 1961 гъэм къыдэкIа и япэ тхылым езы усакIуэм и творчествэми ублапIэ икIи гъуазэ яхуэхъуат. Усэм къызэрыхэщымкIэ, псыр гъащIэм и щIэдзапIэщ, фIым, къабзагъэм я нэцэнэщ, абы къыдэкIуэуи, Шэ-рэджыпс и Iуфэ Iут ГЭС-р зыгъэлажъэу цIыхухэм нэхугъэ къахуэ-зыхъ къару лъэщщ: «УоIуницI турбинхэм нарт къарукIи, / Хуогуэ-шыр нэху унагъуэ къэс, / Бутх ткIуэпс пIащэр хъуауэ хъуаскIэ / Уи къуакIэ кIыфIхэми лъоIэс». УсакIуэр и усэхэми апхуэдэ къару ин къалъыкъуэкIыным щIэхъуэпсырт:

*Шэрэдж, гуащIафIэу уи толькъунхэр
Зэрытелажъэм ещхъу бэм,
Арат си усэм и сатырхэр
Хъуамэ си лъэпкъым хуэщхъэпэн.*
(«Шэрэдж толькъунхэр»)

«Шэпсы и Гуфэм» усэр образ ухуэкЛэкли, художественнэ кьэгуэтэкЛэкли, зэрытха бзэкли Губжокьуэм нэхь кьэхулаахэм ящыщ. Шэпсы Туапсэ кьалэм пэгьунэгьуу тенджыз ФыцЛэм хэ- льядэ псы цыкьуш. Ар мащЛэу утхуауэ, и пльыфэкЛэ шэм ещхьу зэ- рыщытырщ апхуэдэ фЛэщыгьэ щигьуэтар. Усакьуэми ар кьыхигьэ- щаш: «*УкьыщЛэж кьысфЮщГыр анэ бгьафэм, / Уэ анэ быдзышэу сьт бдагьуэн?!*». Усэм эпитет, зэгьэпщэныгьэ, метафорэ тельыджэхэр кьы- щыгьэсэбэпащ: зэм псы цыкьуш «мэз бжэну, льякьуэ псынщЛэщ», зэм «адыгэш мыгьасэм хуэдэу лэлщ», зэми адыгэ шууейуэ и Гуфэм щеп- сыхьу шытахэм «анэм кьыкьЛэрыхуа шыщЛэу якьЛэлыжэурэ мэщыщ». Мы усэми псыр фЛым и нэщэнэу кьыщыгьэлэгьуащ.

Губжокьуэ Лиуан и льяпкь зэхэщЛыкьыр льягэт, щальхуа щынальгэм хуилэ льягьуныгьэр куут. Абы и щыхьэтщ «Си льяп- кьым», «Кьуршхэр пльырщ», «Гуащхьэмахуэ», «Адыгэ шы фЛэдзапЛэ», «Адыгэ уанащЛэхэр», «Псалгьэр Налшыкщ», «Льяхэм и щыхуэ», «Си жылэжь», «Жэмтхьэлэ», усэхэр, н. Псом хуэмыдэжу цЛэрыуэ хьуащ композитор Молэ Владимир макьамэ зыщЛильхьа «Нэкуэж щэбэтым кьуажэм» уэрэдыр. Ар щальхуа щыпЛэмрэ Гыхьыхэмрэ яхуэзэша псэм и кьыхуеджэныгьэщ:

*Нэкуэж щэбэтым кьуажэм,
Сэ кьуажэр сигу кьэкЛаш,
СьхущЛэмыхьэу жьысЛэу
Ильэсьыр изгьэкЛаш.
Бланэ щальху йокьуэж,
Бланэ щальху йокьуэж.
(«Нэкуэж щэбэтым кьуажэм»)*

Уэрэдыр бэм ягу зэрыдыхьам и щыхьэтщ ар льяпкь уэрэджьа- кьуэ куэдым (ХьэхьупашЛэ Хьэсэн, Кьашыргьэ Мухьэмэд, Цокьыл Азэмэт, Бекьул Аслээн, н.) зэлэпахьу зэрыжаЛар, ноби зэрыжаЛэр.

Губжокьуэм нэгьуэщЛ уэрэд зьбжани и лэдакьэ кьыщЛэклэщ: «Льягьуныгьэр кьандесджэукьым» (макьамэр зытхари япэу уэрэ- дыр зыгьээщЛари Тхьэбысым У.), «Уи цЛэр Мадинэ хьэмэ Маринэ?» (макь. Кьардэн Хь.), «Удз дахэхэми яЛэщ цЛэ зырыз...» (макь. Губ- жокьуэ Р.), «Псынэм и льягьуныгьэ» (макь. Кьул А.), «Псалгьэр Нал- шыкщ» (макь. Молэ В.), «Гуащхьэмахуэ» (макь. Молэ В.), «Дыгьэм и льягьуныгьэ» (макь. Губжокьуэ Р.). «Кьэрабэ», «Гуцэкьу уэрэд» сабий усэхэм макьамэ ящЛэзылхьар усакьуэм и щхьэгьусэ Ритэщ. «Кьэрабэ» уэрэдыр Тхьэмокьуэ Барэсбий игьэхьэзыра теленэтынхэм языхэзым япэу щызыгьэуар Лиуанрэ Ритэрэ я щЛалэ Алимщ.

Губжокьуэ Лиуан и усыгьэм и фЛыпЛэщ льягьуныгьэ лирикэр, хэхауэ кьэбгьэлэагьуэмэ – «Щхьэгьусэ» усэр. Ар зэщхьэгьусэ псо- ми я гимн хьуауэ жытЛэмэ, дыщыуэнукьым. Усэм щЛильхьа купщЛэм кьыдэкьуэу, усакьуэм, «щхьэгьусэ» псалгьэм и кьэхьукьЛэ-зэхэлхьыкьЛэр лэкуэлэагьуэу кьыгьэсэбэпкьЛэрэ, философии гупсысэ куу кьыгьэщЛын льякьЛаш. Абы и кьэгуэтэкЛэклэ «щхьэгьусэр» – «щхьэм псэкЛэ и гьу- сэ» цыхуш, псэкЛэ икьИ щхьэкЛэ зэгьусэ хьуа цыхуитЛым хуэдэу, а псалытЛым нэхь быдэу зэкьуэуварэ зэхэшыпсыхьарэ гьуэтыгьуейш:

*Щхьэгьусэ,
Щхьэгьусэ, –*

*Цыху Гуцт янэ дьдэ
А псалъэ зэхэлъыр
Зэгъусэ зыцІар.
Щхъэгъусэ! –
А псалъэм бгъуэтынкъым нэхъ быдэ –
Ар жыру псыхъащ,
Ар насыткІэ гъэницІащ.*

(«Щхъэгъусэ»)

Усэм и кыщІэдзапІэм деж кыщыхъа «щхъэгъусэ» псалъэм тІэу кызыэрытригъээжым тхыгъэр лъэныкъуитІкІэ ирегъэфІакІуэ: япэрауэ, рефреным усэм и ритмикэр ешэцІ, къеджэгъуафІэ, гукъинэж ещІ, етІуанэрауэ, нэцэнэ (символикэ) и лъэныкъуэкІэ уеплъмэ, пкъыгъуитІыр – «щхъэ» + «гъусэ» – зэхэувэу зы псалъэ – «щхъэгъусэ» – кызыэрагъэщІым хуэдэу, цыхуитІым зы гъащІэ гъуэгуанэ зэдыхаш.

«Гъуджэшхуэ» усэми Гъубжокъуэ Л. лъэпкъ литературэм щыщІэщыгъуэ образ телъыджэ кыщигъэщІащ. Гухэлъ зыхуицІа пщачэм пэлэцІэу зи гъащІэр зыхъ лирикэ лыхъужьыр махуэ къэс абы и напэлыагъукІэ зызыгъэнцІ гъуджэшхуэм йохуапсэ:

*КызыэрыгуэкІ гъуджэшхуэ, зызыгъафІэу
ФІуэ слъэгъуам и нэш пІанэпэм дэт,
Сэр нэхърэ минкІэ унэхъ насытыфІэу
Уи фІэщ уэ зыщІыфыну щыІэр хэт?!*

*Уэ уоплъэ и нэгу махуэ къэс си мыгъуэм,
КъытщыгугъыкІыуи и щхъэцыр еухуэн...
Сэ ар зэрызмылыагъум срищыгъуэу
Илъэсхэр зэрызгъакІуэр сыткІэ пцІэн!
(«Гъуджэшхуэ»)*

Гъубжокъуэм и философии лирикэр зыхэбгъэгъуэщэн щыІэкъым: усакІуэм и щхъэзакъуэ хъэтІым нэмыщІ, и гумащІагъри, зэрыдунейуэ псэкІэ фІуэ илыагъуу зэрыщытари и тхыгъэхэм щынаІуэщ. ГуапагъэкІэ псыхъа усэхэщ, псалъэм папщІэ: «Си лъахэ – си удз дахэ», «ГуфІэгъуэм гуауэр и лъэпагъщ...», «Шэхэмрэ хъэдзэхэмрэ», «Хы тхъэрыкъуэхэр», «Ныбжьэгъур сиІэу щІэгъэкъуэнуэ», «Хыхъащ щІым хуабэр...», «Автобус къэувыІэпІэм деж», н.ку. Сыт хуэдизу псэ къабзэу ущытын хуейт «Сэ уэшхым куэдрэ сиуфэнцІащ...» тхыгъэр къэбгъэщІын щхъэкІэ?! Усэм и лирикэ лыхъужьым зыуфэнцІа уэшхым гукъанэ хуищІыркъым, абы «вагъэр игъэнщІащи»; и Іэпэм кыххэуа розэ банэми губгъэн хуиІэкъым «гъэгъахэм я хъэтыркІэ»; цыхугъэ нэсым и шапхъэщ кІэу х едзыгъуэр:

*Мэз бжэным фочыр езгъэпщат,
ЗикІ, кІакхъур схуцІэчакъым:
ЩІэжъей абы кІэлыгушар
Зейншэ щІын слъэкІакъым.
(«Сэ уэшхым куэдрэ сиуфэнцІащ...»)*

Усэхэм нэмьщI, Гьубжокьуэм и Iэдакгэ кьыщIэкIащ «Адэжь фэ-еплгхэр», «Насыпгуэш» (1969 - 1970), «Иужьрей мыIэрысэхэр» (1972 - 1973), «ЩIыщIэ пшынальэ» (1981) поэмэхэр, сабийхэм папщIэ рас-сказхэр.

Гьубжокьуэ Л. и зы усэм зэрыщитхыгъащи, ар зэи щхьээакьуэ насыпым щIэхьуэпсакьым. УсакIуэр лгьэпкьым и кьэкIуэnum иггьэпIейтейрт икIи «уи щхьэ-си щхьэ нэхэрэ – си щхьэ гуэр» жыхуаIэр зи псэукIэ цIыху щхьэхуещэхэр зэрыщыIэр иггьэщIагьуэрт:

*«СяужькIэ хуейми удзи кьремыкI...» –
Жилат, жи, цIыху Iей гуэрым,
ЩылIэм цыгьуэ.
СызэрыцIыкIурэ си гум зэи имыкI
А псалгэ Iейхэр – ноби срощыгьуэ.
Ар дауэ цIыхум и жгэ кьыжгьдыукI:
«СяужькIэ хуейми удзи кьремыкI...»
(«Си лгьахэ – си удз дахэ»)*

Гьубжокьуэм и псэ зэхэлгьыкIэри и дуней лгьагьукIэри зыми ещгь-тэкьым, цIыхуггэ лгьагэм и щапхгэт. Абы мышхуэдэ сатырхэр и щы-хгэтщ:

*Уэш кьошх,
Е цыIэрылгьхэу уэсыр кьос –
Ди щIылгьэр щремыщIэ зэи удз дахэ!
Ажалыр бжэм нэхгь благгэщ –
Хгумэ кьэс –
«Си ужгьыр махуэ пхухьу...» –
БжызоIэ, лгьахэ!
(«Си лгьахэ – си удз дахэ»)*

«ФIы щIэи, псым хэдзэ» жеIэ адыгэ псалгэжьым, «пщIам утемып-сэлгьыхьыж, ущIэмыфыгьуж» кьыкIыу. Ауэ цIыхум дунейм щилэжь IуэхуфIхэр псыхэкIуадэ хгуркьым. Зи IэужьыфIыр, IуэхущIафэ дахэр лгьэпкьым кьыхуэзыггэнахэм ящыщI Гьубжокьуэ Лиуан: усакIуэм и цIэр ноби куэдым яIурылгьщ, и тхыггэхэм зэлэпахьу йоджэ, и уэрэд-хэр цIыхубэм зэлгьащIысащ.

ХГЭВЖОКГУЭ Людмилэ,
филологие щIэныггэхэмкIэ кандидат

Гьубжокьуэ Лиуан хужаIахэм щыщ пычыгьуэхэр

УсакIуэ цIэрыIуэ Гьубжокьуэ Лиуан и кьалэмыпэм кьыщIэкIаш гупсысэ куукIэ гьэнщIа усыгьэ купщIафIэ куэд. Ахэр хабжэ кьэбэрдей поэзием и фIыпIэм.

КЪЭРМОКЪУЭ Хьэмид,
критик
2007

* * *

ПсэкIэ зыхимыщIауэ, и псэм кьыбгьэдэмыкIауэ Лиуан зы сатыри итхакьым.

Лиуан и хьэтIыр, и макьыр нэгьуэщIхэм яхэгьуэщэнкIэ Iэмал зимыIэщ. Абыхэм яхэль гурыщIэм, гупсысэм укьызэщIаIэтэ кьудейкьым, атIэ цIыхугьэми дунегьэми пыщIа кьэхьугьэхэм куууэ урагьэгупсыс. Езым игу хэщIу зэритхьжауэ, адэлэ щабэ жьыхуалэр зи щхьэфэм кьытемыIэба, гу щимыхуэу зи анэр пасэу зыфIэкIуэда усакIуэм и мащIэкьым цIыхур зыгьэгумащIэ, гущIэгьулы зыщI, нэщхьеягьуэм и ныбжь мащIэ зытель, плъэмыкIыу уи нэпсыр кьыщIэзыху усэхэр. Лиуан кьыщIэна усэ телъыджэхэр адыгэ усыгьэм лъэужь дахэу кьыхэнащ, тхылъеджэхэм я гум гуапэу кьинащ.

ШЭВЛОКЪУЭ Пётр,
критик
1992

* * *

Сокьур Мусэрбий гу зэрылгытащи, «гущIэгьумрэ гумашIагь щабэмрэ бжьыпэр шаIыгьщ Гьубжокьуэ Лиуан и лирикэм». Абы щыхьэт тохьуэ щIалэгьуэм, льягьуныгьэм, ныбжьэгьугьэм, дыкьэзыухьуреихь дунейм теухуауэ итха усэхэри, и уэрэдхэри. Ахэр зэи жьы хьунукьым, яхэль гурыщIэ кьабзэр цIыху псоми я дежкIэ льяпIэщи, льягэщи.

Лиуан и Iэдакьэ кьыщIэкIауэ адыгэбзэрэ урысыбзэкIэ кьыдэкIа тхылгьхэр ди лъэпкь щэнхабзэм и пхьуантэдэлъ мыкIуэдыжыну дунейм кьытенащ.

КЪАГЪЫРМЭС Борис,
Кьэбэрдей-Балъкьэрым и цIыхубэ усакIуэ
2012

* * *

Поэзиэ – аращ Гьубжокьуэ Лиуан псэхуу жиIа уэрэдым зэреджэр. Поэзиер ар Тхьэм цIыхур гьунэгьу зэрызыхуищI Iэмалщ. Iэщэ нэщэнэхэр тепщэ щыхьу зэманхэм деж пшэхэм щIахьумэ дыгьэщ. Дунейм и фIымерэ и Iеймерэ зэхэзымыхуфхэм кьапхугурымыгьэIуэн икIи пхузыдымыгьэщIэн телъыджэщ. Ауэ, Тхьэм и шыкуркIэ, щыIэщ, Лиуан хуэдэу, а дыгьэр ноби зи гум кьыщезыхьэкI цIыхухэр. ИкIи щыIэнущ.

IУТЫЖ Борис,
Кьэбэрдей-Балъкьэрым и цIыхубэ тхакIуэ
2004

* * *

Гъубжокъуэм и поэзием и купщIэр шалъхуа Жэмтхьэлэ къуажэрщ, Шэрэдждщ, и къуажэгъу гуащIафIэхэрщ, и адэжь лъахэрщ, зыщыпсэу къэралыгъуэшхуэрщ, и лъэхъэнэгъу цIыху пашэхэрщ, лъэпкъ зырыз къыхэкIами, зы анэ и бгъафэ щIапIыкIа хуэдэу зэдэпсэухэрщ. Лиуан абыхэм яхуитхар «Жэмтхьэлэ» псалъэр зыхэт усэхэм я закъуэкъым, абы и тхыгъэхэм я нэхъыбэм къыхощ хэти и адэжь щIыналъэм хуиIэн хуей лъагъуныгъэр. Ахэри псалъэ гъуцэкIэ, «фIыуэ узолъагъу» жиIэу зэпымычу тхэ имыIуэу, образнэу, кIэщIу, гукъинэжу къытхуеIуатэ.

Дэтхэнэ усакIуэ нэсми хуэдэу, Гъубжокъуэри куэдым тотхыхъ: Хэкум, ди тхыдэм хэт лIыхъужьхэм, ди лъэпкъ хабзэ дахэхэм, Хэку зауэшхуэм ди зауэлIхэм щызэрахъа лIыгъэм, абы хэкIуэдахэм, фызабэу, зеиншэу къэнахэм, гъащIэм хэлъ гуфIэгъуэхэм, псэухэм ажалым къахуихъ гуауэм, ныбжьэгъугъэ нэсым, щIалэгъуэм и Iэпэгъу лъагъуныгъэм. А псоми Лиуан езым и нэкIэ йоплбыф, нэгъуэщIхэм къыхамылъагъукIа къахелъагъукIыф. Псом хуэмыдэу, абы псалъэ гуапэ дыдэхэр къегъуэт Хэкум зыщыхуигъазэм и деж. Гъубжокъуэм и тхыгъэ гъуээзджэ «Си лъахэ – си удз дахэ» жыхуиIэр ди адыгэ лирикэм и фIыпIэ, нэхъ и лъагапIэ дыдэхэм ящыщ.

Гурыхъщ, гуакIуэщ Гъубжокъуэм и лирикэри. Ар цIыхум фIыуэ хэлъ псор зи фIыщIэ анэ гумащIэр, дунегъэм и къэхъукъащIэ зэмылIэужьыгъуэхэр, ныбжьэгъугъэ пэжыр, лъагъуныгъэ къабзэр зыгъэлъапIэ лирикэщ.

ТХЪЭГЪЭЗИТ Зубер,

Къэбэрдей-Балъкъэрым и цIыхубэ усакIуэ
1987

55

* * *

УсакIуэ нэхэм яхэткъым зи творчествэм, мащIэ-куэдми, зи гъащIэр къыхэмыщ, къыщалъхуа и жьэгур, лъахэр абы лъабжьэ хуэзымыщI, и лъэпкъым и блэкIам, и къэкIуэнум куууэ емыгупсыс, а псори псэкIэ цIыху гъащIэм, дунейпсо гъащIэм ирипхыжу акъыл жанагъыу бгъэдэлъымрэ гу пщтырагъыу иIэмкIэ езыр зыхэт зэманым хуэмысэ...

Зи гъащIэмрэ зи творчествэмрэ зэгуэхыпIэ ямыIэ усакIуэщ ди литературэм зи макъ щабэр гъэхуауэ къыщыIу Гъубжокъуэ Лиуан. Гъубжокъуэр, езыри щыхъэт зэрытехъуэщи, халъхуащ «етIуанэ илъэситхум, анэ быдзышэ губгъуэращ щэфар, и гущэ хъыринэр сабийгъэудIум хъэсэпэ жъауэм деж щыщIиупскIащ». АдэкIэ, и щIэблэгъу куэдми хуэдэу, абы къыхуихуащ блэкIа зауэшхуэм и мафIэсым, и сабиипсэр къису, хэтыну, адэншэу къанэу зауэ нэужь илъэс хьэлъэхэм я хьэзаб псори игъэвыну.

А лъэхъэнэрщ Лиуан тхэным гу щыхуищIари. Зи бгыр щIэзыкъузэу, зи Iэщхьэлъащхьэр дэзыхьейуэ пхьэIэщэкIыр зыубыда, зи адэм и Iуэхум пызыщэнэу губгъуэм ихъа щIалэщIэм и псалъэщ абы и япэ усэхэр – гуащIэдэкIым тегъэпсыхьахэр. Гъубжокъуэм хъуэхъу яхуеIэт жумарту бэвыгъэр цIыхубэм къезыт щIыльэ-анэм, абы и хьэрыр зи къарукIэ зыгъэбагъуэ мэкъумэшыщIэ емызэшъхэм.

Къуэпс быдэкIэ щIым епха Гъубжокъуэм и творчествэр макъамэ куэду зэхэлъщ. ГъащIэм хуэнабдзэгубдзаплъэ усакIуэм сыт щыгъуи

щлэщыгъуэу кьегъуэт тхылъеджэм жриэн. Ауэ дапщэци ар тетщ зы хьэл тклий – зи гугъу ищлыр и нэклэ ильэгъуа, и псэклэ игъэва гуэхуш, зыщымыгъуазэ, шэч кьызытрихьэ псалъэмакъ кьилэтыркъым.

Зауэ блэкларщ зыпсыхьар Гъубжокъуэм и сабиигъуэр. Араш а темэм абы куэдрэ зыщлыхуигъазэр.

Цыху щхьэхуэм и гупсысэр куэдым ей ищлыфу, пэжыгъэ хэлъу сыт хуэдэ гуэхугъуэми топсэлъыхьыф Гъубжокъуэр. Къафщтэ, псалъэм папщлэ, лъахэм, лъэпкъым, тхыдэм ятеухуа абы и лэдакъэщлэклэхэр. Гурыщлэ хуабэр уи гум кьыщагъэушу, гушхуэныгъэр кьыпхальхьэу, узылэпашэу тхаш «Адыгэ шы флэдзаплэ», «гуашхьэмахуэ», «Си лъэпкъым», «Шэпсы и гуфэм», «Си лъахэ – си удз дахэ» усэхэр. Абыхэм ящыщ дэтхэнэ зыми зыхыдагъащлэ ди щлыналъэм и лэфлагъыр, и лъаплагъыр, и уардагъыр, абы и «щхьэц налъэ» хэдгъэхуну дызэрыхуимытыр, гъащлэр щлэттыфынуи сыт щыгъуи хьэзыру дыщытыныр дызэрикъалэныр.

БИЦУ Анатола,

Къэбэрдей-Балъкъэрым и цыгъубэ усакгуэ
1988

* * *

Гъубжокъуэ Лиуан и рассказхэр гуащлафлэщ, ахэр хуэуэщлащ сабийхэм гъащлэр зэхегъэщлыкыным, ауэ щыхьуклэ, флым хуэуэщыным. Псом ящхьэраци, ахэр купщлафлэщ, сабийхэм я гущлэм лъэлэсу художественнэ пэжагъ яхэлъщ, тхаклуэм и псалъэхэр еджаклуэ цыкгухэм я гумрэ я псэмрэ дохьэ.

БАРУЗДИН Сергей,

тхакгуэ
1978

* * *

... Игъащлэм Лиуан умыльэгъуами умыщлыхуами зыхыумыщлэнклэ лэмал зимылэщ абы и тхыгъэхэр псэклэ куэд зыгъэва, гугъу ехьа, ауэ гу шабэ, гушабэ цыхум, губжьрэ дьджрэ зымыщлэм и лэдакъэщлэкыгу зэрыщытыр. Лиуан усаклуэт – усаклуэ дьдэт, и лэщлагъэкли, и дуней тетыклэкли.

КХЬУЭГУФЭ Хьэчим,

тхакгуэ, критик
1997

* * *

Гъубжокъуэ Лиуан и цлэр куэдрэ зэхэсха, и тхыгъэхэм седжа нэужыщ езым сыщыхуэзар. Гъубжокъуэр куэдым къащлыху усаклуэ хьуат, университетым щеджэрт. Зэгуэрым абы срохьэллэ тхыль цыкгу гуэр илыгъуу. «Дапщэщ уэ езым уи тхыль кьыщыдэклину?» – соупщлэ. «Куэд илэжкымы сысейри кьыдэклиным», – желэ Лиуан.

Пэжуи, куэд дэмыкыгу дунейм кьытехьащ Гъубжокъуэм и япэ усэ тхыль цыкгуэр, «Шэрэдж толъкъунхэр» зыфлишар. Тхыльыфлэ хьуат ар, усэфлэ куэди итт.

Щыху шабэхэр, Iэдэбхэр куэдрэ псэууэ жаIэ. Ауэ Лиуан гьащIэ кIыхь хьуакьым. ИтIани ар ноби кьытхэтым хуэдэщ, тIцIыгьуш и усэхэр.

ХЬЭХ Сэфарбий,
тхакIуэ
1995

* * *

ГьащIэ кIэщIт Гьубжокьуэ Лиуан, ауэ зэрыпсэуа зэман мащIэми абы куэд хузэфIэкIащ. ХузэфIэкIащ и лэжыгьэм хуэпэжти, хуэIэижьги, и гьащIэри и гуащIэри щыхь зыпыль Iуэхугьуэм триухуати.

Абы и тхыгьэхэм гьащIэ кIыхь иратынуш япкьрыль гупсысэ куухэм, я идейно-художественнэ гьэпсыкIэм, я гьэсэнэгьэ-ушциныгьэ мыхьэнэм. УсакIуэм и тхыгьэ нэхьыфIхэр лэпкь хабзэм, лэпкь гьащIэм щыщ Iуэхугьуэ нэхьыщхьэхэм теухуащ. Аращ ахэр мыкIуэдыжын зыщIыр, цIыхугум дэзыгьэхьэр, цIыхупсэм езыгьэхуэбылIэр.

АБАЗЭ Албэч,
щIэныгьэлI, литературэдж
2014

* * *

Гьубжокьуэм и акьылри, и гупсысэри хуигьэлэжьащ усакIуэ псэ хьэлэлым дежкIэ нэхь льяпIэ дыдэу кьэлгытапхьэм – лэпкьым и нобэмрэ и дыгьуасэмрэ зэпыщIэным, абы и пщэдей махуэр убзыхуным, ар хьуэпсапIэ ин дэтхэнэ зы цIыхуми хуэщIыным.

Нобэ ар кьытхэмытыжми, езыр ди гьусэм хуэдэу, тхылъеджэхэм тIэщIэлгьы абы кьыщIэна и художественнэ тхыгьэ нэхьыфIхэр зэрыт тхылъхэр. И IэдакьэщIэкI купщIафIэхэмкIэ усакIуэр хэтщ цIыхугьэмрэ гуапагьэмрэ дунейм тепщэ щыщIыным.

ЕРЖЫБ Аслгьэн,
педагогикэ щIэныгьэхэмкIэ кандидат
1998

* * *

Гьубжокьуэм и тхылъхэр кьыгуэхьпIэ имыIэу епхащ абы и гьащIэм, и щыIэкIэ-псэукIэм. Ар зэи тетхыхьыркьым фIыгуэ зыщымыгьуазэ Iуэхугьуэхэм. Сыт щыгьуи хуосакь усэм и фащэм, сатырхэм пкьы ящIэту щытыным. УсакIуэр хущIокьу кьийтгэ темэхэм нэгьуэщIхэм кьамыгьуэта гуэрхэр кьызэрыщигьуэтыным. Ар Iуэху гугьуш, ауэ Лиуан фIы дыдэу кьохьулIэ.

ЩАКИУЭ Марьянэ,
литературэдж
1984

Усэхэр

ГЪУБЖОКЪУЭ Лиуан

СИ ЛЪЭПКЪЫМ

Лъэпкэ пагэм сэ нэчыхькIэ сыхалъхуащ.

КIуащ БетIал.

Зи Лыгъэ, зи нэмыс зыгъэнэхъапэ,
Налкъутналмэсми щхьэр хуэзымыгъэщхь,
Си лъэпкэ, уэ сыткIэ нэхьыфI сыпхуэгуапэм? —
Къэмыхъу гупсысэм сигу щыхимыгъэщI.

Хабзакъым къэплъхуа быным укъигъащIауэ
Уи напэр щытрихыуэ утыку,
Сэ къысфIэпщаци уи бын пажэм и цIэр,
Сыхэтщ ар згъэпэжыным псэ спытыху.

«Вагъуэ жыпIауэ дыгъэ къэсхьыфакъым»,
Бийм бгъу хэзгъэщIу епщIанэр къээмыхуа...
Къызэт Жаншэрхьы, ещхьу Сосрыкъуэ,
СытекIуэдэнкIэ хъуми уигу мыныкъуэу,
СыхуэщI хъумакIуэ нэмыс къыбдалъхуам.

АДЫГЭ ШЫ ФIЭДЗАПIЭ

*115-нэ Къэбэрдей-Балъкъэр
шуудзэм хэту Хэку зауэшхуэм
хэкIуэдахэм я фэеплъу*

Адыгэ пщIантIэм шы фIэдзапIэр
Дэтщ уи гугъэнуи щхьэгъэрыт,
И Iэпэр уафэм щIиущIауэ
Дыгъэпсыр псоми пфIощI ярит.

Ешауэ блэкIмэ гъуэгурыкIуэр,
Кърегъэблагъэ — IумпIэIыгъщ.
Нэщхьейуэ къакIуэмэ щхьэкIуэр,
Ар сын гъэжащи, гуауэр щIыгъуш.

Зауэ махуаеу — щыгъупщакъым —
Адыгэш IумпIэу иIыгъар;
КъызэранэкIыу шы лъэ макъыр,
Шууейхэр гъуэгу щытехьэгъар.

Тенауэ и нэр йопль Шыхульбагъуэм —
КъыфIошI бын къэтхэр кърикIуэж...
Псыпыхухэм я шы соку хелъагъуэ,
АрщхъэкIэ ахэр щхъэгъэпIэжщ.

Мы щIантIэм бийр шым къыщепсыхыу
А шы фIэдзапIэр IумпIэIыгъ
Яхуэмышхунырщ, псэм щымысху,
ЩIащIар шууейхэм щIыр пIэщхъагъ.

ХъэщIэщ Iухам и гъуэгугъэлъагъуэу,
ИмышIу хъэщIэ зэхэгъэж,
Адыгэ хабзэм и хъумаIуэущ
Ар щIыхасари — егъэпэж.

ЖЫЛЭ

Жылапхъэ ящIкъым хъэдзэ псори,
Дэтхэнэ думи кърамыш,
Эи армэ кIуэгъуэу, зэпаплъыху,
Ар къыщыхахкIэ хошыпыхъ.

Къыхах купщIафэу нэм къыфIэнэр,
ИмыIэу зыри сэкъат лъэпкъ,
Абдежым къикIми зи кIэныр,
Зэи къытемынэ щIыху и хъэкъ.

Къэджа иужькIэ хъэрхупыр
КъыкIыкIыу ар щIыгульым хэльщ...
КъыхуащIа дзыхъыр егъэпэжыр —
Дзыгъуэ тхъэкIумэр щIым къыхоплъ.

Губгъуэшхуэм уэгъум ар щибэну,
Гугъуеху мащIи имыгъэв,
Аращ къыкътэу духэм щIилъыр,
Бжыхъэр къыхамэ, гъавэ бэв.

Ет жылэм гъащIэр, сэлэт хахуэу,
Ар фIыщIэ жыги зэи хуэмей.
ЗыхегъэкIуадэ щIым,
И лъахэр
НасыпкIэ хъуным папщIэ бей.

ТЕНДЖЫЗ ХАБЗЭ

Тенджызым тетхэм яIэщ хабзэ,
 Ар Iэджэ цIауэ кьадекIуэкIыу:
 Хэтщ псалъэ закъуэ псоми я бзэм,
 Хэт зэхихами зэхищIыкIыу.

Тенджызым кхъухьыр щыщIилъафэм,
 «СОС» — жиIэу ет хьыбарегъащIэ,
 А псалъэм къокIри «Къевгъэл ди псэр!» —
 Зи Iуэху шынагъуэм ныхуопIащIэ.

Сыт хуэдэ кхъухьми, ар хэт ейми,
 КъэлъаIуэм дежкIэ иунэтIынущ,
 И шыкIэ мафIэ егъэуауи,
 Ар гузэвэгъуэм къыхихынущ.

Мы щIылъэ иным зэрызекъуэу
 Къайгъэшы защIэу теткъэ Iэджэ,
 Дуней къэхъукъащIэм и мызакъуэу
 БэлыхькIэ цIыхур зыгъэтхъэджэ!

ФIыт тенджыз хабзэр щIым щыIамэ:
 Зы цIыхур цIыхум имытхъэлэу,
 Зы псалъэ жиIэу цIыхур джамэ,
 Псэр зауэ-банэм къригъэлу!

АВТОБУС КЪЭУВЫIЭПIЭМ ДЕЖ

Магъыр щIалэ цIыкIур зэгүүду,
 Джэшым хуэдэу, къольэлъэх и нэпс,
 Автобусым блишащи и адэр
 КъыкIэлъыкIуэ къэувыIэпIэм нэс.

Магъыр сабийр, зыми хуэмыудэIуу,
 «Папэ» фIэкIа и макъым къимыкIыж...
 Иджыпсту абы и гузэвэкIэм
 ПлъыщIрэ зы гъэр сэ сигу къегъэкIыж...

Дыкъыкъуанэу анэм и кIэ къуагъым
 МафIэгужьхэм мащIэм дыхана?!

ПсыхэкIуадэу сабийм ди гыи макъыр,
Дэ адэншэу дапцэ дыкъэна?!

Абы щыгъуэ мафIэгухэм я Iугъуэу
Ди адэхэм я нэкIур зыгъэпщкIуар
Нобэм къэскIи хэлъкъэ атIэ тхъугъэу
Фызабэхэм я цхъэм къыхэнау!..

О, шоферхэ, мафIэгухэуэу щыIэ!..
Фи гулъэфым, маржэ, фыхуэсакъ,
ФытемыплъэкъукIуу фыкъэувыIэ,
КъэмыIу щыIыкIэ сабийм я гыи макъ!

ЩIэблэр топ уэ макъым зыкIи хуейкъым,
Къыхэмыщту ахэр ирежей..
ЩIыми, псыми, уэгуми фыщызекIуэ,
Зауэ гъуэгур къыхэвмых къудей!

СИ АНЭМ

61

Си анэ Лихгэ и фэеплгу

Сыщысабийрэ сэ си гум илъаи,
Гукъеуэ ину ар сиIэу:
КъытеIэбакъым си цхъэфэм сэ зэи
Адэлэ щабэ жыхуаIэр.

Хъэуэ! Сисакъым сэ адэм и куэщI,
Гущэ уэрэдхэр схуигъэIуу,
Анэ гумащIэ бзэ IэфIым нэмыщI,
Зым щымыта сигъэудэIуу.

ЖаIэ, си адэр Хэку зауэм дэкIау,
Анэм и ныбэ сэ силъу;
ЖаIэ, зауаеми ар цаукIау,
ЩIалэ хуалъхуами Iумыплъэу.

Бын игъэджэгуу сэ адэ слъэгъуам,
Сыгъыу уи дей къээзгъэзэжырт.
— Мамэ, си папэ дэнэ здэкIуар? —
ЖысIэм цхъэусыгъуэ къэплъыхъуэрт.

— Си псэ, умыгъ... къякӀуэжынщ... модэ кӀуащ, —
 Си щхьэм къядэплъэрт Іэр шабэу,
 Ауэрэ сэри балигъи сыхъуащ,
 Пхьащ уэри гъащІэр фызабэу.

Сыщыстудентым ськъяпхуэкӀуэжам,
 Укъяспежажъэрт угуфӀэу,
 Ськъяумылбагъуу тхьэмахуэ блэкӀам,
 ІэплӀэ къясхуэпщІырт сьбгъафӀэу.

Джэдкъурт зи быным хуэсакъым нэхъей,
 Стетт сытым щыгъуи уи нэІэ,
 Бадзэ си нэкӀу тетӀысхьауэ сыжейм,
 Уи гум псэхупӀэ имыІэт.

Ауэ гъатхэпэу щыгъагъэм дунейр,
 ЗыщумыгъэнщӀу гуфӀэгъуэм,
 Хъуауэ дахагъэр уэ уигу пыкӀыгъуей,
 УнкӀыфӀыпащ уи нэвагъуэр.

Уи плэки гъащІэр сэ фӀыуэ слъагъунщ,
 Нэзгъэсыжынщ уи Іуэху Іыхьэр,
 «Си псэкӀэ» сэ укъяызэджэу щытай, —
 Анэм и быныр арщ и псэр.

КЪАУЦ ЦХЪЭНТЭ

Си гъуэлъыпӀэм сыт щӀауэ
 Уэ уис ущхьэукъуэу,
 Си анэ лам и фэеплъ
 Къауц цхъэнтэ!
 Сэ сежъауэ ськъятмэ,
 Анэм ещхьу уигу ныкъуэу,
 Укъяспэплъэу
 Жэщ кӀыхьхэр хокӀуатэ.

Чыш сытест сыщыщӀыкӀум,
 «Шууейуэ» зызгъасэу —
 Схуримыкъут ди пщӀантӀэшхуэр
 ТӀэу пкӀэгъуэ...
 ТӀэкӀу-тӀэкӀуххэу, бзу хабзэу,

Къауц зэхуихьэсу,
Уэ усхуищлырт си анэм,
Къогугъуу...

Зыр зым пеуэу,
Щэнейрэ адакъэхэр магуэ...
Сыщысщ,
Усэ ныкъуэтх зэлыспщлыкыу.
Уи къуапитлыр уи литщ —
Къэпшияуэ уолъауэ:
«Куэдщ, гъуэльыж, си псэ тлэклу», —
Жьплэ щлыклуэ.

Къауц щхьэнтэ фэеплъ,
Уэ узиэщ плэщхьагъуу.
Согъэтынш —
Сешам щхьэр узогъэщлыр,
Пхэльщ анэлэ хуабагъи,
Анэм лэр къысщлилыгъэу
Сэ и куэщл везгъэщлауэ
Къысфлющлыр.

СОГЪЭДЖЭГУ ОБЛИГАЦЭ

Согъэджэгу облигацэ...
Сэ согъыр...
Си анэм арщ и фэеплъу къэнар,
И лэ гъурхэмклэ ибжу щилыгъым
И лэпапли абы къытенащ.

Слыгъщ тхылъымплэр —
Солъагъу ди жэмыжбыр...
Мыр и уасэт езыр махуитху гъэш...
Облигацэ!
Уэ сыту ужьажьэт,
Уэ узейр бгъэгүфлэж уи гугъэж?..

Ишэчащ сэ си анэм гугъуехьи.
Абы ищлэрт гугъуехьыр зищлыс,
Облигацэ зытлущ къыщыхуахьми,
Ар къэклуэну пщэдейм егупсыст...

Зауэ бзаджэрт гугьуехьыр зи ягьэр,
Фыгуэ ищлэрт си анэми ар...
... Эгьэджэгуащ облигацэ...
Сэ согьыр...
Зэстыжынур сэ хэт кьиджэгуар?

* * *

Гуфлэгьуэм гуауэр и лъэпагьщ,
И лъэпагьщ.
Гуфлэгьуэм гуауэр и пэшэгьущ,
И пэшэгьущ.
Гуфлэгьуэм гуауэр и лэпэгьущ,
И лэпэгьущ.
Зэщлыгьущ зэсауи си гур ныкьуэщ,
Си гур ныкьуэщ...
Зэкларьсчынут, ауэ сыт...
Зэтлэхуэныкьуэщ,
Зэтлэхуэныкьуэщ.

ШЭХЭМРЭ ХЬЭДЗЭХЭМРЭ

Нартыхур мэплэнкл...
Шэхэр мэплэнкл...
Хэт жызылар, хэт зи псальэр?
Зауэр йоклуэкл...
Шэхэр мэплэнкл...
Нартыху лэдийм шэр толъалъэ.
Холъалъэ щлым шэ пьахэри,
Холъалъэ нартыху лъэлъахэри...
Холыхь шэ цывахэр вагъэм...
Кьыхоклыкьл хьэдзэхэр гъавэу...

САБИИГЬУЭ БЗЭХА

– Ей бдзэжьеящэхэу псыклэ ерыщхэ,
Архуанэ куухэр кьунтхклэ кьэзыщхэ!
Жэмтхьэлэпс цыкьлуу фэ фыщызеуэм
Си сабиигьуэр, дыщэ бдзэжьейуэ,
Цыслэщлэкти,
Фльэгьуауэ плэрэ?

– Хьэуэ, апхуэдэ дрихьэлIакъым.

– Ей щэкIуэн Iуэхум куэд хэзыщIыкIхэу
ЩакIуэжьхэ, сакъу мэз щIэзыщыкIхэ!
Мэз бжэн хужь цIыкIуу, гу щызмыхуауэ,
Си сабиигъуэр, сызэкъуэхуауэ
СIэщIэкIыгъати,
Фльэгъуауэ пIэрэ?

– Хьэуэ, апхуэдэ дрихьэлIакъым.

– Ей щэдэлъ плъыжьу еджакIуэ цIыкIухэ!
Махуэм школ гъуэгур тIэунейрэ зыкIухэ!
Фэ фи щIэщыгъуэу фызытет лъагъуэм
Зэ IэщIэлъапцIэу си сабиигъуэр
ЩысфIэкIуэдати,
Фльэгъуауэ пIэрэ?

– Хьэуэ, апхуэдэ дрихьэлIакъым...

* * *

Сэ згуэшт насыпыр сыщымысху,
ХэзгъэщIуи хьэдзэ къысщымыхъут;
КъызэмылъэIуми яIэщIэслъхьэрт,
КъызэлъэIуаи сымыгъэщIэхъут.

Сабийм я щхьэфэ сэ Iэ дэслъэрт,
Балигъым тыгъэ хуэсщIт уэрэд,
Сэ цIыкIуми инми сахуэупсэрт,
ИтIани, згуэшыр сфIэмыкуэдт.

«Зыгъашхэр жылэр шхын щхьа малIэ», –
Сэрами ярейт щIыжаIар...
А къезгуэшэкIым щыщ зы Iыхьэ
Къэзгъэнэн гугъи симыIа.

ЕсхьэкIт апхуэдэу сэ сыгуашэу,
Сызыхуэупсэм щытхъу схуагъэшт:
«Насып зыгуэшу насыпыншэ
ЩымыIэ, – псори къытхуэгуэш».

Щыхэтыр дэнэ иджы ахэр —
Зыхуей ягъуэту щэху хъужа?
Нэхъ насыпышхуэ къайуэлауэ
ЯхуэсщIа мащIэр кIуэдыжа?

БжыхьэкIэ жыг жьым иудыныщIэу
Сыкъэнэжауэ къысфIощIыж.
СынасыпыфIэм къысхуэмьщIэ,
Сынасыпыншэм сымышIэж!

КЪАПЛЫИ-КЪЭДАЛУЭ...

Дыгъэ къухъари къыкъуэкIыжынщ —
Щхьэл Iущтыхъари IувыкIыжынщ.
Къаплыи— къэдалуэ...

Зэ гъэрэ— щIырэ зэхэкIынщ —
Бзухэм уэрэдкIэ ягу дыкъэкIынщ.
Къаплыи— къэдалуэ...

Вакуэми гъунэ зэ ирилъэнщ —
Вагъэбдзумиблри уафэм Iуплъэнщ.
Къаплыи— къэдалуэ...

Хуиту вагъуэбэри хъэсэм хэплъэнщ —
Щэтвэр къэкIыгъэми жэщкIэ хэхъуэнщ.
Къаплыи— къэдалуэ...

Уафэр хъуэпскIынщи, щыблэри уэнщ...
Лэгъуыкъу пхъэхъри уафэм щIэуэнщ.
Къаплыи— къэдалуэ...

Къуршыпс къиуар и плэ изэгъэжынщ...
И гъуэгу захуагъэми игъуэтыжынщ.
Къаплыи— къэдалуэ...

СИ ЛЪАХЭ – СИ УДЗ ДАХЭ

«СяужькIэ хуейми удзи къремыкI...» —
ЖиIат, жи, щыху Iей гуэрым,
Щыллэм щыгъуэ.

СызэрыцIыкIурэ си гум зэи имыкI
А псалъэ Iейхэр — ноби срощыгъуэ.

Ар дауэ цIыхум и жьэ къыжьдыукI:
«СяужькIэ хуейми удзи къремыкI...»

Мо дыгъэ къепсу псоми хуэжумартым
И бзийхэм щыщ абы къылъымысарэ!
Къыпхитхъыу уэсыр ажэгъуэмэр мартым
Дунейм къыщытехьам ар хуэмызарэ!

Ар дауэ цIыхум и жьэ къыжьдыукI:
«СяужькIэ хуейми удзи къремыкI...»

Ди пцIантIэм дэзу сэ удз дахэ згъэкIт,
Шыпхъуншэу схьыти,
Шыпхъу къалэн згъэзацIэу;
Гъэгъахэр гъунэгъу Iыхъэу къезгуэшэкIт,
Сэ нэцхъыфIагъэт къайIысхри гуфIапщIэу.

Ар дауэ цIыхум и жьэ къыжьдыукI:
«СяужькIэ хуейми удзи къремыкI...»

СощIэж, сэ губгъуэм Iэджэрэ ськIуащ,
Си пцащэр згъэгуфIэну удз дахэхъэ,
Сэ куэдрэ гуфIэ нэпсхэр къысфIекIуащ
Ськъеджэу усэ удз къыщысIэщIальхъэм.

Ар дауэ цIыхум и жьэ къыжьдыукI:
«СяужькIэ хуейми удзи къремыкI...»

Уэшх къошх,
Е цыIэрылэхъэу уэсыр къос —
Ди цIыльэр щремыщIэ зэи удз дахэ!
Ажалыр бжэм нэхъ благъэщ —
Хъумэ къэс —
«Си ужьыр махуэ пхухъу...» —
БжызоIэ, лъахэ!

ДУНЕЙПСО ПЩАЛЪЭР И ТЕГЪЭЩАПIЭУ

Адыгэ литературэ щIэныггэмрэ критикэмрэ жыжэ дьдэ кы-
щемыжэ щхьэкIэ, зэман гуэркIэ укьуэдия дэтхэнэ зы кьэхьуггэ-
ми хуэдэу, и тхьдэ иIэжщ. ЗэрыгурыIуэгьуэщи, лъэпкь литературэ
щIэныггэм и лъабжьэщ литературэ кьэунэхум кьыхихьну гьуэгур
зыубзыхуа япэ критикэ тхьггэхэу Налэ Жансэхьу, Талпэ Михаил,
ЩоджэнцIыкIу Алий сымэ, нэгьуэщI зырызхэми я IэдакьэщIэкIыу ди
деж кьэсахэр. Ауэ мы IэнатIэм нобэ зиужьауэ тлъагьумэ, ар зи фIыггэр
япэу кьыззэыггэпэщэхэм я закьуэкьым, атIэ я фIыщIэ Iыхьэ яхуэфэ-
щэжщ япэ итахэм ябгьурыувэу абыхэм лъагьуэ цIыкIуу кьрашэжьар
хэзымыггэкIуэдэжахэми, ар гьуэгушхуэ хьуным хуэлажьэхэми, ду-
нейпсо литературэм езышэлIэжахэми. ЗэрытщIэщи, адыгэ литера-
турэ щIэныггэмрэ критикэмрэ я ублапIэр блэкIа лIэщIыгьуэм и 30
ггэхэрамэ, кьыкIэлъыкIуэ лъэбакьуэ хьуащ адыгэ авторхэу Теунэ
Хьэчим, Шортэн Аскэрбий сымэ я IэдакьэщIэкIхэр, абыхэм нэмыщI,
нэгьуэщI лъэпкь кьыхэкIами, ди лъэпкьэгьу тхакIуэ-усакIуэ щхьэ-
хуэхэм ятеухуауэ псалгэ щыпкьэ жызыIэфа Либединский Юрий,
Гоффеншефер Вадим, Тресков Илья, Бычков Дмитрий сымэ хуэ-

дэхэм я тхыгьэхэр. Мыхьэнэшхуэ илэц абыхэм я лъэхьэнэм кыпызыщэфыну щлэныгьэрылажьэ гупышхуэ кызыэрыунэхуам. Япэ адыгэ литературэхутэхэмрэ критикхэмрэ кьащлэтэджащ Налэ Заур, Хьэкьуащэ Андрей, Сокьур Мусэрбий, Шэвлокьуэ Пётр, Пщыбий Инал, Хьупсырокьуэ Хьызыр, Бэчыжь Лейла, нэхь иужьылуэклэ – Хьэщхьуэжь Раисэ, Кьурашын Бетлал, Кьэшэж Людмилэ, Кьэрмокьуэ Хьэмид, Кьэжэр Хьэмид сымэ. Абыхэм икьуклэ фьыщлэшхуэ яхуэфашэщ япэ дыдэу адыгэ литературэр лъэпкь искусствэм и зыпкьыгьуэу кьыхагьэщхьэхуэу кызыэрапщытамклэ. Ардыдэхэм я гуащлэм кьрикьуащ япэ адыгэ автор нэхь пажэхэм (Пашлэ Бэчмырзэ, Щоджэныкьуэ Алий, Кьыщокьуэ Алим сымэ хуэдэхэм) я творчествэр, XIX лэщлэыгьуэм кьэхьуа уэщлэкьуэхуэ Нэгумэ Шорэ, Хьанджэрий, Кьашэ Адэл-Джэрий, Хьэтлэхьуцокьуэ Кьазий, Ахьмэтыкьуэ Кьазий-Бэч сымэ, нэгьуэщлэ куэдми я гьащлэмрэ я луэхушлэфэхэмрэ кьапщытэу литературэр зэпэщыным хэлъхьэныгьуэу хуащлар кызыэрагьэнэхуэжар.

Иджыри луэхугьуитлэ щылэщ, хуэфэщэн пщлэ хуэдмыщлэфа щхьэкьлэ, дызытепсэлъыхь лэнатлэм зиужьынымклэ мыхьэнэ ин дыдэ илэу кыщлэклауэ. Япэр уэщлэыныгьэм и луэхум Кьуэклэплэм кыщэжьэ лэдэбым (Адаб восточного культурного движения) мыхьэнэшхуэ зэрыщиларащ. Етлуанэр лъэпкь литературэр кьэунэхунымклэ адыгэ джэгуакулэужьхэм ягьэзэщлэ кьалэным и инагьыр кьэтлэщлэуэ дахуэ кьэгьэлъэгьуэжынырщ. А тлэми автор зыбжанэ тетхьыащ, ауэ абыхэмклэ нэхь фьыщлэшхуэ дыдэ зыбгьэдэлыр Налэ Заурщ. Бжьэпэтэхуэ хьужащ зи нэхьыжыгьуэхэмрэ абыхэм я лэужьхэмрэ зэгьусэу ягьэхьэзыру адыгэ литературэм и тхыдэр гьэщыпкьуауэ кыщыгьэлъэгьуэжа лэжыгьэхэри зэрызэдатхар.

Зэрыгурылуэгьуэщи, дэтхэнэ япэ лэжыгьэри факт щхьэхуэхэр кьэлъыхьэным, ахэр зэпыгьуэвэжауэ тхыдэм и пкьым игьэзэгьэжыным, езы лъэпкьымрэ кьэралымрэ зыхэхутэ кьэхьукьащлэхэм егьэпщэжыным тегьэпсыхьуауэ щымыту хьуркьым. Иклэм-иклэжым аращ лъэпкь литературэм и теориemi, и тхыдэми лъабжьэ яхуэхьур икьли апхуэдэ лэжыгьэм и мыхьэнэр кьэлъытэгьуеищ. Ауэ сыт хуэдэ лъабжьэми зы щхьэ гуэр тещлэыхьын зэрыхуейм хуэдэу, литературэ щлэныгьэм и ублаплэми зумыгьуэзэщлэфмэ, ныкьуэщлэу кьэнэжынущ. Гьащлэм и хабзэр адэклэ зызымыгьужь лэнатлэр ужьыхьужу, абы кьыхэкьыуи зыужьыныгьэм и нэщэнэр япэ итахэр здынэсам кыпызыщэн щылэнращ. Абыклэ, пэжыр жыслэнщи, мы зи гугьу сщлэ лэнатлэм и гьунапкьэщлэхэр щлэныгьэрылажьэ зыбжанэм пасэу кьалъэгьуауэ щытащ. Икьли абыхэм ящыщхэр биографии кьэпщытэнымрэ мыхьэнэшхуэ зилэ кьэхьугьэхэр зэрызэкьлэпкьуар гьэнэхуэнымрэ щхьэпрыбэкьукьыу гьащлэм, культурэм кыщыхьу проблемэхэр искусствэм и лэмалхэмклэ ди лъэпкь литературэм зэрызэфлэх щлэпкьлэхэр, ахэр дунейсо литературэм щекьуэклэ кьэхьугьэхэм зэрапэджэжыр, зэрыхэхуэнар кьэгьэлъэгьуэжыным ирамыгьэпщаци жытлэркьым. Литературэр бзэм и дахаплэу зэрыщытым кыщэжьэ эстетикэ концепциер адыгэ тхыгьэм ехьэллауэ зэгьэпэщыныр зи чэзу лъэбакьуэти, абы лъабжьэ игьуэтащ зи цлэ кьислуахэм хуэдэ зы гупым я фьыщлэклэ.

А псоми укьуэдияуэ дытепсэлъыхьмэ, ди темэр тлэпщлэхужынкьлэ шынагьуэщ, ауэ ныбжьу нэхь мыхьуми ди нэгу кыщлэдыгьэхьэмэ, дызыхуейри тхужьылэнукуьым. Псом хуэмыдэжу, XX лэщлэыгьуэм и

70 – 80 гъэхэм дунейм кытехъэ хъуаш адыгэ литературэм и пкы-
гъуэ щхъэхуэхэмрэ искусствэм и проблемэу абы кырикӀуэхэмрэ яте-
ухуа лэжыгъэ щыпкӀэхэр. Апхуэдэу, автор зыбжанэм я ІадакӀэ
кыщӀэкӀащ лъэпкӀ ІуэрыІуатэмрэ литературэмрэ я зэпылпыпӀэхэр
гъэнэхуэным, адыгэ литературэмрэ XIX лӀэщӀыгъуэм къэунэхуа
узэщӀакӀуэ зэщӀэхъееныгъэмрэ мыхъэнэуэ яІар къэпщытӀаным теухуа
лэжыгъэ щхъэпэ зыбжанэ. Абыхэм къадыкӀуэкӀащ литературэ псоми
я зэхуэдэу зэпэща хъуа жанрхэр адыгэ тхакӀуэхэм кызырагъэІэсэфа
щӀыкӀэхэр, творческэ метод зыхужалӀэр кызырацтар, литерату-
рэм зиужыным автор нэхъ пажэхэм хэлхъэныгъэу хуащӀар кы-
щыпщытауэ тхыгъэ зыбжанэ. Зыгуэрым и лэжыгъэи згъэикӀэну сы-
хуейкӀым, ауэ сыщымыуэну кысфӀоцӀ, лъэпкӀ литературэ щӀэ-
ныгъэм и гъуэгур а лъэхъэнэм зыунэтӀахэм ящыцу авторищым я
лэжыгъэхэр кыхъэгъэщхъэхукӀмэ. Япэр икӀи ныбжыкӀэ зи нэхъы-
жыгъуэр Налэ Заурщ. ЛъэпкӀ литературэм и нобэмрэ и тхыдэмрэ
политикэм и гуэдзӀаным кыбгъэдэшынымкӀэ абы лъэбакӀуэфӀ ичаш,
Хэкум кыхъуа адыгэ узэщӀакӀуэхэм, джэгуакӀуэжхэм, КъуэкӀыпӀэм
кыщещъа Іэдэбым я къуэпсхэр зэпищӀэу абыхэм лъэпкӀ искусствэм
и зыужыныгъэм щалэ мыхъэнэр кытӀэщӀкӀэрэ. КыкӀэлъыкӀуэу зи
цӀэ жыІапхъуэ сфӀэщӀыр ШацӀэ Къазбэчщ, абы адыгэ литературэм
зиужынымкӀэ эстетикэр зи лъабжэ конфликтым мыхъэнэуэ иІэр
кызыэрипщытарщ. Ещанэр БакӀуу Хъанджэрийщ, абы и фӀыщӀэщ
литературэм зиІэтын щхъэкӀэ талантым иІэ мыхъэнэр кызыэригъэнэ-
хуэжар. Дауи, а Іуэхугъуэ щхъэхуэхэмкӀэ псори убзыхуа хъуркӀым,
ахэри кырахъэжъэн щхъэкӀэ нэгъуэщӀ къэхутакӀуэхэм лэжыгъэш-
хуэ зэрызэпагъэзари пэжщи, зыми и фӀыщӀэ иремыкӀуэд, ауэ мы-
хэр ди япэкӀэ пщалъэ зэрыхъум кыгъэлъэгъуащ лъэпкӀ литературэ
щӀэныгъэр гъунапкӀэщӀэм гушхуауэ зэребгъэрыкӀуэр. Апхуэдэхэм
лъэпкӀ литературэ щӀэныгъэм и зэфӀэкӀыр яузэщӀ, къэхутэныгъэ-
хэр фактологие къудейм щхъэщашри, къэхъугъэхэри уэим ямыщӀІрэ
япэ итахэм кыайхъулӀауэ щытахэр я тегъэщӀапӀэу иджырей литера-
турэхэм я проблематикэм ирашалӀэ, сыт хуэдизу дымымащӀэми, дэ
тхуэдэ лъэпкӀ цӀыкӀухэм я Іэужьхэри, къуэщӀий-фэщӀийуэ щымыту,
дунейпсо искусствэм и зы Іыхъуэ уагъэлыагъуж. Мис апхуэдэ Іуэху
еплъыкӀэр быдэу увын щыхуей лъэхъэнэм хуэзащ Тхъэгъэзит Юрэ
щӀэныгъэ ІэнатӀэм щыпэрыувар. Пэжщ, абы кандидат диссертациэм
и темэу кыыхихар адыгэ романым и зыужыкӀэрати, ар япэ итахэм
нэхъ дызрагъэса еплъыкӀэм тецӀыхъауэ кыпщыхъунут. АрщхъэкӀэ
нэхъыщхъэр темэракӀым, абы и къэхутэкӀэрщ: Тхъэгъэзитым роман
зыужыкӀэр кыгъэнэхуэн щхъэкӀэ, иджырей дунейпсо литературэ
щӀэныгъэм и методологиемрэ гъунапкӀэщӀэхэмрэ Іэмал нэхъыщ-
хъуэ кыгъэсэбэпащ. Кыгъэсэбэп къудей мыхъуу, къэхутакӀуэм хъэ-
кыу кыыхихащ факт щхъэхуэхэр зэпыгъэуваным кыщымынэу, атӀэ
ахэр зыпыува нэужь къуагъэлыагъуэ эстетикэ концепциер япэ игъэ-
щын зэрыхуейр. Арыншамэ, дунейпсо литературэмрэ щӀэныгъэмрэ я
гъуэгу шэщӀар зы лъэныкӀуэу, дэ ди тхыгъэ ІэрыщӀхэр абы гъунэгъу
зэи хуэмыхъуу пабжэм хыумылыагъукӀ лъагъуэ нашэкъашэу ди ду-
нейр тхынут, зыщӀыпӀэ деж литературэшхуэм щыкӀэрыбгъэпщӀэну
ухуежъэми, кыкӀэрыхужу, кызыкӀэрыхужари абы щхъэкӀэ зыкӀи
ныкӀуэ мыхъуу. ИкӀэм-икӀэжым, Тхъэгъэзитым япэ итахэм я гъуэгу
кызыэрыпищар зы псалъэкӀэ жыпӀэмэ, ди лъэпкӀ цӀыкӀум и литера-
турэри дунейпсо литературэм и зы Іыхъэ мыгуэщу, кыгуэпх мыхъу-

ну, ар зым нэхъри нэхъ мыхъэнэншэу жыпIэ мыхъуу, пкъымрэ лымрэ шыщү кызыэригъэлъэгъуэфаращ.

Пэжщ, абы, зыгуэрхэм зэращIым хуэдэу, япэщIыкIэ къэхъугъэ зыкъомыфI кыиугъуейрэ псоми зэдагъэкъабыл социалист-реализмэм и методикэмкIэ иузэдыжатэмэ, и лэжыгъэр мыхъуауэ жызыIэн куэд къыкъуэкIынутэкъым, хъуауэ жаIэнт, IэIэткIэ быдагъэ зэдащIынти – ди щIэныгъэрылажъэхэм иджыри зы кандидат фаджэлыджэ къыхэхъуэнт. АрщхъэкIэ къэхутэныгъэхэмрэ авторхэмрэ я бжыгъэр иджыри зыкIэ нэхъыбэ хъуа щхъэкIэ, абы щIэуэ кърикIуэнур мащIэт. ЩIэныгъэрылажъэм и япэ дыдэ къалэнхэм ящыщц дэ, абы и тхыгъэм къеджэнухэми, ди Iуэху еплъыкIэм зригъэуэщцIын, ди щIэныгъэм лъагъуэщцIэ гуэр хушишын зэрыхуейр. АбыкIэ Тхъэгъэзит Юрэ и пщэ дилъхъэжаш адыгэ романым и теплъэхэмрэ зэрызиужъа щIыкIэхэмрэ къыхутэнү. Абы и гъусэу ди лъэпкъ мащIэу зи литературэр гущэм къебэкъуагъащIэр дунейпсо культурэм и кIэдэдзэ-гуэдзэнү шымыту, атIэ ари мыхъэнэ зиIэ гуэркIэ абы зэрыхэувэр, лъэпкъ цIыкIум и литературэми езым и макъ зэриIэжыр, адрейхэм абыкIэ зэрапэджэжыр, зэрабгъурыувэр къигъэлъэгъуэн хузэфIэжIаш.

Тхъэгъэзитым езым и талантымрэ зригъэгъуэта щIэныгъэмрэ ерыщагъкIэ игъэбатэри, ди литературэ щIэныгъэр гъунапкъэу а лъэхэнэм зылъэIэсам щхъэпрыIэбыкIэри, адкIэжкIэ къыщриупщIэфаш.

Мыпхуэдэми гу лъытапхъэщ. Ди литературэм хуэдэ къэунэхуагъащIэхэм папщIэ, къэхъуа къудейщ, жаIэрти, япэ ищэхэр къытхуэщхъэнэлъагэрэ дэри зыдгъэтхъэмышкIафэу, зи ныбжь иримыкъуа щIалэ цIыкIум хуэдэу, «балигъ хъуахэм» захуэдгъэлъахъшэу, Диккенс, Бальзак, Достоевский сымэ хуэдэхэр зиIэнү зыхуэфашэхэм дыхамыбжэу, дэри захэдмыбжэжу, дэ тхуэдэ жьгъейхэм я литературэхэр езыри жьгъейуэ, проблемэу къаIэтри жьгъейуэ, дунейпсо эстетикэмрэ культурэмрэ я гурыгъухэм зедмышыты, япэ ищэхэр сыт шыгъуи къытхуеплъыху, дэри абыхэм дахудэплъеямэ, ди пыIэр тщхъэрыхуу дыпсэуныр ди натIэу – мис аращ языныкъуэхэм къазэрыфIэщIу, дэри къызэрытфIэщIыжу шытар. Пэжщ, дэтхэнэ лъэпкъми «номенклатурэкIэ къыхузэрагъэпэща» литературэ иIэжыныр къэрал политикэм куэдү игъэкъабылт, ауэ апхуэдэр литературэ IэрыщIрэ икIи Iэрыгъэтэджу, искусствэ и лъэныкъуэкIэ къыпыпхынышхуэ шымыIэу, мыбыхэми литературэ яIэжщ, хужыпIэным нэмыщI зыри хэмылгу – арат къызэралтытэр. АбыкIэ зыгуэр згъэкъуэншэнү аракъым, дэтхэнэ зы зэманми зи чэзу Iуэхугъуэ къыдохъу, а еплъыкIэри зэманым и Iэужьщи, къэралыр зэрыхуэщIэрыуам фIагъуу къыхъами нэр хуэдуфIыщIынкъым. Ар нэгъуэщIу шытын щхъэкIэ лъэпкъ искусствэм хуэфэщэн теплъэ езыгъэгъуэтын гъуазэ хуеижт. Дауи, а теплъэр къыщIэщыным хуэлэжыащ ди тхакIуэ-усакIуэ нэхъыфIхэри, критик пажэхэри, япэ щIэныгъэрылажъэхэри. Абыхэм ящыщ зыкъомым хамэм гу къытлъезыгъэтэн уардэунэм и лъабжэр ягъэтIылъыныр къалысаш, къыкIэлъыкIуэхэм пкъыр къыдращIейуэ ирагъэжыащ, адрейхэм щхъэр трапIэжаш. АрщхъэкIэ хамэм гу къыщыплъитэнур уи унэр уардэрэ дахэу къызэпэщауэ нэм къыщыщIэлыдэращ, ари япэ блэкI дэтхэнэми пхуимыгъэщIэгъуэнкIи мэхъу – узэыгъэлъагъун хуеижщ. Тхъэгъэзит Юрэ ящыщц мис апхуэдэу, адыгэ литературэр утыкушхуэм ихъэфын хуэдэу, и пIалгэр къыщысым игъуэ дыдэу къыкъуэкIа щIэныгъэлI, критик гупым. Ящыщ къудейм къыщымынэу,

ар япэ иту жысІэмэ, егъэлейныгъэу кысфІэщІыркъым. ИкІи нобэ ди лъэпкъ литературэм хуэфэщэн щІІэ утыкушхуэм щигъуэтмэ, абы зи фІыщІэ хэлъхэм ящыщ зыщ Юрэ.

Япэ лэжыгъэшхуэм деж щыужьыхыжакъым къэхутакІуэм и гуащІэр, романым теухуа лэжыгъэм кыкІэлъыкІуэу ар иужь йохъэ ЩоджэнцІыкІу Алий и Іэужь лъапІэхэр кѳипщытэну. Пэжщ, Тхъэгъэзитым ипэкІэ ди усакІуэшхуэм и гъащІэмрэ творчествэмрэ автор зыбжанэ тетыхъащ, икъукІэ фІыщІэшхуэ щІахуэпщІын лэжыгъэхэр зэфІагъэкІащ, монографие псои ятхауэ щыІэщ. Ауэ япэ итым и къалэн мэхъу зи гугъу ищІым и биографиер, ар зыщыпсэуа лъэхъэнэр, гъащІэ еплъыкІэу иІар, и тхыгъэхэм я жанрыр, тематикэр, идеехэр кѳитІэщІыжыну. Ахэр хэмытмэ, езы авторым и творчествэри нэгъэсауэ кыбгурыІуэнукъым. АрщхъэкІэ абы и ужькІэ къэунэху къэхутакІуэм а псоми кытригъэээжмэ, щІэуэ зыри хилъхъэркъым, езы литературэ щІэныгъэри и плэ иуджыхъу къонэ. Ар фІыуэ кызыгурыІуэ щІэныгъэлІым япэ итахэм къахутахэр тегъэщІапІэ быдэ ищІри, езым и гуащІэр хуиунэтІащ усакІуэ уардэм и Іэзагъымрэ а Іэзагъым и къуэпсхэмрэ къэгъэнэхуэным. Абы и тхыль «ЩоджэнцІыкІу Алий и художественнэ дуней» зыфІищар пкыкІэ брошюрэм зэрэфІэкІышхуэ щыІэкъым, ауэ ар теплъэращ, мыхъэнэуэ иІэмкІэ а цыкІур тхыль Іув зыкъом я уасэщ. Тхъэгъэзитым тхыльеджэр щыгъуазэ ещІ ЩоджэнцІыкІум и творчествэр лъэпкъым и тхыдэми, лэщІыгъуэкІэрэ къэгъуэгурыкІуа бзэми и хабзэхэми, дунейпсо эстетикэ хабзэхэми зэхуэдэу зэрапыщІам, абыхэм ящыщ дэтхэнэми гулътэ щхъэхуэ хуэпщІыну кызэрилэжъым. Ар авторым къехулаамэ, зи фІыгъэр иджырей литературэхутэ методологиеми, культурэм и тхыдэми, дунейпсо этнологиём и къэхъугъэхэми, адыгэ мифологиеми щІэныгъэлІыр зэхуэдэу хуэлэзэу кызэрыщІэкІарщ. Апхуэдэу щІэныгъэм и пкыгъуэ зыбжанэм хэгъуэзауэ литературэхутэ щІэныгъэлІу нобэкІэ адыгэм диІэр закъуэтІакъуэ дыдэщ.

ЯпэкІэ къехулаахэр и тегъэщІапІэу Тхъэгъэзитым кыкІэлъыкІуэу зы лэжыгъэшхуэ кърехъэжъэ – адыгэхэм я художественнэ зэхэщІыкІым зэрызиузэщІа щІыкІэр кѳихутэну иужь йохъэри, абы щхъэкІэ япэм нэхърэ нэхъ куужу лъэпкъ хабзэм кыдэунэхуу кыдэгъуэгурыкІуа эстетикэм и къуэпсхэр, зэрызаужьа гъуэгухэр, гъащІэмрэ искусствэм и Іэмалхэмрэ эдезыгъэкІу къэхъугъэхэр къетІэщІри, ар бзэ эстетикэ зыужьыныгъэм и концепције шэщІауэ ди пащхъэ кърелъхъэ. Абы зыр адрейм декІужу авторым хелъагъуэ пасэрэи адыгэхэм я дуней лъагъукІэм и джэлэсу мифологиер, абы пыщІэжа дауэдапщэхэр, ижърей ІуэрыІуатэр, Къэзанокъуэ Жэбагъы и деж кыщцежъэу иужькІэ, ХІХ лІэщІыгъуэм лъэщу зызыужьу иджырей лъэпкъ культурэм и лІэужыгъуэ зыбжанэм пкыы щІэзыгъэува УзэщІыныгъэм (Нэгумэ Ш., Хъан-Джэрий С., ХъэтІохъуцокъуэ Къ., Цагъуэ Н., Дым І. сыми, нэгъуэщІ куэдри хиубыдэу) къэсу. Ар, Тхъэгъэзитым кызэригъэнаІуэмкІэ, ауэ сытми тхыдэм щыщ пычыгъуэхэкъым, атІэ адыгэ дунейм и зыужьыныгъэ лъэбакъуэхэщ – дызытетмы дунейшхуэм и къэхъукъащІэхэми ящыщрэ япэджэжу, зыгъэдахэрэ зыгъэбжъыфІэу, къагуэпх мыхъуну.

ЛъэныкъуэкІэ укыщеплъмэ, жыпІэнкІи мэхъу, щІэныгъэм и ІэнатІэ зыбжанэм фІы дыдэу щыгъуазэ хъуа еджагъэшхуэм и эрудициемрэ фантазиемрэ кыигъэсэбэпу дызыхэт гъащІэм зыкІи щы-

мышц концепције дахэ гуэр, и дахагьым дихьэхьжурэ, кьигупсысауэ – ди гьашцлэм шымыщу, щлými темигу, уафэми нэмысу. Ауэ укйлэпылтыжмэ, кьыумылгагьунклэ лэмал илэкьым абы и япэ тхылгьым деж щегьэжьауэ налуэу кьыхэщу пхырыша гупсысэр зыуэ зэрыунэтлар, ар гьашцлэм и купщлар кьэлгьыхуэным хуэгьэзауэ икли льяпкь культурэм и дэтхэнэ льябакьуэри щызэпэлгьытауэ зэрыщытыр. Мис абы налуэу кьыдегьэлгагьуж адыгэ культурэмрэ литературэмрэ кьэпщытауэ дунейпсо щлэныгьэшхуэм и утыку кьилгьхьэжынымклэ Тхьэгьэзит Юрэ льябакьуэфл зэричар. Абы и кьэхутэныгьэ тхылгьхэмрэ статья, доклад щхьэхуэхэмрэ зэхуэпхьэсыжмэ, нобэрей адыгэ тхыдэм и зы лыхьэшхуэщ – япэ итахэр и тегьэщлэплэ щыпкьэу, иужьклэ кьаклуэхэмрэ иджыри кьэклуэнухэмрэ гьуэгу тэмэм яригьэлгагьуу, нэгьуэщл мыхьуми, нэхьапэклэ зы цлыху гуэрми и лья зытемыува щлэплэм льягьуэ цлыклу щыпхишу.

Тхьэ льяплэм талантыр щигуэшым щыгьуэ Тхьэгьэзит зэкьуэшхэр, Юрэрэ абы и шынэхьыжь, псоми флгуэ тлгагьу Зуберрэ, дауи, кьуэгьэнаплэ гуэр кьуэсакьым, тлүми уэру лэзагьри щлэныгьэри кьаритащ. Абыхэм языр япэ утыку кьихьат, и талантри цлыхубэр нэхь зыщлэупщлэхэм ящыщти, и цлэри нэхьапэ жыжьэ нэлусащ. Ауэ мыдрейри и шынэхьыжь усаклуэшхуэм и жьауэм куэдрэ щлэсакьым, езым и гьуэгу кьыхихьжри, сэ кьызэрысщыхьумклэ, кьызыхэкла льяпкьым хуэщхьэпэну, нэхь хэкьузауэ жыслэнщи, а льяпкьыр куэду зыхуэныкьуэ луэхутгьэбзэшхуэ хуищлэщ, ари игьуэ дыдэу.

Нобэ ди льяпкь литературэр ипэклэ зыгьэклуэтэну пщэрыль зыхуэхуэ тхаклуэ-усаклуэхэм уахэплгэмэ, ХХ ллэщлгьуэм ди бзэр зыгьэшэрыуа ллэ уардэхэм яхуэдэ хэдмылгьэгуэжынкли мэхьу. Ди нэхьыжь льяплэхэм я кьалэн ягьэзащлэри, ппалгьэр кьыщысым «щлэклуэншэ жылэ» лэпхуэжахэщ. Ауэ, итланэми, зэманым кьыдэбакьуэу щлэныгьэшхуэ зилэ, дунейпсо искусствэм и курыхым хэбгьэубыдэн хуэдэ акьыл зыбгьэдэллэ ллэ уардэхэр дилэ хьуащ. Абыхэм ящыщ зыщ Тхьэгьэзитыр.

Юрэ Тхьэр зэтахэм ящыщщ. Куэд зритам кьезытари, зыщыщ льяпкьри куэдклэ кьыщогугьыж. Сыщыуэну кьысфлэщлгьркьым, Тхьэгьэзит Юрэ а тыгьэр кьыхуэзыщлэм хуэпэжу кьыщлэклауэ, нобэми зыщлримыгьэхьу, кьэзыгьэщлэмрэ кьызыхэкламрэ яхуэфэщэжыным зэрылгьэклэ хуэпабгьэу псэууэ жыслэмэ.

Зэгуэрым ар университетым и литературэ кафедрэхэм ящыщ зым ассистенту щылажьэу, и кьэклуэнур зыхуэдэр зэклэ езы дыдэми имыщлэщэу дыхуэзэщ, а зыхэтым кьыхэтшри, Дунейпсо литературэм и институтым и аспирантурэм зэрыклуэн гьуэгур кьыхуэлуэутхауэ щытащ. Абы щыгьуэ сэри си псалгэ закьуэ нэхь мыхьуми а луэхум зэрыхэлым ноби срогушхуэ. Езыри кьыхихам хуцлэгьуэжакьым, дзыхь кьыхуэзыщлэхэри игьэпэжащ, и лэжыгьэм хьэщыкь хуэхьуауэ мэлэжьэри, Тхьэм иджыри хуцлигьэхьэ.

ГЬУТ лэдэм,
филологие щлэныгьэхэмклэ доктор

ЩIЭНЫГЪЭР И ГЪУАЗЭУ

Зи гъашIэр щIэныгъэм езыпх цIыхур нэхъ хахуэ дьдэхэм яхэп-лыгытэ хъунуш, сыту жыпIэмэ а IэнатIэр гугъуш, къаруушхуэрэ зэманышхуэрэ токIуадэ. Зы ильэс-ильэситIкIи, ильэс зыбгъушцIкIи щIэныгъэм хэлъхэныгъэ пыхуыкIа хуэщIыфынукъым, абы къыхэкIкIэ а гъуэгуанэм теувэр, щIэныгъэ бгъэдалъым къыщымынэу, бэшэчу, шыIэныгъэшхуэ хэлъу шытын хуейщ. Къыхиха IэщIагъэм ильэс 40-м щIигъуауэ хуэпэжу, щIэныгъэр и гъуазэу къэхутэныгъэ лэжыгъэм ерыщу пэрытцI филологии щIэныгъэхэмкIэ доктор Тхьэгъэзит Юрэ.

Тхьэгъэзит Юрэ Мухъэмэд и къуэр 1947 гъэм апрелым 9-м Тэрч районым хыхъэ Дей (Мэртэзей) къуажэм къыщальхуащ. Курыт еджапIэ нэужь 1969 - 1974 гъэхэм КъБКъУ-м и тхьдэ-филологии къудамэм щеджащ. 1974 - 1975 гъэхэм «Советская молодежь» газетым щылэжьащ. 1977 гъэм къыщыщIэдзауэ КъБКъУ-м хамэ лъэпкъ литературэхэмкIэ кафедрэм и егъэджакIуэу шытащ.

1980 гъэм Тхьэгъэзитыр А. М. Горькэм и цIэр зезыхъэу Москва дэт дунейпсо литературэмкIэ институтым и аспирантурэм щIэтIысхъащ, ар къиуха нэужь, 1984 гъэм «Роман жанрым адыгэ литературэм щигъуэта зыужыныгъэр» («Развитие жанра романа в адыгской литературе») кандидат диссертациэ пхигъэкIащ. А гъэ дьдэм Къэбэрдей-Балъкъэр щIэныгъэ-къэхутакуэ институтым щылэжьэн щIидзащ, ильэс зэхуэмыдэхэм къулыкъу зэмылIэужыгъуэхэр шрихъэкIащ. 1999 гъэм «Къэбэрдей литературэм щэнхабзэр и лъабжьэу зэрызиужбар» («Духовно-культурные основы кабардинской литературы») доктор диссертациэ пхигъэкIащ.

ЩIэныгъэ лэжыгъэм къыдэкIуэу, Тхьэгъэзит Ю. ильэсипщIым нэблагъэкIэ къэрал къулыкъу ирихъэкIащ: 1997 - 2004 гъэхэм КъБР-м щэнхабзэмкIэ и министру, 2004 - 2007 гъэхэм КъБР-м и Iэтащхъэм и чэнджэщэгъуу шытащ. 2017 гъэм «Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм щIэныгъэмкIэщIыхъ зиIэ и лэжыакIуэ» цIэ лъапIэр къыфIащащ. Иджырей зэманым Къэбэрдей-Балъкъэрым Гуманитар къэхутэныгъэхэмкIэ и институтым къэбэрдей-шэрджэс литературэмкIэ и секторым и щIэныгъэ лэжыакIуэ пажэщ. 2021 гъэм къыщыщIэдзауэ КъБР-м и ТхакIуэхэм я союзым и тхьэмадэ къалэныр егъэзащIэ.

Критик, литературэдж Iэзэр зы махуи ещIыжакъым къыхиха IэщIагъэм. ЩIэныгъэр и лъабжьэу лъэпкъ литературэр иджын зэрыщIидзэрэ тхыль щхъэхуэ зыбжанэрэ статья щэ бжыгъэхэмрэ и Iэдакъэ къыщIэкIащ. Абыхэм, лъэпкъ литературэм и мызакъуэу, дунейпсо литературэми и зыужыныгъэм куууэ шыгъуазэ, зи Iуэху еплъыкIэ зиIэж щIэныгъэалIу зыкъыщигъэлыгъуащ.

Тхьэгъэзитым и лэжыгъэхэр блэкIа лIэщIыгъуэм и 80 гъэхэм дунейм къытехъэу хуежьащ. Ар япэу зяужь ихбар пасэрей лъэпкъ зэхэщIыкIым и щхъэхуэныгъэхэр джынырщ, адыгэ литературэр эфIэувэнымкIэ абыхэм яIа мыхъэнэр къэхутэнырщ. Апхуэдэ къалэнхэр гъэзэщIа щыхъуащ «Къэзанокъуэ Жэбагы теухуа хыбархэм лъэпкъ художественнэ зэхэщIыкIым щибудэ увьпIэр» («Цикл ска-

заний о Жабаги Казаноко в контексте национально-художественного сознания») фIэщыгъэм щIэту 1985 гъэм дунейм кытехьа лэжьыгъэм. ИльэситI нэхъ дэмыкIу, 1987 гъэм, щIэныгъэлIым и кандидат диссертаци лэабжьэ зыхуэхуа «Адыгэ роман» («Адыгский роман») монографиер кыдэкIащ. Абы тхыбзэ зыгуэтагъащIэ лэпкъым и литературэм романыр зэрыщызэфIэувар, жанрым кыкIуа гуэгуанэ мытыншыр кыщыгъэлэгуэжаш. ЩIэныгъэлIым зэритхымкIэ, адыгэ романым и зыужыныгъэр IуэрыIуатэмрэ мифо-эпикэмрэ я мызакъуэу, хамэ лэпкъ литературэхэм я щапхъэхэми тетащ, абыхэм къуэпс быдэкIэ япыщIауэ къэгъуэгурыкIуащ. Псом хуэмыдэу монографием зыубгуауэ щызэпкърыхаш КIыщокъуэ Алим, Еутых Аскэр, Мэлбахъуэ Елбэрд сымэ, нэгъуэщI адыгэ тхакIуэшхуэхэми я романхэр.

1991 гъэм дунейм кытехьащ Тхьэгъэзит Ю. и критикэ икIи щIэныгъэ статьяхэр щызэхуэхъеса «Зы къуэпскIэ зэпхаш» лэжьыгъэ щхъэпэр. Абы хыхъа тхыгъэхэм лэпкъ литературэр зэрызэфIэувар, абы зэрызиужбар, зыIэригъэхъа ехъулIэныгъэхэр кыщыгъэлэгуащ. КъэхутакIуэм нэхъыбэу и нэIэ зытригъэтахэм ящыщ Кърым-Джэрий СултIан, ЩоджэнцIыкIу Алий, КIыщокъуэ Алим, Бештокъуэ Хьэбас сымэ я творчествэр. Лэжьыгъэм и фIагъ нэхъыщхьэр зыщылбагъупхьэр адыгэ литературэм и зыужыныгъэ гуэгуанэр лээхъэнэ щхъэхуэхэмкIэ зэщхъэщыхауэ джа зэрыхуарщ: ублапIэр (Октябрь революциэм кыщегъэжъауэ XX лIэщIыгуэуэм и 30 гъэхэм къэсыху), социалист лээхъэнэр (30 гъэхэм кыщыщIэдзауэ Хэку зауэшхуэр къэхъеиху), зауэ зэманыр (1941 - 1945 гъэхэр), лээ быдэкIэ ува социализмэм и лээхъэнэр (зауэ нэужьым кыщегъэжъауэ 90 гъэхэм къэсыху).

Лэпкъ литературэм и тхыдэр зэригуэша лээхъэнэхэм ящыщ 1990 гъэхэм Тхьэгъэзитыр нэхъыбэу зэлэжьар щIэдзапIэ дыдэрщ – блэкIа лIэщIыгуэуэм и 20 - 30 гъэхэрщ. Абы ехъэлIауэ иригъэкIуэкIа къэхутэныгъэхэм япкъ иткIэ, 1994 гъэм «ЩоджэнцIыкIу Алий и художественнэ дунейр» («Художественный мир Али Шогенцукова») зыфIища монографиер кыдигъэкIащ. ЩIэныгъэлI Гъут Iэдэм пэжу кызырыхигъэщаци, а лэжьыгъэм и кIуэцIкIэ «Тхьэгъэзитым тхылъеджэр щыгуазэ ещI ЩоджэнцIыкIум и творчествэр лэпкъым и тхыдэми, лIэщIыгуэкIэрэ къэгъуэгурыкIуа бзэм и хабзэхэми, дунейпсо эстетикэ хабзэхэми зэхуэдэу зэрапыщIам, абыхэм ящыщ дэтхэнэми гульытэ щхъэхуэ хуэщIыну кызырилэжьым».

А илгъэс дыдэм, 1994 гъэм, дунейм кытехьащ Тхьэгъэзитым и доктор диссертаци лэабжьэ зыхуэхуа «Къэбэрдей литературэм щэнхабзэр и лэабжьэу зэрызиужбар» («Духовно-культурные основы кабардинской литературы») монографиери. Сыт хуэдэ къэхутэныгъэ иримыгъэкIуэкIами, щIэныгъэлIым гульытэ нэхъыбэ зыхуищIар адыгэ литературэм зэрызиужъа хабзэ нэхъыщхьэрщ – мифыр, IуэрыIуатэр, литературэр зэгуэхыпIэ ямыIэу зэпхауэ, зэдэлажьэу кызырыгуэгурыкIуарщ.

Лэпкъ литературэ щIэныгъэмрэ критикэмрэ я хэльхъэныгъэ хуащ Тхьэгъэзитым и IэдакъэщIэкIуэ тIэунейрэ дунейм кытехьа

«Адыгэхэм я художественнэ зэхэщыктым и зыужыныгъэр: (Теорие тхыдэм и ехьулэныгъэхэр: эпосыр, литературэр, романыр)» («Эволюция художественного сознания адыгов: (Опыт теоретической истории: эпос, литература, роман», 1996, 2006), «Къэбэрдей литературэ классикэр жылагъуэмрэ щэнхабзэмрэ зэрапэджэжыр» («Кабардинская литературная классика в социокультурном диалоге», 2017) монографие гъэщлэгъуэнхэри. Мы лэжыгъэхэм щригъэкIуэкIа къэхутэныгъэхэм хуэзышар езы щлэныгъэлIым и интервьюхэм языхэзым къыщыхигъэщ: «... адыгэ литературэдж щлэныгъэр куэд щлауэ хуэныкIуэт лъэпкъ художественнэ гупсысэкIэм и щытыкIэхэмрэ абы зиужын папщIэ щыIэ хэкIыпIэхэмрэ къэхутэным. Ди лъэпкъ литературэр къэунэхуу ар гъуэгу тэмэм теувэн папщIэ екIуэкIа Iуэхугъуэ псори темыщхъэрыукIауэ, хэлъадэ-хэжыж, фэрыщIыгъэ хэмылIу куууэ джын хуейт». Апхуэдэ къалэнхэр зыхуэзыгъуэвыжа щлэныгъэлIыр ахэр гъээщIа зэрыхуным псэемыблэжу телэжыщ, ноби толажэ, и дэтхэнэ тхыгъэри абыкIэ щыхъэту къоув.

Тхьэгъэзит Ю. и къэхутэныгъэхэм я зы щхъэхуэныгъэу къыхэгъэщыпхъэщ щлэныгъэлIыр зытетхыхь Iуэхугъуэхэм куууэ зэрыхэплэм къыдэкIуэу, и гупсысэри зэрыкIуэпсыбэр. Абы и лэжыгъэхэм, лъэпкъ литературэм и мызакIуэу, Кавказ Ищхъэрэри, Урысей къэралыгъуэри, уеблэмэ дунейпсо литературэри къызэщIакIуэ. ЩлэныгъэлIыр икIи жыжыаплэщ, икIи адыгэ литературэм кIыкIуа гъуэгуанэм щлэх-щлэхуэрэ ироплэж: зы лъэныкIуэкIэ, къехулIахэмрэ нобэкIэ здынэмыса лъагапIэхэмрэ наIуэу къегъэлъагъуэ, нэгъуэщI лъэныкIуэкIэ, литературэдж щлэныгъэмрэ критикэмрэ къапэщылъ къалэнхэр еубзыху.

ЩлэныгъэлIыр, къызэплгъэкI имыIэу, и гупэмкIэ, къэкIуэнумкIэ плъэныр машIэщ, языныкIуэхэм деж блэкIамкIи гъээжыпхъэщ, щIэдзапIэ лгъэхэнэм ифIхэмрэ и щыуагъэхэмрэ зэхигъэкIын папщIэ. Зи гугъу тщIыр фIуэу къызыгурыIуэ къэхутакIуэхэу Тхьэгъэзит Юрэрэ ХъэкIуащэ Мадинэрэ 2021 гъэм «ЩоджэнцIыкIу Алийрэ литературэм и тхыдэмрэ: къэбэрдей литературэм и классикыр къызэралъхурэ илъэси 120-рэ щрикIум ирихьэлIэу» («Али Шогенцуков и историко-литературный процесс: К 120-летию со дня рождения классика кабардинской литературы») монографие лэжыгъэр къыдагъэкIащ. Мыбы ЩоджэнцIыкIум и творчествэр щIэрыщIэу джа щыхъуащ, лъэпкъ щIэджыкIакIуэр зыщымыгъуазэ Iуэхугъуэ щхъэхуэхэр щызэпкърыхаш, Алий и биографием щыщу зэIумыбзу къэна напэкIуэцIхэр щыубзыхуащ.

Тхыль щхъэхуэу къыдыгъэкIахэм нэмыщI, Тхьэгъэзит Ю. и зэфIэкI хилгъхаш автор гупым зэдатха лэжыгъэ куэдым. Псалгэм папщIэ, «Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэм и тхыдэ», «Адыгэ (адыгей, къэбэрдей, шэрджэс, хэхэс адыгэ) тхакIуэхэр. Биобиблиографие псалгальэ» лэжыгъэшхуэхэр дунейм къытехъэным, Кавказ Ищхъэрэм ис лъэпкъхэм я литературэмкIэ антологиехэр, Урысей Федерациэм ис лъэпкъхэм я литературэр къызэщIэзыкIуэ энциклопедиехэр зэхэлъхъэным Юрэ и гуащIи хэлъщ.

Тхьэгъэзит-щIэныгъэлIыр и лэжыгъэхэмкIэ кьэрал псом кыыщакIыху, ауэ абы и цIыхугъэ лъагэм, хьэл-щэн зэпIээрытым щыгъуазэхэр нэхъ мащIэщ – езыр и щхьэкIэ зыцIыхухэр, и ныбжьэгъу-лэжыгъухэр аращ, абыхэм сэри сащыщ. Юрэ удэлэжьэну тынщ, и чэнджэщхэр щхьэпэщ. ЩIэныгъэлIым и акылыр жанщ, и тхыгъэхэр щIэщыгъуэщ, языхэзри лъэпкь литературэддж щIэныгъэмрэ критикэмрэ я хэльхьэныгъэ нэщ.

Мы махуэхэм зи ныбжьыр илъэс 75-рэ ирикъу литературэджым, критикым Къэбэрдей-Балъкъэрым Гуманитар къэхутэныгъэхэмкIэ и институтым къэбэрдей-шэрджэс литературэмкIэ и секторым и лэжыакIуэхэр ди гуапэу дохъуэху творческэ гъуэгуанэ кIыхькIэ, къэхутэныгъэщIэхэмкIэ, узыншагъэ быдэрэ гукъыдэж мыкIуэщIкIэ Тхьэр кыхуэупсэнуну, и лэжыгъэфIхэмкIэ дигъэгүфIэну, лъэпкъым и пщIэр иIэту, адыгэм и цIэр жыжъэ игъэлуу илъэс куэдкIэ ди япэ итынуну!

ХЪЭВЖОКЪУЭ Людмилэ,
филологие щIэныгъэхэмкIэ кандидат

Тхьэггээзит Юрэ хужагахэм щыщ пычыггьуэхэр

Сэ сызэреплгьымкІэ, тхакІуэми хуэдэу, еджаггэшхуэм и дежкІи зэманыр мылгку нэхьыщхьэщ. Ар, зэрытщІэщи, псынщІэу мэкІуэщІ. Дыггьуасэу фІэкІа кысщыхьужыркьым Тхьэггээзит Юрэ литературэм кысщыхьыбар, иджы доггьэлапІэ и ныбжыыр ильэс 75-рэ зэрырикьур. И япэ лэжыггьэхэм ар занщІэу цІэрылуэ ящІащ, зэчишхуэ зыбггьэдэлъ, щІэ хилхьхуэ Іуэхум бггьэдыхьэф, зи гупсысэхэм я щІэщыггьуаггьэрэ кууаггьымкІэ куэдым кьащхьэщыкІ кьэхутакуэ диІэ зэрыхьуар даггьэлаггьуащ. Еджаггэшхуэм и нэІэ зытриггьэтыр, дауи, адыгэ литературэрщ, абы зыпэрыт ІэнатІэм кысщызыІуихахэм Кавказ Ищхьэрэм и лгьэпкь псоми я дежкІэ мыхьэнэшхуэ яІэщ.

Адыгэ литературэр кьулейщ, лгьэщщ. Абы зраггьэужыащ тхакІуэ, усакуэ телгьыджэхуэ ЩоджэнцІыкІу Алий, КІэрашэ Тембот, Хьэткьуэ Ахьмэд, КІыщокьуэ Алим, Уэхьутэ Абдулхьхь сымэ, нэггьуэщІ куэдми. ГурыІуэггьуэщ апхуэдэ литературэм езым кыпнэхьун литературоведениерэ критикэрэ иІэжын зэрыхуейр. Зыдумысыжынщи, хуабжыу ди жаггьуэ мэхьу зи цІэ кьитІуа тхакІуэхэм, усакуэхэм, нэггьуэщІхьами я творчествэр кууэ щызэпкьрыха лэжыггьэхэр зэрыдимащІэр. АрщхьэкІэ гуггьапІэфІ кьыдет Тхьэггээзит Юрэ хуэдэ кьэхутакуэ акьылыфІэхэр зэрыдиІэм. Апхуэдэу щыщыткІэ, абы и лгьэужыым ирикІуэнухэри кьыкьуэкІынущ.

МЭШБАЩІЭ Исхьэкь,

Адыгэ, Кгьэбэрдей-Балккьэр, Кгьэрэшей-Шгьэрджэс республикэхэм я цІыхубэ тхакІуэ

* * *

Тхьэггээзит Юрэ адыгэ литературэхэм дяпэкІи зэрызаужынынум и унэтІыныггьэ щхьэхуэ кьызыІузыха еджаггэшхуэщ. Абы и цІэм быдэу епхаш щІэныггьэм и нэхь ІэнатІэщІэ дьдэу щыт академие литературоведением щраггьэкІуэкІ кьэхутэныггьэр.

Юрэ кьииухащ РАН-м Дунейпсо литературэмкІэ и институтым Урысейм и лгьэпкьхэм я литературэхэмкІэ и кьудамэр, зэман зэмылгьужыггьуэхэм Г. И. Ломидзерэ Н. С. Надьярныхрэ зи унафэщІу щыгар. Адыгэ литературэм и тхьыдэдджхэм я лэжыггьэхэр и теггьэщІапІэу щІэныггьэлІ ныбжыщІэм мурад ищІащ ахэр кьэхутэныггьэщІэхэмкІэ щІиггьэбыдэну, литературоведенэр щІэныггьэ куум и жьауэм щІиггьэуэну. Абы дриггьэгупсысащ кьэбэрдей, шгьэрджэс, адыгей литературэхэр зыгуэ зэрыщытым, абыхэм зы кьуэлп зэраІэм икІи зэкІэщІэпч зэрымыхьунум.

Тхьэггээзит Юрэ адыгэ литературоведениер философии кьэхутэныггьэхэм я гьуэгум триггьэхьащ.

Сыт хуэдэ Іуэху кьимыІэтами, кьэхутакуэм абы нэггьуэщІынэкІэ дреггьэплъ, иджыри кьэс гу зылгьыдмытахэр щыдеггьэлаггьу. Абы и хьэтІыр зыми ещхькьым. Кууэ икІи щхьэтечу гупсысэф еджа-

гъэшхуэм адыгэ литературоведением кыщыцэIуихащ иджыри къэс имыIа унэтIыныгъэ, ар щIэщыгъуэу икIи гурыIуэгъуафIэу ди пашхъэ кърильхъащ.

БЭЧЫЖЬ Лейла,
филологие щIэныгъэхэмкIэ доктор, профессор

* * *

Сэ Тхьэгъэзит Юрэ си ныбжьэгъуу, хэбгъэзыхьмэ, си къуэшхуэ кы-
золыгъэ. Абы и закъуэкъым: куэдрэ сызэрэпсэIам, и лэжьыгъэхэр
зэрыщIэзджыкIам Iэмал кызыт ди гупсысэкIэхэри зэтэхуэу жысIэну.

Тхьэгъэзитым и тхыгъэхэм белджылыуэ хыболъагъуэ IэщIа-
гъэлIыр зэрызэфIэувар, абы и Iэзагъым зэрыхэхъуар, ди кавказ ищ-
хъэрэ литературоведением зэрызиужьар, дянэкIи зэрызиуэщIынуур.
Ар утыку къихъащ кыдалгъуа адыгэ литературэм иджырей литера-
туроведением и бзэкIэ гъэхуауэ икIи зэхэщIыкIыгъуэу тепсэлъыхьыф
IэщIагъэлIу. Мыри къыхэзгъэщыну сыхуейт: абы художественнэ
лъэтыныгъэр зэи ирипхакъым зы зэман пыухыкIам щыIа идеологие
Iуэху бгъэдыхъэкIэм, ар лъэкIыныгъэ зыбгъэдэлгъэм къазэрыщыхъу-
нум.

Ди гуманитар щIэныгъэр зэрыщыту къапщтэмэ, абы ехъэлIа
цIэхэмрэ тхылгъэхэмрэ кыщыхахкIэ си гугъэщ Тхьэгъэзит Юрэ и
«Къэбэрдей литературэм и псэкупсэ-щэнхабзэ лъабжьэхэр» моногра-
фиер къащымыгъуапщэнэ. Абы белджылыуэ щыубзыхуащ къэху-
такIуэр зытет щIэныгъэ стратегием и тегъэщIапIэхэр. Тхылгъым
IупщIу дегъэлыгъуэ культурологие Iуэху бгъэдыхъэкIэм и мыхъэнэр,
ар усыгъэр джыным кыгуэхыпIэ имыIэу зэрыпыщIар. ЩоджэнцIыкIу
Алий и «Щымахуэ жэщ» балладэм и художественнэ купщIэр сыт
и лъэныкъуэкIи зэпэшэчауэ кызызэрызэIуихыфари Тхьэгъэзитым и
ехъулIэныгъэхэм ящыщц.

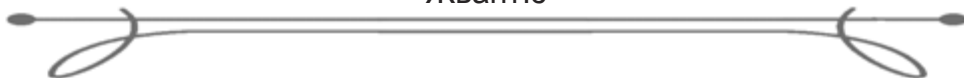
Си ныбжьэгъум, си къуэшхым, зи гупсысэкIэр кыстехуэм езыми
и лэжьыгъэхэми теухуауэ куэд схужыIэнущ, ауэ аракъым Iуэхур. Нэ-
хъыщхъэр апхуэдэу гуащIафIэу, нэмысыфIэу, цIыху гуапэу, мис а дэ
зэрытцIыхум хуэдэу дянэкIэ илгъэс куэд кыигъэщIэну дызэрыхуейрщ.

СУЛТАНОВ Казбек,
филологие щIэныгъэхэмкIэ доктор, профессор

* * *

... Юрэ сэ тхыль зыбжанэ кызытащ ЩоджэнцIыкIу Алий и мы-
закъуэу, Kыщокъуэ Алим и гъащIэмрэ и лэжьыгъэмрэ теухуауэ. Иужь-
рейр згъэщIэгъуащ: сэ си гугъэт Kыщокъуэ Алим и IэдакъэщIэкIхэм
мыIейуэ сыщыгъуазэу. Юрэ и лэжьыгъэхэм я купщIэр кууц, уеблэмэ,
узыпэмыплъащ. Псом нэхърэ нэхъыщхъэр абы и къэIуэтэкIэр зыми
зэремышхъырщ.

ТЕРАКОПЯН Леонид,
*«Дружба народов» журналым и редактор
нэхъыщхъэм и къуэдзэ,
2004*

* * *

Тхьэгъэзит Юрэ куэд щлауэ соцІыху икІи пщІэ хузоцІ еджагъэш-хуэ гьуэзэджэу зэрыщытым щхьэкІэ. Ар европей щІэныгъэ зыбгъэдэль икІи адыгэ ткІиягъым тету зи нэмыс зыІыгъыж ди лъэхъэнэгъущ.

XX лІэшІыгъуэм и 70 – 80 гъэхэм «гъащІэм и купщІэхэр къатІэщІу» лъэпкъ литературэхэм зрачамэ, ар куэдкІэ и фІыщІэщ литературоведением. Юрэ ящыщ абы и лъэныкъуэкІэ куэд зыхузэфІэкІахэм.

Тхьэгъэзитым и щІэныгъэ лэжыгъэхэм урысыбзэрыпсалъэ цІыхухэм яхузэІуихащ адыгэпсэр, абы и къарумрэ къулеигъэмрэ.

ТЕПШЕЕВ Алим,
тхакІуэ

* * *

Щыстудентам къыщыщІэдзауэ Тхьэгъэзитыр соцІыху. Ар сыт щыгъуи къекІуэкІащ зэцІэкъуауэ, еджэнми лэжыгъэми егугъуу. А хьэлыр иджыри къыдогъуэгурыкІуэ. Вузыр къиуха иужь, зэман кІэщІым къриубыдэу абы пхигъэкІащ и кандидат, доктор диссертациэхэр.

Юрэ и акъылымрэ гуащІэмрэ нэхъ ирихьэлІащ кавказ ищхьэрэ литературэхэм, адыгэ романым, ЩоджэнцІыкІу Алий и творчествэм егъэщІылІа Іуэхухэр джныным. Гу лъумытэу къанэркъым Тхьэгъэзитым и щІэныгъэ къэхутэныгъэхэр щІэщыгъуэу, гупсысэм и лъащІэм сыт щыгъуи лъэІэсыфу зэрыщытым.

ТОЛГУРОВ Зейтун,
филологие щІэныгъэхэмкІэ доктор

* * *

... Тхьэгъэзит Юрэ хуэдэу культурэм и зыужыныгъэм, ар зытетын хуей гъуэгум кІэлъыпльыф, и пльапІэхэр къэзыІуэтэф еджагъэшхуэхэр мащІэщ. Ар щІэныгъэшхуэ зыбгъэдэль литературэдж Іэзэщ.

ЦРЫМ Руслан,
сурэтыщІ

Артист Шыбзыхуэ Басир илгэс 70 ирокту

ІЭЩІАГЪЭР ПСЭМ ХЭЛЪМЭ, ПХУЗЭФІЭМЫКІЫН ЩЫІЭКЪЫМ

Зи теплээ уардэмрэ зи утыку итыкІэмрэ зэкІуж артист гбуээзджэщ Шыбзыхуэ Басир. ЛыггэкІэ ктыпхуэмыхын, зыкІи ктыпхуэмыщэхун хугуэуэфІыггуэу Басир иІэщ ар цІыхухэм фІыуэ ктызэралгагтур. Театрелгхэм абы хуаІэ гу хуабаггэр актёрым кбилэжъащ и зэфІэкІымкІэ, утыкум щиггэлггэуа об-раз ггэщІэггуэнхэмкІэ, и гун хэтыкІэ екІумкІэ икІи Шыбзыхуэм хузэфІокІ а лгаггуныггэр ихумэн.

Шыбзыхуэ Басир Данил и ктуэр Іуащхьэмахуэ районым хы-хьэ Гундэлэн ктуажэм 1952 ггэм апрелым и 27-м ктыщалгхуащ, иужькІэ унагтуэр здэлгхуа Бахгсэн кгалэм курыт еджапІэр 1970 ггэм ктыщичухащ. Щукиным и цІэр зезыхьэ театр училищэм

цІэныгээ нэхъыцхьэ цызыриггэгъуэту Москва кызыэрикІыжрэ ШоджэныІыкІу Алий и цІэр зезыхьэ Къэбэрдей къэрал драмэ театрым и актёру мэлажьэ. 1995-2012 гъэхэм Шыбзыхъуэр цытащ Кавказ Ицхъэрэм ГъуазджэхэмкІэ и институтым и актёр студиехэм я егъэджакІуэу икІи я художественнэ унафэщІу. 2001-2007 гъэхэм КъБР-м и телевиденэм и редактор-режиссёрщ. 2007 гъэм кыыцщІэдзауэ 2012 гъэ пщІондэ ар пэрытащ лъэпкэ театрым и художественнэ унафэщІ кыулыкъум, 2021 гъэм щегъэжъауэ режиссёр нэхъыцхьэщ. 2020 гъэ лъандэрэ КъБР-м и Кинематографистхэм я зэгухъэныгъэм и унафэщІщ. Басир Урысей Федерациэм Къэбэрдей-Балъкъэрми цІыхь зиІэ я артистщ, КъБР-м и Къэрал сауггэтым и лауреатщ.

И творческэ гъуэгуанэм кызыэщІууыдыуэ Басир сценэм щиггэлгэгъуащ образ куэд. Ар хэтащ спектаклу, телевиденэм цаггэгъува теплгэгъуэу, художественнэ фильму куэдым. Псалгъэм папщІэ, Толстой Алексей и «Пащтыхьымрэ пащтыхь гуащэмрэ» спектаклым – Грознэм, Эдуардо де Филиппо и «ЦІыхуц икІи джентльменщ» спектаклым – Дженерэ, Нушич Бранислав и «Философием и докторым» – Животэ, Дударев Алексей и «Сэлэтхэр» спектаклым – Дервоед, Абдуллин Азат и «ЕпщыкІуцанэ председателым» – Сагадеев, Дюрренматт Фридрих и «Визит старой дамы» ггэлгэгъуэныгъэм – Илл, Нэш Ричард и «Уэшх зыщэм» – Файл, Думбадзе Нодар и «Кукарача»-м – Мурталэ, Гоголь Николай и «Ревизор»-м – Осип, Арро Владимир и «Феплът мы кэкІуам» – Кинг, Мольер и «Тартюф»-м – Оргон сымэ я образхэр щичІащ. Апхуэдэуи Шыбзыхъуэ Басир щыджэгъуащ «Измаил-Бей», «Демон», «Аул Бастунджи», «Последний валий Кабарды», «Мелодия старой скрипки», «Черкешенка» телевизионнэ фильмхэм, «Вершины не спят», «Снег в сентябре», «Черкес», «Дело чести» художественнэ фильмхэм.

– КІэмыргуей Валентин сэрэ зы хьэблэм дыккыщыхъуащ, зы классым дыщеджащ. Ар хуейт артист хъуну. Музыкэ театрыр щаухуэм цыгъуэ абы щылэжьэнухэр ягъэхъэзырын папщІэ кыыхахауэ цытащ гуп щхьэхуэхэр. Проценкэ зи пашэ гупым балет труппэм щхьэкІэ кыыхахэм ящыщт КІэмыргуейр. Зыкъомрэ ягъэхъэзырами, и ныбжькІэ балет иным хыхьэ хъужынутэкъым, ауэ гъуазджэр кыыпкърыхъауэ «ирисымаджэт». Щукиным и цІэр зэрихъэу Москва дэт театр училищэм ягъэкІуэну адыгэ гуп кыыхахынут. КІэмыргуейм сыхиггэгъэзыхьырт а зэхъэзэхуэм зыхедгъатхэу ди зэфІэкІ депллы-

жыну. МакъыфI зилэ си къуэш нэхъыжьым и гъусэу школым уэрэд шыжысIами, футбол джэгунырат сэ сьдэзыхъэхьыр. Бахъсэнэм и гуп къыхэхам сыхэту, си фIэшпыэу топ къесхуэкIырт.

Иджы согупсысыжри, псори къыщещьар Ерчэн Леонид и дежщ, абы шыгъуэ ар Адыгэ театрым и режиссёр нэхъыщхъэт. Артист сыхъун хуейуэ къэзылътэ ди класс унафэщIым и гъусэу театр бжэлупэм дылутт, КIэмыргуейм дыпэплъэу. Валентин и цIэ-унэцIэр итхри, Леонид къыщIишыжащ. Сэ зыщIыхезмыгъатхэмкIэ къыщыизеупщIым сьзэрыхуэмейр жызоIэри ськъыIуокIыж. АрщхъэкIэ си ныбжьэгъум сригъэтхауэ къыщIокI. Махуэ бжыгъэ докIри, егъэблагъэ тхыгъэшхуэ конвертым дэлъу къытIэрохъэ. ГъэщIэгъуэнтэкъэ, зищIысыр къэсцIэн хуейтэкъэ?! КПСС-м и обкомым и унэм декIуэлэн хуейуэ арати, Валентин, сэ, Елмэс Людэ дызэгъусэу дыкъокIуэ Налшык. КIэлындорым тетт цIыху 30-м нэблэгъэн, зыгуэрхэм къеджэу, зрагъэщIахэр къапщытэжу. ЦIэнхабзэмкIэ министр Ефэнды Джылахъстэн и дэлэпыкъуэгъу урыс цIыхубзым, сцIэркъым дэ нэхъ лейуэ гу къыщIытлътитар, дыкъыхешри цIыхъэпIэм пэгъунэгъуу дегъэтIыс, «къывэдженущи фыпэплъэ» желэри. Бжэр Iуехри, кIэстум морэ-сырыхуфэ, плIэ плыжь къыкIэцIэлъу зыщыгъ щIалэ зэкIуж къыщIокIыж. Ар Фырэ Руслант. ЗыгуэрхэмкIэ деупщIыну дыхуежъа щхъэкIэ жэуап къыдимыту щIэжыжащ. «КъыкIэлъыкIуэр», — жалэу къыщыджэм зысплъыхъри, Валентин згъуэтыжакъым. Сьт сцIэнт, сьщIохъэ. Ефэнды Джылахъстэн я пашэу ди артист нэхъыжьхэр шысщ. Сьзэпаплъыхъ, артистым иIэн хуей теплэкIэ Тхэр къысхуэупсарэ къысхуэмыупсарэ зэхагъэкIыу. Си цIэ-унэцIэр, сьзыщыщыр яжызоIэ. КъэпщытакIуэ гупыр къызоупщI згъэхъэзырамкIэ. «Зыри, Iуэхур зыIутыр къэсцIэну ськъэкIуауэ аращ», — жызоIэ. «Ар хъурэ, укъыздэкIуар театр еджапIэ ягъэкIуэну адыгэ гуп къыщыхахщ, къагъээжэу лъэпкъ театрым шылэжьэн хуэдэу. Зыгуэр къытхуеджэ». Япэу зэхэхьу арат сьзытекIухъам и пэжыпIэр. Ськъеджащ зыгуэрхэм, сьзэрыгузавэм къыхэкIыу ськъыщыгуэрэ. Макъамэр зэрызыхэсцIэр къахутащ. «СыхъэтитIым деж къэгъээж», — къызжалэри ськъыщIокIыж. Сьмыхъэзыру утыку сьзэрихъам щхъэкIэ си щхъэм сьхуошхыдэж, сьзэгуоп, ськIуэжыну сьхъу-сильми, ди класс унафэщIым ар къысхуидэркъым: «Зэгъусэу дыкъыщыкIуакIэ, зэгъусэу дыкIуэжынщ» желэри, Валентинрэ Людэрэ дыпэмыплъэу сиутIыпщыжыркъым. КъызэрыщIэлкамкIэ, тезыгъээжыну зыжраIахэр япэ Iыхъэм пхыкIауэ арат. КъыдолъэIу къыкIэлъыкIуэ зэлущIэм гупсэхуу зыхуэдгъэхъэзырыну, Москва къыкIа хъэщIэхэр зэрыщыIэнури къыджалэ.

Зыри сымыщлауэ сыкыщыхахакиэ зыгуэр схэлъу плэрэ-тіэ, жызоіэри сызыщлогупсысыж. Зыми яжезмылау тхыгъэхэр кыыхызох. Абы щыгъуэм Лермонтовыр узу спкърыгитти (си гъащлэ псом абы сыкыытенащ), и прозэм щыщ, апхуэдэуи «Мцыри»-м зэзауэр кыыщыгъэлъэгъуа и пычыгъуэр, зы басня зызогъащлэ. Дыкъоклуэри, ди театрым и фойем деж щегъэувэкла стлолым пэрысщ Москва щыщ профессор цлэрылуэр – Калиновский Леонид, Щукиным и цлэр зезыхъэ театр училищэм и проректор цыхубзыр, егъэджаклуиті, ди артист нэхъыжьхэр. Япэ зэлущлэм дызэрыщыхам дыкыытенауэ, Фырэ Руслан, сэ, Кіэмыргуейр дызэклэлъыклуэрт. Зээгъэщлахэм я ныкыуэ-ныкыуэ флэкла жызимыгъэлэурэ Калиновскэм сыкыызэригъэувылар кыызэрызгурылуэн хуейр сымыщлауэ сыгуитіщхытіщ. Сыкыыщыщлэкыжым, Ефэнды Джылахъстэн сыкыегъэувыла: «Уа, щлалэ, адыгэбзэклэ зыгуэр щхъэ умыгъэхъэзырарэ?» Бзэр щлагъуэу зэрызыщлэр жызоіэ. Сэ Гүндэлэнщ сыкыыщальхуар, Залинэ. Абы щыгъуэ адыгэрэ урыс тлэклуэрэщ а кыуажэм дэсар, балъкъэрхэр хэкум ирашат. Си анэр балъкъэрти, си адэмрэ абырэ урысыбзэт зэрызэпсалъэр. Сэри нэхъыбэу зэхэх а бзэмклэщ псэлъэн зэрыщлэдзар. Балъкъэрхэм кыагъэзэжу зэрыщладзэу папэ дыкыыдышыжри, Бахъсэн дыкыэлэпхъуащ, ауэ, аргуэрыжыти, урыс школщ сыщеджар. Жыплэнурамэ, сэ уэрамращ адыгэбзэр щызэзгъэщлар, уурысщ жалэурэ си дэджэгуэгъу-ныбжьэгъухэм саукыурэ (мэдыхъэшх. – И. З.)

Островский Александр и тхыгъэр зи лъабжьэ «Зэчиифлэхэмрэ абы итхъэкыуахэмрэ» спектаклым хэтщ (сэмэгумклэ кыыщыщлэдзауэ) Мафлэдз Заирэ, Мысост Вадим, Быдэ Хъэсэн, Шыбзыхъуэ Басир, Тэмазэ Лиуан, Къумахуэ Мухъэдин сымэ.

Си шыпхъум и щхьэгъусэр гъэмахуэм Къуцхьэхъу щыцэти, сэри сыкӀуэри, зы тхьэмахуитӀ хуэдэкӀэ сыщыхьэщӀат. Мо хьэуа къабзэмрэ шхын къэуатымрэ си къарум къыхагъэхъуауэ сыкӀэкӀуэжати, зы цӀыху къыслъэщӀэмыхьэу футбол сыджэгурт. Иджы къызгуроӀуэ зыщагъэхъэзырым деж спортсменхэр къуршхэм, бгыхэм щӀашэр. Ар сигу къыщӀэкӀыжаращи, Къуцхьэхъум щызагъэщӀа Люсенэ и уэрэдри яжызолэ къэпщытакӀуэ гупым. Училищэм щӀэхуахэм я унэцӀэм къеджэн щӀедзэ Калиновскэм. Фырэми, сэри, КӀэмыргуйеми ди цӀэ къреӀуэ. Елмэсыр къыхахатэкъым, артисткэ хьарзынэ хъуну сэ къэслытэу щытамы.

Аппаев Билял и «Унэидзыхьэ» спектаклым Шыбзыхьэу Басиррэ Хьэщэ Къанщобийрэ щоджэгу.

Москва сызэрыраджэ тхыгъэр къыслэрыхьакӀэщ, дыдейхэм зыри хашӀыкӀыркъым сежьэн зэрыхуейм. Си шыпхъуитхумрэ си къуэш закъуэмрэ папэ жралашӀ Ӏуэхур зыӀутыр. «Сыт артист, — жи, — уеблэмэ къэфэфыркъым ар!» ИужькӀэ «Кабардинка» хъуа къэфакӀуэ гупым хэтат си адэр, Соттаев Къанщэуэ сымэ я гъусэу, Театр Иным и утыкуми къыщыфат, гъуазджэм и нэхъ лъагапӀэ дыдэу къилъытэри къэфэрт. Ансамбль ящӀа иужькӀэ абы хэтыну Ӏэмал илакъым — щхьэкъэлэт имыӀэ жыхуаӀэм хуэдэу лажьэрт и бынхэр зыхуей дыхуигъэзэн папщӀэ. Сытми, «ЩыщӀэхуакӀэ, кхьылэ, гъакӀуэ», — жаӀэри, си унафэр ящӀашӀ си анэкъилъхухэм.

– Уи лэщлаггэм нэхъ гугъу дыдэу сыт хэлъар, Басир?

– Еджапэм и япэ ильэситIращ. Къызгурылуэртэкъым сыккыщыхутар, сыщIэкIуари къысхуэщIэртэкъым, сысейуи къысщыхъуртэкъым. ИтIанэ, япэу тцIа лэжьыгъэ цIыкIуфэкIухэр сфIэзэшыгъуэт. Уеблэмэ сыккэкIуэжыну сигу къыщридза щыIащ. Калиновскэм жеслат згъээжмэ нэхъыфIу къызэрыслъытэр, артистыфI сымыхъунумэ, къызэрыгуэкIуу сыщытын щхъэкIэ си зэман згъэкIуэдыну сызэрыхуэмейр. «Сыт а жыпIэр? Сэ мурад куэд пхузиIащ икIи ахэр иджыри лэщIыб сцIакъым. КъыпщыщIар сымыщIэу зыщIыбогъэх, зыгъэбыди егугъун щIэдзэ, пхузэфIэмыкIын хэлъкъым, ухуей закъуэмэ», – жиIэри, зытрызигъэуIэфIэжащ. Хуэм-хуэмурэ лэщлаггэм сызылэпишэн щIидзащ, образхэм делэжьу, спектакль пычыгъуэхэр дгъэуу дыхуежьэри, къысIурылэфIащ, сызыпэрыхъа Iуэхум мыхъэнэшхуэ зэриIэр, къэптIэщIыф къудеймэ, купщIэ ин зэрыхэгъэпщIуар къызгурылуащ.

Гугъу ущехьыр уи мылуэху упэрытмэщ. Удихъэхьу, ухуейуэ, гурыфIыгъуэ къыхэпхьу щытмэ, пхузэфIэмыкIынрэ узыпэмылэщынрэ щыIэкъым. Профессионал ухъуа иужь, гугъур узэлэжьын къэбгъуэтынращ, абы къыкIэлъокIуэ режиссёрыфI уиIэныр. Актёрхэм тIэкIу тхъэусыхэн яфIэфIщ, «роль къыдатыркъым, длэжьын диIэкъым» жаIэу. Дэ зэи дувьIакъым, Фырэр режиссёру, дэ дыджэгуу ди закъуэу спектаклитI-щы дгъэуври, союзпсо зэхъэээхуэми дыхэтауэ щытащ. Друцэ Ион и «Святая святых» пьесэр дгъэувауэ Тэтэр Анатолэрэ сэрэ роль нэхъыщхъэхэр – зэныбжьэгъуитIым я ролхэр – дгъэзащIэрт. Философие куу зыщIэлъ а спектакль телъыджэр ди къэралым и щIыналъэ псоми щекIуэкIырт а зэманым. Фырэ Руслан и диплом лэжьыгъэт ари, Москва къыкIуу абы еплъахэм я студентым «тху» хуагъэуваат. ИужькIэ Налшык къэкIуат къалащхъэм къыщыдэкI газетхэм ящыщ зым и журналист. Спектакль псоми ирагъэплъауэ, абы зыгуэрым жриIащ репертуарым щымыщу, артист щIалэхэм ягъэува спектакль зэрыщыIэр. ЩIэлъэлуащ ирагъэлыгъуну. Спектакль нэужьым дыщIишэщ, псори зэрызэхэсу къытщытхъури, къыджиIат Фырэ Руслан режиссёру, Тэтэр Анатолэрэ сэрэ артисту Москва и сыт хуэдэ театрма дыщылэжьыну дызэрыригъэблагъэр. Сэ сыунагъуэт, дэнэ сыкIуэнт. Толэ тегушхуащ. ФIуэу урысыбзэкIэ псалъэми, и бзэр нэхъри «игъэкъэбзэн» папщIэ Калинин къалэм и театрым ягъэкIуащ, зэман дэкIмэ къалащхъэм яшэжыну. АрщхъэкIэ, ильэс зытIуэщ лэжьа иужь, и хэку къыгъэээжын фIэкIа, зыщIыпIи кIуэну езыр хуеижакъым. КъыхуащIэну къызэрагъэугъа псоми ебакъуэри, Налшык къэкIуэжыгъат.

«Святая святых»-м кыкIэлъыкIуащ Думбадзе Нодар и «Кукарача»-р. Ахэр щIыжысIэращи, дыщысакъым. ТхузэфIэкIынуур зыльэгъуа режиссёрхэм ролхэр кыдат хъуащ. Актёрхэм я лэжыгъэр нэгъуэщI цIыхухэм епхауэ жаIэ, сэ кызыэрысщыхъумкIэ, режиссёрым и кьалэныр нэхъ гугъужщ. Актёр уимылэмэ, артистыфI ущыщIэмэ, дауэ уи мурадыр, уи гурылбыр зэрызэбгъэхъулэнур? Уи щхьэм щыбгъэтIыгъуэ гукъэкIымкIэ артистхэр «умыщIэлэфмэ», мыхьэнэ лъэпкъ иIэкъым зепхьэ Iуэхум.

Классикэм щыщи, лъэпкъ драматургием и лъагапIуэ кьалытэ пьесэхэми роль куэд щызгъэзэщIащ сэ, зыми зытезгъэгусэркъым. Абыхэм кьапэкIуэу кьэралым и гулбытэ кыслбысакъым жысIэми, гуэныхъ кьэсхьынщ. УФ-м и щIыхьыщIэр кыщысхуагъэфэщам илъэс пIыщI сыхъуу арат.

– Театрым и ехъулэныгъэр режиссёрым куэдкIэ зэрелытам шэч хэлъкъым. Иджыпсту абы и лъэныкъуэкIэ дауэ щыт фи Iуэхур?

– Дэ кытщыщIар щIагъуэкъым, зэуэ тIэщIэкIащ режиссёр нэхьыфI дыдэу дилахэр: Теувэж СултIан, Фырэ Руслан, Теувэжыкъуэ Владимир сымэ. Ахэр щыдиIэм зы щхьэкIи дыгузэвакъым, зым имыгъэувыр адрейм кыищтэу лэжыхэщ. Иджыпсту режиссёру театрым кьегъэбыдылащ Кьалэ Мурат. Сэ зыгуэрхэр согъэуу, апхуэдэуи кьедгъэблэгъэну дыхуитщ хэт дыхуейми.

Театрым и художественнэ унафэщIу сыщытыху сытыншауэ схужыIэнукъым. А зэманым сэ сыщылэжыащ Кавказ Ищхьэрэм ГъуазджэхэмкIэ и кьэрал институтым. Актёр курсу пIы кыщIэзгъэкIати, япитIыр фIы дыдэу згъэхъэзырамэ, иужьрейхэм ерагъкIэ кьезгъэухауэ жыпIэ хъунуш. Къарууи зэфIэкIыуи уиIэр епхьэлIэу щIэныгъи яптын хуейуэ гуп кыщыпщыгугъым и деж зыщIегъэхьпIи зыгъэпсэхупIи уиIэкъым. 1995-1999 гъэхэм згъэхъэзыра студием хэтащ Хьэмырзэ Ахьмэд, ТIымыжь Владимир, Бозий Рустам, Жанатаевэ Марьянэ, Умар Амир сымэ. ЦIыхуипщI хъууэ еджэн щIадзати, а тхум кьаухауэ араш. Ахэр сатегужьейкIауэ езгъэджат, диплом лэжыгъэуи куэд зэдэдгъэхъэзырат. Абы кыкIэлъыкIуащ Кьардэн Заур, КIэбышэ Iэхьед сымэ зыхэта шэрджэс студие (2000-2004). МашIэт цIыхуу кьагъэкIуар, сэ 15 кьэсщтэну хуит зезгъэщIати, бжыгъэр иризгъэкъун папщIэ ди республикэм щыщхэри хэзгъэхъауэ арат. Студие телъыджэт.

Директор хьарзынэ диIэщ театрым – Пащты Иринэ. Дэнэ дыыхьэнуми, сыт тщIэнуми екIуу еубзыхури, фIы дыдэуи

«дыкърехуэкл». Псалъэм и хьэтырклэ, «Пушкинская карта»-мклэ театрхэм зыкыщыдогъэлыагъуэ, ахъшэ хьарзыни кыпоклэуэ. Ар актёрхэм я дежклэ флы дыдэщ. Лэжьэн щыщлэддзагъащлэм автобусым дыкымыкыгу кьэтырхуэ щытащ, иджы мазэм тлэу-щэ спектакль нэгъуэщл щыплэхэм тшамэ, тфлэкуэд щхьэклэ. Кьэдлэжьым щыщы сом кьэралым тыхыркыым, сыт кьритщэхунуми иритщлэнуми дыхуитщ, зытебгъэклэуэдар кьэгъэлыагъуэ закъуэ. Атлэ сыт ар кыщлумыгъэсэбэпынур?!

– Ролхэр псори уи гум кынауэ си флэщ хьуркыым, Басир. Сыт хуэдэхэр нэхъ кыыхэбгъэщхьэхуэклрэ?

– Театрым илэщ ампуа жыхуэтлэ гурылуэгъуэр. Гушылэм, трагедием, фарсым, драмэм, нэгъуэщлэхэми хуэклэуэ хьэл щхьэхуэхэм, иклэм-иклэжым и теплэм тещлыхьауэ артистыр зыхуэшэрыуэ ролхэр налуэ мэхуэ. Зы трагик щылэ кыщлэклынкыым, комедием щыджэгуну хуэмейуэ, зы комедийнэ артист кьэбгъуэтыну си флэщ хьуркыым трагедием роль щигъэзэщлэну щлэмыхуэпсу. Псалъэм и хьэтырклэ, сэ сыщыгъуазэщ Тыхъужь Алий Дон Кихот и ролыр игъэзэщлэну зэрыхуэям. А псор щлыжыслэраци, уи ампуар зыубзыхуа егъэджаклуэм уи зэфлэклыр нэхьыбэу зэпхьэлэн хуейр кызыэрихутам шэч хэлкыым, нэхьыфлу кьохьулэнури а уэ пхуэклэуэ ролхэращ. Псалъэм папщлэ, «Святая святых»-м сфлэфлу сыщыджэгурт, лыхъужьым и гурыгъуэ псори зыхэсщлэуэ, гурыщлэхэр зэтрихьауэ сыкыкыуэлъыкырт. Цыху гу кьабзэ, псэ хьэлэл зилэм и образт абы щысщлар. Дунейм цыхуу тетыр флыуэ зэрылыагъуу, зэкъуэшу псэуну хуей лыхъужьым илыагъу мыхьумыщлагъэхэр хуэмыгъэву, и псэм худэмыгъахуэу и гур зэгуэудащ.

Дэтхэнэ творческэ цыхуми гурыгъу-гурыщлэхэр хузэтрихьэмэ, артистым деж ар щыегъэлеящ. Псалъэм и хьэтырклэ, сэ сыт щыгъуи зыгуэр кызыолыхьуэ: цыхум и теплэ хэха, и зылыгъыклэ, псэлыэклэ щхьэхуэ, гушылэ гъэщлэгъуэн, адрейхэм ейм емыщхь зеклуэклэ, н. кь. Псори уи нэм кыфлонэ, псори уи гум щыбогъафлэ. Зэхуэпхьэсахэр «кыщиппхьын» зэман уихуэн хуейщ. Апхуэдэ лэмал актёрым имыгъуэтыныр шынагъуэщ, сыту жыплэмэ а зыхищлэхэр псалъэмакь мыщхьэпэу, губжью е нэгъуэщл зыгуэру кьэзыухьуреихь псоми яжьэхуэ. Тхьэм и шыкурклэ, абы щыхьума сыхьуащ.

«Пащтыхьымрэ пащтыхь гуащэмрэ» щыдгъэувыжам щыгъуэ сэ Грознэм и ролыр згъэзэщлэну сыщыгугъыжыртэкыым, си ныбжьыр илхэс 60-м нэблэгъати. Ипэклэ сьджэгуат, ныбжьклэ сыщыхуэклэуэри а зэманьрт. Пэжыр жыслэнщи, а спектаклыр дгъэувыжыну кыыхэ-

зылхъар сэрат, тхыдэм и пэжыр зи лъабжьэ лэжьыгъэр нэхъыбэм ялъагъумэ си гуапэу. Дызэрыщыгъуазэщи, Грознэм и щхьэгъусэу шыта адыгэ бзылхугъэ цыкIум хужалэхэр зэтехуэркъым, езы Грознэр ди лъэпкъым гуапэу къызэрыхушытар ябзыщIыну зэрыхэтым и мызакъуэу.

Толстой Алексей и пьесэм кытращIыкIа «Пащтыхьымрэ пащтыхь гуащэмрэ» спектаклым Тхьэщыгъуей Жаннэ и гъусэу щоджэгъу.

ИужькIэ гъунэгъу щIыналэхэми тшащ «Пащтыхьымрэ пащтыхь гуащэмрэ». Шэшэн Республикэм щекIуэкI театр фестивалым дыхэтыну дыщрагъэблэгъам, абы щыдгъэльэгъуари аращ, Грознэм и щхьэгъусэу шытар шэшэн бзылхугъэу къызэрызыпхагъэлукIым щхьэкIэ нэхъыбэу. Iейуэ дызэрымыджэгум и шыхьэту, утыку дитыху зыри жалакъым Грознэмрэ и щхьэгъусэу Мариерэ я ролхэр зыгъэзащIэхэм ди ныбжьым теухуауэ. ИтIанэщ илъэс дапщэ дыхъуми щыщIэупщIар икIи абыхэм я дежкIэ тIэкIу дытIорысэлугъуэу къалытащ. Ар къыщIыхэзгъэщращи, Iейуэ уджэгумэ, уи плъэкIэми,

уи зекIуэкIэми, уи джэгукIэми театреплъыр зэгуйгъэпынущ икIи гуапэу къыпIущIэнукъым.

Пэжыр жысIэнщи, а спектаклыр театрым и репертуарым зэпымыуэ хэтыну сыхуейт, арщхьэкIэ щIэрыщIэпсу умыгъэувыжу, артистхэри зумыхъуэкIыу хъунукъым, абы щхьэкIэ режиссёрыфIым деж щегъэжьауэ кадр зыбжанэ къэгъуэтыпхьэщ.

Япэ дыдэу цIыху мыхъумыщIэм и ролыр шызгъээзщIар «Кукарача» спектаклырати, гъэщIэгъуэнкъэ, иджыри къэс ящIэж. Артистыр хэтщ и лыхъужьыр зыгуэркIэ игъээзэхуэну, арыншамэ узэрыджэгур фIэщщIыгъуей хъунуц. Сэри а Iэмалрат къээзгъэсэбэпар Мурталэ

и образыр щысщӀым, апхуэдэуи ар зэрызухейхэм ящыщт абы ищӀа лъагъуныгъэр. ТеатреплӀхэм ягу ирихъащ си лъагъуныгъэм и гугъу щысщӀ сценэр. Сызэрыджэгур си гум апхуэдизкӀэ хыхъати, си Ӏэм ӀэщӀлэ стӀечаныр скъутат.

– **Узыхэта фильмхэми я гугъу уэзгъэщӀынут.**

– Абыхэм къахэбгъэщӀхӀэхукӀ хъунущ КӀыщокъуэ Алим и романым къытращӀыкӀа «Вершины не спят», Искандер Фазиль и тхыгъэр зи лъабжӀэ «Снег в сентябре» жыхуиӀэхэр, шӀэшэн щӀӀӀӀхъаджашӀӀэм и ролыр щызгъэзащӀӀэ «Дело чести» сериалыр. Иужьрейм роль нӀхъыщхӀэр къыщысхуагъэлъэгъуат, арщхӀэкӀэ къыщыщӀидзэм и деж ар щӀалэу хэтти, ныбжъкӀэ сыхуэкӀуэртӀэкъым. Кинор тезыха режиссӀорыр — Черных Андрей — Налшык къезгъэблагъэри, ди щӀыпӀэхэм къыщесшӀэкӀауэ щытащ. Ӏлъагъухэр и фӀэщ хъуртӀэкъым, ди щӀыналъэм и дахагъэм апхуэдизкӀэ дихъэхати.

«Белый песок» художественнӀэ фильмым хэта артистхӀэу (сӀэмӀэумкӀэ къыщыщӀӀэдзауэ) ХъэщӀэ Къанщобий, Хъэмырзэ АхъмӀэд, Гуськов Алексей, Тепшеев Алим, Каграманян Грант, Шыбзыхъуэ Басир сымӀэ.

Фильм и лъэныкъуэкӀэ ди Ӏуэхур фӀы дыдӀэу схужыӀэнукъым. КъалӀэшхуэм дӀэ зыри къыщытхуейкъым, мыбдежым щытрахынӀауэ къакӀуэми, роль нӀхъыщхӀэхэр зратыным иратауэ образ цӀыкӀу-фӀӀӀухэр е массовкӀэ жыхуэтӀӀэр къытлъагъэсу арацц. ПӀӀжыр пӀӀжу щытын хуейщ.

– **Нэхъыжьхэми нэхъыщлэхэми я зэфлэкыр нэхъ зрахьэллалпхъэу сыт кьэплъытэр?**

– Ди Іуэхушлалпэм шылажьэу хьуар зи Іэшлагьэм хуэлэижь зашлэш жыслэклэ, пцлгупс сыхьунукьым. Зыпэмыльэщын жанр шылэу си флэш хьуркьым. Ауэ мы дуней зэхэзэрыхьам, узымрэ гуныкьуэгьэмрэ щытепщэм, цлхухэр нэхъ зыхуейр зыцагьэпсэхуну, я гум жьы щыдихуну гушылэхэраш. Ауэ абыхэмкІи зэфлэкыркьым, театрым илэн хуейш классикэм щыщ лэжьыгьэхэри. Абыхэм кьышлэупшлэхэр, ар кьэзылтыхьуэхэр ди мащлэкьым, ди гуапэ зэрыхьунци.

Зэхьэзэхуэ идогьэкІуэкІ иджыпсту, пьесэ нэхъыфлхэр кьыхэыным теухуауэ. Зытлущ зэкІэ кьыдахьэллар, пьагьункьэ, апрель мазэ хьуху кьелытхынуци, кьахьІамэ. Абыхэм хэплъэну кьэпщытакІуэ гуп дилэци, ягу ирихь кьыхэкІрэ — ди гуапэу дгьэувынщ.

Щлэрышлэу утыку кьитхэжмэ сфлэфлу кьэсцташ Шортэн Аскэрий и «Яшэмрэ кьэзышэхэмрэ» пьесэр. Зытеухуа ирехьу, хэт образуи щырет, шлэлъ гушылэр, зэрытха бзэр — сыт и льэныкьуэкІи ди адыгэ драматургием щынэхьыфІ, зыхуей хуэза пьесэш ар.

Дунейпсо классикэм щыщу зыгуэр згьэувыну сыхуеймэ, ар Мольтеррэ Эдуардо де Филиппорэ я ІэдакьэшлэкІхэраш — а тлур зыхэслъхьэ шылэкьым. Италиянхэмрэ франджыхэмрэ я гушылэр, я хьэлыр дэ нэхъ тпэгьунэгьущ. Псалъэм папшлэ, зэман ипэкІэ дгьэлъагьуэу шыта «Цлхуш икІи джентльменщ» спектаклыр (Эдуардо де Филиппо) театреплъхэм ягу ирихьырт, ди артистхэри мэлъалэу ар дгьэувыжыну. Сэ соцлху а спектаклым тлошлрэ еплъа, ди ныбжьэгьуфІ, уней театр зыгьэлажьэу шыта Нэгьуей Мухьэдин зы кьэгьэлъэгьуэгьуэ блигьэкІакьым кьэмыкІуэу. Ди художественнэ унафэшлыр Налшык кьакІуэш, ар кьыддигьэуври, куэд мышлэу дунейм ехыжауэ шыташ. Фырэ Руслан сельэлэуат ар игьэувыжыну, Калиновскэм и фэеплэу театрым и репертуарым хэтынщ жыслэри. АрщхьэкІэ Руслан сымаджэ хьури, абы хунэсакьым.

– **Насыпыр сыт зыхэплъагьуэр? Хьуэпсаплэу сыт уилэ?**

– ФІуэ пьагьу лэжьыгьэм упэрытыныр насыпышхуэш, абыкІэ си кІэн кьикІауэ кьызолъытэ. Мы театрым кьызэрыдгьэзэжрэ илъэс 50-м нэблэгьащи, гуапагьэ Іэджэ шлэтлэгьуащ, нэхъыжьыфІхэм дадэлэжьащ, абыхэм кьакІэлъыкІуэхэм я Іуэху зехьэкІэр тлэгьуащ. Щукиным и цлэр зезыхьэ театр училищэр

дяужьклэ къяухауэ студиеу тлу дилэщи, дацогуфлыкыпэ. Ахэр на-
сыпкъяэ?!

Тхыдэм къыхэнэнымклэ театрым и луэхур нэхъ хэплъэгъуэщ.
Зэман дэклмэ, «Басир, уей, мыпхуэдэу джэгуу щытамэ», —
къыпхужалэнуращ. Фильмыр теахауэ, тхаклуэм и лэдакъящлэкыр
тхылъымплэм тегу, сурэтыщлым ищла лэжыгыр музейм щлэлъу къя-
нэмэ, спектаклыр къэлыду унклыфлыж мафлэдзыпэщ. Утыкум уиту
узэрыджэгур налуэу зылаагыращ абы нэсу пхыплъыфынур, видеоклэ
теахауэ къянэ спектаклыр сурэт къудейщ.

92

Щоджэнцлыклу Алий и цэр зезыхъэ Къэбэрдей къярал драм театрым и артист
гуп. Ищхъэ сатырым, сэмэгумклэ къящыщлэдзауэ, епланэу щытыр Шыбзыхъуэ
Басирщ. 1985

Унаагъуэм куэд илыгыщ зыхуей хуээу упсэунымкли улэжъэным-
кли. Фи нэмыс нэхъ лъагэ ухъуи, си щлыбагъ къядэтщ сызыгъэ-
гушхуэ, къяру къясхэзылхъэ унаагъуэ. Цхъэгъусэкли бынкли си на-
сып кыклящ, сахуэарэзыщ. Ауэ гуныкъяуэгъуэу силэщ си щлалэмрэ
си хъыджэбзымрэ иджыри унаагъуэ зэрымыхъуари, я гуфлэгъуэ
иклэщлыплэклэ сыхэплъэмэ, хуабжбу сыщыгуфлыкынууц.

— Уи гурыль-хъуэпсаплэ псоми лэклэ утелэбэну си гуапэщ,
Басир!

Епсэлъар ИСТЭПАН Залинэщ

ЛОХВИЦКИЙ Михаил УАФЭГЪУАГЪУЭ МАКЪ

Повестъ

* * *

Уэзырмэс сызэригъусэр си гуры-фЫгъуэщ. Абы сыщыщЫгъукІэ, си щхьэр псэуш, собауэ, уафэри, бгыщ-хьэхэри, хыри солбагъу. Мэз бжэным зызогъэщхь сэ, дамэ кыстекІауи кысщохъу, сигу хэзыгъэщЫн гуп-сысэ гуэри си щхьэм кыдэуейр-кыым. Гъуэгу кЫхьым сызэрыри-гъэшар зыхызощІэ, итІани, сызи-гъусэм зыкыкІэрызгъэхуркыым – хуэмыхуфэ зрезгъэплъынкыым Уэ-зырмэс.

ЕтІуанэ махуэм, пшапэр зэхэмы-уэ щЫкІэ, дыздэкІуэ къуажэм дынэ-саш.

Алий цЫкІу – арат Уэзыр-мэс щІэупщІакІуэ зыхуэкІуа сымаджэм зэреджэр, и цІэ дыдэр нэгъуэщІынкІи хьунт.

Уэрэд макъ кьэлуаш, зэхэлх кьудейуэ. Пщыхьэщхьэм кызырэсыщІамкІэ, шапсыгъхэм апхуэдэ хабзэ яІэщ: сымаджэм кьотІысэкІри зэхэсщ, ар трагъэу, мэгушыІэ, пасэрей уэрэдыжьи кыыхадзэ. Лыжьи щІали щызэхуос сымаджэм деж, пщашэхэр кьофэ, уэрэд жаІэ. УІэгъэ хьэлъэ зытелъым и жейр траху япэ жэ-щым. ЩЦыхьэпІэм деж вадзэ щылыщи, бжэм ебакъуэр абы тоуІуэ, гъукІэхэмрэ зауэлІхэмрэ я тхьэшхуэм – Лъэпщ – йолъэІу. АрщхьэкІэ Алий цЫкІу зыкыиужыжыртэкъыми, Уэзырмэс ирагъэджащ, джэгуакІуэм кызыэфІигъэувэжыфынуш, жари.

Уэзырмэс кызырэсар кыщашцІэм, псори унэм кыщІэкІащи, кы-пежъауэ и Іэр къаубыд, ІэплІэ кыыхуащІ. ДжэгуакІуэр зыми халъхьэр-кыым шэрджэсхэм, зыми пащІыркыым, аращ псоми щыгъуазэр, абы и жагъуэ зыщІын щыІэкъым, и пщІэр лъагэщ. Тхыбзэ зимыІэ е зимыІэж шэрджэсхэм я тхыдэмрэ я хабзэхэмрэ я хьумакиуэщ джэгуакІуэр – аращ абыхэм я пщэ дэлъыр.

Дэ кыдэбий жылэт сэ сызыдыхьар, арагъэнщ сыкыщІэшынар: я тІасхьэ щІэсхын щхьэкІэ сахыхьауэ къащыхьумэ-щэ? Уэзырмэс саригъэцІыхуащ. Фэжагъуэ кызаплъын си гугъами, шапсыгъхэр кысыщыгуфЫкІащ, гуапэ дыдэ ящыхьуащ сазэрыхыхьар.

Зи псэм еджэм деж дыщІашащ. МыщІалэми, жьыфэ теттэ-кыым абы, и щхьэцым тхьугъэ хидза кьудейт, и нэщІащэр иуэжат, пэ къуаншэт, кьуршыбгъэ хуэдэ. Сымаджэр зэрымышэрджэсыр кьэсщІащ сызэрыІуплъэххэу. И нэр кызыэтриха нэужь, сеупщІащ:

– Ухэт уэ? Сыт уи лажьэр?

Нэжэгужэ кьэхьужащ сымаджэр, си Іэр кыиубыдри, сызы-бгъэдигъэтІысхьащ. Высоцкий Штефан – зыкызыгъэцІыхуащ.

* КІэухыр. ПэщІэдзэр 1-нэ номерым итщ.

– Езы тхьэращ укьысхуэзыгьэкIуар, – жиIащ абы. – СыкьызэфIагьэувэжын щхьэкIэ, кьысхуамыщIэ щыIэкьым, ауэ... сэ езыр сыдохутырщ, сощIэ гьащIэ сызэрымьIэжыр. Зэрыхуар бжесIэжынщ, си псэр хэмыкI щыкIэ. Хэт ищIэрэ, Варшавэ удыхьэ хьужыкьуэмэ, си щхьэгьусэмрэ си кьуэмрэ уарихьэлIэнкIэ мэхьу. Василевскэм и унэр Коперник и фэеплтым пэжыжьэкьым – аращ си щхьэгьусэмрэ си кьуэмрэ зыщыпсэур. Зэи ущыIакьэ Варшавэ? УщымыIамэ, куэд пфIэкIуэдащ. Кьалэшхуэщ ар... Дэ Наполеон Ещанэм дыщыгугьащ, пруссакхэмрэ Бисмаркэ Урысейм гурыIуэри, дызэхакьутащ. Ди бэракьхэр яIэтри уэрамым кьыдыхьати, студентхэм кьахэуащ, куэди хаукIыкIащ. ЯукIахэр щыщIалъхьэм цIыху мин тIощIым щигьу зэхуэсат – абыхэм кьахэуащ, уIэгьэрэ укIыгьэрэ хьуар мащIэкьым... – Высоцкэр зэ и анэдэлъхубзэкIэ, зэ урысыбзэкIэ Iуэщхьурт, плъыржьэрт. ЗыкьищIэжа нэужь, си Iэр кьикьузащ. – Уигу кьызумыгьабгьэ, сэ Урысейр фIыуэ солъагьу, сызытеплъэ мыхьур фи пащтыхьырщ. Шэрджэсхэм уащыхэткIэ, пщIэ зыхуащIым уащыщ уэ... Мы фащэр уэклуркьым уэ, зыщых, сэ шэрджэс джани, цей, пыIи сиIэщ. Сыла нэужь, уэ зехьэ, ууейщ псори. Хьэуэ, хьэуэ, фIыщIэ кьыщIысхуэпщIын щыIэкьым... Сэр нэмыщI, нэгьуэщI поляк куэди щыIащ мыбы. Ди хэкур сигу кьызэрыкIар пщIатэмэ!.. Си нэ кьыхуикI щхьэкIэ, слъагьужынкьым, аращ сигу кьеуэр, дунейм сызэрехыжьыракьым...

И анэдэлъхубзэм техьэжауэ, хилъэфащ Высоцкэр. Уэзырмэс шыкIэпшынэр игьэджащ, арщхьэкIэ сымаджэм зэхихьжала хьункьым. ЕтIуанэ махуэм лIащ ар. ЗэрылIыкIар, сэ кьызэрыслъытэмкIэ, техьэгьуэ узщ.

Высоцкэм и хьыбар кьысхуаIуэтащ. Куэд щIатэкьым мы жылэм кьызэрыдэтIысхьэрэ, абы ипэкIэ ТIуапсэ адрыщI шапсыгьхэм ядэзэуащ. Сэ шэч кьытесхьэркьым: Барятинскэм полякхэр зэтрикьута нэужьщ Высоцкэм хэкур ибгынэн хуей щыхьуар. Мыбы, Кавказым, кьэкIуа нэужьы, урыс пащтыхьым IэщIэкIакьым ар...

Уэзырмэс кьызэчэнджэщаш: Алий цIыкIу дауэ зэрыщIэтлхьэ-нур? ЩычыристэнкIэ, чыристэн диным ипкь иткIэ хьунщ. Ар католикт, итIани, ди динымкIэ щIезгьэлъхьащ, сызыщыгьуазэр арати. Бгырыс хьэдэхэм яхэтлхьащ фельдьегерыр – ар сигу кьэкIыжащ. ЩIэтлхьэри, жор тедгьэувэжащ Высоцкэм и кхьащхьэм...

Дунейм ехыжам и уэсятти, абы кьысхуигьэна шэрджэс фащэр щыстIэгьащ. Ерагьмыгьуейуэщ зэрыщыстIэгьар, щыIумыхуэIэрыхуэтэкьыми. Цейр щыстIагьэщ, пыIэр щхьэрызгьэсщ, дыжын бгырыпхыр щIэскьузэжри, пщIантIэм сыдыхьащ. Сщыгьа фащэмрэ фуражкэмрэ унэм кьыщIэзнащ. Уэзырмэс кьысщыгуфIыкIащ сыкьыщилъагьум – уокIупс!

Варшавэ си насып хэлъ хьунтэкьым – сыдыхьакьым, гьуэгу схуэхуныфэкьым дяпэкIи. Си тхыгьэм еджэхэм ящыщ гуэр Варшавэ кIуэмэ, Коперник и фэеплтым пэмыжыжьэ унэм – Василевскэм и унэм – щIрырехьэ, яхуреIуатэ Высоцкий Штефан и хьыбар. Алий цIыкIу кьыфIащат абы шапсыгьхэм. И ахьрэтыр нэху ухьу...

Уэзырмэс сэрэ гьуэгу дьтехьэжащ. ДыздэпIэщIэн щыIэжтэкьым. Си тхьэкIумэр тегьэхуауэ содаIуэ Уэзырмэс – хьыбарыр и гьунэжщ. Жылэ дыдыхьэмэ, кьытщогуфIыкI, драгьэблагьэ. Бгырысхэм садэпсэун мурад зэрысщIар я гуапэ мэхьу, я жылэ сыкьыдэнэмэ, я нэщ, я псэщ, ауэ Уэзырмэс яхуидэркьым: «Гьуэгу кьытщIэлъщ, допIа-

щІә», – жери. Шапсыгъ жылэхэм дыщыдыхьә-дыкыщыдәкІыжкІә, сигу кьокІыж ди жылэр – Троицкэр: апхуэдә хьәщІагъә кыдадын-тәкыым абы дәс мыжыкъхэм. Дрырехьәт Троицкэм бгырыс гуэр, ядәпсәун мурад ищІауә. Я нәр кыыхузәрагъәдзәкІынт – шәч кыитес-хьәркыым. Сәр дыдәри сыкыамыщІыхужыфә зытрагъәуәнкІи хьунт, иджыпсту сахыхьәжатәмә.

Ар жысІә щхьәкІә, сигу кыихьат ди жылэжыр, сахуәзәшат си сабиигъуәм сызыдәдәжәгуахэм – зә саІуплъяжәщәрәт! СыщыкІуәсәжкІә, дәздзыхрә сыдыхьәжмә-щә? Енисей нәІуасә кыыщысхуәхьуа гуэрым кыызәрызжиІамкІә, мыжыкъхэм зыкьратІәнкІә мәшынәри, абы дәс помещикхэм шәрджәсхәр яшауә зрагъәхьумә, кыамәмрә сәш-хуәмрә хуагъәдалгъуэрә, жыІәмыдаІуәхәр зәбграху. Ар пәжмә, сә тхьәм симыгъәлъягъукІә...

ДжәгуакІуәм, Уәзырмәс, нәхь благъә сыхуәхьуащ, гу лыыстә зәпытт ар зәрыІушыым, куәдым зәрыщыгъуазәм. И псалгъәр кІыхь ищІ и хабзәтәкыым, хьыбар гуэр кыыхидзәнумә, абы утәзәшәнрә пфІәгъәщІәгъуән хьунрә зримыгъәщІауә уригъәдәІуәнүтәкыым. Зәгуэрим, зы псыхьуә зәв дыдыхьауә, кыызәуупщІащ: «Мы псыхьуәм и хьыбар уезгъәдәІуәнщ. Утәзәшәнкьә?»

Сызәрытемызәшәнур жесІащ.

– Куәд щІакыым: Тыркум кыикІри, нәІиб гуэр кыитхуәкІуащ, дигъәІушыын, диушчин мурад иІәу, – жиІащ Уәзырмәс. – Кърагъәблгъащ, хьәщІагъә ирахәщ. Тхьәмахуә дәкІри, нәІибым и унафә кыахильхьащ шапсыгъхэм: хы Іуфәм Іусхәм я бжыгъәр зригъәщІән фІәиигъуәщ тырку султІаным, шапсыгъ жылэхәр хы Іуфәм Іугуәшаци, пхуәбжынукуыым, физәхәтІысхьи, жылагъуәшхуә физәрыгъәхьу, кыуа-жә кьәс цІыху мин нәхьрә нәхь мащІә дәмьсу!

Шапсыгъ жылэхәр инкыым, унагъуә кьәс щхьәж и щІы Іыхьәр кьәдзәщ.

НәІибым и унафәр яфІәкыабылтәкыыми, ар жраІән щхьәкІә, жылә гуэрим я тхьәмадәмрә зы лыжь жьакІәхурә кІуащ абы и деж. НәІибым зыхигъәзәгъакыым: тхьәмадәр иригъәукІащ, абы и гъусә лыжыр жыг лъәдийм ирыригъәпхәщ.

Лыжь жьакІәхум кыуищ иІәт – щыри шәсәщ, шууей тІошІ хуәдизи дежьәнүти, зәшхәм ядакыым: жыләм кыыщыхьункІә хьунур хәт ищІәрә, апхуәдиз дежьәмә, лы дгъәжәнри хәлщ, жәщибл-махуиблкІә кьәдмыгъазәмә, фи тхьә физәреплщ.

Зәшищыр тырку нәІибым деж кІуащ. НәІибыр кыеупщІащ: «Фы-хәт фә?» «Дышапсыгъщ», – жраІащ. «Сытым фыкыитекІухьа?» – кыеупщІащ нәІибыр. Зәшхәм я нәхьыжыр щІәуупщІащ: «Ди жылә тхьәмадәр дәнә щыІә?» «Тырку пащтыхьым и унафәм еувәлІатәкыыми, фи жылә тхьәмадәр езгъәукІащ», – кыажриІащ нәІибым. «Уә езыр ухәт?» – еупщІащ зәшхәм я нәхьыжыр нәІибым. «Тырку султІаным и Іә ижыр сәращ. СултІаныр Истамбыл дәсщ, ар фщІәркьә фә?» – кыахуәгубжыащ нәІибыр. «Истамбыл нәс укыикІауә, ди хәкум унафә щхьә щыпщІрә?» «Сә султІаным срилІыкІуәщ». «Ди тхьәмадәр ебгъәукІын щхьәкІә лыкІуә укыыщІытхуащІар? – жаІащ зәшхәм. – ЛыкІуә кыпщІәдгъәнынщ!»

Кыамә Іәпщәр зыкыуз зәшхәм щәІуплъям, нәІибым унафә ищІри, зәшищым я адәр кыригъәутІыпщыжащ. Жәщым бзәхри, нәІибыр афІәкІә ялъягъуажакыым шапсыгъхэм...

Тхьэмахуэ дэКри, Уэзырмэсрэ сэрэ бгым дихьащ, псы уэрым дызэпрыкI-дыккызэпрыкIыжурэ. Бгыщхьэм дынэсри, зы хьэщIэщ дихьащ. Уэзырмэс саригьэцIыхуа нэужь, Аджыккы урысыбзэкIэ кьэпсэлящ – бгырысхэм яхэкIуэса сэлэтхэм я деж щызригьэщIат абы урысыбзэр.

Шапсыгьхэм нэмышI, жылэм ахьчыпсо, убых унагьуэхэри дэст. Аджыккы и лъэпкьэгьухэр, хы Iуфэм Iэпхьуэн и пэ, кьуршым адэкIэ щыпсэуащ – Адэгумрэ Супсэрэ я тIуащIэм. Урысхэм кыщытраккы-зэм, Аджыккы едаIуэри, тIуащIэм дэсахэр хы Iуфэм IутIысхьащ. Псори кIуаккы хы Iуфэм, гьуэгу техьахэр, кызэуэкIыурэ, бгым щхьэдэхащ, тIуапсэ нэсащ, Шэпсы, Мэкьуэпсэ зэпрыкIри, ХьэкIув деж кыщызэтеувыIащ, гьавэ ящIэн хуейти. Иужьым псыхьуэ зэвыр псэупIэ яхуэхьуащ, ахьчыпсохэри кьапэрыуаккы. Аджыккы демыжьа унагьуэхэр убыххэм яхэтIысхьащ, абрэджу ежьэжаи кьахэкIащ.

Аджыккы сеупщIащ: хы Iуфэм Iус шапсыгьхэм е убыххэм щхьэ яхэмытIысхьарэ, сыт кьущхьэ жьанэр¹ хэщIапIэ щIащIар?

– Уи пащтыхьыр куэд щIауэ кьыщIонэцI хы Iуфэм, – кьызжиIащ Аджыккы. – Хы Iуфэм зыщигьэнщIмэ, абы и сэлэтхэр бгым кьримыутIыпщхьэнкIи мэхьу. ЩIыкIэ ириккунуккы уи пащтыхьыр.

– ЩIы и мащIэккы урыс пащтыхьым, – жысIащ сэ.

– Емынэм зэрихуэрэ-тIэ: ди щIыр щхьэ зэрипхьуэрэ?

– СултIаным щхьэкIэ сыт жыпIэн? – сеупщIащ Аджыккы.

ЩIэх жэуап кьызитаккы Аджыккы. ЗаулкIэ гупсысэри, жиIащ:

– Фи пащтыхьымрэ фи дзэпщхэмрэ уи дзых нэхь ебгьэз хьунуш, тыркухэм нэхьрэ...

Жылэм дызэрыдыхьэрэ тхьэмахуэ дэКIауэ, Аджыккы кьызэупщIащ:

– УщIегьуэжаккэ? Уи мурадым утет иджыри?

– Сытетщ, – жысIащ сэ.

Сыт жысIэнт нэгьуэщI. Зы лъэбаккыуэ счаш, етIуанэ лъэбаккыуэр счын хуейуэ кьысщIэлъ? Шэрджэсхэм жаIэ: «Узыхьыну псым зыдегьэзых». Сэ дыгьуасэм сыпкIащ, си нобэри зэIубзккы, си пщэдейри IупщIккы. Псы уэрым сыщыхыхьакIэ, сыздихьыным сеплгынщ...

ЩIапIэ схуэхьунумкIэ кьызэупщIащ Аджыккы: дэнэ деж кьы-хэпхрэ? Iэнкун сыщыхьум, Аджыккы чэнджэщ кьызихьэлIащ:

– Гьунэгьу дызэхуэхьунщ. ЩIыхьэху тщIынщи, унэ пхухэтсэнщ. ЗэкIэ уэтгынуращ: зы жэм, мэлитху, джэд зыбгьупщI. Си шыбзыр лъхуэмэ, шыщIэр уеищ. Хьэсэ пхуэхьун пщэдей кьыпхухэсхынщ.

А псор кьыщIызатынури абыкIэ кьыщIысхуэупсэнури си нэгьу кьыщIэзгьэхьэфаккы: сэ мал схуэгьэхьуну, жэм схузехуэну?

Аджыккы кьыщIигьужащ: «Унагьуэ ухьуху, хьэжыгьи фои ущыдгьэщIэнуккы».

Хамэ кьащыхэтIысхьэкIэ, шапсыгьхэм щIыхьэху ящIри, унэ хуагьуэу, Iэщ ират, шхын шагьащIэрккы – жылэр зэхохьэри, апхуэдэ унафэ ящI. ЕтIуанэ махуэм Аджыккы кьызжиIаращ нэхь гьэщIэгьуэныжыр:

– ЩIыхухьу зыщхьэщымытыж унагьуитху дэсщ ди жылэ, хэдгьэдэнщи, зигу нэхь урихьым щхьэгьусэ ухуэтщIынщ.

Си щхьэр щIэзгьуэн фIэкIа, сыт жысIэнт? Си нэгьу кьысхушIэгьэхьэрккы: цIыхубзхэр кьокIуэри сызэпаплгыхь. Язы-

¹ Жьанэ – аузыр щызэхуэкIуэж, щиху щIыпIэ.

хэзым жеІә: «Сэзэгын хуэдэщ мыр». Абы и ужь соувэри, и унэ сокІуэ, щхьэгъусэ сыхуэхъун щхьэкІә. Іәнкун сызэрыхъуам гу лъи-тащ Аджыкъу, къызэплъри пыдыхъэшхыкІащ. «Мы щІалэр зылтыхъу хъун пщащэ къыкъуэкІынкъэ – преплъэ, щІәпІәщІән щыІәкъым», – жиІагъәнщ игукІә.

Сигу къэкІащ асыхъэтым: лъыщІә хуәмейуэ пІэрә Аджыкъу?

И Іәр зыщІагъакъуәри, заулкІә щымащ Аджыкъу, итІәнә жиІащ:

– УкъыздәІәпыкъумә, си жагъуэ хъунукъым. Дә лъыщІә къат-щтәркъым, ди Іуэхур дә зэфІыдогъэкІыж. Губгъуэм уныздихъэрә укъыздәІәпыкъумә, си гъавәм щыщ Іыхъә къыплъысынущ. Ди цІыхубзхәр пхуәщэфІәнщ, пхуәжыщІәнщ.

ЦІыхубзищ ист Аджыкъу и унәм: Зарэрә абы и шыпхъу нэхыщІитІрә – Зейдәтрә Бибэрә. Мэз бжәным хуэдәт щыри – Іәпсыгъуәльәпсыгъуәт.

Аджыкъу и унәм зы пәш схупащІыхъащ. КъысщымыгуфІыкІә дә-сакъым жыләм. Зэрызэраухылләти, Аджыкъу и пщІантІәм мәл, жәм лъхуәщІа къыдахауащ, джәд, хъэжыгъә, кхъуей, фо къысхуахъащ.

Нэхъ сахэсыхъа нәужь, Аджыкъурә сэрә мэз дыкІуащ. Пхъә зды-хэтхым Аджыкъу сеупщІащ апхуәдиз дзыхъ къыщІызигъэзам и щхъәусыгъуәмкІә. Хәгъэрәй сащІын дәнә къәна, я бий кІәрыуфІыцІут сә абыхәм сыкълъытән зэрыхуейр.

ЗаулкІә зиІәжъәри, Аджыкъу и щхъәр къиІәтыжащ.

– Дә, шапсыгъхәм, дигу зыми Іей хуилькъым – ар иреурис е иретырку. Хәти дыхуәгуапәщ, ди псәм къемыщә закъуәмә. Лей зы-техъа ди щыпәлбагъукъым дә, къытхыхъакъэ – тхузэфІәкІымкІә зыщІыдогъакъуә. Аращ цІыхуцІә зезыхъәм хуәфащәр.

А псом сәр-сәру гу лъыстән хуеящ сә, щхъә щысфІәткІә. Урысейм щызиІә си ныбжьэгъухәм мыбы си нәгу щыщІәкІыр яхуәсІуэтәжмә, я фІәщ сымышъункІә сошынә. «Шапсыгъхәм ІәпләешәкІкІә ура-гъәблэгъауэ, уахәзэгъауэ жыбоІә – ар дауэ ди фІәщ зэрыпщІы-нур?» – шәч къысхуэзыщІын къахәкІынкъэ си хәгъэрәйхәми, си ныб-жьэгъухәми? Зыми сыпәувынукъым, зыми седәуәнукъым. Люлье шапсыгъхәм щхъәкІә 1841 гъәм итхауэ щытам щыгъуазә зрещІ (Аджыкъу абы щыгъуэ щІалә цІыкІут, сә сыкълъыхуагъәххәтәкъым) си псалъәм шәч къытезыхъәм. А гъәм шапсыгъхәм, абазәхәхәм, убых-хәм, нәгъуәщІ адыгә лъәпкхәм я хасәм къыщащтауэ щыта унафәм дыкъыщоджә: «Урысейм къыкІуәсыкІыурә къытхыхъәхәм дапәрыуэ хъунукъым, къыддәзәуән щхъәкІә гъусә зыкъытхуэзыщІхәм фІыщІә ахуәтщІын хуейщ...»

* * *

Си Іәр къиубыдыжри, Уэзырмәс ежъәжащ. Щежьәжым сеупщІащ: «ЩІәх къытебгъэзәнкІә хъуну?» Жәуап къызитащ: «Ныбжьэгъур ящыгъупщәркъым, мы лъәныкъуәмкІә къәзгъазәмә, узмылгъәгуауэ сежьәжынкъым».

Шапсыгъыр хәщІапІә схуәхъуами, си ныбжьэгъухәр, си хәгъэрәй-хәр сщыгъупщәртәкъым, уебләмә сахуәзәшырт. Пәжыр жысІәнщи, езәшыпІи сихуәртәкъым: хъәсәм силәжьыхъырт, мэз сыкІуәрт, щакІуә сежьәрт, бдзәжьей сецәрт – пщІән бгъуәтынтәкъә! Адыгәбзәм сы-хәгъуазәу щІәздзат, щІәрыщІәу сыкълъыхуауә къысщыхъурти, дунейм гу щысхуәртәкъым. Псом нәхърә нәхыщхъэрәти, си псә-

рэ сигурэ сыхуитт сэ, зыми сыхигээзыхьыртэкым, леи залымыгыи срихьэллэртэкым.

Аджыкыу дзэм кыыхэклуэсыкIа сэлэтитI сигьэцIыхуащ – Кнышевымрэ Уэзырмэс и хьэщIэ Ильярэ.

«Сыт фи псэукIэ, дауэ фахэзагьэрэ шапсыгьхэм?» – жысIау сашеупщIым, Кнышевым жэуап кыызитащ:

– Ди жагьуэ кьэзыщI дрихьэллэркым, дахэсыхьащ, пщIэ кьытхуащI, зэрахуэфIэкIкIэ зыкьытцIагьакьуэ.

Илья макьыхьу гуэрт, цхьэпэлъагэт. Кнышевым и псалъэм пищащ абы:

– Уахэзэгьэнущ, я пщIэр пльытэрэ уапэмыпсэлъэжмэ. Хьэлэл защIэщ, зигу хьэрэм иль срихьэллакым сакьызэрыхыхьэ лъандэрэ.

ТIуми цхьэгьусэ ягьуэтакIэщ. Кнышевыр зыбгьэдэсыр цIыхубз льягьугьуафIэт – хэплыхьри, кьрагьэшат: «Мыр пхуэфашэщ», – жары. ЛьягьугьуафIэ кьудейтэкым – цIыхубз жант, дэни нэсырт, и Iэри, и лъэри увьIэртэкым. Илья топ кьидыгьури кыыхэклуэсыкIащ дзэм – дамэкIэ кьахуихьащ шапсыгьхэм, ар пщIантIэм дэлът. Псоми ныбжьэгьу яхуэхьуащ щIэх дыдэ, махьсымэ ищIурэ жан хьуху йофэ, ефамэ, и фызым щыфIэнэри мащIэкым. Хасэм шагьэжьащ абы цхьэкIэ: «Уи цхьэгьусэм дяпэкIэ Iэпэ теплхьэнщи, кьыптетыжынщ, абы уемызэгьмэ, нэгьуэщI кьодгьэшэнщ», – кьыжраIащ. «Ерэхьу, – жиIащ Илья, – фи деж кьыщыщемызэгькIэ, афIэкIа и гугьу сщIынкым». И цIэм цхьэкIэ пщIэ лей хуащIырт абы – Илья, адыгэхэр кьызэреджэмкIэ, Елие, ар Щыблатхьэм и етIуанэщIэрт. Вы хуэдэ, гуащIэшхуэ хэлът Илья, жыпIэнурамэ, домбейт. «Дэнэ уыщыщ?» – жысIэри сеупщIати, жэуапу кьызитаращ: «Сэ сьздыщымыщыр укIуэдыж, си лъэ здынэзмыхуса кьэнэжакьым, ущылыхьуэм сыкьыщыбгьуэтынукьым». Дзэм кьызэрыхэклуэсыкIам щыгьуазэ фысщIакIэщ. Дзэр егьэзыпIэ хуэхьун ипэ, хэт ищIэрэ, щIэпхьаджагьэ мащIэ илэжьагьэнкым, Iэджэ щIыпIи кьыщиджэдыхьагьэнщ – апхуэдэр щымащIэ Урысейм!

Щыхьылыр игьэжьэху, Илья хьыбар Iэджэ сригьэдэIуащ.

– ИльэситIкIэ кьуэдзэ кьулыкьу зесхьащ, нэхъ белджылыуэ жыпIэмэ – Iэпыдзлэпыдз. Iэпыдзлэпыдз сызыхуащIа капитаным и фэкIэ дэбгьуэн щыIэтэкым, игукIэ цIапIэт армыхьумэ. И хьэпшыным и ныкьуэр шым теслхьэурэ, шым хуэмыIэтыр сэ плIэкIэ хуэсхьырт. Верст тIошI тIкIумэ, сэлэтхэм загьэукIурийти, загьэпсэхурт, я гущIыIу дэгьэзеяуэ. Сэ апхуэдэ хущIыхьэгьуэ силэтэкым: капитаныр згьэшхэн, езгьэфэн хуейт. Абы сыкьыдэмыхуэурэ, сэлэтхэр кьыщачурти, дежьэжын хуей хьурт. ДыздэкIуэм, сомэжалIэри, си цхьэр мэуназэ. Пхьэ гьури кьэсщыпын хуейщ – пщыхьэщхьэм мафIэ сщIын цхьэкIэ. Псы пхуэллами, сэлэтхэм кьыпльагьэсыркым, езыхэр Iугьуэлхьащи. ЗытIэтыжарэ, я ужь укьынакьэ – кьэзакь шухэр ди ужь икIыртэкым, кьыттеплэкьукIыртэкым, дыкIуэсэн я гугьэти.

– Шыпсэ уезгьэдэIуэн? – кьызуупщIащ Кнышевыр.

– СегьэдаIуэ, ауэ нэхъ кIэщI зегьэщI, – жысIащ сэ. – СопIащIэ: сежьэжын хуейщ.

– УмыпIащIэ, укьызыкIэрыху щыIэкым. Хьэдрыхэ сыт цхьэкIэ ухуэпIэщIэн хуей? Унэсынщ абы, ухуэпIащIэ-ухуэмыпIащIэми... Ар псалъэм кьыдэкIуэуш... Дзэм сыхэтатщ, щыгьуазэ узэрысщIащи. БыдапIэм сьдэсащ, сьдээшыыхьыху. Хуабэ узым сэлэтхэр лъэрыщIыкI зэтрещIэ. Зи IэмыщIэ диль полковникым и унэцIэр Кругомстройт...

– Дауэ жыпІа?

– Сэлэтхэр арат зэреджэр, и унэцІэ дыдэр Крузенштернт. НтІэ, а Кругомстройм сатыру дигъэувурти, дрихужьэурэ, дыкърихуэкІырт, ди псэр пыхуху. Ар зыхилъхэ щыІэтэкъым абы – дрихужьэурэ дыкърихуэкІын тІэкІур. Сымаджэми уІэгъэ зытелъми ящысхьыртэкъым – я щхьэр щІригъэхьэрт, кърихуэкІыурэ!

Ілья мэдыхъэшхыпцІ, и фІэщү жиІэрэ гушыІэрэ къыпхуэщІэнукъым. Апхуэдэ жьэрэІурэ сыщрихьэлІэ зэпытащ ротэ къэс.

І псалъэр си фІэщ зэрымышьущэм гу лъита хьунти, Кнышевыр къысхуэщІэплъащ:

– ПцІы супс уи гугъэщ, сынопльри. Уи нэр щхэ къыстебубыда?

– БыдапІэм удэса абы щыгъуэ? ПІыщІ гъэхэм, пэж?

– Пэжыпщ! – дыхъэшхащ ар. – Зэ укытримыч, си псалъэр зэпумыуд, укыщызэупщІынуур иужькІэщ. УхущІыхьэнщ... Щи, а Кругомстройм кІэс къэтхьын хуейуэ ди пщэ къыдилъхьащ. Къэзыхьыр медалрэ фадэбжьэкІэ кыгъэгугъащ. Ар схузэфІэкІынкІэ сыгугъэрти, япэ сищащ: сэ къэсхьынщ кІэс! Мэзым сыщІыхьэри, зы лъагъуэ сытеуващ, лъагъуэм срикІуэурэ зы жылэ гьунэгъу сыхуэхьуащ. Пабжьэм зыхэзудыгъуауэ, соплъакІуэ: сабийхэм къажыхь, зэрыгъэкІийуэ зэрызохьэ, физхэм жьыщІыгъэр псым хаудыныщІэ, зылі пхьэІэщэм бгъурытци, витІым ятоІэбэ. Сащыхэплъэм, сыкъызылъежьам сыхуэщІегъуэжауэ къысщыхьуащ: вакІуэ дэкі лІым и лажьэр сыт, сыт емынэ сызезыхуэр? ФадэбжьэкІэ сыкъызэрагъэгугъар сигу къэкІыжри, жысІащ: «Абы зыхэбгъэкІыж хьурэ?» Пабжьэм сыкъыхэжри, лІыр изудащ. ПІащэ гуэрт, спхыху, пщІэнтІэпсыр къызэкІуащ. Си пллэм ислъхьэри, Іэпхлъэпх сщІа лІыр къэсхьащ... Кругомстройм дуней гуфІэгъуэр зэрихьэнтэкъэ! Шэрджэсым пкърыупщІыхьащ. Зыри къащыжримыІэм, кІуэцІакъухьри, щІыунэм ирадзащ: щІыІэм ириукІыхьмэ, и бзэр къиутІыпщынщ, жари. Сыкъызэрагъэгугъар фалъэ иракІэри къысІэщІагъэуващ. ИсхьупыкІащ фадэр. «Къывгъахьуэ иджыри!» – жызоІэ. «Куэдщ ар», – къызжаІэ. «Куэдыр» сщІэрэт абы щыгъуэ! СафІефащ, зызгъэнщІыху. Ар хьарзынэт, полковникым сэлэтхэр иримыгъэувэкІамэ – медаль къызитын щхьэкІэ. Сефакъэ – хьэлэл сыкъохьу сэ. Абдежми аращ: медалыр си бгъэм къыщыхиІум, хьэлэл сыкъэхьури, полковникым ІэплІэ, ба хуэсщІащ. Иныжь гуэрт полковникри, итІани, къэсІэтри... тІури дыджэлащ. И гущІыІу силъщи, Кругомстрой ІэплІэ, ба хуэсщІын щІэсчэркъым. Сэлэтхэр мэдыхъэшх, зэщІокъакъэ. Афицархэм сыкъытралъэфыжащ полковникым: «ІэщІэпІытІэнуу», – жаІагъэнщ. Си ІэплІэмрэ бамрэ къысхуахьам еплъ: шэрджэсыр зэрыс щІыунэм срадзащ. Шэрджэсми ІэплІэ, ба хуэсщІащ – фадэр спкърыкІыжатэкъым. «Уигу къызумыгъабгъэ, – жесІащ шэрджэсым, – хэгъэрей дызэрыгъэщІ, махьсымэ дызэдефэнщ, зыдгъэтхьэжынщ». Къуажэм имыгъээжауэ махьсымэ зэримыгъуэтынур къызжиІащ шэрджэсым. «Содэ, – жысІащ, – накІуэ, сышэ уи жылэм».

Ілья и ІитІыр и лъэгуажьащхьэм трилъхьащ.

– Жэщым дыкъыкІуэсыкІащ щІыунэм, бжэр Іудудри. Сыжейбащхьуэти, сыздэщыІэр схузэхэхуртэкъым. Псы схуэлІэрти, псым и пІэкІэ махьсымэ фалъэ срагъэфащ. «Зэпыту укІуэ апхуэдэ гьащІэ, – жысІащ, – полковникым ІэплІэ хуэсщІ щымышьукІэ...»

– Къэбгупсыса хьунщ а псор? – сеплъащ абы.

Ар дыхъэшхащ.

– Уи флэщ хьуркьым. Узэрегуаклуэщ. Пцлы пхуэзупсауэщ кьызэрыпфлэщыр – уи тхэ узэреплщ. Пцлы тлэкIур си мыхьэ-мышхкьым...

– Уэ ИльякIэ кьызэроджэр пэж? – сеупщIащ Кнышевым ауаныщIу кьыхущIэплу шыс лIы домбейм.

– Афанасий кьысфIащауэ шытащ, иужькIэ Индыл и Iуфэм нэгьуэщIыцIэ шызгьуэтащ. НэIуасэ кьысхуэхьуа гуэрым цлэкIэ се-хьуэжащ.

– Уехьуэжауи? – иггэщIэгьуащ Кнышевым.

– Сехьуэжэн хуей хьуат.

– ПлIыщI гьэ лъандэрэ уахэс шэрджэхэм? – сеупщIащ Илья.

– Дунейр инщ, си лгэр IэджемI нэхусащ... Бгым сыщихьам сы-Афанасийт, ауэ Илья сыхьуауэ ськьикIыжащ. Фи щхэр згьэунэзакгэ си кьуэшыжьхэм?

– Уэ икIи у-Афанасийкьым, икIи у-Ильякьым, ушейтIанщ, – жысIащ сэ.

– Упсэу, зиусхьэн! Си гуапэ кьэпщIащ... Кныш, кьигьахьуэ! Щыд-дзынщ!

Илья сыздеплгым сигукIэ жызоIэ: мыбы хьэлкIэ ещхь щымащIэкьым Урысейм. Сытри яхузэфIэкIынущ апхуэдэхэм: ха-хуагьи ядэплгьагьунуц, я псэми шысхьынукуьым.

Кнышевымрэ Ильярэ кьызэрысхущытым и гугьу сщIымэ, адреЙ кьуажэдэхэм зькIи кьащхьэщыкIыртэкьым ахэр – тIури кьыс-хуэгуапэт, пщIэ кьызэрысхуащIыр сльагьурт. Дызэрыгьэлуца нэхьей, зэгур ди нэгу щлэкIар дигу кьэдгьэкIыжын тфлэфIыщэтэ-кьым. Пэжщ, Илья зэ ськьигьэувыIэри кьызэупщIащ: «Умынэмы-цэу пIэрэ уэ, Яшкэ? Шэч щлэсщIыр фадэ зэрызыIуумылгьхьэращ». Ар жиIэри, и кьару кьызэрихькIэ дьхьэшхащ... Ильярэ Кнышевымрэ я гугьу апхуэдизу щлэсщIыр ахэр иужькIэ кьызэрыщIидзыжар арынша-мэ кьывгурыIуэнукуьыми аращ. Абы дыщынэсынур кьуажэм кIэ щигьуэта махуэращ, ауэ ар кьэсыным куэд иIэт иджыри...

* * *

ЕкIуэлIапIэ схуэхьуа лъэпкьым и хьыбарI фезгьэдэIуэн хуейщ. Хэггэрей дызэхуэхьуат абыхэмрэ сэрэ, ди гьуркIи ди цIынэ-кIи дызэрыщIэ хьуат. Унагьуэм я нэхьыжь Аджыкьу деж кьыщыщIэздэн хуейщ япэщIыкIэ. И бзэр жант абы, лъэпкьым и джаклуэ цлэр телукIат. Нэхь жьаклуэ, нэхь Iуц, нэхь захуэ ущрихьэлIэнутэкьым жылэм, и псалгэр псоми яфIэкьабылт, кьыпэ-рыуэрэ кьыпэпсэлгьэжрэ кьащыхэкI шыIэми. Абы щхьэкIэ гузэрыдзэ ищIыртэкьым Аджыкьу – арат я хабзэр, зэрызэхэтыр. Шапсыгьхэм я деж ущрихьэлIэнукуьым жылэм закьыхэзыIэтыкI, зым адреЙр и пщэм диггэтIысхьэнукьым – и цIыхуггэмрэ и псалгэм кьихьымкIэщ пщIэ кьызэрыхуащIынуур. Хасэм унафэ кьищтэнукуьым, псори абыкIэ арэзы мыхьуауэ. Псори зыIэзыбжьэкIэ арэзы пхуэщIын? Абы кьыхэкIкIэ, хасэр зэхыхьамэ, зы ильэскIи нэхьыбэкIи щызэхэт кьохьу. Енисей и Iуфэм си нэгу Iэджэрэ шыщIэкIар нэгьуэщIщ: зи унафэ пхыкIыр зи жыпыр кьуа кьулыкьузехьэрщ – апхуэдэм зыри пэпсэлгьэжынукьым, хуей-хуэмейми, псори еувэлIэнуц абы и псалгэм...

Си нэгу щлэкIауэ, а псом куэд щIауэ сыщыгьуазэ пэтми, Кнышевым и псалгэр зэпызудакуьым. КьэкIуэса зэрыхьуам и хьыбарым

сригъэдэуэн си гугъа щхьэкIэ, абы нэсыртэкъым Илья. СеупщIащ: дауэ шэрджэсхэм я деж укъызэрыщыхутар? ПыдыхэшхыкIри, зиумысыжаш:

– IэмалыншагъэкIэщ. Нэпкъ гуэр деж дыщетIысэхуэ, кIыфIым кыыхэжри, абрэдджхэр кытхэлъэдащ. БжэгъукIэ хьэмэрэ фочлъэдакъэкIэ, си плIэм зыгуэр кыдэуэри, нэпкъым сельэтэхаш. Къызэуар дэ тщыц е хамэ – ноби сщIэркъым. Къуэм сыщыдэхуэм сыкъэкIиящ: къуэм сыдэфхыж, сыныфхохьэ! Апхуэдэущ шапсыгъхэм я деж сыкъызэрыщыхутар. Мащэм срадзэри, срагъэсащ, яжесIащ сазэрыхыхьэр, садэпсэуну сызэрыхуейр.

Iэнэ хьурейм щыхьыл гъэжъа кытригъэуващ Илья, езыри къэтIысри, фальгэм махъсымэ къригъэхуащ, фальгэр сэ кыысIэщIигъэуэри, сыхуээхуээн зэрыхуейр кызжиIащ.

– Мы унагъуэм тхьэр кыхуэупсэ, – жысIащ сэ, фальгэр згъэщIейри. – Тхьэм и нэфI кыфщыхуэ.

– Зыри кыумынэ, махъсымэфI дыдэщ. Мэрэмэжьей жыхуаIэращ. Илья кыызэрыжанам гу лъыстащ.

– Ягъэ кызэкIынукъым. Си щыпээфэкъым, – зыуи кыщы-хьуакъым хэгъэрейм.

Махъсымэм сыхэфри, Илья сеупщIащ:

– Укыщальхуар, укыщыхуар кызжепIэнукъэ?

– Сыкыщальхуари сыкыщыхуари сщыгъупщэжаш, уцIэмыупщIэ, – жиIащ Илья. – Пащтыхьым и нэр жанщ, IэщIэкIыгъуафIэ-къым, хузэфIэкIмэ, узыIэщIигъэкIынукъым. Уи щхьэм ирумыгъажэ: уэри абы уриIэфицарщ. Хэт ищIэрэ?.. Дзыхь кысхуащI, я щхьэм сралъыт. Я хьэщIэм щхьэкIэ зыкыуагъэукIыфынущ шапсыгъхэм – аращ я хабзэр. Дзэм сыщыхэтам щыгъуэ сащысхьакъым, яль згъэжаш. Ар кысхуэгъунукъым сэ, хьэдрыхэ сыкIуэмэ, жыхьэнмэ мафIэщ кыспэплгъэр.

Лыгъэ зэрихьауэ илыгъэжрэ хьэмэрэ хущIегъуэжрэ абы – ар кызыгурыIуакъым Кныш и псальэмкIэ. Аущ Джэрджий и дамыгъэ лъапIэр кызэрыхуамыгъэфэщар игу къеуэрэ иджыри къэс – абы сыщIэупщIакъым. Кнышевыр хэщэтыкIащ.

Мэрэмэжьейр си щхьэм дэуеяуэ кысщыхуащ. Кнышевыр пыдыхэшхыкIыурэ кызоплъ: ауан сыкыищIрэ? «Ухуэмыху гуэрщ», – жиIэ хьунщ игукIэ: махъсымэр кызэрыстехьэлбар елъагъу. Игу кыысщIэгъуркъым абы щхьэкIэ, кысщыдыхэшх фIэкIа.

Зауэ къэхьумэ, Аджыкъу дзэпщ къалэнри лъагъэсырт, зауэр увыIамэ, апхуэдэ къалэн иIэжтэкъым – зауэр екIуэкIыхукIэт абы ар зэрызэрихьэр. Зауэр кIыхь хьумэ, дзэпщым и щIыр хузэрахьэ – хуавэ, хуапщIэ, гъавэр кыхурахьэлIэж. Дзэпщым Iыхьэ лей лъыс хабзэ-къым, уеблэмэ къуентхьыр ядегуэш – зауэм хыхьэ хьумэ, зи псэ еблэж къахэкIыркъым.

Унэм щисым деж Аджыкъу игъащIэм зауэ хэмыхьауэ кыпщы-хьунуш, и нэр ятримыгъэкIми, и Iыхьлыхэм яхуэгумащIэу е едэхашIэу гу лъыптэнукъым. Езым хуэдэтэкъым и щхьэгъусэр – цIыху гумащIэт, жанти, зыхунэмыс щыIэтэкъым. ГумащIэми, пхьашэт, цIыхухьу хуэдэ. Сэ сыфIэлIыкI зэпытт Зарэ, си шыпхьу нэхьыжьут кызэрыслытэр. Шапсыгъхэм я хабзэщ: пщIэ лей зыхуащI бзылх-хугъэм цIыхухьу пыIэ цIыкIу щхьэрагъэс. Зарэ Аджыкъу щхьэгъусэ зэрыхуэхуам и хьыбар кызжиIэжащ Зейдэт.

Я адэр к'аук'а нэужь, сабийхэр я г'унэг'у физхэм анэмэт яхуищ'ри, я анэм бгым зридзыхыжащ. Зарэрэ Зейдэтри бгым зрадзыхыжын мурад я'ащ. Бибэ мэзыр ег'эзып'лэ хуащ'ащ, зыгуэрым игу к'ыш'ц'лэг'унши, зришэл'энщ, жари. Бибэ зэщыджэурэ Юрихаш. Зэшыпх'уит'ыр нэпк'ыым теувэри, джэбын зрашэк'ащ. Зейдэт к'эшынащ: «Зыдумыг'эук'ыж, – жи'ащ абы. – Тх'эм и ней к'ыт'цы-хуэнщ». «Ди л'як'уэр едзыхауэ нэпк'ыым дытет'ысх'энщ, – жи'ащ Зарэ. – Ды'Юрихмэ, дыщехуэхри т'ц'лэнук'ыым». Жеящ т'ури, ауэ нэпк'ыым ехуэхак'ыым: дыг'эр мэзыщх'эм к'иувауэ, к'эушыжахэщ. «П'л'яг'урк'э: тх'эр дыл'эну хуейк'ыым», – жи'ащ Зейдэт. Нэпк'ыым к'ыщехыжым, Бибэ мэзым к'ызэрыханар ящ'лэжырти, абы к'л'эл'ык'уащ. Здэк'уэм, псал'эмак' гуэрхэр зэхахаш. Урыс сэлэтхэрат зи мак' зэхахар: маф'лэ ящ'ауэ, яшхын яг'эхэзыр. И куэщ'лым ириг'эт'ысх'ауэ, сэлэтхэм ящыц зым Бибэ ег'ашхэ. Зари Зейдэти яг'эшхаш сэлэтхэм. Зы сэлэт к'ызэф'лэуващ, Зарэ едэхэщ'лэн мурад ищ'а х'унти. Зарэ и нэщх'ыр щызэхил'х'эм, сэлэт щ'лалэр к'ащ'тэри ик'уэтыжащ. Сэлэтхэр зэщ'лэдых'эшхаш.

И шыпх'ухэм анэ яхуэх'уащ Зарэ. Ых'ылы я'лэжтэк'ыым абыхэм – зеиншэ к'абзэт. Зеиншэхэр анэмэт зыхуищ'ын щауэ к'ахуиг'уэ-тын зэрыхуейм егупсысащ Аджык'у. Зарэ еупщ'ащ: «Хэт щак'уэ к'уэн уэр щх'эк'лэ?» Зейдэти ябг'эдэтащ асых'этым. Зарэ гушы'ащ: «Нэг'уэщ'лым щх'эк'лэ сыт уш'лэг'узавер? Уэри ушх'эг'усэншэщ». Аджык'у к'ыпидзыжа'лак'ыым, и ж'эр зэщ'лэнэри. Зари и бзэр иубырдэ нэпк'ыым щх'эщых'ащ. Я ж'эр щ'лэчэрк'ыым – нэпк'ыым щыхумэ, сыт зэжра'лэжын? «Усхуэпщэф'лэн к'ох'эльэк'ынук'э?» – «Сэ сыпщэф'лар уэ пшхыну?» – «Маф'лэ щ'лы, пщаф'лэ, уи шыпх'ухэр г'ашхэ». – «Зейдэт балиг' х'уащ, абыи же'лэ». – «Зейдэт, пх'э г'ур л'эплэ к'эщып!» – еджащ абы Аджык'у. Бибэ и л'эпэр иубыдри, Зейдэт мэзым хых'ащ. Щ'лэх к'ыиг'ээжак'ыым – мэзым зыщиг'эг'уващ, и шыпх'у нэхы-жымырэ Аджык'урэ ягу пэщыху зэриг'эпсал'эн щх'эк'лэ. К'ыщи-г'ээжам Аджык'урэ Зарэрэ иг'уэтыжак'ыым...

Жылэм за'лэтауэ, г'уэгу тетт абы щыг'уэ. Х'эг'уэл'ыг'уэр г'уэ-гум шраг'эк'уэк'ащ. Щыхух'ухэм щыхыищ к'аук'ащ. Щыхубзхэр пщэф'ащ. Зэхэт'ысх'эри, нэху к'атешх'эху зэхэсащ...

Зэрыжыс'лаци, а псом щыг'уазэ сызыщ'лар Зейдэтщ. Х'эг'эрей ды-зэхуэхуат абырэ сэрэ, сытым сыщ'лэупщ'лэми, жэуап к'ызитырт, сызыпиг'апл'эртэк'ыым, ауэ и шыпх'у нэхыжыым и нэ'лэ к'ыттэтт сыт щыг'уи. Ар унэм имысмэ, к'ызэрызэпсал'гэ щы'лэтэк'ыым, и нэр к'ы-стриубыдауэ к'ызэпл' ф'лэк'а. Ил'гэс пщык'лухым итт ар, ауэ сабийуэт к'ызэрысл'гытэр.

Зэшыпх'ухэм я нэхыщ'лэ Бибэ л'эубыдып'лэншэт, хыд'жэбз ц'ык'лум хэл'ын хуей ук'ытэм иджыри хищ'ык'п'атэк'ыым, псым к'уамэ, щ'лалэ ц'ык'лухэм задиг'эпск'ырт. Нэшхуэт, и шыпх'ухэм нэх'рэ нэх' дахэ зэрыхунур ф'эуэ тетт.

Унаг'уэм я нэхыщ'лэ дыдэр Закирт. Псом нэх'рэ нэх' х'эг'эрей к'ысхуэх'уащ ар. Си пэшым зы жэщ щрихати, хуэм-хуэмурэ к'ызэ-уасэри, иужк'лэ сибгынэжак'ыым – к'ан схуэх'уауэ жа'лэрт жылэм, сэ абы и атэлык'к'лэ ук'ызэд'жэ мых'унрэ пэт. Дапщэщи си г'усэн ф'лэф'т, дэнэ сык'лэми, ск'лэрык'ыртэк'ыым, уеблэмэ си дамэм к'э-шэсырти, к'ызэрызэм'уупщ'лэ к'ыг'анэртэк'ыым. И адэм ф'лэл'ык'ырт

Закир, шышынэрти, зыпэциггахуэртэкьым, сэрат тегушхуэгьуафIэ ищIыр – зыкьысхуигьэгусэни кьысхуэгубжьыни тIэу еплъынугэ-кьым. Шапсыгьхэр, псом хуэмыдэу цIыхухьхэр, я сабийхэм яхуэткIийт, я цIэкIэ щемыджэр нэхьыбэт, ауэ я кьуэрылгьху-пхьурылгьхуэхэм, я хьэблэ сабийхэм яхуэгуапэ дыдэт, абыхэм лей кьакIэлъыезыхьам, я жагьуэ кьэзыщIам хуагьэгьунугэ-кьым. Илъэ-ситху ныбжьым нэсыху Закир и анэм и пэшым щIэсащ, итIанэ и адэм хуит хуащIащ. Зэгуэрым и адэм и кьамэм ириджэгуурэ Iэпыхури, и лъэпкьынэм зыхисащ. ЩIалэ цIыкIур теужыху зиIэжьащ Аджыкьу, кьамэр кьыхичьжри, и кьуэм хуильащ:

– ЛIым гьы и хабзэкьым. Гьымэ, ар лIыкьым – хьэIуцыдзщ.

А махуэм и пщыхьэщхьэм Аджыкьу хьыбар гьэщIэгьуэн сригьэдэIуащ. Закир сибгьукIэ щытти, абы зэхригьэхын щхьэкIэ хьунц Аджыкьу а хьыбары кьыщIысхуиIуэтар.

– ЛIыжь гуэр и псэм еджэу хэлът. Хьэтыкьут абы и цIэр. Ди гьунэгьу жылэм кьикIри, лIыжьым щIэупщIакIуэ кьыхуэкIуащ. Узым кьызэрыхигьэзыхьыр нэрылгьагьут, кьамэкIэ кьепыджа нэхьей. ИтIани, кьэдзыхауэ заригьэлъэгьуакьым: «Сымаджэ сыхьуауэ хэт кьывжезыIар? Лажьэ сиIэкьым», – кьажриIащ щIэупщIакIуэм. Узыр кьытегуллIауэ заригьэлъэгьуакьым, пыдыхьэшхыкI зэпытащ ахэр ежьэжыху. ЩIэупщIакIуэхэр шэсри ежьэжащ: «Тхьэм и фIыщIэщ, Хьэтыкьу лажьэ иIэкьым», – жари. ЩIэупщIакIуэхэр ежьэжа нэужь, Хьэтыкьу и щхьэгьусэр кьеупщIащ: «Щхьэ кьэбгьэпцIа ахэр – узыр кьызэрыптегуллIар слъагьуркьэ?» Хьэтыкьу жэуапым хунэ-сакьым: и псэр хэкIащ. ЩIэупщIакIуэхэм лърагьэжьащ, «Хьэтыкьу щыIэжкьым», – жари...

НэгьуэщI лIитIи сIыыхуу щытащ. Зыр кIыхь гуэрт, псей жыг хуэдэ. Абы ХьушткIэ еджэрт. Адрейр цIыкIужьейт, испы хуэдэ. Абы ГьущIыпсэт и цIэр. TIури нэутхэт, гушыIэрейт. Уэлбанэ кьатехьуамэ, Хьушт жиIэрт: «Си Iэгум кьыщIэувэ, ГьущIыпсэ, уэш кьыптезгьэш-хэнкьым». «Сакь, – кьыпидзыжырт ГьущIыпсэ, – пшэм ущIэуэмэ, урихьэжьэнщ». Зауэм хэтурэ, Хьушт сэшхуэкIэ кьауIащ. ГьущIыпсэ бжыкIэ яIэтащ. И псэр щыхэкIым, ГьущIыпсэ Хьушт егуоуащ: «Сы-ноплыхьри, уэри уцIыкIужьейуэщ узэрыслъагьур». Хьушт гушыIащ: «Уафэм ущIэуэми, узэрыцIыкIужьейщ, ГьущIыпсэ»...

Зыгуэр кьеуз щхьэкIэ дзыхэ я хабзэкьым шапсыгьхэм. Узыр зы-хуагьэшэч. Сэ ар схуээфIэкIынукукьым. Ар щыжесIэм, Аджыкьу кьыс-хуидакьым: узыр зыхуэбгьэшэчын мурад пщIымэ, уцоуэ, жери. Абы уилыкIынкIи мэху. Узым укьызэрылэщIэкIынуращ: уцымышына, уцымышынэмэ, узыр езыр-езыру икIуэтыжынущ.

А псалгэр кьыщызжиIа пщыхьэщхьэм Аджыкьу и пщIантIэм ды-дэст. Зарэрэ Зейдэтрэ ху щIагьэпщырт. Закир сэ кьызбгьэдэст, баш сIыгьым кьамэ кьыщыхэсщIыкIынум пэплъэу. Зэрихабзэти, Бибэ-кьэкIухьлгьакуэ зигьэбзэхат. Кьамэр зыIэригьэхьэри, Закир ежь-жьащ, шыпсыранэ зэхиупщIэтэну.

– Кьуэ хьарзынэ уиIэщ, аращ уи лъэпкьым кьыпызыщэнур, – жесIащ Аджыкьу.

* * *

Гьатхэ махуэ гуэрым Аджыкьу сэрэ хадапщIэ дыкIуащ. Дунейр уэмт, жьыр пхурикьуртэкьым, пщIащэхэри хьейртэкьым – уэлбанэ

зэрыхунум и нэцэнэт. ШЦэх дыдэ кызыэшЦэуфЦыцЦаш уафэр, бгым пшэ фЦыцЦэ кышцхьэдэхащ, абы щыблэ зэрыхэтым шэч хэлътэкъым.

Цейхэр зыщытхри, джанэ Цэцхьэр дэдгьэджэрэзеш, хьэмфЦанэр къатштэри, нартыху хьэсэм дыхыхьаш. Уэшх кызырешхрэ куэд шЦатэкьыми, хьэсэр пшЦэным зэщЦицтат. Аслъэн и хьэсэм жыгей жыгышхуэ итт, уэшх къешхми, дыгьэр гуащЦэми, абы зыщЦэбгьэзагьэ хьурт.

Бгым кышцхьэдэхауэ, пшэр жылэм кышцхьэшохьэ. Аджыкьу дэрэ жыг лъабжьэм дыщЦэуващ. Аслъэн хьэсэм кыхэкЦакьым – нартыхур епшЦэ – шЦалэ хэщЦыхьат, пЦабгьуэт, и нэЦум дыркьуэ телът, мыщэм къытридзауэ. Зэрыхьуаращ: бжыхьэ кЦуам Аслъэн мыщэ шыр къиубыдати, и анэм ар кышхуидэнт: зыкъридзери кызыэхифыщЦаш, къамэкЦэ емышьджемэ, къелынутэкъым. ШьыдэгущыЦэным деж мыщэ шырым зэхифыщЦауэт зэрыжалэр.

Бзухэр зэщЦэдымащ, пЦауэми я бзэр пачащ – нэцэнэфЦтэкъым ар.

– Аслъэн, мыдэ къакЦуэ! – джащ Аджыкьу, жыг лъабжьэм дыздыщЦэсым.

И щхьэр къиЦэтри, Аслъэн зыгуэр жиЦаш. ЖиЦар къыдгурыЦуакьым. Хьэсэм зэрыхэтщ, и пшЦэни зэпигьэуркъым.

Пшэ фЦыцЦэр къытцхьэщыхьаш, уафэр хьуэпскЦаш. УафэхьуэпскЦэ мафЦэ бзийм Аслъэн и хьэсэм хэт жыгейм зыхисащ. Щыблэ уащ, абы и макъым сыкьыдэскЦэри, си нэр суфЦыцЦаш.

Си нэр кышцызэтесхьым, щыблэр зэуа жыгейр мафЦэм зэрилынкЦыр сльэгьуащ. Жыгейм ибгьукЦэ щылыт Аслъэн. Дыжащ шЦалэм деж: абы псэ хэтыжтэкъым, зэщЦэуфЦыцЦат. ХьэмфЦанэр бгьэдэлът Аслъэн, хьэмфЦанэкЦыр ныкьуэс хьуауэ.

Аджыкьу шЦалэр кызыэригьэдзэкЦаш, лъэгуажьэмышцхьэ зищЦэри, абы бгьэдэтЦысхьаш.

– Щыблэм тЦихащ Аслъэн, – жиЦаш Аджыкьу.

Щыблэм иукЦам пшЦэ лей хуащЦэ шапсыгьхэм, абы и хьыбарыр шЦэх дыдэ жылэм хэз мэхьу, ар щыщЦалъхьэр щыблэм щиукЦам дежщ, щыщЦалъхьэкЦэ жылэр зэхуос, джэгу ящЦэ, уэрэдхэр жаЦэ.

Аслъэн и хьэдэм дыбгьэдэтыху, пшэр тцхьэщыкЦаш, уэшх ткЦуэпс кыЦэпымыхуауэ.

Цейр щыттЦэгьэжащ, пыЦэри щхьэрыттЦэгьэжащ. Аджыкьу къуажэм дыхьэжащ, сэ Аслъэн и хьэдэм сыкьыбгьэдэнащ. Захуэщ шапсыгьхэр: уи натЦэм къритхам уфЦэкЦынкьым – ара хьунт нобэ щыблэм иукЦа шЦалэм кыхуиухар.

Сэри сунэтЦыжащ къуажэмкЦэ, Аджыкьу сылэщЦыхьэжащ – ар Аслъэнхэ я шЦапЦэм нэблэгьат.

– Сыт щхьэкЦэ кыхуей хьуа Аслъэн щыблэр? – и щхьэр игьэкЦэрахьуэри, къэувыЦаш Аджыкьу. – Аслъэн щыблэр къыщэуар хьэсэращ, и ЦэнатЦэм пэрытащ щыблэр къыщэуам. Зауэм хэкЦуэда хуэдэщ. Ар жытЦэкЦэ щыблэм игу къыдэбгьэнкъым.

– Кыдэбгьэнкъым, – жысЦаш сэри.

Аслъэн и унэм пэмыжыжьэ Цуащхьэм дытетЦысхьаш. Абы и щхьэгьусэм еджащ Аджыкьу. ПшЦантЦэм къыдэкЦуэтри, ар къыдэпльаш, Цэдакьэжьауэ ищЦауэ.

– Аслъэн кыигьээжауэ пЦэрэ? – щЦэушЦаш Аджыкьу, и псалъэр зэпишурэ.

Хьэцацэ, Аслъэн и щхьэгъусэм, жэуап кьыдитакуым. Сэ гу лъыстац ар кьызэрыщтам – зыри кьыгурылуакъым. Аслъэн зэуаклуэ зэремыжбар ищлэжыртэкъэ Хьэцацэ.

– Аслъэн губгъуэм кьыкIыжа? – аргуэру щлэупщIащ Аджыкьу.

Хьэцацэ зэрылэнкуныр нэрылбагъут. Жэуап кьыщримытым, Аджыкьу и псалъэм пищащ:

– Ар щыблэм ихьащ. Уафэр зэрыгъуэгъуар зэхэпахгъэнщ уэ.

Хьэцацэ кьыхэкIиикIащ, и Iэр и нэклум IуипIэри, щцIантIэм дэльэдэжащ.

– Игу фIы хуэщIащ, – жиIащ Аджыкьу, зэхэуауэ. – НакIуэ, бел дэтхынщ.

И псэр щыхэкIа махуэм щIалъхьэ хьэдэр шапсыгъхэм – хьэдрыхэ кIуэ гъуэгур нэхъ кIэщI хьууэ жаIэ, хьэдагъэри кIыхьлIыхь кьалэщIэхьуэркъым. ЦIыхубз кIуэ хабзэкъым кхъэм: цIыхубзыр нэхъ гумащIэщ, гуауэр хуэмышэчынкIэ мэхъу – аращ шапсыгъхэм жаIэр: тыншкъым, дауи, уи Iыхьлыр щIы фIыщIэм зэрыщIалъхьэр пльагъуныр. Дунейм щехыжа махуэм щIамылъхьэнкIи мэхъу, гъунэгъу жылэхэм кьыкIынухэм пэплъэн щхьэкIэ.

Щыблэм игу зрамыгъэбгъэн папщIэ, Аслъэн ар кьыщеуа махуэм щIалъхьэн хуейт.

Жыгейм и лъабжьэм мацэ кьыщыттIауэ, кьэтлгъэгуащ кьуажэм кьыдэкIауэ ди дежкIэ кьэзыунэтIа цIыхухэр – ахэр кьыщIежбар Аслъэн щIалъхьэн щхьэкIэт. Псом япэ итт Iуащэнэхурэ Хьэцацэрэ.

Зы шу кьыдбгъэдыхьащ – Сэлихь. Лъыбгъуэ хэщIыхьат ар, и нэклур дыркъуэ защIэт – зауэ Iэджем хэтагъэнт, дауи.

– Щыблэ? – кьыдэупщIащ Сэлихь, Аслъэн и хьэдэм еплъри.

– Абы ихьыжащ, – жиIащ Аджыкьу. – Ди нэкIэ тлъэгъуащ.

Сэлихь жыгейр зэпиплъыхьащ: мафIэр ужьыхами, Iугъуэ кьыхихурт иджыри.

– Щыблэм и нэфI кьыщыхуащ, – жиIащ Сэлихь. – И насыпщ. КьыхуищIэну псор кьыхуищIэжащ.

И кьуэр игъеижакъым Iуащэнэху:

– Си щIалэм кьеуэлIа насыпыр! Тхьэм и нэфI кьыщыхуащ. Щыблатхьэ и нэфI!

Хьэцаци дежурт фызыжъым.

– Тхьэр кьыхуэупсащ Аслъэн, Щыблатхьэ и нэфI кьыщыхуащ!

Хьэцацэ и щхьэц налъэ тралъхьащ хьэдэм и бгъэгум, мацэм ирахьэхаш итIанэ. Уэрэд кьыхадзащ – хьэгъуэлIыгъуэм деж жаIэ уэрэдхэм хуэдэ. Псори дожъу:

– Уэ-ри-да-дэ!

Къафэмрэ уэрэдымрэ зэпагъэури, цIыхур зэбгрыкIыжащ.

Губгъуэм кьинар Аджыкьурэ сэрэщ. Нартыху хьэсэм хэль хьэмфIанэр кьыщтэжри, Аджыкьу жиIащ:

– ПщIэныр духынщ.

Сэ си щхьэр сщIыри, цейр щысхыжащ. Ди Iэщхьэр дэдгъэджерэзеижи, хьэсэм дыыхьащ. СыкьызырымэжэлIар зыхэсцIащ щIэх дыдэ. Хьэсэм и кIэм дынэсри, детIысэхаш. Гъуэмылалъэмрэ кьхуэщынымрэ кьэзгъэлэгъуащ. Жы мащIэ кьыкьуэури, дыкьыгъэщIыIэтыIащ. Жыгейм Iугъуэмэ кьыхихурт иджыри. Абы пэжыжьэтэкъым нобэ щIэтлъхьа щIалэм и кхьащхьэр...

Шапсыгъ жылэм сыздыдэсым, си тхылъхэм сахуэзэшырт. Зы жэщ сепщыгъхьащ: стЮлым сыбгъэдэс хуэдэщ, си пащхьэм тхыль Гувьшхуэ ильщ, напэхэм езыр-езырурэ зызэрагъэдзэкI. Си быфэ-кьуэ анэм таурыхъ Iэджэ сригъэдэIуэгъащ сыщысабиям. Сигу кьэкIыж таурыхъхэмрэ шыпсэхэмрэ хуэсIуатэрт Закир. ЩIалэ цIыкIум абы-хэм зацигъэнщIыртэкъым. Зейдэти Биби гьусэ кьыщыхуэхуэ щыIэт Закир. Аджыкьу гушыIэрт, ди унэр джэгуакIуэ тIысыпIэ хьуащ, жери.

Тхыбзэ зэрамыIэм заригъэужьыртэкъым шапсыгъхэм, ар езы-хэми кьагурыIуэрт. Зэгуэрым бжыхъ джабэм ськIэрыст, Iэджэрэ щIэзджыкIа тхыльхэм сыдахьэхыжауэ. Лъэ макъ зэхэсхаш абде-жым. Сэлихьт кьызбгъэдыхьар. КьызбгъэдэкIуэтащи, и нэр тхыльым кьытрихыркъым.

– Уигу кьызумыгъабгъэ, – жиIащ абы, – кьысхуумьдэнкIи хьунщ, итIани, сыблэкIыфакъым...

– ЗыгуэркIэ укьызэупщIыну ара?

– Хьэрып тхыль узэджэр?

– Хьэуэ, урыс тхыльщ.

Абы кьыфIигъэкIакъым: хэщэтыкIри збгъэдэкIыжащ.

Зы махуэм адреЙр кIэлъокIуэ, ауэрэ гу лъыстащ си бгъэм гурыщIэ гуэр кьызэрыщыушам. Зейдэтщ, дауи, зи лажьэр. НэлейкIэ сепль хьуат абы. Езыри кьызэрызэплъым гу лъыстэрт. Иджыпстуи аращ: сыхьэтым фIэкIакъым я унэ зэрыщыслъагьурэ, кьакIуэри си пащ-хьэ кьыуващи, и нэр кьыстриубыдауэ кьызоплъ. ДызэрыгъэIуаща хуэдэ, зытIэтри зэкIэлъхьэужьу дежьащ. Дежьащи, псынэ цIыкIухэм допкIэ, долъэ. КьызэплгъэкIри, Зейдэт зричаш, мэзымкIэ иунэтIауэ. СыщылъэщIыхьэм, жыгей абрагъуэм и зы кьудамэ шэсащ ар. Дзи-такъуэ бгыжьыр ди пащхьэ кьихутами, абы еткункIэ хьунут, бгыщ-хьэм дыкьихутэн щхьэкIэ. Сэри сышэсащ жыгей кьудамэм, Зей-дэт сыбгъэдэтIысхьащ. Пщашэм зыкьысхуигъэгусауэ фэ тетт. Ар кьызиIуэкIащ: сызэбгъажьурэ жьы сыхьунуш. Сэ ар хуэздакъым: кьуаншэр езырауэ жесIащ. Илъэс пщыкIуийм нэсыху сыпэплъэн хуей зэрыхьур гурызгъэIуащ, ар ищIэрэ пэт, и пIэм кьынауэ хэхьуэркъым. Зиужьыркъым.

Жыгей кьудамэм дытесщи, гу зэщытхуэркъым, бзу цIыкIухэри кьытщыдыхьэшхым ярейщ. Бзум дахуэдэщ тIури, ди макъыр кьызэ-рылгъэлащи, жылэм дызэхахынкIэ зыхуэIуа щыIэкъым. Ара хьунт дызыщыщтэр: ди жьэр мыувыIэми, жыгей кьудамэм дызэрышэсам дыфIэкIыртэкъым. Лъагъуныгъэм ущIыхуэпIэщIэн щыIэкъым – аращ шапсыгъхэм жаIэр: гува-щIэхами, абы уIэщIэкIынукъым, япэ ущIилгъэдэн щыIэкъым. Абы сыхушIегъуэжащ иужьым, ауэ кIасэ хьуакIэт...

ЕтIуанэ махуэм жылэм хэз хьуащ: Зейдэт Екьуб егуэкIуащ, дэкIуэнущ. ХьэгъуэлIыгъуэр щедгъэкIуэкIыну махуэмкIэ дызэгур-ыIуащ. Аджыкьу сэрэ унэщIэ тщIын хуейти, деувэлIащ.

Хьыбар кьытIэрыхьащ: урыс пащтыхьым и дээр кьэблэгъащ. Дээр Шэпсы кьызэпрыкIащ, ХьэкIув псыри кьызэпаупщIащ, Шэхэ псыхьуэ нэщI ящIащ, Сашэ псым и Iуфэм кьыIухьащ. Абы дигъэгузэ-вэнтэкъэ псори – хьэ щтам дыхуэдэт: ди щхьэм кьырикIуэнкIэ хьунур хэт зыщIэр. ИужькIэщ ар си нэгу щыщIэкIар...

ХьэгъуэлЫгыуэ щедгьэкІуэкІыну махуэм Закир бауэбапщэу къэс-ри, мээым зы щІалэ къызэрыхэкІар къыджилаш.

ЩІалэм Шумахуэт и цІэр, Аджыкьу и гьунэгъу фызыжьым и кьуэр ильэс ипэкІэ къиукІат абы, иджы лъы щІыхуэр ипшыныжын щхьэкІэт къыщІэкІуар. ЩІалэм и анэр шапсыгь бзылхугьэт, и адэр ахьчыпсот.

Аджыкьу сэрэ щыхь къэтщэкІуауэ зэІытхырты, ар цІыхубзхэм къахуэдгьанэри, Шумахуэ и анэм деж дыкІуащ. Сурэт и пщІантІэм цІыхур дэст. Сэ фызыжьым деж сыщІыхьащ, Аджыкьу Едыджрэ Сэлихьрэ къабгьэдэнащ.

Сурэт пІланэпэм дэст, ІэлъэщІ фІыцІэ къепхьухауэ. И нэпсыр ІэлъэщІ кІапэкІэ ильэщІурэ, фызыжьыр зэщыджэрт:

– Си щІалэ закьуэ, дэнэ гущэм укьисхыжын? Сыт мыгьуэр си махуэ: ди лъэпкъым цІыхухьу къинэжакьым, уи лъыр хэт ищІэжын? ЛІыукІыр ди пщІантІэ къыдыхьащ, пІагьурэ ар? Жылэм лы къыдэ-нэжакьым – хэт къыпщхьэщыжын?

Сурэт цІыхубзхэм къаувыхьат, ахэри зэщІэгьуагэрт.

Шумахуэ, щІалэ кьуэгъу лъагэр, и ИтІыр и бгьэгум щызэридзауэ, жыхафэм тетт, и щхьэр щІигьуауэ. ЦІыхухьухэр еувэкІауэ зэхэтщ, къамэ Іэпщэр якьузауэ. ЛІыукІым нэщхьыр хузэхыхьркьым. Едыдж къыщІыхьащ. Абы и Іэблэр Аджыкьурэ Сэлихьрэ яІыгьт. ЛІыжьым шэнт щхьэгъуэ хуагьэуващ. ЩетІысэхым, нэхьри зэлымпІыжауэ къыс-щыхьуащ лІыжь цІыкІур. ЗэлымпІыжами, и нитІыр жан дыдэт. Шумахуэрэ Сурэтрэ еплъри, Едыдж жиІащ:

– Уи гуауэм гьуни нэзи иІэкьым, кьуэ закьуэ уиІэти, пфІэкІуэ-дащ, уи жьыщхьэ узыпІыжын уиІэкьым.

Фызыжьым и щхьэр къиІэтащ, и нэпсыр щІилъэщІыкІри, Шумахуэ еплъащ, нэкІэ ишхыным хуэдэу:

– Мис сызыгьэунэхьуар! Фуки мыр!

Шумахуэ и щхьэр нэхьри ирихьэхаш. Аджыкьу щыгьуазэ сищІауэ сщІэрт: бжэщхьэІум къебэкьуар яукІыркьым, лъы телъми. Унэм къихьар яукІын дэнэ къэна, цІыхубз щытмэ, абы Іэпэ тралъхьэну-къым – аращ шапсыгьхэм я хабзэр. Гьуэгум е мээым щызэрихьэлІэрэ зэбиитІым Іэщэ кърахамэ, лъы ягьэжэнукъым цІыхубз къахуэзауэ: а тІум я кум ІэлъэщІ дидзакьэ, зэпикІуэтыжын хуейуэ я пщэ къыдохуэ.

Едыдж щІэупщІащ:

– Сыт къыджепІэнур, Шумахуэ? ДынодэІуэнущ...

Шумахуэ и щхьэр къиІэтыжащ, къытхэплъэри, блы-ным къыбгьэдэкІуэтащ. Ар апхуэдизкІэ гузавэрты, псалгьэхэр хузэкІалъыгьакІуэртэкьым, икІи, я гум зыгуэр егьэлеяуэ къыщеуэм деж бгырысхэм зэращІу, макь хэлэтыкІакІэ къэпсэляащ:

– Мы нанэм и кьуэр зэрызукІам фыщыгьуазэщ псори. Сыт къызэфщІэми, схуэфашэщ. Сэ фыкъысщІыщысхьын щыІэкьым. Фи пащхьэ ситщ, къамэкІэ фыкъызэпыджи, сывукІ. ЛІыгьэ зиІэм сиукІынщ!

Шумахуэ къащІэнакІэу къызыщыхьуаи къахэкІащ.

– Зэхэфхыркьэ! – къыщичащ Сурэт. – Мыр къыфщодыхьэшх, лІыгьэншафэ къывеплъ! Фуки мыр! Фуки!

– И кІэм нэгьэс, Шумахуэ. Уи псалгьэр щІумылгьэфыж, – жиІащ Аджыкьу, и нэщхьыр фызыжьым хузэхилъхьэри. Сэ схузэхэхуртэ-къым: щІалэр абдеж щаукІмэ, нэхь къыщтэрэт фызыжьым, хьэмэрэ хабзэм и хьэтыркІэт щІыжиІэр? Сэ сщІэртэкьым Шумахуэрэ Су-

рэт и кьуэмрэ зэпаубыдари. Хэтыт нэхъ кьуаншэр? Игурэ и псэклэ щегьуэжат Шумахуэ, хьэмэрэ мэжэщлалгагьэмрэ щхьэзакьуагьэмрэ кьыщлахуат мэзым – сщлэртэкьым ари.

– Сэ ськьыщальхуа льяпсэм лэщэ зыгьэбзэфын цыхухьуитл исщ – си адэмрэ си кьуэшымрэ. Ди бийм и джатэр ель, и фочыр еузэд. Хэт Сурэт кьэзыхьумэнур? И щхьэгьусэри, и кьуэри илэжкьым мы нанэм, – жилащ Шумахуэ, нэпсыр щлэзыльэщлыкьл фызыжьым хуепльыхри.

Цыхухьухэр щымт. Лы зэриуклам хущлэгьуэжагьэнутэкьым Шумахуэ. Кьэкуэн хуей щлэхуар урысыдзэр бгым кьыщхьэдэхьным кьэнэжа зэрыщымылэжрагьэнут. А хьыбарыр дауэ кьащыхунут цыхухьухэм – псори щымт, я бзэр пичарэ гузэвэгьуэр кьызэрыблэгьам игьэщтауэ.

– Си щлалэ закьуэр буклащ уэ! – щлчэртэкьым Сурэт, цыхубзхэри зэщлэгьуэгащ. И нэщхьыр зэхильхьэри, Едыдж абыхэм яхуепльэклащ. «Фувьлэ иджы!» – яжрилащ.

– Ди анэ! – бгьэдэкуэтащ Шумахуэ фызыжьым. – Сэ кьуэ сьпхуэхьунщ, уи унэ ськьинэ. Уи пщлантлэм сьдэтынщ, уи кьуэ хуэдэ усхьумэнщ, ськьыпщхьэщыжынщ. Аращ бжеслэнур. – Шумахуэ икьуэтыжри, блыным клэрыувэжащ.

Цыхухьухэм я гуапэ хьуащ Шумахуэ и псалгэр.

– Афэрым! – жилащ Едыдж.

Сурэт зэрыщымт. Едыдж Аджыкьу хуепльэклащ.

– Сэ щлалэм и адэм сриныйбжэгьуащ. Кьуэшым хуэдэу слгьэгуат. Иль сщлэжыну кьыстехуэрэ? Хьэмэрэ сыщыуэрэ? – жилащ Аджыкьу. – Сурэт и пщлантлэм цыхухьу дэтын хуейщ, и закьуэу унэм щлэдгьэсынкьым.

Едыдж Сэлихь хуепльэклащ.

– Сэ Сурэт сригьунэгьущ, итлани, лыщлэж сыхуейкьым, – жилащ Сэлихь.

– Хэт ищлэжын лы? – щлэупщлащ Едыдж.

Цыхухьухэр щымт. И жьаклэ зэщлэтхуар пильэщлыкьлри, Сурэт бгьэдэкуэтащ Едыдж.

– Шумахуэ кьуэ пщлгьэр, ди шыпхьу? Уарэзы?

Фызыжьым жэуап кьытыртэкьым. И лэгуам бэлгьокур ириубыдауэ щыщ. Зыхурагьэзыхри, цыхубзхэр елущэщлащ абы.

– Кьызбгьэдрехьэ, – жилащ Сурэт, зэхэпх кьудейуэ.

Шумахуэ фызыжьым бгьэдэкуэтащ, льягуажьэмыщхьэ зищлри, и щхьэр абы и куэщлым ирилхьащ. Сурэт и лэльэщлгьыр зытрихри Шумахуэ триубгьуащ, итланэ и бгьэр итлэтащ. Шумахуэ фызыжьым и быдзыщхьэм лупэклэ елусащ, и нэпсым кьызэпижыхьауэ.

– Тхьэм фиузэщл, – жилащ Едыдж. – Анэу щылэм уралайщ, Сурэт. Тхьэм укьыхьумэ. Арэзы дыкьэпщлащ. Цыхухьуэ уилэщ, Шумахуэ, мыр уи анэщ нобэ щыщлэдзауэ. Игу умыгьэныкьуэ, гьэпэж – ар кьып-тохуэ уэ. Фынакьуэ, зэанэзэкуэем гу зэщрахуэ, я закьуэу кьэдгьэнэнщ.

Лыжьыр кьыгьэтэджыжащ Сэлихь, тлурь бжэмклэ бэкуащ. Дэри абыхэм я ужэ диувэри, унэм дыкьыщлэклащ. Цыхухьэр зэбгьрыкьыжащ. Едыдж пщлантлэм кьыдэнащ, бжыхьым зригьэщлри.

– Аджыкьу, – сыщлэупщлащ, – лы зыщлэжын кьахэкламэ, дауэт зэрыхьунур?

– Абы зыри тегушхуэнутаэкъым, – кызыжиІащ Аджыкыу. – Дэ Сурэт и унагъуэм дыщыцкъым. Гу лыптагъэнц: Шумахуэ зигъэкъуаншэркъым.

Лажьэ зиІэр езыр армырауэ кызыжиІащ Шумахуэ. Модрейм кІуапІи-жапІи кышпримытым, Іэмал игъуэтыжакъым: щІалэр иукІын хуей хъуащ. ЩІызэфІэнар цІыхухъухэм ящІэркъым. УщІэупщІэкІи, мыхъэнэ иІэжкыым – кІасэ хъуащ. ЩІэупщІи хабзэкъым апхуэдэм. Дунейм ехыжар къуаншэми, сыт хужыпІэжын – Іей хужыпІэфынукъым, и щхъэр щыщымыІэжкІэ. Куэдрэ бгъэныщІкІумэ, жыжъэ ухи хъэнущ. Ер вы бжыакъуэм кьокІ, жыхуаІэращ. Едыдж сыгурыІуат: Сэлихь сэрэ дызэрыгъэІушри, лыы зыщІэжыну хуитыр дэрауэ дгъэІуащ. ЛыщІэжым дызэрыхэмыхъэнур щажетІэм, хэт къэувыжыфынт ди ужькІэ?

– Іуэхум кърикІуэнкІэ хъунум егупсысын хуейщ, – жиІащ Едыдж. – Пасэрейм жиІакъэ: гупсыси псалъэ, зыплъыхьы тІыс. Пщэдджыжкыым зэ улъэпэрэпамэ, улъэпэрапэ защІэу махуэр бгъэкІуэнущ.

Аджыкыу кыщІигъуащ:

– Узэлъэпэуар дзапэкІэ къэпщтэжынущ.

– Шым и щхъэр пІэщІэкІамэ, шыкІэм уемыпхъуэж, – пыдыхъэшхыкІащ Едыдж. – Ари пасэрейм кытхуигъэна псалъэщ.

Псалъэжърэ псалъэ шэрыуэкІэ зепеуэн я щІасэт жылэм. Зыгуэрым кыыхидза закъуэм!

– Фызыжъри зэрыерыщ, – жиІащ Аджыкыу. – Шым щІопщыр ебгъэлгагъумэ, зреч. Шыдым уеуэмэ, ерыщ йокІуэри, и пІэм пхуикІыркыым.

– Псалъэ пэж жыпІащ, ухахуэщ абыкІэ. Сурэт щхъэкІэ жыпІаращ сфІэмызахуэр, – идакыым Едыдж.

– Къуаншагъэ зыбгъэдэмылбыжыр дунейм ехыжаращ, – жиІащ Аджыкыу.

– ЦІыхубзым пшэрыхъ хушанэ, жаІащ. Сурэт фызыжыщ, зи къуэр зыфІэкІуэда фызыжыщ. Ерыщ екІуэми, гукъанэ хуэщІ хъунукъым. Абы и хъэлъэр шэчыгъуафІэкъым.

Мыбы еджэр зыщІэупщІэн куэд слэщІэгъупщыкІагъэнц сэ. А псор кыбгурыІуэн щхъэкІэ, зыгуэрхэр нэхъ ІупщІ сщІын хуейуэ кыыстохуэ. Си псалъэр зи фІэщ мыхъун кызырэыфхэкІынури сощІэ, ауэ си нэгу щІэкІауэ сыщыгъуазэщ: лыщІэжкІэ ерыщкыым шэрджэсхэр. Дэ нэгъуэщІуц кызырэытщыхъур – абыкІэ дызахуэкъым. ЛыщІэжым ухэджэразэмэ, куэдым я щхъэр халъхъэнущ – ар ягъэунэхуащ шэрджэсхэм. Абыхэм Іэцэ щІызэрахъэр лыы ящІэжын щхъэкІэкъым, лей зытехъэм къашхъэщыжын папщІэщ. Псом хуэмыдэу, бзылхугъэм лей кытехъауэ ялгагъумэ. Уи адэ е уи къуэш къаукІамэ, абыхэм яль пщІэжынынр фІэзахуэщ хабзэм. Ар ящІэри, лыы зыукІар и унэм йокІ, мэзым щІохъэри, лъэныкыуэ зрегъэз. Ар мэзым щІэсыху, я Іыхьлыхэр зэрызрагъэкІужыным иужь итщ. Нэхъыбэрэ кызырэыхъу хабзэращ: унагъуэм ящхъэщыт лыр зыукІар ягъэпшы-нэ, Іэщ бжыгъэ итын хуей мэхъу, цІыхухъу зыщхъэщымытыж унагъуэр зыми щымыщІэн щхъэкІэ. Шумахуэ деж, зэрыщытлгагъуши, лыы зыукІар зиль игъэжам и унэ ихъэу, къуэ защыхуищІри мащІэкъым, псэхуу унагъуэм щІэгъэжкыуэн хуэхъуну. Дэ ди щхъэм кытІэсэнукъым а хабээр, кыбдгурыІуэнукъым. Ди къуажэ си нэгу щыщІэкІауэ сыщыгъуазэщ апхуэдэ Іэджэм. Зэрогъафэри, зэгъунэгъуитІыр

зэроукІыж – щІы кІапэ щхьэкІэ, зыр зым щедыгьуэм деж. Лы зыукІа куэд ущрихьэлІэнущ Сыбыр – аращ абы хэщІапІэ хуащІыр: яубыд, Іэхьулъэхьу иралъхьэри, щхьэхуимыт ящІ. Тури – зыукІари яукІари, хельафэ абы: кьызэранэкІам закьыщІэзыгьэкьуэн ягьуэтыркьым. Хэт и анэ пхуекІужын лЫукІым? Ар дэ ди щхьэм тхуигьэтІэсэнукьым. Ди нэгу кьыщІэдгьэхьэфьнукьым зи кьуэ яукІа анэм лЫукІыр кьуэ ищІауэ. Шэрджэхэр нэгьуэщІщ. Я хабзэри нэгьуэщІщ. Дэ дэщхькьым...

* * *

Пщыхьэщхьэм жылэр ди пщІантІэм щызэхуэсащ. МафІэ нэхум хэувауэ кьофэ псори. УдзыпщІэр яутэ. Щыхухьуи бзылхугьи увыІэгьуэ яІэкьым – кьафэр кІуэ пэтми щІохуабжэ. Зейдэтрэ сэри дахыхьащи, зэхуэкІуэ дыкьофэ. Зейдэт кьызоІушащэ:

– СынасыпыфІэ дыдэщ сэ. Сэр нэхь насыпыфІэ дэнэ кьипхын!

Апхуэдэ зы дэрэжэгьуэ фІэкІа умылбагьунуми, укьытехьэ хьунт мы дунейм. Хьэщыкь узыхуэхьуа пщащэм и Іушащэ макьыр пшынальэкьэ, укьызэщІиІэтэркьэ, дамэ кьыптекІами ярейкьэ!

Жэщыр хэкІуэтауэ ди унэ декІуэлІэжами, нэху ща кьудейуэ сыкьызэщыуащ, пІэм куэдрэ сыхэлъыжакьым, сыкьэтэджри зысхуэпащ.

Зейдэт пщІантІэм дэтт, пхьанкІэу. Сигу ислъхьащ: унэм зыри щезгьэщІэнкьым Зейдэт, абы ищІэн хуейри сэ злэжьынщ. Щыхубзым и Іуэхум хэлэбэркьым шапсыгь цыхухьухэр, сэ зыр сыхэлэбэкІэ, емькІу сыкьащІынкьым. НысащІэм Іуэху хьэлъэ ирагьащІэркьым ильэситІ-щыкІэ, унэр зэльгыІуихын, пхьэнкІэн фІэкІа. Зейдэт гуащи пщыпхьуи иІэкьым, сэ схузэфІэкІыр хуэсщІэнщ, ар кьысхуимыдэнкІэ хьунуми.

Гу кьыслъитэри, Зейдэт кьызэплъащ, и щхьэщыр иридзэкІри кьысщыгуфІыкІащ, абы си гур нэхьри ІэфІ ищІащ. Зейдэт и щхьэр ирихьэхьжри, и Іуэху иужь ихьэжащ – пщІантІэр ипхьэнкІырт.

Пхьэлъантхьуэм фІэль кхьуэщыныр кьыфІэсхри, хадэм сихьащ. ЗыстхьэщІри сыкьыкІыжащ хадэм, щейр щыстІэгьащ. АпщІондэху Іэнэр кьыгьэувакІэт Зейдэт – Іэнэ льякьуищ. Іэнэм щІакхьуэ, кхьуей телът, форэ шхурэ тетт. ДызэбгьэдэтІысхьэри дышхащ. Дыздэшхэм, и нэр кьызэрысщигьэпщкІум гу льыстати, ар хуэздакьым. КьыпыгуфІыкІа фІэкІа, кьыспидзыжаІакьым.

Дышха нэужь, губгьуэм сыдэкІащ, пщІэныр нэдгьэсын хуейти. ПщІантІэм сыщыдэкІым, Зейдэт гьуэмылэ кьыслэщІилъхьащ...

Ноби си нэгу щІэтщ а пщэдджыжьыр. Апхуэдэ гухэхьуэгьуэ слбагьужакьым абы и ужькІэ. ЩІымахуэ жьыбгьэм ущыхиубыди кьохьу, уафэм ис вагьуэхэм уахудэплъеймэ, уи щІыфэр мэтхьытх, щІыІэм удрехьей – апхуэдэ махуэ Іэджэ си нэгу щІэкІащ абы лъандэрэ, арагьэнщ зи гугьу фхуэсщІа пщэдджыжь хьэлэмэтыр сигу иджыри кьэс щІимыхужыр...

Шэджагьуэ пщІондэ дилэжьыхьащ хьэсэм Аджыкьу сэре. Хуабэвэх хьуащ. ХьэмфІанэр згьэтІыльри, пщІэнтІэпсыр еслъэщІэкІащ. Аджыкьу сыкьыгьуэІэбжьащ:

– Екьуб, урысхэр кьоблагьэ.

Си щхьэр щІыри, хьэмфІанэр кьэсщтэжащ. Зи гугьу ищІыр дзэм кьыхэкІуэсыкІа сэлэтхэрауэ си гугьащ.

– Ардылар кыщцежыауэ джабэм кыдокI, куэд мэху ахэр, топи кызыдалъэф.

Адзыкъу кызжиIар кызыгурыIуэщатэкъыми, кхуэщыныр згъэщIейри, псы сефащ. Кхуэщыныщхэр нартыху жэпкъкIэ згъэбыдэжа нэужыщ Адзыкъу и псалъэм сыщегупсысари кыщызыгурыIуари.

– МыбыкIэ кыздэкIуэр? – сыщIэупщIащ.

– ПсынщIэ дыдэуш кызыэрыкIуэр, зыгуэрым кыкIэрыху нэхей, – жери, Адзыкъу зиукъуэдиящ. – Нэхушым Сэлихэрэ нэгъуэщI щIалищрэ сутIыпщат, Iуэхур зытетыр зрагъэщIэн щхэкIэ...

Сэ сыхэгупсысыхъащ. СеупщIащ Адзыкъу: илъэс зыбгъупщI ипэкIэ зэзэуащ тыркухэмрэ урысхэмрэ, инджылызхэри хы Iуфэм кыщитIысыкIауэ щытащ, щхэа фыкыттемыуарэ абы щыгъуэ? Адзыкъу заулкIэ кызыэплъащ – делафэ кызыиплъагъэнщ, е сэ ара кызыэрысщыхуар? Сэ нэхэрэ нэхъ Iушщ Адзыкъу, нэхыбэми щыгъуазэщ, ар и напщIэм тримылъхэми. ТIэкIу зилэжьэри, Адзыкъу кыщIигъужащ:

– Зэрэ-тIэрэ бжесIакIэщ зауэм ди нэ кызыэрыхуимыкIыр. Урыс пащтыхэри, тырку султIанри, инджылыз пащтыхэ гуащэри ди пщэм дэдгъэтIысхээн мурад диIэкъым. Тыркухэмрэ инджылызхэмрэ ди пщэм дэдгъэтIысхэмэ, ди щхэм и хуитыныгъэр тфIэкIуэдынкIэ дышынащ, абы ди нэ кызыэрыхуикI шыIэтэкъыми...

Зауэм и тхыдэр зыджхэм, езы Фадеев дыдэри яхэту, ящIэ шэрджэсхэм щхэахуитыныгъэм пащIэ зэрыщымыIэр. Тыркухэри, инджылызхэри, франджыхэри тенджыз Iуфэм кыIуагъэхъахъым шэрджэсхэм, ар кыагъэсэбэпри, урыс дзэпщхэм я дээр шэрджэс тенджыз Iуфэм Iуашыжащ, тырку лъэныкъуэмкIэ ягъэлэпхуэри, абыхэм пэувын яхуээфIэкIащ. ЩIахуээфIэкIар гурыIуэгъуэщ: шэрджэсхэм я тенджыз Iуфэм хамэм и дзэ кырагъэкIуэлIэнутэкъым, ар ящIэрти, аращ урыс дзэпщхэм Куржым кIуэуэ тыркухэм щIапэувыфар. Аркъудейм фIэкIа хэмылгъатэми, апхуэдэ Iуэхутхэбзэ кызыэрыхуащIам щхэкIэ, урыс пащтыхыр сэратэмэ, шэрджэсхэм я ужь сыкыкIынт, зэи згъэпIейтеинтэкъым ахэр, дзейуэ слыгъэн фIэкIа...

– Сэ сыщIалэ цIыкIут инджылыз пащтыхэ гуащэм и лыкIуэ ди деж кыщыкIуам щыгъуэ, – кызжиIащ Адзыкъу. – СакIэщIэдэIухъащ ди тхэмадэхэмрэ инджылыз лыкIуэмрэ. Сысабийми, Iеймрэ фIымрэ кызыгурыIуэ хуакIэт. – Адзыкъу и натIэр зэльащ, кыпыгуфыкIащ, игу кыигъэкIыжыр зэрыфIэдыхъэшхэныр зыхэпщIэу. – ЛыкIуэр быртIым гуэрт, фэнд хуэдэ, итIани, и пкыыр зэрызэфIэмыщIэным пылгът, бжэгъум фIэс фIэкIа пщIэнутэкъым, шхынми хэлэбэртэкъым, лулэр жьэдэль зэпытт. Зытригъэчыныхыр зыт: урысхэм фезауэ, фыкымыкIуэт, дэ Iэщэ кыфхуэтшэнщ, фи кIэныр кыщыкIыныр итIанэщ – инджылыз пащтыхэ гуащэм и IэмыщIэ зифлъхъа нэужь. Абы еупщIащ: дахэ фи пащтыхэ гуащэр? ЛыкIуэр къэцыджэщ абыкIэ щеупщIым, и нэм лыы кыытелъдащ. ЛыкIуэм Iэпыдзлгъэпыдз щIыгъуащ – щIалэ кыуэгъу къамылыфэ. ХьэщIэщым ирашамэ, ар зыбгъэдыгъэтIысхэртэкъым лыкIуэм – и закъуэ пщIантIэм шагъашхэрт, гъаблэгу ишта хуэдэ, ишхыр фIэмащIэт, фадэки зигъэнщIыртэкъым, махъсымэ ефэурэ чэф хуамэ, гъумэтIымэурэ и нэпсыр щIилъэщIыкIырт. ЖиIэрат: си зиусхэным и псалъэр фи фIэщ фымыщIэ, пащтыхэ гуащэм и IэмыщIэ зифлъхээмэ, топыпэм фрагъэуэвлэнурэ топышэкIэ фызэпкъраудынуш...

ЗаулкIэ хэгупсысыхэри, Адзыкъу кыщIигъужащ:

– Щагъуэкъым.

– Сыт зи гугъу пщӀыр? – сеупщӀащ.

– ЗэгурыӀуэркъым ди лъапкъхэр, щхъэж и щхъэщ зыхуэпсэур, къуажитӀ я Ӏугъуэ зедикӀыркъым. Я Ӏэпхъуамбитхур зэдагъэбзэфыркъым, аращ ди Ӏэпхъуамбэхэр гъуэрыгъуэурэ щӀыпаупщӀыфыр. Убыххэм я дзэпщхэри нэхъ щӀагъуэкъым: урыс пащтыхъым и тельхъэщ я ныкъуэр, абы щхъэузыхъ зыхуащӀын хуейуэ я лъэпкъыр къыхураджэ, я ныкъуэм Тыркум пащӀ цыӀэкъым, я щхъэм и фейдэщ зэрахуэр, цӀыхур зыхуагъэӀуцыращ: хэкур дывгъэбгыни, Тыркум дывгъэӀэпхъуэ, абы дыщунэнущ, дыщытхъэнущ дэ, жэнэтым дисынущ, гузэвэгъуэ тӀагъужынукъым, дызыхэт хъэзабыр къызэднэкӀынущ...

Адзыкъу щым хъужащ, и псалъэр зэпигъэури зэхэуащ.

ХъэмфӀанэхэр къэтцтэжащ. Адзыкъу сыздыкӀэлъыплъым, сигу согъэфӀ: тенджыз Ӏуфэм къыщежъа дзэр ди деж къэмысынкӀэ мэхъу, къэсми, блэкӀынкъэ, щхъэрыуэнкъэ? Шапсыгъ къуажэхэр щызэтрагъасхъэм дзэм сыхэтащ сэ, куэд щӀакъым абы лъандэрэ – илъэситӀ нэхъыбэ дэкӀакъым. Хъэсэм сыхэтц иджыпсту, нартыху сопщӀэри. Си пщӀыхъэпӀи къыхэхуэнтэкъым илъэситӀ нэхъыбэ дэмыкӀауэ апхуэдэ гузэвэгъуэ къыткӀэщӀэзэрыхъыну. «Тхъэм дыкӀыхъумэнщ, дыкӀелынщ, тхъэм и нэфӀ къытцыхуэнщи», – жысӀащ сигукӀэ.

Адзыкъу и хъэмфӀанэр мывэм къигъэлъеижащ. Зригъэзыхри, мывэр къиштащ Адзыкъу, зей гуэрэным хидзащ. Сызэрэплъым гу лъитэри, ар къыпыгуфӀыкӀащ. Абыи сэри къуэш диӀэкъым, тӀум языхэз дунейм дехыжмэ, псэууэ къанэм дэӀэпыкъун хуейуэ адреим и пщэ къыдохуэ.

Адзыкъу гумащӀэ къэхъуащ, заулкӀэ дыбэуэн щхъэкӀэ детӀысэха нэужь:

– КъуитӀ сиӀащэрэт иджыри, жызоӀэ, щыри нэхъыфӀыжт. Уеблэмэ тху, ТХЪЭМ къысхуигъэфашэмэ...

– Тхъэм къыуигъэхуӀӀэ, – жысӀащ сэ, Адзыкъу и гуапэ зэрыхъунум шэч къытесхъэртэкъыми.

Аслъэн и кхъащхъэм удз къытекӀэжат, Ӏуцхъэ плъыжыбзи къыхэжакӀэт. Гуащэнэху куэдрэ къакӀуэрт а кхъащхъэм. Зэхэсхырт абы Щыблэм фӀыщӀэ зэрыхуищӀыр – и нэпсыр щӀилъэщӀыкӀми, къыпыгуфӀыкӀыурэ.

Ди анэр си нэгу къыщӀыхъэжащ, Калугэ куейм щыщ жылагъуэщ ар зыщыпсэур. Ар си нэгу къыщӀыхъэми, си щхъэм илӀыр нэгъуэщӀт: дэжыг¹ щызэхэзокӀуэ мы Ӏэхэлъахэм, бжыыхъэ къэс къожьэри. Абыхэм хъапшып ӀэджэкӀэ сату ящӀ. Зейдэт сай² дахэ къыхуэсщэхунут – ар си щхъэм илӀ зэпытт. «ЗэрыгущӀыӀэжь» – ар къысхужитӀанкӀэ мэхъу мыбы еджэм. КъысхужитӀэми, схуэфашэщ. Сэ схуэдэр мащӀэ: ди анэр дигу къыщыкӀыжыр зэзэмызэщ, ди кӀэныр къикӀа нэужыщ. Ди анэхэри тыншыпӀэм ис къытфӀощӀ ди Ӏуэхур щызэтеувам деж. Ди анэм хуэсщӀэфынурати, си хыбар хуезгъэхъащ, дэжыг гъуэгурыкӀуэм тхыгъэ кӀапэ ӀэщӀэслъхъэри.

ТӀасхъэщӀэххэм къагъэзэжащ, загъэгувакъым. И дамэм къэп едзэкӀауэ, Сэлихъ шэджагъуэм къэсащ.

– ХыбарыщӀэ щыӀэ? – еупщӀащ абы Адзыкъу.

– ЩыӀэщ.

¹ Дэжыг – сату щыныр зи ӀэщӀагъэ цӀыхум пасэм щыгъуэ зэреджэу шыта. /Купец.

² Сай (шапсыгъ) – щыгын щыӀутель хуабэ.

– Детысэхынши, кыдже!э.

Хьэсэм дыкыхэкIри, уэздыгьейм и жьауэм дыхэтIысхьащ. Сэлихь кьэпыр зригьэтIылгьэкIащ.

Льэгуажьэмыщхьэ иувауэ, лы нащхьуэр зэм сэ кызопль, зэм Аджыкьу хуопльэкI, и пащIэкIэ щIэгуфIыкIыурэ.

– Псоми кьагьээжа? – щIэупщIащ Аджыкьу, кьэным епльурэ. Ар лыы защIэт. Кьэным лыы зэрыкIэрыгьуам гу лыыстащ.

– Кьагьээжащ псоми. Урысыдзэр бгыщхьэм кьыхуокьу. Жэщыр бгы лыпэм шрахи, гупитI защIащ. Сэлэт щитI хуэдизым ди дежкIэ кьаунэтIащ.

– Ди дежкIи?

– Ди дежкIэ. Алия якIэщIэдэIухьащ, еплгьэкIуащ. Абы кьызэрехутамкIэ, Кьуэбыдэ деж урыс пащтыхьым и кьуэшыр дзэм щыпопльэ. Ди тIасхьэ щIэзыхын ди ужь кьраутIыпщхьащ. Кьээакьхэрац жыхуэсIэр – ахэрац урысыдзэм я пльакIуэри я дэIуакIуэри. Кьээакьхэм кьыщагьээжым дапэуври зэтетIыгьащ. Щыр тIэщIэкIащ, плым я щхьэр кьэтхьащ, мис. – Сэлихь кьэпыщхьэр итIэтащ, абы щхьиплI кьихуащ: щыр пащIацэт, еплIанэр зэщIэупсат.

БауэкIэщI сыкьэхьуащ абдежым – слгьэгьуар схуэшэчакьым. Апхуэдэ слгьэгьуатэкьым игьащIэм. Зыми тхьэм иримыгьэлгьагьу апхуэдэ. ЖьакIацэхэм ящыщ зыр дзэм кьыхэкIыжа унтер Тимофей езгьэщхьащ – арац шэрджэсхэм я хьыбар япэ сезыгьэдэIуауэ щытар. Фельдфебель Кожевниковри кьэсцIыхужа кьысфIэщIащ. Зи жьакIэ упсагьащIэр сэр дыдэрауэ кьысщыхьуащ.

Сэлихь кьызэплгьри, Аджыкьу зыхуригьэээкIащ. Сэри сыхуепльэкIащ абы. Зи жьакIэ упсагьащIэм и щхьэр кьыщтэри зэпипльыхьащ Аджыкьу.

– ЩIалэ дыдэщ, и пащIэр кьыхэжа щIыкIэтэкьым, – жиIащ Аджыкьу. – НэгьуэщIи сыт кьыджепIэнур?

– Убыххэм дахуэзащ, абыхэм кьыджаIащ: тенджыз Iуфэм жылагьуэ кьыIунэжакьым, ХьэкIув деж сэлэт щибл щызэхэуващ – зауэм щIадзэнущ. Ахьчыпсохэри зэуэнущ, дзэм Ардылар деж шапэувын я мурадщ...

ЩIалэщIэм и щхьэр адрейхэм яхидзэжащ Аджыкьу. Абы сыкьыгьэуIэбжьащ сэ, гущIэгьуншагьэу кьысщыхьуащ ар. Сигу ебгьащ Сэлихь – арац, дауи, си лгьэпкьэгьухэм я щхьэр пызыупщIар.

– Ара кьыджепIэнур? – щIэупщIащ Аджыкьу, заулкIэ зиIэжьэри.

– Арац, – жэуап кьытащ Сэлихь.

– Дзэр жылэм кьэсынкIэ хьуну?

– Топ кьыздалгьэф. Абы имыгьэгувэмэ, дыгьэ кьухьэгьуэм кьэсынущ.

– Мэзыр ираупщIыкIрэ?

– КьопIащIэри, хунэсыркьым.

Аджыкьу дыгьэм худэпльейри кьызэфIэуващ.

– Зэман диIэщ иджыри. НакIуэ, хасэр зэхуэтшэсынщ. Уэ щхьэхэр щIэлгьхьэ, Сэлихь.

Дунейр зэрыхьэхур сигу кьагьэкIыжащ кьээакьыщхьэхэм. Сэ щыгьуазэ сыхьуакIэт сэлэтхэр кьуажэм кьызэрыхуэпIащIэм, итIани, Аджыкьу и ужь сыздитым сызэгупсысыр нэгьуэщIт: кьээакьхэм я натIэ кьрикIуарац сэри кьысщIэлгьыр. Сай нэхьрэ щыгьэ кьыхуэсщэхумэ, игу нэхь ирихьынкIэ мэхьу Зейдэт – абыи сегупсысащ. Арац цIыхур: жэщи махуи зэгупсысыр зыщ – и натIэ кьритхам фIэкIыпIэ

зэримыІэрщ, ажалыр ІаубыдыпІэншэщ, ауэ ди щхьэракъым ар япэ зы-
хуэдгьэфашэр, нэгьуэщІым и щхьэрщ...

Цыхухъухэр хасэм шызэхуэсащ. Зи акъыл тІыса защІэт ахэр,
захъунщІакъым, ипкІакъым-илъакъым, я тхьэкІумэ гьэхуауэ едэІуащ
тІасхьэщІэххэм кыйтхуахьа хьыбарым. Тенджыз Іуфэм кыщыхъу
псом и пэжыпІэм зыри шыгьуазэтэкъым, ІуэрыІуэтэжу фІэкІа. Тен-
джыз Іуфэм кыщыхъур мырат.

Тенджыз Іуфэм кыщыщІэдзауэ Адэгум псым нэс, Псыжъ
кыщыщІэдзауэ Щхьэгуащэ нэс 1863 гьэм и пэщІэдзэм урысыдзэм
ІэрыхьакІэт. А гьэм Кавказым и дыгьафІэм, Лабэ псыхъуэ, Псыжърэ
ТІуапсэрэ я зэхуаку дэль щІыналгьэм урысхэр шытепщэ хьуакІэт. Гей-
ман и дээр тенджыз Іуфэм Іутурэ ипщэкІэ кІуэтащ, Сашэ деж быдапІэ
щаухуащ, Даховскэ цІэр фІащаш а быдапІэм, нэхьапэІуэм Навагин-
скэ быдапІэр щаухуауэ шытащ абдежым. ХьэкІувхэр, шапсыгьхэр,
псхъуухэр, ахъчыпсохэр Тыркум зэригьэІапхъуэным пыхьащ генерал
Гейман, граф Евдокимовым кхъухь, кхъуафэ кьриІых зэпытурэ. Зи
щхьэр урысхэм яхуэзымыгьэтІыльауэ кьэнэжар убыххэм я закъуэт: я
пІэ яхуикІыртэкъым хьэкІувхэри ахъчыпсохэм я ныкьуэри. Мдзымтэ
псыхъуэ дэст ахэр, фІырыфІкІэ уалгьэІэсынутэкъым. Гагрэ кыщцежъа-
уэ Мдзымтащхьэ, Къуэбыдэ шытхым хуелэрт генерал-майор Шати-
ловым и дээр. Сыхъум кыкІырт генерал-лейтенант пщы Святополк-
Мирскэм и дээр, Лабэ псыхъуэ кьыдэкІауэ бгым кыщхьэдэхьырт
генерал-майор Граббе и сэлэтхэр, Сашэ кыщцежъауэ кьэкІуатэрт ге-
нерал Гейман. ИужькІэ шыгьуазэ сызэрыхъуащи, абы и дзэм щІыгьут
сэ сызыхэта полкыр. Офрейн кыыхэжаныкІащ а полкым, цІэрыІуэ
хъуащ, уеблэмэ тхылгьхэм иратхаш. Апхуэдэ тхылгьхэм ящыщ зым
сыкьыщеджащ: «Пшехэрэ Щхьэгуащэрэ яку дэса жылагьуэхэм щІэх
кІэ иратыфакъым, абыхэм кІэ езытар полковник Офрейнщ». Зэрыт-
льагьуащи, Офрейн полковник хьуакІэт абы шыгьуэ. Зауэр и кІэм
щынэблагьэм офицерыцІэр кьрагуэшэкІэ зэпытащ, еблакъым, зыхуэ-
фаци зыхуэмыфаци фІащаш. Офрейн иужь дыдэу сызэрыхуэзэжам
и гугьу шыфхуэсщІынущ си тхыгьэм. И Іуэхур сытым тет иджыпсту
– абы сыщыгьуазэкъым. Гугьэ пщІы зэрыхъунумкІэ, генерал хъуауэ
дзэм кыыхэкІыжащ, Ревель е Тифлис дэтІысхъауэ и къуэрылгьху-пхъу-
рылгьхуэхэм захуегьэщІагьуэ, лыгьэ ямылей зэрихъауэ ажриІурэ и
щхьэр трегьэу...

Пщышхуэм и дээр Къуэбыдэ деж шызэхуишэсын мурад щІищІам
и щхьэусыгьуэр сщІэртэкъым абы шыгьуэ. И нысэм, езым и къуэш
Николай и щхьэгьусэ Ольденбург гуащэ Александрэ и гуапэ ищІын,
игьэгуфІэн щхьэкІэу кыщцІэкІынт – накьыгьэ мазэм и тІощІрэ зыр
ар кыщчалгьхуа махуэт.

Къуажэр яхъумэну зэгурыІуащ хасэр. Нэхьыбэр Едыдж и пса-
лгьэм еувэлІащ:

– Мы щІыпІэм дикІамэ, нэхь сфІэзахуэт. Ауэ дэнэ дыздэкІуэнур?
МобыкІэ зыри кыщыкІыркъым, – жиІащ и Іэр кьуршымкІэ ищІри. –
Тенджызым дызэпрыкІэ нэхьрэ ди унэ дилІыхьыжмэ, нэхьыфІщ.

Я льапсэр ябгынэн мурад ящІащ унагьуийм. Абыхэм зыри япэ-
рыуакъым, ахэр щІрагьэгьуэжын муради яІакъым. Езыхэми адреихэр
трагьэгущхуакъым, ди ужь фыкьиувэ, жалэу.

Едыдж Аджыкьу бгьэдэкІуэтащ.

– КьэмыхъуІамэ, уэздыгьей мэзым кьыдекІуэкІэ шытхыр
згьэкьэбзэнурэ жыг хадэ хэссэнущ, – жиІащ абы. – МыІэрысей

жыг хьарзынэ гуэр кыслэрыхьащ, мылэрысэ пIащэ кышыкIэнущ, кызырызжаIамкIэ. НэгьуэщI щыпIэ кысхурашащ мылэрысейр, сабиищхьэм нэхьрэ нэхь цыкIукьым кышыкIэнур, фоуми кыпех, ауэ сфIэгущIэмашIэщи, ди жыгхэм ящыщ гуэрым дэзгэкIэнущ. ЛъэкьыфI дыдэ хьун хуейщ апхуэдэ мылэрысейр, щыIэми щышы-нэнукьым.

– Тхьэм кыуигьэхьулIэ, – жиIащ Аджыкьу. – Узэгугьур кьогуж. УхущIегьуэжынкьым.

Щхьэщэ хуэщIынут лыжыым, ауэ сигу кьэкIыжащ шапсыгьхэм щхьэщэ ящI зэрамыхабзэр...

– ДыкьелынкIэ гугьэрэ лыжыыр, и гугьэр хихыжакьэ? – сеупщIащ Аджыкьу, лыжыыр дбгьэдэкIыжа нэужь.

Аджыкьу жэуап кызитакьым.

Жылэм дэкIхэм йопль цыхухэр, зыри жраIэркьым, зыри япэувыркьым. Я хьэпшыпхэр зэщIакьуэ. Сыт хуехьэжьэнур гьуэгу теувэм? Iэщэ, щIакIуэ, гьуэмылэ, шыуан цыкIу, я сабийхэр. Гьуэгу те-хьэхэм яхэслэгьуащ Кнышевым и щхьэгьусэмрэ и мылхупхьумрэ, я малхьэри ящIыгьуащ. Езыр слэгьуакьым.

– Дэнэ кIуэрэ ахэр? – сеупщIащ Сэлихь.

Си упщIэр зыуи кыщыкьуакьым абы.

– Я щхьэр ирахьэжьащ, – жиIащ Сэлихь. – ЗдэкIуэри ящIэ-жыркьым.

Кьуажэм кыдыхьэ льягьуэхэм жыг трагьуээн хуейуэ унафэ ищIащ Аджыкьу. ГьуапIэ топыжыыр Iуащхьэм тригьуэуащ Илья, топышэ иIэтэкьыми, мывэ хьурей кьригьэтIыльэкIащ топым. Шу-уипщI аутIыпшащ, урысыдзэр кыздэсар зрагьэщIэн щхьэкIэ. Цыхухьхэр зэбгьыкIыжащ, зауэм зыхуагьэхьэзырын хуейти. Цыху-блыщI нэхьыбэ хьуртэкьым ахэр. Пасэрей фочт нэхьыбэм яIэр, иджы-рей фоч зиIэр закьуэтIакьуэт. Шапсыгьхэр нэхь зэрылэрыхуэр сэш-хуэрэ кьамэрэт. Гуп-гупурэ зэдэзауэрт ахэр, цыху тIощI-щэщI нэхьы-бэ зэуалIэртэкьым щызауэкIэ.

Уэзырмэс кыызбгьэдыхьащ. Абы сыщыгуфIыкIащ сэ, езыми и гуапэ хьуащ сыкызыэрырихьэлIар. Си хьэгьуэлIыгьуэм зэрыхэмытар си жагьуэ хьуати, ари щызбзыщIакьым Уэзырмэс. «СехьулIакьым, уигу кызыумыгьабгьэ», – жиIащ Уэзырмэс, сызэрыпсэум кы-щIэупщIащ.

– Гьуэгу утетащ, гугьу уехьагьэнщ, – жысIащ сэри.

– Тенджыз Iуфэр зэхэскIухьащ, зи кьарум кьихьыр тенджызым зэпрокI, ар си нэгу щIэкIащ.

– Укьытхэнэну хьэмэрэ иджыри уежьэжын мурад уиIэ?

– Си щIопщыр пщащэ дахэ гуэрым и пщIантIэ дээдзэн мурад сщIащ, – жиIащ Уэзырмэс. – АдэкIэ кьэхьунури пIьягьункьэ. Пщы-хьэщхьэ сынеблэгьэнкIэ хьунщ.

Iгу ирихь пщащэр зьдэс пщIантIэм щIопщ дидзэ хабзэщ ша-псыгь щауэм. ЩIопщыр пщIантIэм кьыдадзыжмэ, ущIэгугьэн щыIэкьым.

Хэт-тIэ Уэзырмэс нэ зрищар? Жылэм дэс пщащэхэр си нэгу кыщIэзгьэхьащ, ауэ Уэзырмэс игу ирихьа пщащэр хэтми кысхуэщIакьым. ЗигьусэIауэ слэгьуауэ сщIэжыркьым.

Кныш кыызбгьэдыхьащ, и пыIэр щхьэрихри, зыкьысхуигьэщ-хьащ.

– КІэ дгъуэташ, жыпІарккъэ, зиусхъэн. Гузэвэгъуэр къыт-кІэщІэзэрыхъауэ аракъэ?

Кныш и гур зэрыкІуэдыпар слъагъури, сэри си Іэпкълъэпкъыр щІэлІауэ къысщыхъуаш.

– Дыкъелынщ. Ди щхъэр хэтхыфын си гугъэщ.

– Тхъэм жиІащэрэт ар, итІани...

Хэгупсысыхъауэ, и пыІэм есэбауэри, зыщхъэритІэгъэжащ.

– Уи щхъэгъусэм уи закъуэ укынгъэна си гугъэщ. Ар сытым къыхиха? – сеупщІащ Кнышевым.

– Унафэ хуэсщІырккъым. И щхъэ хуитщ. Сигу зригъэбгъаккъым, сыбгъэдэсыху. «Си пхъурылхур мафІэм хэшын хуейщ», – къызжиІащ...

– Уэри уадежъэн хуеящ.

– Тыркум сыкІуэуи?! – Кныш и нэр къысхузэригъэдзэкІащ, къызэплъри, къэшынауэ ІуигъэзыкІыжащ.

Адзыккъу дэрэ хъэсэм дыкІуащ. Дынэсри, детІысэхащ. Сэ сыхэгупсысыхъащ. Си щхъэр къэсІэтыжа нэужь, Адзыккъу сыхуеплъэкІащ. ХъэмфІанэм ятІэр кІэрильэщІыкІырт абы, дзепэ уэрэд къыхидзауэ. Ари зэхэпх къудейуэ. Шапсыгъ псоми яхуэдэщ Адзыккъу, макъ иІэщ. Уэрэд зыхалхъэ щыІэккъым шапсыгъхэм – цІыкІуи ини.

– Шапсыгъхэм ящыщ гуэр Мысырым пащтыхъ щыхъуар пэж? – сеупщІащ Адзыккъу.

– Аращ ягъэхъыбарыр, – си упщІэр къыфІэІуэхуаккъым Адзыккъу.

– Шапсыгъхэми, натхъуэдджхэмрэ убыххэмри я адэжъхэр мы лъахэм ижъ-ижъыж лъандэрэ исар пэж?

– Хъэдрыхэ зыри къыкІыжаккъым иджыри къэс – ар къыджезыІэн. – Адзыккъу хъэмфІанэр зригъэтІыльэкІащ. – Пасэм щыгъуэ, Хысэ бегъымбарымрэ Мухъэмэд бегъымбарымрэ япэжкІэ, ди лъэпкъыр тенджыз адрыщкІэ щыпсэуауэ жаІэ, хъэрып щІыналхэм. ЛІакъуибл хъурт ахэр. Дунейр зэдгъэлягъунщ, жари зэбгрыкІащ иужьым. Аращ КъурІэным итыр: псори зы лъэпкът пасэм щыгъуэ, зэбрыкІащ армышумэ. Лъэпкъхэм загуэщри, зэфІэкІуэдащ, зэрихъэлІэмэ, зэрыщІыхужыртэккъым, зэрыгъэхамэти, зэауэрт, щІачэртэккъым. – Адзыккъу и пащІэкІэ щІэгуфІыкІащ. – Уэри сыкъэпщІыхужаккъым дыщызэрихъэлІам щыгъуэ. Сэри укъэсщІыхужаккъым.

– Дауи щрети, иужькІэ укъэсщІыхужаккъэ?

Абы арэзы техъуауэ, Адзыккъу и щхъэр ищІащ.

– БжесІэнуращ... Ди лъэпкъыр Кърым лъэныкъуэмкІэ къыкІуэцІрыкІащ. Куэд щІащ абы лъандэрэ. Гъуэгу тетурэ ешмэ, етІысэхурэ, жылагъуэхэр яхуэрт. Ягу ирихъа щІыпІэрат щетІысэхыр. Гъуэгум темыкІуэдар мыбы къэсащ, игъащІэкІэ къинащ мы лъахэм...

Куэдым дытепсэлгыхъащ а махуэм. И псалхэм къыщІигъужаращ сыкъэзыгъэуІэбжыпар:

– Пэжщ жыпІэр: дэ дызэрыщІыхужащ. Сэ сызэреплъыращ: псори зы лъэпкъыу щыщытар ящыгъупщэжащ цІыхум. Аращ дунейр мамыр щІэмышхур, цІыхур щІызэрышхыр...

Дыкъэтэджыжа къудейуэ, кІий-гуо макъ зэхэтхаш:

– Адзыккъу! Екъуб! Къэсахэщ!

Дзэм пежъэри, к'уажэм к'эмыс щ'ык'лэ я'уш'лащ Уэзырмэс. Офицерхэм ельэ'уаш: жылэм я гуг'у фымыш'т, лыы хей фымыг'ажэ!

Пшапэр щызэхэуэм дээр к'уажэм к'эсаш, псым адрыщ'к'лэ удзыпц'лэм щит'ысык'лащ. Джыдэ мак' к'э'уаш – мэзыр ираупщ'ык'т х'унт. Урысхэр жэщ к'ыф'ым к'уажэм к'ызырэытемыуэнур ищ'лэрти, Аджык'у щ'алэ зыщыпл'т п'лак'уэ иг'эк'уаш, адрейхэр иут'ыпщыжащ, нэху щымэ, к'ызыэхуэсыжын хуейуэ я пщэ ирил'хьэри.

К'ий мак' зэхэсхаш, абы сиужыгыуауэ к'ысщых'уаш. Си щх'эр мылэжьэжми ярейт, сыздэк'уэнури сыздэжэнури к'ысхуэгубзыг'ы-жыртэк'ым, си л'ак'уит'ым сыздахынурат г'эзап'лэ схуэх'унур. Уэзырмэс сигу к'эк'ыжащ абдежым, абы к'ыг'эээжамэ, сытриг'эунк'лэ х'унт. Зэээмызэ сызэпхыдэ'ук'лэмэ, Аджык'у и мак' зэхызох: унафэ ещ'лэри яхэтц ц'ыхум. Уэшх блэк'лам щ'лак'уэ к'лэл'умыщтэж – ар я псал'афэщ шэрджэсхэм. Сэ к'лэл'ысщтэжащи, ара х'унщ к'ыстех'эльэр. Уэзырмэс г'усэ зыхуэзмыш'т'у, си нат'лэм фок'лэш'ыр изубыдэрэ зыук'ыжамэ, нэхыф'тэк'э, жызо'лэ, абы щыг'уэ. Зыри сф'лэк'уэдынутэк'ым, уэшх блэк'лам щ'лак'уи к'лэл'ысщтэжынутэк'ым – псори сщх'эщык'ынурэ сытыншыжынут. Гуэхур зэтес х'ужынщ, жып'лэурэ уи гур бг'эф'к'лэ сыт и мых'энэж иджы? К'лэпсэ лэрыг'ур си пщэм щыздзэжак'лэщ: нап'лэзып'лэм к'ызызэнэк'ынущ псори – нартыху х'эсэри, шапсыг' жылаг'уэри, дых'эшх мак'эри. Пшапэр зэхэуэрэ уафэм ваг'уэр к'ыт'ысх'эк'лэ ари сл'аг'ужынукук'ым – псори лэщ'ыб х'уноуц...

К'ызыхэк'лар сщ'лэрк'ым, ауэ асых'этым си гум к'ызжи'лар мыраш: мыг'уаг'э зыхуумых'ыж, уи щх'эр ф'лумыудыж, пхузэф'лэк'ынуур лэжь. А мак'ым сык'ыдэушыжауэ к'ысщых'уаш, си лэпк'лэпк'ыр жан зэрых'ужари зыхэсщ'лащ. Х'эм я хабзэщ: дыг'ужыыр к'ыщ'ых'э щых'ук'лэ щыхуп'лэ л'агэм щх'эшхох'эри к'ызодзэк'эк'т. Дыг'ужыым зэрылэщ'лэмык'ынуур х'эк'э щых'уа нэужь, нэпк'ым щх'эщых'уауэщ к'ыщызэдзэк'эк'ыр – нэг'уэщ'т хэк'ып'лэ щимылэжк'лэ, аращ к'ыхуэнэжыр.

Си п'лэм сизэг'эжыртэк'ым, зыгуэр сщ'лэн хуейуэ к'ызырысщ'лэлыр зыхэсщ'лэрт. Ара х'унщ сигу щ'исл'х'ар: щх'э сак'лэщ'лэдэ'ухь мых'урэ ит'ысык'лауэ зэхэс сэлэтхэм? К'уаухэсымрэ я мурадымрэ схузэг'эщ'лэнри хэл'щ, зг'эхутык'уэрэ сак'лэщ'лэдэ'ухьмэ.

– Афэрым! – к'ысщытх'уаш Аджык'у. – К'уэ. Мыдэ к'ызыэдэ'уэ: псым зэпрык'т, мээ щ'лаг'к'лэ ябг'эдых'э, унэблаг'эмэ, чыцэм зыхэбг'эпщ'к'уэнщи, уак'лэщ'лэдэ'ухьынщ. Ж'ыр к'ыздеуэмк'лэ умык'уэ. Х'э к'ыздрашэжьами, ук'аш'лэнук'ым ит'анэ. Зумылэжьащэ, мазэр к'ыщ'лэк'лэмэ, гу к'ышп'латэнк'лэ мэх'у. Сэ Алиа деж сыныщыпнэплээнщ...

Псык'елгэм сыф'лэк'ла нэужь, сык'эувылэри, сызэпхыдэ'ук'лащ. Ваг'уэзэшиблыр к'ысхуопл'ых. К'уажэм к'ыдэ'ук'ла гуэгуэн мак'ыр зэхэсхаш, сабий дых'эшх мак'и к'э'уаш – Бибэ х'унт ар. Х'уп'лэм к'ырихужауэ п'лэрэ абы ди шы нэбг'эф'ыр? И тх'эк'лүмэ зэхуакум цы теттэк'ыми, ди нэбг'эф'ым К'уийц'ык'лү ф'лащат. Бибэ хуэдэу лэбыдып'лэншэт шыр, жып'лэнурамэ, емылыджт. Шым шэсын и нэ к'ык'ырт х'ыджэбз ц'ык'лүм, шэсамэ, к'ыридзых'рти – мак'лүэмэл'ей! Шыр дэ к'эатл'ых'уэжын хуей х'урт...

Фельдфебелхэм я кИий макъ зэхэсхаш:

– Аркъэжъ зигу къэкIар фыкызэхуэс-с!

– С-с-с-с! – къыдэIукIащ къуэм джэрпэджэжыр.

Куэд щIащ абыхэм я макъ зэрызэхэзмыхыжрэ. Псым сызэпрыкIри, мэзым сыщIыхъащ. Мэзышым¹ и мэр си Iум къиуащ. Мэзым сыхэтурэ хуейм сыхъащ.

Щэтопыр къэлгъэлащ: сэлэтхэр пщыхъэщхъэшхэм ираджэрт абы и макъымкIэ. Шхынымэр къысщIыхъащ, си Iум щыз хъуащ. Жыг къуагъым сыкъуэувэри, сэлэтхэм сакIэщIэдэлухъын щIэздзащ. Уэздыгъейр ираупщIыкIри къагъэтIылыхъауэ зэхэст ахэр, шыгухэр чыцэм хагъэлъдауэ. Шыгум топ ислъэгъуащ, адкIэIуэкIэ мафIэ щызэщIагъэстат. Сэлэтхэр зытепсэлъыхъыр сэ сыздэщытым деж щызэхэпхынутагъым.

СэмэгурабгъумкIэ, мэзым пэмыжыжъэу, фIыщIагъэ гуэрхэр къыщыслъэгъуащ. Сэлэт плъакIуэхэм чыцэм зыхагъэпщIкIуауэ арат, абыхэм ящыщ зым тутын зэрыщIигъэнами гу лъыстащ. Чыцэм и ижырабгъум зестын хуейт, гу къыслъамайтэрэ сэлэтхэм сепщылIэн цхъэкIэ. Фельдфебелхэр зэрогъэкIий. УепщылIэнумэ, игъуэ дыдэт. СыкъызэфIэувакъым, ныбафэкIэ сепщылIэмэ, сыкъальагъунутагъым. Сэлэтхэр нэжэгужэщ. Си тхъэкIумэр згъэкIащ, анэдэлъхубзэр щызэхэсхым. Жъым си деж къыхъэсащ сэлэтхэм я псалъемакъыр – мафIэ нэхум хэст ахэр, жаIэри зэхэсхырт. Зытепсэлъыхъын я мащIэтэжым, дауи. – Си пIалъэ къэсахэр дзэм къыхагъэкIыжынурэ, щIы иратынущ – сэлэт къэс дестынэ щэщI хуэдиз. Офицерхэр дестынэ щиплIщиплIкIэ къагъэгугъат. Сэлэтхэм ящыщ зым жиIащ: «Фыщыгугъ абы, зы дестыни ягу пыкIынкъым! Дэр цхъэкIэ гузавэрэ ахэр?» Къэзакъхэм зыгуэр къалэрыхъанкIэ хъунщ, генералхэм щхъэкIэ ущIэгузэвэн щыIэххэкъым – зыхуейм хуэдиз къыхаудыфынущ. Сэлэтхэм ящыщ зым игу къэкIыжащ Ваняткэ тхъэмыщкIэр: гуузу кIуэдащ щIалэ хъарзынэр. «Зи щхъэр Сэлихъ нихъа щIалэщIэр армырауэ пIэрэ зи гугъу ящIыр?» – жысIащ сигукIэ. Ар, дауи, къэзакъгъэкъым. Къэзакъыфэ теттэжым. МафIэм зыгуэр къыбгъэдыхъащ. Абы и макъыр щызэхэсхым, сыкъыщыльэт пэтащ: фельдфебель Кожевниковырат ар. МащIэрэ къысщхъэщыжакъым ар, тегушхуэгъуафIэ саригъэщIакъым, и нэлэ къыстригъэкIакъым. СыкIэкуэжуащ абдежым: щIыпцIэ щIыIэм сызэрыхэлъыра, хъэмэрэ нэгъуэщIым къыхэкIа? Макъ къэIуащ аргуэру, шыгум бгъэдэувэри, сэлэтитIым я гъуэншэдэж щхъэпсыр ятIэтащ.

– КIуэцIрыхуащэрэт мы къуажэр, – жиIащ зым. – Ар мыхъуатэмэ, дыздежъам дынэсат альандэм.

Гайворонскэр къэсцIыхужри, сыгуфIащ. Нэхъапэм сытеплгъэ хъуртэжым абы, иджы, мис, и макъ зэхэсхаци, сыкъыщыльэтэу зездзыну сыхъэзырщ. Я тIасхъэ щIэхсын цхъэкIэщ сакъыщIыкIэлъыкIуар, ар сщыгъупщэжами ярейт иджыпсту: содаIуэри, зыщызгъэнщIыркъым и макъым, сфIэлэфIыпсщ – куэд щIауэ сымылгъэгъуа си ныбжьэгъу срихъэлIэжа хуэдэщ.

– Графым Офрейн къыгъэгугъауэ зэхэсхаш – дызыщигъэгъупщэ-нукъым, – жиIащ нэгъуэщI зымы. – А махуэм дыхунэсмэ, ди батальоныр псом япэ иригъэувэнущ пщышхуэм, пащтыхъым и къуэшыращ жыхуэсIэр...

¹ Мэзыш – жыг лъэпкъыгъуэ щхъэхуэхэм я пкъым къыпхив шхэпс. /Древесная смола.

– Шыгъэт, поручик, – абы и псалъэр зэпиудаш Гайворонскэм.
– Псори жэрыгъэкIэ зэрыхъынуш, зи кIэн кыкIынуш хэт зыщIэр?
Дэ дынэсыху, псори зэхуагуэшыжауэ пльагунш. Ди полковникым
фIэмащIэщ кызырэыхэжаныкIар, мы къуажэри зэтрифыщIэн мурад
ищIащ абы, лъыкIэ зигъэнщIакъым. МащIэ щIауэ хэт зауэм, псори
кыщIэныжакъэ, и кIэм нэсыпауэ зы шэ цIыва кытехуэмэ...

– Фочышэми топышэми демыблэн хуейуэ унафэ ищIащ полков-
никым. Нэхушым деж топыр псыкъелъапIэм и щхъэкIэ щыдгъэувын-
щи, хэт кытпэльэщыжын?..

– Бгыщхэм укъеухмэ, нэхъ ухуэIэрыхуэнуш, дауи. Сэ ротэр псым
зэпрысшын хуейш, шэр кыттелъалъэу...

Шыгум бгъэдэкIыжащ ахэр. СакIэщIэдэIухвурэ кытхуэщхъэпэн
хъыбар зэрызэхэсхам сыщыгуфIыкIащ...

Чыцэм сыздыхэлъым содалуэ сэлэтхэм кыыхадза уэрэдым.
Абы сыздедалуэм согупсыс: «Фыкызыэмыуэ, сэраш ар!» – жысIэрэ
сыкызыэфIэуватэмэ, напIэзыпIэм я хэщIапIэм сынагъэсынунт, кызы-
бгъэдэлъэдэнурэ IэплIэ кысхуащIынунт, пэжыр сыбыщIэмэ – ар
зэрызбыщIынуш шэч хэлътэкъым. Шэрджэсхэм ерагъмыгъуейуэ
кьалэщIэкIа поручик хахуэр езы пщышхуэм и пащхэм ирашэнунш,
ар кыыхуэупсэнунш, къулыкъукIэ дригъэкIуэтеинунш, илъэситI ула-
хуэ и жыпым кьралъхъэнунш, и мычэзууэ зрагъэгъэпсэхунунш. Къи-
гъээжа нэужь, ротэ, итIанэ батальон, итIанэ полк IэщIалъхъэнунш,
генерал-майор хъуауэ дзэм кыыхэкIыжынурэ тIысыжынунш. Е, хэт
ищIэрэ, Дагъыстаным, Польшэм щызэуэн хуей хъумэ, Барятинскэм
лэщIыхъэжынш, генерал-фельдмаршалым нихусынш. Нэхъ бел-
джылыуэ жыпIэмэ, зы гуамэкIэ нэхъыбэ хъунунш щхъэхуэщэхэмрэ
хъэхэбасэхэмрэ...

Бгыщхэр нэхъ нэху къэхъуащ – мазэ кыщIэкIыгъуэт. Мэзым
сыыхъэжри, жыг къуагъым зыкыуэздзэурэ сыщIэпхъуащ, зызгъэ-
хуэбэжынш, жысIэри. Псым сыкышыцэпрыкIыжым сылгэпэрапэри
сыджэлаш, псыфыбзэ сыхъуати, жыгей щIагъым сыщIэтIысхъащ, си
щыгъыныр скъузыжын щхъэкIэ.

Псалъэмакъ зэхэсхаш – зы щIалэрэ зы хъыджэбзрэ псыхъуэм
дыхъэрт. Гу кысылъатакъым. Я щыгъыныр зыщадзри, псым хыхъащ.
ЗагъэпскIын мурад ящIа хъунт. ЩIалэр и макъкIэ къэсцIыхужащ
– Уэзырмэст. Сигу къэкIыжащ пщащэ гуэрым и пщIантIэм щIопш
дидзэн мурад ищIауэ кызырэызжиIар. ЩIопщыр кьищтащ пща-
щэм, арыншамэ псым кыдыхъэнтэкъым. Уэзырмэс седжэн си гугъа
щхъэкIэ, сыщIегъуэжащ, сеплъакIуэ къащыхъунш, зыкысхуагъэ-
гусэнш, жысIэри. Спэжыжъэтэкъыми, Уэзырмэс пщащэм жриIар зэ-
хэсхаш: «Си шыкIэпшынэмрэ си адэм и щIакIуэмрэ фIэкIа нэгъуэщI
збгъэдэлъкъым: уни, лъапси, шыи, выи...»

КIий-гуо макъ ищхъэкIэ цызэхэсхаш. Зэхэсхар урысыбзэт. Фоч
уэ макъи кьэIуащ тIэурэ-щэрэ. Бгыр кышпэджэжащ фоч уэ макъым.

Уэзырмэсрэ пщащэмрэ щым хъуащ, заул дэкири, абыхэм я
макъ кьэIуащ аргуэрэ. Псалъэ закъуэтIакъуэт зэхэсхыр. Иужыым
къэсцIыхужащ Чэбэхъан и макъыр. Абыхэм сащыгуфIыкIащ сэ, а тIур
зэхуэфэщэнсу зэрихъэлIат: узэхъуэпсэнным хуэдэт Уэзырмэс, пщащэ
дахэкIейт Чэбэхъан.

Ар кыыхэдыхъэшхыкIащ, и макъым зригъэлэтащ.

– ДжэгуакІуэм сызэрыдихьэхар пщэдей къашІэмэ, цІыхум ягъэщІэгъуэнщ, шыблэ уауэ къащыхъунщ. Жылэ псор кърихьэлІэнущ ди хьэгъуэлІыгъуэм, – жиІащ Чэбэхъан.

– ХьэгъуэлІыгъуэ диІэнукъым, – жиІащ Уэзырмэс.

– ХьэгъуэлІыгъуэншэу дауэ? – къэщтащ Чэбэхъан, Уэзырмэс хуеплъэкІри.

– Нобэ едгъэкІуэкІын си гугъащ хьэгъуэлІыгъуэр, Екъуби жесІат сызэрыхуеблэгъэнур, ауэ кІасэ хъуакІэщ. Фоч уэ макъыр зэхэпхакъэ? Хэт ищІэрэ, пщэдей дыгъэр къыщІэкІауэ дымылгагъужынкІи мэхъу.

Си щыфэр тхытхаш аргуэру, щыІэр зыхэсщІэри.

– Пщэдей уэрэд яжесІэнущ ди шууейхэм, – жиІащ Уэзырмэс. – ИтІанэ псэууэ сыкъанэмэ, хэт и пащхэ щыжысІэжын уэрэд, уэр фІэкІа? Дэ дежъэнущ. Къуршым дихьэнущ, уэсымрэ мылымрэ щымыткІу бгыщхьэм. Бгыщхьэр зыми ттрихыфын си гугъэкъым.

– Абы ущыпсэу хъурэ?

Уэзырмэс жэуап къытакъым, е сэ зэхэсхакъым абы и псалъэр.

Мазэр бгым къыкъуэплъащ. Абы и нэху мащІэм хэслъэгъуащ Уэзырмэсрэ Чэбэхъанрэ – я Іэ зэрыубыдауэ бгы джабэм кІэрыхъат, бгыщхьэм ихьэн мурад ящІа хъунти.

– Ныжэбэ жэщыр зыми ттрихыфынкъым! – зэхэсхаш пшацэм и макъыр...

Іуауэщхьэуэ сыхъуауэ, жыгей щІагъым сыщІэсщ. Зейдэт сигу къэкІыжыххакъым – зызудыгъуауэ сэлэтхэм сащыбгъэдыхьэми, чыцэм сыщыхэсми, нэпсыр щыщІэзгъэкІ дакъыкъэми. Лъэныкхьэуэ езгъэза хуэдэт си фІылгагъуныгъэр, дунейм темытж хуэдэт ар си дежкІэ, къэхъункІэ хъунур зыщІэр хэт: ар Зейдэт имылгагъумэ, нэхъ къэсщтэнут, сызыхуейр арат. Дауи, арагъэнщ ар си нэгу къыщІыщІэзмыгъэхьар, си гуи къыщІэзмыгъэкІыжар...

Къэзгъэзэжри, Аджыкъу жесІащ топыр псыкъельэм ищхьэкІэ зэрышагъэувынур. Нэхушым къыдэуэнкІэ зэрыхъунуми щыгъуазэ сщІащ.

– Абы сыщыгъуазэщ, – игу зэгъауэ жиІащ Аджыкъу. – Къуэдрэ укъэтащ. Сэлэтхэр игъэщхьэрыуэн щхьэкІэ, Алия зигъэІэуэльэуащ, кІиящ, гуоуащ, яхэхъуэныхьащ. ФочкІэ къыкІэлыуащ.

Фоч уэ макъыр зэрызэхэсхар жесІащ Аджыкъу – псым сыкъызэпрыкІыжат абы щыгъуэ, сыщІэгувар Уэзырмэсрэ Чэбэхъанрэ сарихьэлІати аращ.

– Щыхьэрэ пцІащхъуэрэ, – пыгуфІыкІащ Аджыкъу. – ЩІалэ лъэрызехытІ-щы якІэщІэутІыпщхьэн хуейщ – я топыр псым хрыра-дзэ.

Тхьэм ищІэнщ къызыхэкІар, асыхьэтым сигу къыхьар Аджыкъу жесІащ:

– Хэт Тыркум мэлэпхъуэ, я лъапсэр къызэранэкІри. Хэти зауэурэ псэр ет. Хэкум имыкІын мурад зиІи щыІэщ. Бгым къыкІрэ Іэщэр ягъэтІыльмэ, псэупІэ иратынущ апхуэдэм. Нэхъ жыжэ плъэф си гугъэщ ахэр. Дэ нэхьрэ нэхъ губзыгъэу къыщІэкІынкІэ мэхъу ахэр. Іэщэр зыгъэтІыльхэр бэлыхь хэмышхуэнри хэлъщ, мыхъуми, псэууэ къэнэнщ, къащІэхъуэну щІэблэхэми гъащІэ гуэр къаритынщ, мафІэм къельынкІи уугъэ хъунуц.

Аджыкъу си псалъэр къызэрыфІэІуэхушхуа дэслъэгъуакъым. ЗаулкІэ гупсыса нэужь, къызжиІащ:

– СоцІэ, бжьэдыгъухэми, натхъуэдджхэми, нэгъуэщІ лъэпкъхэми ящыщ куэд япщхэм едаІуэри, пащтыхьым и дзэпщхэм кърагъэлыгъуа щІыпІэм Іэпхъуащ. Хэт зыщІэр абыхэм къехъулІэнур? Бгъэм и нэр жан дыдэщ, уафэм къеплъыхкІэ абыи ищІэркъым гъэмахуэмрэ щІымахуэмрэ къехъулІэнкІэ хъунур. Дунейм дехыжа нэужыщ захуэр къыщытщІэнур. Языныкъуэхэм жаІэнущ дыщыуауэ, языныкъуэхэм нэгъуэщІщ къаухэсынур... Ди ужь къихъуэну щІэблэм щхьэкІэ гъэрыпІэм дихъэн хуейуэ жыбоІэ уэ. Захуэр хэт зыщІэр, сыт зытедубыдэн хуейр: ди щхьэр яхуэдгъэтІылыу, я ІэмыщІэ зитлхьэн хуей, хьэмэрэ ди адэжхэм я уэсытым дытебэкъукІ мыхъуну ара? Уи щхьэр зэ бгъэлыгъэхшэмэ, ныбафэкІэ узепщыпщэу укъэнэнкІэ хъунукъэ? Сэ сщІэр зыщ: цІыхум и унэр ихъумэжын хуейщ, лъэпкъым – и хэкур. Абы дьтеташ игъащІэм, иджыри дьтетынущ!

СыкъэхыщІауэ къысщыхъуащ, Аджыкъу и псалъэр щызэхэсхым: хъуэпсэгъуэтэкъым дэ къытщІэлыр, хэплъэгъуэ фІэкІа!

– Плъэгъуа, Екъуб, ахэр зэрызгъэщтар! Хьэдзыгъуанэ хуэдэ зэхэжежэ сщІатэкъэ! Уи нэ къыхуикІмэ, иджыри зэ сахэуэнщи, хьэжэпхьажэ зэтесщІэнщ, – жиІащ Илья.

КъызэфІэуэри, ар нэпкъым щхьэщыхъащ, и макъым къызэрихькІэ яхэгуоуащ сэлэтхэм:

– Ей, лъапэкІэрыхъэ! Псым фыкъызэпрыкІи, ди деж фыкъакІуэ. Ди деж фыкъакІуэмэ, фи щхьэр хуит хъунущ, фытыншыжынущ. Урыс куэд къытхыхъащ дэ, щІыр довэ, досэ, дызэнэзэпсэщ, фи пащтыхь Алексахкэ и ней къытщыхуэ!

Ар зэгуохэм я деж сыкъыкІыжа къудейщ сэ, сакІэщІэпщхьэри, я тІасхьэ щІэсхаш, арагъэнт Илья си гум къишхыдыкІауэ къыщІысщыхъуар. Илья нэхъри тезгъэгущуащ:

– Ятетхъуэ, Илья, ятетхъуэ, уи жьэм ущымысхь!

Псым адрьщІкІэ ис сэлэтхэм къыпадзыжаІакъым, щымт.

ЗаулкІэ зиІэжьэри, аргуэру яхэгуоуащ. И жьэм къихьыр ятритхъуащ – пащтыхьым деж къыщыщІидзэри, пащтыхь гуашэм деж нэс! Алексахкэ и фызыр нэмыцэпхъуш, яхэкІиящ сэлэтхэм Илья. Къэхьпэщ ар, жиІащ, зыгъэлыхуар и лІыракъым, Іэджэм яхухэтащ...

– Сыт абы жиІэр? – къызэупщІащ Сэлихь.

Шапсыгъхэр хъуанэцІанэкъым, апхуэдэ хьэл яІэкъым.

Сыдыхьэшхри, жысІащ:

– Пащтыхьми, абы и щхьэгъусэми яхущІетхъуэ Илья, йохъуэн.

Сэлэтхэр фочкІэ къытхэуащ, шэр фийуэ тщхьэщылыгъэтащ.

Илья шы щыщ макъ зищІащ. Псым адрьщІкІэ щызэхэт шыхэр къыдежбуащ абы. Илья къыдбгъэдыхьэжащ, пыдыхьэшхыкІыгурэ:

– Нэху щыху згъэтыншынкъым ахэр, я нэбдзыпэ зэтрэзгъэлыхьэнкъым. Уемыжьэж, Екъуб, си щхьэгъусэм махъсымэ, лы гъэжъа къытхуихьынущ, ди нэгу зедгъэужьынщ ныжэбэ, – жиІащ Илья.

– Хьэуэ, унэм секІуэлІэжын хуейщ, – здакъым сэ.

Илья къызэрылгъэлыащ:

– КъызэрыпшагъащІэр сщыгъупщэжати! КІуэ, жэрыгъэкІэ кІуэж уи нысащІэм деж. Ауэ пщэдджыжь ухэмыжае. Пщэдей лгъыгъажэшхуэ дыхэтынущ.

Ар жери, Илья жор ищІащ...

Джабэм сыкъыздехыжым, цІыхухъу гуп сарихьэлІащ. Ахэр Уэзырмэс къетІысэкІауэ зэхэст. И шыкІэпшынери ІэщІэлът джэгуакІуэм. Абы Бзиикъуэ зауэм траусыхъа уэрэдыр къыхидзащ.

Мы тхыггэм кьеджэм гу лъитаггэнщ диным зыщIыпIэ дежи сызэрыщытемыпсэлъыхъым, тхъэм и гугъуи зэрызмыщIым. Диныр Iумпэм сщIыгуэ е тхъэр си фIэщ мыхъуу аракъым я гугъу щIэзмыщIыр. Троицкэм сыщыдэсам ди унэм щIэт зэпытащ тхъэнапэр, абы бггэ-дэуэурэ ди анэм жор ищI и хабзэт, ар зэи зыщиггэггупщэртэгъым. Ар иджыпсту сигу кыщIэкIыжар сыбзыщIынкъым: Уэзырмэс кьетIысэкIа гупыр зриггэдаIуэ уэрэдым кыыхэкIаггэнщ. Абы и уэрэдым кыыхэзубыдыкIащ:

*ЩэрэлIокъуэхэ, дыггужъыжъ хабзэщи, мэзеуэ,
IуцIэггуншэ защIэщ, кытыщысхъынукъым,
Арац ахэр шапсыггэхэм щIызыхахуар...*

Мэзым жьынду джэ макъ кыыхэIукIащ. Ар щызэхэсхым, си нэгу кыщIыхъэжащ ди жылэжыр, сигу кьэкIыжащ тхъэнапэм бггэ-дэт цIыхубзхэр – иувыкIауэ жор ящI, тхъэ йолтэIу. Си акъылым кымытIасэми, щIыфэкIэ зыхэсщIэ хъунт тхъэр...

Сэри, Аджыкъуи, Уэзырмэси, иджыпсту жей Iувым хэт сэлэтхэми псэ тIутт, лъы дггэжэн щхъэкIэтэкъым дунейм дыккыщIытехъар, итIани, щIэтчэркъым – лъы дггэжэным дыккыхуалъхуа хуэдэщ. Тхъэр бггэпэжынуэм, лъы бггэажэкIэ кьохъулIэрэ ар? Зы цIыхум илъ кьудейкъым яггэжэр, лъэпкъ псом лъапсэкIуэдыр кыыхуаггакIуэ. Абы фIэкIа ггуэгурэ хэкIыпIэрэ умылъаггумэ, итIанэ лъыи пхуэггэжэнущ, леи зепхъэфынущ, – абы фIым ухуишэнуэм. Ухуишэнукъым, уиггэщхэрыуэн фIэкIа. Ггуэгу мыггуэщ абы узытришэнур...

Щхъэггубжэм нэху кыдедз. Унэм сыщIыхъэжащ. ПIанэпэм дэт тахъгэм Закир щыжейрт. Зейдэт кыспэллэрт. Сыккыщилъаггум, кысщыггуфIыкIащ. Срищыпэлъаггущ жыпIэнт! И нэбзыпэ зэтрилъхъакъым, сыккэтыху.

Псори зэпэсплъыхъащ: Закири, ар щыжей тахъгэри, абдеж блыным фIэль алэрыбггу кьуэлэнри, лы жьэрымэ кызыдих жьэгури, си тхылъхэм ятридзэ нэху мащIэр кызыпых пхъэ уэздыггэри, си щхъэггусэм и нэ кылыдыкIхэри – защызггэнщIыркъым, соплэри. Абы нэхъ гухэхуэггуэ кьозытын щыIэ, аракъэ псом нэхрэ нэхыщхъэр – уи щхъэр псэуэ, уи унэ уккыхъэжам!

Зейдэт Iэнэ лъакъуищыр кыиггэуващ. Iэнэм дыпэрытIысхъащ. Сигу ирихъ защIэщ Iэнэм телъыр: лы ггэва, бжыныху шыпс, шыбжий сыркIэ зэхэщIауэ, джэдыл, дэ купщIэри щIыггужу, нартыху пIастэ, кхъуей. Псынэпс щIыIэ дыдоф а псом. Шхэн щыщызггэтыр Зейдэт сыщыщытхъум дежщ. Зейдэт Iэнэр Iуихыжыху, жейм хэт Закир сыбггэдэкIуэтащ, щIакIуэ теубггуати, ар зэзггээхуэжащ. ЩIалэ цIыкIур Iуэщхурти, зы псалгэщ зэхэсщIыкIар: «Еккуб». Закир зыми сыпищIыртэкъым сэ, сызыхилгхэ щыIэтэкъым. Жейм здыхэтым си цIэ кыщриIуэкIэ, щIалэ цIыкIум фIыуэ сыккелъаггу, дауи. Ар шэчыншэщ. Шэчыншэщ щIалэ цIыкIур сэри фIыуэ зэрыслъаггур. Хабзэм кыыхэсхауэ араггэкъым Закир кьан щIэсщIар – ди псэр экIэрыпщIати арац. Закир аргуэру Iуэщхуащ. ЩIалэ цIыкIум зыхуэзггэщхъащ: ар иджы зэджэр и анэрат...

Закир дигу хуэзэггэ нэужъ, дыггуэлъыжащ. Зейдэт зыккы-зиккызуылIащи, кызоIуащэ...

Мазэм и нэхур щхъэггубжэм кыдидзащ.

– Къуэ пщыкIутI уиIэнуц уэ, – кыызжеIэ Зейдэт, си щхэм Iэ кыдылъэурэ.

– Жей, – сэри седэхэщIащ Зейдэт, лэгъунэм сыккыщыщIэкIым.

ПщIантIэм сыдыхъэри, мазэм сыхудэплъеящ. КъуийщIыкIу шэщым зэрыщыIэуэлъауэр зэхэсхаш – шэщыбжэм къелъэкъауэрт. Мэзым мэ гуащIэ гуэр кыщIех, щIыпщIэм кыыхих мэри кыыщIехъэ. Сигу къэкIыжащ Аджыккы жиIауэ щытар: «Къуитху сиIащэрэт иджыри». Зыри жей хъунтэккым мы мазэгъуэ жэщым. ПщIантIэм сыщыгувауэ сыщIыхъэжащ лэгъунэм. Жэщыбг хъуами, жейм дезэгъаккым Зейдэти сэри.

Нэху зэрыщар кыщытщIар Аджыккы и джэ макъ къэIуа нэужыщ:

– Еккыб!

БжэщхъэIум сытеуващ. Мазэр еIэжа щIыкIэтэккым, нэхущым нэблэгъами. Аджыккыурэ Зарэрэ хэслъэгъуащ нэхуц кIэхум. ТIуми фоч яIыгъщ. Долъей-допкIейри, абыхэм ябгъэдэтщ Бибэ, зыгуэрхэр къибжу. Зарэ хъыджэбз цIыкIум хуохъуцIэ: «ЩIэчэ!» жриIэ хъунщ.

Зейдэт седжащ:

– Къэтэдж.

Зейдэт зихуэпэху, Закир щIакIуэр телъэфри къэзгъэушащ. Ерагъмыгъеуэщ кызырэызгъэушар, и адэм и цIэ измыIуатэмэ, кыысхуэмытэджынкIи хъунт. Фочыр си плIэм издзэри, пщIантIэм сыдыхъащ. Закир си ужь къиуващ. Зарэ Бибэ зэрыхуэмыарэзыр сольгагъу. Аджыккы фочым зытригъэщIауэ щымщ. Гъуэгу дытехъэ фIэкIа пщIэнтэккым асыхъэтым. Зейдэти щIакIуэ зытриубгъуащ.

Зейдэт, Бибэ, Закир сымэ мамккыт пабжэм хэдгъэпщIуэн мурад тщIащ – абыкIэ кIуэн хуейккым сэлэтхэр, ягу къэкIынуккым. Зейдэт сеплъащ. «Сыздэшэ, гъусэ сыфщI», – арат абы и нитIым кыызжаIэр.

– Уэ Бибэрэ Закиррэ уакIэлъыпллын хуейщ, уи нэлэ ятумыгъэкI, – жысIащ. – Мамккыт пабжэм фыхэс, дэ дыныфлъыгъуэээху.

Зейдэт кыспэрыуаккым, Бибэрэ Закиррэ я Iэр иубыдри иришэжъащ. Пшагъуэм хыхъауэт ахэр кызырэысфIэщIыр.

Илья и топыр Iуащхэм тетти, ар шагъауэм Iэхэлъахэр кыызэщIигъэстащ.

А жэщым къэхъауа псом я гугъу фхуэсщIынккым. УIэгъэ сыхъури, слъэгъуари мащIэщ. А мащIэри си нэгу щIэтщ иджыри къэс, си гум илъ зэпытщ, сыщыжейкIэ сыIуэщхъумэ, Аджыккы, Зарэ, сэ Илья дыщыбгъэдыхам абы пщIэнтIэпсыр ириккыэкIырт: топыр мывэ хъурейкIэ еузэдри яхоуэ, и щхэгъусэм хуэгубжурэ: «Мывэ сыщумыгъащIэ!».

Дыгъуасэ сызэплъэкIуа топым и макъ къэлуртэккым: Аджыккы и щIалэхэм псыккельэм ирадзыха хъунт ар. КъуажэбгъумкIэ фоч уэ макъ къиIукIырт.

Сэлихъи нэгъуэщI щIалэ зыбжани гъусэ кытхуэхъури, джабэм дехащ, псы икIыплIэм деж дыщигъуэлъыкIащ. Сэ Iуащхэа къуагъым зестащ, Аджыккыурэ Зарэрэ я фочыр зэпыурккым – трагъапсэри, мауэ. Псым адрыщIкIэ Гайворонскэр кыщыслъэгъуащ. КIийуэ яхэтц сэлэтхэм, ахэр кызэщIиIэтэн мурад ищIа хъунщ. Сигу къэкIащ: заурэ и кIэм нэблэгъащ, ар щих махуэм зригъэукIыну зыми и нэ кыикIырккым – аращ, дауи, кыщIыдэмыбгъэрыкIуэр – удзыпщIэм хэлъщ, ныбэгукIэ хэгъуэлъауэ. Ди шэр нэхъ кIащхэа щыхъунум поплъэ. ИужькIэ зэрызэхэсхыжащи, полковник Офрейни адресной официцерхэми я пщIыхъэпIэ кыыхэхуаккым ерыщу къапэуыжыфынIауэ.

Зыгуэр кыызбгъэдэлъадэри, щIым зыхидзащ. Зейдэтт ар.

– Бибэрэ Закиррэ дэнэ кышыбыгъэна?
 – ЗгъэпщкІуащ. Сэлэтхэр кыуажэм ныдыхъащ. Мэзым ныпхрызы-
 шар Кнышщ, – жиІащ Зейдэт, бауэкІэщІ хъуауэ.
 – ІукІ! ІукІ мыбдей! – сыхуэгубжъащ Зейдэт. – ИкІэщІыпІэкІэ
 ІукІ!

Зейдэт и нэр кыстриубыдэри кызэплъащ. Мыбдеж кышычыхъу
 псори сщыгъупщэжауэ, си Іэр и дамэм телсхъащ. Сэр фІэкІа зыми
 емыплъ кысфІэщІырт ар, ауэ дакыккэ дэкІатэккым абы и нэм зыри
 зэрыІэщІэмыкІым гу щылгыстам.

Илья и тоным и бзэр иубыдащ – гыныр кыІэщІэуа хъунт. Сэ-
 лэтхэр зэрыгъэкІийуэ псым кызэпрокІ. Псым хэджалэр мащІэккым:
 е мэцІантхъуэ, е, шэ кыатехуауэ, я псэм йоджэ. Хэти улэгъэ хъуащ.
 Псым хэджалэр ирехъэх. Ди фочауэхэм я макъ ззэмызэщ – куэд
 тхаукІыкІащ.

– Еуэ! Уащымысхъ! – мэкІий Зейдэт. – Яхъуэ псынщІэу!

Сэлэт зыбгъупщІ мэхъу дэ кыдэбгъэрыкІуар. Кожевниковыр япэ
 итщ. Абы и бгъэм езгъэпщаш си фочыр, ауэ кІакхъур щІэсчаккым:
 сыкыщІыхужа кысфІэщІащ, сыщыІуплъэм, кысщыгуфІыкІауи
 кысщыхъуащ.

Сэлэтхэр иувыкІри, фочышэр кыиттракІутащ. Къамэхэр кърахри,
 ди щІалэхэр ебгъэрыкІуащ сэлэтхэм.

Зейдэт, и щхъэр удзыпщІэм хуигъэщхъащи, зы макъи
 кыигъэІужырккым.

– Сыт ар? – сыккэгужьеящ сэ. Фочыр згъэтІыльри, Зейдэт зез-
 гъэгъзащ – и псэр хэтыжтэккым абы. Шэр зытехуар къэсцІэным
 сыхунэсаккым, сэлэтхэр кызбгъэдэлъадэри. Абыхэм ящыщ зы фоч
 лъэдаккэІэ тІэунейрэ кыззуащ.

АдэкІэ ккэхъуа псор кысхуэщІэжырккым. Си щхъэр мэуназэ-
 ри, кысщыщІари сыздэщыІэри кысхуэгубзыгыжырккым, хъарп-
 шэрущ псори зэрыслъагъур. Спэмыжыжъащэу Зэрэ зэрызблэжам гу
 лыста си гугъэжщ, абы и ужь итауэ кысфІошІыж Аджыккы. Сэлэт-
 хэр зэрызэрыгъэкІийри зэхэсх хуэдэщ. И макъ кызэрихкІэ хъуа-
 нэурэ мэзым щІож Илья. Зыгуэрым сиудыныщІэ хуэдэщ, кызжиІэри
 зэхэсщІыкІырккым – шапсыгыбзэкІэ хэмэрэ урысыбзэкІэ? Си
 нэр кызэтэсхри къэслъэгъуащ унэ ныккыуэсхэм ящхъэщыт Іугъуэр.
 Аджыккы и унэм фоч уэ макъ кыщцІоІукІ. Ари кысфІэщІагъэнущ,
 Іуащхэ кыуагкым сыккыуэльти. Щыслъэгъуар унэм сепщыллэжа
 нэужь хъунщ. Зейдэт и хъдэр здэслъэфри щІэслъэфри сщІэрккым.
 Фельдфебелым сыщымысхъатэмэ, Зейдэт псэууэ къэнэнкІэ хъунт.
 Си зэранщ, жызоІэ, Зейдэт шэ кызэрытехуар. Схуэхъумэн хуеящ ар,
 ауэ ар схузэфІэкІаккым сэ, езым сыккыхъумэн щхъэкІэ щІантІэм
 кыдэжри, кыскІэлъысаш. Си нэгу кыщцІохъэж: Шумахуэ и хъдэм
 бгъэдэсщ Сурэт. Ноби слъагъу хуэдэщ ди унэр зылыпщІ мафІэм и
 бзийр. Ди шыщІэр, КъуийцІыкІу, шэщым кыщцІэлъэтащ, шэщыбжэр
 Іуиудри. Сэлэтхэм заккыригъэубыдаккым шыщІэм, иужь ихъати. Жыг
 хадэр ираупщІыкІ сэлэтхэм. Зари кыаукІат, абы бгъэдэс Аджыккы
 кыщыцлэтри, къамэкІэ епыджаш кыщхъэщыгуауэ кыжжэхэпллэ
 сэлэт щІалэщІэм. Абы и гысэ сэлэтхэр кыитезэрыгуащ Аджыккы,
 фоч лъэдаккэрэ мыжурэкІэ кыеуащ. Зейдэт кыаукІа нэужь, Едыдж
 сепщыллащ – лыы зэщІыжам хэлъг ар. Ара хъунщ си нэгу щІэкІар –
 кысхуэгубзыгыжырккым. Зейдэт и хъдэр кызэгъуэтыжын хуейти,
 слъагъуж щымыІэми, ныбэгукІэ сызепщыпщаш. Сыздэпщым, мывэ

солъпауэ е хьэдэ срохьэлэ. Сыдэплъеймэ, Іугъуэ фЫцІэм уафэр исеящ. МафІэ бзийр кыызжьэхолыдэ, си щхьэцыр елыгъуэ, си Іэми си нэкіуми кьопхъуэ, ауэ сэ уз зыхэсщІэжыркъым, Іугъуэр си Іум из хъуащи, сыпсчэ зэпытщ, слъагъужи щыІэкъым, си нэр Іугъуэ пщтырым щІысыкІащи. ШыкІэпшынэ макъ кьэІуащ. Узырмэсрэ Чэбэхъанрэ кысІэщІэлъэгъуащ. Дамэ кьатекІэу, уэгум ихьэжауэ кысщыхъуащ ахэр. ИтІанэ сыІуплъащ Кожевниковым и нэкіум – хьэмбыІу зищІауэ кысщхьэщыст ар.

– Зиусхьэн! А зиусхьэн!

Гъуэгум зыкыщысщІэжащ – гум срагъэгъуэлъхьауэ зыщІыпІэ сашэрт. Хьэмэрэ уанэгум срагъэтІысхьауэ сышут? Си щхьэр унэзащ аргуэру, зыкыщысщІэжар уэшх кыстешхэ хъуа нэужыщ. Шэтыр бжэлупэм деж сыщагъэгъуэлъащ. Шэтырым кыщІэлукІ псалъэмакьыр зэхызох, абы кыщІэкІри зыгуэр кыызбгъэдыхьащ.

– Феплъыт, зиусхьэнхэ: бгым пшэ фЫцІэ щхьэщыльщ! – зэхэсхащ шэтырым кыщІэкІлахэм ящыщ зым и макъ.

НэгъуэщІ зыми жиІащ:

– Бгыхэр дзэм кьахэплъэн я жагъуэщи, аращ пшэ фЫцІэкІэ зыщІызэщІауфар.

– Узахуэщ, граф!

– УІэгъэ хъуа лыхъужьыр дауэ щыт? Зыкьевгъэгъазэ абы, ирелъагъу псори!

– Си сэлэтхэм яхынщ ар, зиусхьэн, – Офрейн и макьыр арауэ кысщыхъуащ зэхэсхар.

Си щхьэр кьалэтри, шабэ гуэр кысщІадзащ.

– Зиусхьэн поручик! Зэхэпхрэ пщышхуэм и унафэр?

Си нэр кыызэтесхри, сурэткІэ сцІыхуауэ шыта пщышхуэ Михаил сыІуплъащ. НатІабгъуэт ар, и кьуэшми хуэдэу. И жьакІэ кІырыр и бгъэгум нэсырт. Кьэзакъ пыІэ кьуацэр щхьэрыгъэсауэ, кызэплъащ пщышхуэр.

– Зыдэбгъуэларэ, поручик? Сыт ухуэдэ иджыпсту?

КысфІэщІ си гугъа щхьэкІэ, нахуапІэщ слъагъур: пщышхуэмрэ абы щІыгъухэмрэ я пащхьэ силът сэ. Зыгуэр кьезгъэжьати, псчэр кысщыхьэри, стеужыху зысІэжьащ. Псчэр увыІа нэужь, си щхьэр кьэсІэтащ.

– Уэ улІыукІщ! – жысІащ сэ пщышхуэм и пащхьэм сыздилъым, нэкіэ сшхыуэ сыІуплъащ абы. – Уэ си щхьэгъусэр кьэбукІащ...

– Ар мэІуэщхъу! – жиІащ абдеж щытхэм ящыщ зым.

– Сэ гьэрыпІэм сисакъым, – си псалъэм пысцащ сэ. – Фэ зыкьэмынэ фылІыукІщ!

Си щхьэр уназэри, зыкыщысщІэжам зэхэсхащ псори иувыкІауэ тхьэ зэрелгъаур. Сэлэтхэм я пащхьэм иувауэ, кьокІукІ-нокІукІ щоджэнхэр. Ныпхэр яІэтауэ зэхэтщ. Іуащхьэм тетщ пщышхуэмрэ генералхэмрэ, Іуащхьэ лъапэм щызэхэуващ офицерхэр, абыхэм яхэтщ Аущ Джэрджий и нагъыщэхэмкІэ зыхуэупсахэри. «Уэращ зи фЫцІэр, ди Тхьэшхуэ!» – щІачэркъым. Топхэр драгъэуей, абыхэм бгыр кьаподжэж. Топхэм я макьыр зэпыуркъым.

Пщышхуэм и Іупэр зэтэхьэжыркъым: нобэ кыщыщІэдзауэ тхыдэм кыыхэнэнущ ар, дзэпщышхуэущ кызырыхэнэнур – аращ ІэдгуфІэр. Офицерхэми я ІутЫжщ – текІуэныгъэр я Іэрылхьэщ, ІэджэкІэ кьахуэупсэнущ. Сэлэтхэри мэгуфІэ зауэ кІыхьыр икІэм-икІэжым зэриухам щхьэкІэ – я щхьэр кыыхахащ абы, псэууэ кыызэ-

тенащ. Псори нэщхьыфIэщ, гуфIэгъуэм зэщIищтащи, дамэ кьатекIа хуэдэщ. Пщышхуэм и дзэм я гуфIэгъуэ махуэми, шапсыгъхэмрэ убых-хэмрэ я махуэ мыгъуэт...

Уэшхыр теуащ, пшэ зэхуакум дыгъэр кьыдэплъащ. Шым шэсри, уанэгум зыщригъэщIеикIауэ, дзэ пащхьэр зэхекIухь пщышхуэм, и жьэр увыIэркъым:

– Пащтыхь дотэм и цIэкIэ сынывохъуэхъу! Лыгъэ зэфхьащ, фи кьулыкъум фыхуэпэжщ, дыкъэвгъэщIэхъуакъым!

Хъуэхъу Iэнэм бгъэдэтIысхьащ пщышхуэр, и Iужажэхэри кьетIысэкIащ. Пащтыхьым хурагъэхь тхылым кьызэреджэр зэхэсхаш: «Зи щIыхьыр лъагэм хьыбар удогъащIэ Кавказ зауэм кIэ зэреттамкIэ. Ди IэмыщIэ идмыльхьауэ зы лъэпкъи кьэдгъэнэжакъым. Тхьэм и фIыщIэщ ар...»

Сызэдзэкъэн кьысхуахьащ сэлэтхэм. Абыхэм яхэслъэгъуащ сэлэт фащэ тIорысэ зыщызытIэгъэжа Кнышевыр. И нэ щIыхуитIыр мэупIэрапIэ. ЗезгъэээкIащ, абы сыIуплъэфыртэкъыми. Сэлэтхэм кьызэрызжаIамкIэ, Илья и топыр бгым дэкI дзэм кьахидзэри, езыр псэууэ яIэщIэкIащ. Зы щIалэ цIыкIурэ зы хьыджэбз цIыкIурэ шапсыгъ къуажэм пэмыжыжъуэ кьызэрыщагъуэтари кьызжаIащ сэлэтхэм. Хьыджэбз цIыкIур офицерхэм ящыщ зым иратащ, щIалэ цIыкIур нэгъуэщI гуэрым зриубыдылIащ. Бибэрэ Закиррэ хьунт ахэр. СыщIэупщIэным сыхунэсакъым, си щхьэр кьэкIэрахъуэри.

Зы махуэ дэкIри, Гагрэ быдапIэм сашащ, кьызэIээу щIадзащ. Ар згъэщIэгъуакъым: араг ди дзэм щыхабзэр. УкIкIэ зи унафэр ящIами йоIэзэ япэщIыкIэ, абы зыгуэр зыдигъуэу гу лъатамэ. Ягъэхъужри, итIанэщ кIапсэ лэрыгъур и пщэм щрадзэр. Сэ згъэщIэгъуар нэгъуэщIищ: пщIэ лей зыхуэфашэ гуэр хуэдэ дохутырхэр кьызэрызэлIэлIарщ. Абы и щхьэусыгъуэм сыщIэупщIати, кьызжаIащ езы дзэпщышхуэм апхуэдэ унафэ зэрищIар: цIыхум яригъэлыгъун хуейтэкъэ гущIэгъуэ зэрыхэлъыр. Ажэгъафэщ дунейр зи IэмыщIэ илхэр! Ажэгъафэ фаджэхэщ!

Зауэр увыIауэ дэнэки щагъэIуами, увыIатэкъым зауэр иджыри – хьэкIувхэм зыкьатакъым, дзэм кьыпэщIэтщ. Си лъэм сызэрихъуэ щытатэмэ, сыкIуэсэнти, сахыхьэнт абыхэм, садзэуэнт. Сыт си Iэмалт: сыпщтырт иджыри, мафIэ зыщIэнам сыхуэдэт. СыкьыщызэфIэувэжам щыгъуэ дзэм кьапэувауэ кьезауэхэм кIэ иратакIэт.

Шаджагъуэ гуэрым, сыжеяти, сыкьэушыжа нэужь гу лъыстащ зыгуэр кьызбгъэдэтIысхьауэ кьызэрызжъэхэплъыхьым. Офрейнт ар. КьызбгъэдэтIысхьащи, сызэпеплъыхь, си узыншагъэм кьыщIоупщIэ.

– Лъэхъуэщым сынэбгъэсын щхьэкIэ укьыщIыскIэлъыкIуар? ПщIэ кьысхуэпщIащ! – жьыIащ сэ.

Гукъанэ кьысхуищIакъым абы, кьыздэуэршэращ. СодаIуэри, си фIэщ хьуркъым. Сыхъужа нэужь, зызагъэгъэпсэхун мурад зэрашIари, дзэм сыхыхъэжынуэмэ, кьызэрыспэрымыуэнури кьызжиIащ Офрейнт.

– Дауэ ар кьызэрыбгурыIуэнур? – сыщIэупщIащ.

КьысщыгуфIыкI зищIащ абы, и жагъуэ ищIакъым си нэщхьыр зэрызэхэслъхьари. Куэд кьысхуригъэкIуэкIащ, седаIуэ-семыдаIуэми. КьызгуригъэIуащ кьысхуагъэгъуну сылзэIуэн фIэкIа нэгъуэщI зэрыхэмылъыр. КIэщIу жыпIэмэ, си щхьэр кьээгъэпщIэжын, хьэхэбасэ сыхьун хуей кьудейщ хэлъыр. Дзэм сыкьызэрыхэкIуэсыкIар ягу те-хуэ хьунтэкъым пщышхуэми нэгъуэщI гуэрхэми. Урысыдзэм офицер хэкIуэсыкIын хуейкъым. Псори кьысхуагъэгъунут, тобэ кьэсхьыжатэмэ, сщIам сыхущIегъуэжатэмэ. Ерыщ семыкIуэмэ, си жьэр

субыдмэ, кьулыкьукИи сыдрагьэкIуэтеинут, ахьши кьызатынут, лIыщхьэхэм я нэфIи кьысщыхуэнут. А псор кьыщызиIуэкIым, Офрейн сыщIэгубжьащ, тезмытхьуа кьэзгьэнэжакьым, и щхьэр щIихын хуейуэ жесIащ. Ар зыуи кьыщыхуакьым Офрейн, шэнт щхьэгуэм зэрытесщ, зигьэхьеякьым, и нэр игьэупIэрапIэ фIэкIа. Зыгуэр кьыспидзыжаш. АфIэкIа схуэшэчыжакьым: и нэкIум сиуэри, шэнтым кьезудыхащ...

КIыхь зезгьэщIыжынкьым. Сакьыщыхуэмыгьэшым, унафэ кьыстращIыхьащ, сагьэтIысакьым. Сыбыр сагьэкIуащ, зэи кьэзгьазэ мыхьуну...

* * *

МахуитI-щы дэкIмэ, Енисейск сыкIуэнууц, мы льяхэр збгынэнурэ. АдэкIэ, Закиррэ Бибэрэ я льяужь сытехьэну яужь ситынууц. Кьуажэр здиса щIыпIэм сыкIуэкIэ мыхьэнэ иIэкьым – пабжьэм зэщIищтэжаш ар, дауи.

Зейдэт си нэгү щIэкIыркьым. ИгьащIэкIэ сльягьужынукукьым ар, сыпыкIащ, итIани, и гуфIэкIэри, и дыхьэшх макьри ноби зэхэсх хуэдэщ. Зейдэт хуэдэу зыри фIыуэ схуэлягьужынукукьым сэ, зыми фIыуэ сыкьильагьужынукукьым Зейдэт хуэдэу. Си нэгү щIэт зэпытщ ар, мылауэ кьысщохьу ноби, абыкIэ шэч щIэсщIым и щхьэусыгьуэр кьызгуроIуэ – си щхьэгьусэ хьуауэ щытащ ар. Зейдэти, Зари, адрей шапсыгь бзыльхугьэхэри дахэкIейуэ кьыгьэщIат. Ар гум тегьэхуэгуафIэ-тIэ – апхуэдэ цIыху дахэхэр игьуэ нэмысауэ дунейм ехыжыныр! «ЦIыху псори зы льяпкьыу щытащ, иужькIэ зэбгьыкIащ армыхьумэ». Куэдрэ сигу кьокIыж а псалгьэр. МахуитI-щы ипэкIэ щхьэгьубжэм абджыр хэскьутыкIыу сызэхэзых псоми яжесIэн си гугьащ ахэр нэхь благьэ зэхуэхьун зэрыхуейр. Абджыр схуэкьутакукьым, сыкьииуIа фIэкIа... Си Iэр кьыхэузыкIри, сыкьызэщыуащ, си гур зыгуэрым икьбузу...

Кайсаров Яков и тхыгьэр абдежым щызэпоу.

ЗэзыдзэкIар **КЪЭРМОКЪУЭ** Хьэмидщ

* * *

И унэр си адэшхуэм зытета
щЫ кIапэм сэ пIейтейуэ сытоувэ.
Джанэбгъэм ещхьу, удзыр итIэтащ,
мыбдеж щежэхри псыхъэлыгъуэр гуфIэу.

Мы щЫльэм гъащIэм щыщу зыщIифар
щищIэнур псыхъэлыгъуэ цIыкIум дэнэт.
И зы уэрэд кIэщI дьдэу жиIэфащ,
здэпIащIэм псыежэхыр кыигъуэтыну.

И нэгум шынэр кыищу ежэхащ,
зэм-зэмкIэ уафэгъуагъуэмкIэ еплъэкIыу.
Абы си гукъеуэкIэри кыыхэщт,
иджы зыхызощIэж а псори лъыкIэ.

ЩЫм и мэ гуакIуэм псэр зэрегъэдзэкI.
Солъагъу щымыIэж унэм сыхъыщIэкIыу.

ЗдэжамкIэ псыхъэлыгъуэр сэ згъэзэнщ,
къыстекIуэ си гурыщIэм сыIэшIэкIыу.

Псы жапIэм мывэ дэлъу къысщыхъуа?
Ар унэ лъабжьэм щыщура си гугъэщ.
СеплъэкIри – пшагъуэ мащIэ къэслъэгъуащ,
ар сыту ещхь уэнжакъым къриху Iугъуэм...

* * *

Бауэ макъыр уэгу гъунэм нолус,
щэхущ ныщхъэбэ дунейр апхуэдизкIи.
Адэжь пщIантIэм си закъуэ сьдэсщ,
мы дунейм щесхъэкIам сегупсысу.

Догует, сядэм и макъ зэхэсха,
зыхэсщIа сянэ дыщэм и IэплIэр?
Куэбжэу уафэр, солъагъу, зэлухащ
псэхэр здэкIуэм и пщIантIэм сьдэплъэу.

Сядэ-сянэр къысфIощI зэбгъэдэс,
къаплъэ фIэкI псалъэ закъуи жамыIэ.
КъыщIэкIынкъым ящыхъуу гунэс
мы дунейм сэ зэфIэкIыу щызиIэр.

Зы бадзэшхуэ, кхъухълъатэу, блолъэт,
сыкъыхешри гупсысэм - йожъэжыр.
Сэ ныщхъэбэ гъащIитIым сыхэтщ,
зыщIэр хэт а тIум щыщу нэхъ пэжыр...

* * *

ИгъащIэм фIыуэ солъагъу жыгхэр,
ар къызыхэкIри сымьщIэу.
Сахоплъэ зэрысщIэжрэ пшэхэм,
щызэблагъэкIыу куэд си гущIэм.

Абыхэм я зэхущытыкIэр
гурыщIэу щыIэм я нэхъ къабзэщ.
ИтIани, пшэхэр гъуэгу цытеткIэ,
солъагъур жыгхэр зэрыхъуапсэр.

Зэмышхь абыхэм я псэукIэр,
я натIэм итри зэхуэмыдэ.
Зым уафэм щамыгъуэт псэхупIэ,
адрейхэр щIыльэм хокIэ быдэу.

БлэкI пшэхэм сэ сахоплэ кIыхьу,
жыг гьащIэм сегупсыс зэпыту.
Сэ сщIэркъым пшэхэм къыщIакIухьыр,
сэ сощIэ жыгхэр щIым щIыхэтыр...

* * *

Жэщыбгым уэшхым къыщIидзащ,
къыщхэщыкIуатэу си псэупIэм.
Ар плейтеигъэ зэфэзэщт,
теухьырт псоми и фIэщыпэу.

Нэхущым деж ар ежьэжащ,
къызэпсэлъэкIыу, шхыдэ щIыкIэу.
СфIигъэкIуэда абы зы жэщ
е къызита гурыщIэ Iэджэ?

Ар нэху зэрыщу зэхэкIынщ.
Иреф щIым уэшхыр, зимыгъэнщIу.
Уэшх тIкIуэпсхэр дэни епщIэкIынщ,
тIкIуэпс къэс дунейр къыпхыпс къысфIэщIу.

* * *

Мы дунеижьыр
сужэгъуащ жыпIа?
Си фIэщ ар пщIынкъым,
щIэтщи мыр си нэгум:
тхьэрыкъуэр макIуэ,
хьэуам хуищIу ба,
мэлыатэ зэми,
Iэплэ хуищIу уэгум.

* * *

И гугъэр махуэм зэхэкIыху
сытохьэ мэзым щIыхьэ лъагъуэм.

Си пащхьэр зэуэ мэхъу нэхъ кыфI,
щэху гуэрхэр щызэблокI мэз щIагъым.

АрщхьэкIэ гущIэр сыту нэху,
псэхугъуэр нэгум кыщIоувэ.
Тхьэмпэ щхьыщхь макъыр къекъжъэху,
сфIощI жыг къексыхукIэ кысхуэгуфIэ.

Хьэуар бгъэм щызу изошэх,
гупсысэ гуэрхэр фIэсщ жыг щхьэкIэм.
Сэ кбалэм и мэ кыскIэрех,
тIэкIу соукIыгъжыр абы щхьэкIэ.

* * *

УекIуэкIыгурэ щIы кIапэ ухуэзэнщ,
къекIэрэхъуэкI дунейм щымыщ кыпщыхъуу,
иужькIэ абы хъумэ ухуэзэш,
умыгъуэтыжу, сыт хуэдизри лыхъуэ.

Абы ущыхуэзар сыт хуэдэ гъуэгут?
игъэтыншакъэ зэ нэхъ мыхъуми уи гур.
ЩIэщыгъуэ мы дунейр ищIыну хэтщ
здэщыIэр зымыщIэж щIы кIапэ цIыкIум.

Емыщхь ар зыми, икIи псоми ещхьщ,
мэпсэу зэрыгуащIэм гугъу дехъыжу.
Ар псэ ешам кызыэрыIущIэр зэщ,
иужькIэ а псэ дьдэм щыщ мэхъужыр...

* * *

ЗэщIоуфIыцIэ арыххэу уэгу щIагъыр,
зэщIэскъыскъэу дунейр зэм кысщохъур.
Зэрызохъэ, зэпэджэурэ, къуаргъхэр,
зы Iуэхушхуэ зэрахуэ зэщIыгъуу.

Я нэгу кыфIым хужьыгъэ кыпхощыр,
къакIэрех и мэ гуакIуэри уэсым.
Къытхуахьынур а къуаргъхэм сэ сощIэ,
согужьей, слъагъумэ цIыхухэр зэхуэсу...

* * *

Си гъащIэм сегупсысурэ сыкIуэжт,
сымышIэт сигу щIэныкIуэр апхуэдизу.
Си ужь ноувэ хьэ угъурлы гуэр,
йожэкI, кIысщигъэхъуну симыгIусэу.

Си унэр мис, ар ещхькIым кIыспэплIам.
Си гIусэм сыIуешэжыр ди куэбжэпэм.
Ар, игу кIысщIогъу жыпIэну, кIызэплIащ.
Зы псалъэ закIуи кIэмыса си Iупэм.

Хьэр кIэпсэлъэн кIысфIэщIу кIызэплIащ.
Ар кIыхэкIащ жыпIэнт си сабиигъуэм.
Сыдигъэхьэжри, хуэму ежьэжащ.
Сэ унэ сиIэт, хьэгъуэ ар мылIыхъуэт...

* * *

Мо уафэм кIыщекIуэкIым
гур пэмыджэж и фIэщу.
СлIэгъуащ уэлбанэ Iэджэ,
дунейр икIутэ сфIэщIу.

КIожажъэ уафэгъуагъуэр,
куэд мышIэу щыблэ уэнущ.
КIысфIэIуэхужкIым щIагъуэу —
ар хуитщ Iэуэлъэуэнум.

ХузощI итIани фIыщIэ
мо щыблэ кIысщхьэщытым.
Ар кIыстехуэн кIысфIэщIу,
сыщыпсэуарщ нэгу щIэтыр...

* * *

КIысфIэщIырт бзууэ щыIэр насыпыфIэу,
насыпри бзууэ сэ щыслIагъут пщIыхьэпIэм.
Сыпхоплъ иджыри уафэм, тхытхыу щIыфэр,
лIэтэнум ещхьу сыщхьэщытщ щыхупIэм.

Жыг щхьэкIэ къэс полъэт дыхьэшхыу бзухэр,
сагъэлыагъуну зэрылыатэ щIыкIэр.
Си уафэ гъуэгур бзухэм яубзыхур,
сэ зызгъэнщIа я гугъэщ ахэм щIымкIэ.

ЩащIэнур дэнэ бзухэм си гупсысэр,
сащI пэтми иджыпсту тегушхуэгъуафIэ.
Мыпсэуфыну бзухэр къэмытIысу,
псэупIэ сэри схуэмыхъуну уафэр...

* * *

СыхуокIуэ сэ шыпсыранэм,
сщIэ пэтми сызэрысынур.
Плъэгъуарэт ар зэрыгъагъэр,
хэпхъа фIэкI умыщIэу пшагъуэ!

Щэху защIэщ абы и гъащIэр,
апхуэдэу щIэсырри къащIэ.
Зихъумэжыну арамы,
япэу дэщIынур сэракъэ.

Зысхъумэжын хуейт сэри,
ауэ соIэб шыпсыранэм,
сфIэфIщ абы сызэрылыгъуэр.
СщIарэт мы си гур зылыыхъуэр...

* * *

Жыы хъуа си жыгым щхьэр изогъэщIыр,
и пкъым щызекIуэр лъыкIэ зыхэсщIэу.
И тхьэмпэ закъуэ щабэу къыстохуэ,
аращ зэрыхъур и гум кърихур.

Зыри естакъым, зыри хуэсщIакъым,
ар хэзысари, уеблэм, сэракъым.
ЩыIэщ ныблэстхъуу сыщыдэкIаи,
къысхуридзыхми щыщ къыпыкIахэм.

Иджы къыпыкIэ абы щыIэжкъым,
нэхъапэм хуэдэу ар Iуцэщэжкъым.

А мащIэрати хузэфIэкIыр,
зэхуихъэсащ жыг фо сэ щхъэкIэ...

* * *

КIуащ мы махуэ гуэрыр. Сыту кIэщIт.
Уеблэмэ и нэгу сиплъакъым хуиту.
Къыспкърыхъэжыну къыщIэкIынщ
ар нэхущым, си жейр зэпиуду.

Намыгъэсу къэна псалъэм ещхьщ,
гурыIуэгъуэм нэхъ нэхъыбэщ щэхур.
Абы къыгъэзэжрэ — е нэгъуэщI
уафэ гъунэр къысхуэзыгъэнэхур?

Псори зэхэкIынщ нэхущым деж,
ауэ нэхъыфIынут зэхэмыкIтэм.
ГурыIуэгъуэ защIэр хъуркъым пэж,
гъащIэр сыт, узыгъэIуэщхъу хэмытым...

* * *

Къыкъуоур жьыбгъэр. НапIэзыпIэм
зэхэзехуэн ди ныджэр ещI.
Уэс Iэтэм щIопщэ и фIэщыпэу,
зэщIэзыгъэстым мафIэ ещхьщ.

Къыспожъэ ар, къыспэплъэ щIыкIэу,
и IэплIэ щIыIэр къызешэкI.
КъыщIегъэхъэж си нэгум Iэджэ,
къэкIуэну гуэрхэр нэгу щIегъэкI.

СыкъэкIуэжащ ди псыхъуэ щэхум,
жэщ къэскIэ хъуат абы сепщIыхь.
АрщхъэкIэ сигу щIэныкъуэр сщIэркъым,
зэшыгъуэр сэ къыстокIуэ щIэх.

Хужьщ хъурегъыр, нэр щIисыкIыу,
мэз лъагэр зиутхыпщIыну хэтщ.
Нэтемыгъахуэу сфIощI зэрыджэр,
уэздыгъэм ещхъу нэгум щIэтщ.

Мыл пIашIэм щэхуу псыежэхыр
кыщIэпсэлкыу кысщыхуащ:
«СыныппэпIэат нэхъуейр ижыхукIэ,
гъэмахуэм дэнэ ущыIа?..»

* * *

Гъуэгу, гъуэгу, гъуэгу — къоуэ си гур.
Жъэгу, жъэгу, жъэгу — къоуэ си гур.
Гъуэгумрэ гумрэ зэхуокIуэ.
Жъэгумрэ гумрэ зэпокъур.

Кысхуэгъэгъу, сыщальхуа унэ,
кысхуэгъэгъу, сыщапIа лъапсэ.
Си гугъакъым сыпсэуну,
фи дежкIэ сынэхъуапсэу.

Гъуэгухэм я гугъэр сщIарэт,
мэхъу Iэджэ сщабзыщIахэр.
СыкIуауэ сэ кыщIокIыр,
псэм щыщхэм саIэщIэкIыу.

КъэкIуэнур си гум ещIэ:
зауэм кыкIыжым ещхъу,
зэгуэр сынэкIуэжынущ,
улэгъэхэр згъэхъужыну...

* * *

Щыблэ жаIэм — сохъур жыгым ещхъ,
ар сэ мыуэ щIыкIэ зыхызощIэ.
Щыблэм зэзэмызэ сегъэлуэщхъу,
уафэм къеуха кысфIэщIу Iэщэ...

* * *

Зэгуэр а лъапсэм тезгъэзэнщ,
зэ сыщыIати, си нэгу щIэкIкъым.
И налъэ къэскIэ сыхуозэщ,
си адэжь лъапсэр сигу кыигъэкIыу.

Абы слъагъу хуэдэщ щеклуэкI псор.
 Мес, хъндырабгъуэ щызолъатэ.
 Уэшх къешхмэ — джабэм къежэх псыр,
 зиплъыхъу, пщIантIэм къыдолъадэ.

Ар си ныбжьэгъум и пщIантIэжът,
 иджы езыр дунейм тетыжкъым.
 ЗыщIар и адэм и адэжт
 унэ ду кIыхъым езгъэщхьыжыр.

ЕкIэпщIэ пкъохэр къызэпхощ
 ятIагъуэ блыным, дзажэм ещхьу.
 ГужьеигъуафIэм изогъэщхь
 абы къытеубгъуа унащхьэр.

Зым емыщхь гуэрхэр зыхэсщIат,
 сыщыбгъэдыхъэм сэ а унэм.
 Абы нэхугъэ гуэр щхьэщытт,
 къиубыд къудейуэ уи псэм, уи нэм.

Ныбжьэгъур зыхулъэкIхэм щыщт,
 мы унэр сытыг зыхуихъумэр?
 А упщIэм уэ си фIэщ умыщI
 зэгуэр жэуап иIэнкIэ хъуну...

ПЩЫХЪЭПІЭ

Мазэр игъэпщри сабийм,
 ириутIыпщхьащи уэгу лъащIэм,
 кIэлъолэбэжыр абы,
 къиубыдыжыну мэлIащIэ.

Йошри, сабийр мэувыIэж,
 сэ къысщыгугъыу къызоплъыр.
 Хохэ си лъакъуэхэм хуэш,
 мыхъу, сыбэкъуэну сыпылъми.

Сэ хъийм сикIами ярейт,
 сыпэрыхьащ Iуэху мытыншым.
 Сыкъэмыуштэм арат
 мазэр сабийм езмытыжу...

* * *

Зэпсалъэр псыежэхыр сыту куэд,
гъунэншэ уафэм деж кыщыщIэдзауэ.
Яхэту пIэрэ кызыгурыIуэн
и тIуэпс къэсыху, гум ещхьу, кыщIезауэр.

И мывэ къомми сыт къапхупыхын,
щымщI зэпымычу — кызыхэкIыр къащIэ.
А псори, хулъэкIам, здрихъэхынт,
имыкIым я пIэ мывэхэм нэхъ къащтэ.

Сыт щыгъуи хуэдэу ежэхынущI псыр,
хузэфIэмыкIыу щыIэм игу хигъэщIу.
И нэщхьыр псыежэхым кысылысынщI,
сыкыщIэу щытмэ мывэхэм садэщIу.

* * *

Сыт а псор иджы сэ кыызжепIэжкIэ,
си блэкIам сыхэхыжынкъым зыри.
Сыхэтами сыпсэуну пэжу,
сыхэхуащI мыхъумыщIэ Iэджэм сэри.

ГъащIэр кIуащI здэкIуэнум, къемыплъэкIыу,
и лъакъуапIэ къэс къринэу си гум.
А лъэужкыым япэм псэр ещэкIырт,
изогъэщхь иджы кыытенэм щIыгум.

Кыызэпхъуэнри сымыщIын си жагъуэ,
псом нэхъыфIу сщIэркъэ сэ уи хьэлыр.
УкъкIынщи нэху ущIегъуэжауэ,
уежьэжынщI, лIэныгъэм сыкъебгъэлу...

* * *

Жыгхэр, зауцэхури, къэтIэпIащ,
лIым кыыхыхьэу къоуэ гъатхэм и мэр.
Зэи къэмыхъуауэ гугъэ сщIымэ,
сыкыбгурыIуэну, сыт жыпIэн?

Къиури зэуэ, жыгхэр къэгъэгъащ,
хуэдэщ хъуа, лъэтэnum ещхъу, псынщIэ.
Си гум лъагъуныгъэ класэ ищIмэ,
сиукIын е гъащIэм хигъэхъуэн?

Мо хужьыгъэ зимыIэжыр щэху,
жъыбгъэм дихъэхауэ, пылъэтынущ.
Гупсэхугъуэ сэ сымыгъуэтыну,
жыгхэм къапыкIэнур къапыкIэху...

* * *

Сеплъыхмэ — пшагъуэр къыдокIуей,
зылъэIэс псори псыIэ ищIу.
СымыщIэ сэ сыщIэпIейтейр,
кърекIуэ, сыт абы къызищIэр.

АрщхъэкIэ, къосри, сегъэтхытх,
къыстрегъауэ занщIэу зэшыр.
Сызытет гъуэгум дызодзых,
сыздынэсари сымыщIэжу.

Сэ арыншами сыгуитIщхытIт,
дунейм и щэхухэм сагъэдзыхэт.
Сэ щIысцигъэпщкIур пшагъуэм сыт
си гурыфIыгъуэ зырызыххэр?

ТегупсысыкIыу арагъэнщ,
къыздимыкIамкIэ мэкIуэж пшагъуэр.
Иджы си нэгү къыщIэхуэу хъуам
сахуэзэшауэ щхъэ къысщыхъурэ?..

* * *

Мастэнэм ириуащ Iуданэр,
къыхуа и щIыIур къигъуэтыжри.
И нитI ешар пльызащ итIанэ,
ещхъ хъууэ псэ зыхэмытыжым.

Ауан къищI хуэдэ, мастэр лыдырт,
щIыIу джафэр Iэпэм щIэмызагъэт.

Хэт кыгурылуэну зэпилыгыр
жыы хъуа цыхухъум, зи щхъэзакъуэм?

Ар щыст мыхъейуэ, далуэ щыкIэу,
ныбжь гуэрхэм пэшым кыщакIухьырт.
Дэузу и псэр гуцIэм пхыкIыу,
икIыжт мастэнэм гъацIэ кIыхьыр...

ЖЫГЪЭ

Сызэрыхъуам нэгъуэщI семысэ,
гупсысэр емышхьыж нэхъапэм.
Сыпхопль дунейм и гъунэм нэскIэ.
щхъэ сфIэщIрэ мывэр хъуа нэхъыбэ...

* * *

Си щхъэцыр жыбгъэм ирежьэкI
IэбэкIэ щабэкIэ, уэр-сэру.
Щэху Iэджэ жыбгъэм кърехъэкI,
кыыздэгуэшэнщ кIуэ пэтрэ сэри.

Сэ нышэдибэ си гугъат
кыистеункIыфIэну дуней иныр.
Иджы гурыщIэм сыкъеIэт,
дунейр щопэкIу аргуэру си нэм.

Хэхъуэным уи гур хуейкъым куэд,
гуапагъэ тIэкIуц ар кызыхуэтыр.
Ар кыздикIынур зыщIэр хэт,
хэт зыщIэр укыызэригъуэтыр...

* * *

Сыпхуэзэшац, гум кыина жыбгъэ,
уэ ныппыцIат псэхугъуэ Iэджэ.
Жьэгу Iугъуэм и мэр абы щыгъуэм
соцIэж зэрыщытар къепхъэкIыу.

Иджы уи нэгур сыт щIэбгъэпщкIур,
уежэкIрэ удзым ухэлъадэу?

Сэ къысщыхъунти унэгъуэщӀу,
а гушабагъыр пхэмылътэм.

Сыпхуэзэжащ, гум къина жьыбгъэ,
зэщӀэбгъэхьауэ дуней иныр.
Иджыри къэскӀэ сэ солыхъуэ
и купщӀэу гъащӀэм къэслытэнум.

УкъыздикӀыжымкӀэ згъэзэнут,
схуэмыкӀуэ си гур а лъэныкъуэм.
УздэкӀуэм нэс суригъусэнут,
тегушхуэныгъэщӀ схуримыкъур.

Ухуабэщ нобэкӀэ, угуапэщ,
Пщэдей си гущӀэр бгъэдиину?
Къыхызохыжыр си зекӀуапӀэр,
Сызышэжынур сэ ди унэ...

* * *

Зэм уэс Ӏэтэ мазэм щызолъагъу,
зэми сытхъу кӀэрещӀэ уафэ джабэм.
Уафэм щыӀэ гуэрхэр си псэлъэгъуш,
щӀыльэм сыщолыхъуэ хуабэ кӀапэ.

Си гур щӀыӀэм ису нэху сыкъокӀ,
махуэр зэрыхъунур зэкӀэ сщӀэркъым.
КърахуэкӀым ещхъу, махуэр йокӀ,
сэри сокӀэрахъуэ абы щӀыгъуу.

Махуэм и кӀэр зэшым хуэкӀуэжынщ,
ар къысхуеижынкъым, сызэрешу.
Зэхэуэнщ и нэгури — къэсщӀэжынщ
жэщым сритыну сызэришэр...

* * *

Къильэту гур сыхоплээ щӀым,
жыг тхьэмпэ гъуахэр ещхъщ ятӀагъуэм.
Пшэ къэлъэхъшам щӀым и мэ цоу,
щхъэ темыхъэжрэ ар и лъагъуэм?

Зэм кхъащхъэу Іуащхъэ къэс къысщохъу,
кумб къэскІэ мащэу солъагъу зэми.
Аргуэру кІуащ си зы ныбжьэгъу
къыздимыкІыжым зыри, зэи...

* * *

Псыхъуэр зэрыщыту екІуэсэх
къысщыхъуащ — къиуат псы цІыкІур ину.
ЩыІэу си гупсысэм къелусащ
ди псыр зыгъэжакъуэ хым и гъунэр.

Иным игъэпабгъэр сыту куэд,
щигъэгъупщэу къэзылъхуар зицІысыр.
Псынэм и къабзагъыр псым фІокІуэд,
игу дыхъэну хэтурэ тенджызым...

* * *

Си нэм тІэкІу зезгъэгъэпсэхунт,
яхэзмыгъаплъэу щыІэм икІагъэу.
Абы псэхугъуэ къызимыт,
си нэр зэтеспІэм — си гум елъагъур.

Си гум тІэкІу зезгъэгъэпсэхунт,
гъащІэм щекІуэкІыр езмыгъэщІащэу.
Абыи зыри къызимыт,
гур зыщысхъумэр си нэм къыщІощыр...

* * *

Щэхуу щхъэщокІри ди унэм,
пшэхэр щотІысыр уэгу гъунэм.
Къоплъэхэр, я нэр мыджылу,
зэхэщІыкІ гуэри хэмылъу.

Си пІэм созагъэ шыжысІэм,
хэтщ сытрашэну гъуэгу жыжьэм.
Дэнэ щащІэну абыхэм,
Сэ сыщІэдзыхэр, сыдзыхэм.

Дэнэ щадлэну, схуэмыхъуу
Сыщлехъуэпсэжыр псэхугъуэм.
Нэщлщ уафэ гъунэр, ськлуатэм.
Пшэхэр къызэжъэу слъэгъуати...

* * *

Сэ махуэ къэсклэ сохъу нэгъуэщл.
Сэ зызохъуэж и гъусэу гъащлэм.
Си дзыхь зэзгъэзыр мащлэ хъуащ,
абы сыт хуэдэу сигу хигъэщлрэ.

Ар сыту гугъу — си флэщ мыхъуж
флгуэ слъагъу псысэм и клэхур.
Ныбжь гуэр жэщ клыфлым хэслъэгъуэнщ,
пщэдейм пыщла си гугъэр слыху.

Зэм щхъэусыгъуэншэу сыпльщлэнщ,
сыдалуэу жыжьэ, гур кылъэту.
Сопсэу апхуэдэу. Ар ищлам,
къысхуигъэгъунтэкъым си адэм...

ХЪУАПСЭ И ПСЭ КІУЭДЫРКЪЫМ

Хъыджэбз нэ фыцлэ-щхэц фыцлэ цыклар гъуджэм иплъэрейщ. Махуэм пщлэ кыдэлъэдэжурэ и щыгынхэр зэрехъуэкI, гъэмахуэм щымахуэ бостей щитIэгъэныр зыми щыщкъым, апхуэдэу езыр хуейщи. Iэпкълъэпкъ лантIэ цыкIум къримыгъэуатэ къанэркъым, зиггэфIэн фIэфI дыдэщи, нэщIэпкIэ хъужауэ псоми якIэрысщ...

Епсэлъэн зэрыщIэздзэу ап-

хуэдэуц си нэгум кызырщIэувар ЩоджэнцыкIу Алий и цIэр зезыхъэ Къэбэрдей къэрал драмэ театрым и лэжыакIуэ пажэ, ди республикэм цIыхъ зиIэ и артисткэ Тхъэщыгъуей Жаннэ (Грушас Йозас и «Любовь, джаз и черт», Стратиев Станислав и «Автобус», Башбеков Шараф и «ГъущIым кыхэщIыкIа цIыхубз», Теннеси Уильямс и «ХъуэпсапIэхэм я трамвай», Нало Заур и «Къру закъуэ», IэфIынэ и нэ фыцIитIыр», Гольдони Карло и «Трактир гуащэ», IутIыж Борис и «Дамэлей», «Хъэпэщыпхэ», Толстой Алексей и «Паштыхъымрэ паштыхъ гуащэмрэ», Дюрренматт Фридрих и «Визит старой дамы», нэгъуэщI Iэджэми щыджэгущэ). Хъыджэбз цыкIум хэлъ хабзэ хъэлхэм кыдэкIуэу цэнхабзэм, гъуазджэм я лэжыакIуэ цIэрылуэ куэд и благъэхэм зэрахэтым, шэч хэмылбу, ижъ кыщIихуащ ар артисткэ хъуным.

— Дэтхэнэ цIыхуми и гъащIэм щыщу IэфIу игу къинэжыр и сабиигъуэрауэ кысщохуэ. Сэри абыхэм сащыщщ, — кызыжелэ Жаннэ. — Ди адэшхуэм деж къуажэм сыщыкIуэжкIэ кIэнфет, IэфIыкIэ хуэдэхэр гъэтылбыгъэ схуицIауэ сынигъэсыжырт. Зыми ямыщIэу дэ тIум гъэщIкIупIэ диIэт. Унагъуэм сызэрыщынэхъыщIэм кыхэкIыу тIэкIуи сагъафIэрт, куэди кысхуашэчырт.

Унагъуэ кызырэгукI щыIэхэу щытмэ, Жаннэ кызыхэхъукар апхуэдэщ. Къалэм кыщцалъхуа хъыджэбз цыкIум зыхилъхэ щымыIэ и анэшым — Жанхъуэтхъэблэ — гъэмахуэр щигъакIуэрт. «ГукъэкIыжхэр куэд мэхъу, — кыпещэ адэкIэ Жаннэ. — Куэдрэ

согупсыс ськызыыхэкIам, Iэджэрэ си нэгу кыщIохьэ си сабии-гъуэм и Iыхьэ зэмылIэужьыгъуэхэр. Псалъэм папщIэ, зэи сщы-гъупщэркыым си адэм дэслъэгъуахэр, нобэми согъэщIагъуэ абы и зэфIэкIхэр. Егъэлеяуэ IэпщIэлъапщIэт ар, и Iэм имыщI шьIэкъым жыхуаIэм хуэдэт. ВакъащIэт, гъущI зэпигъэвэфырт, пхъащIэ Iэээти, теплъэ зэмылIэужьыгъуэ нэгъунэ пхъэм кыыхищIыкIыфырт, а псом къадэкIуэу IэфIу пщафIэрт, джэгуакIуэшхуэти, и гушыIэхэр зыльэмыIэса благъэхэмрэ гъунэгъухэмрэ яхэттэкъым. Иджыпсту си дэльхум соплъри, ди адэм ещхь куэд дызолъагъу, абы хуэмыдэ дыдэ-ми, IэкIуэлъакIуэщ, IэпщIэлъапщIэщ».

Жаннэ и адэшхуэр гъукIэу къуажэм дэсащ, бжыхъуэу щытащ. И анэшхуэр пшынауэ Iэээт, щыпсэуа зэман жыжьэм япэ къэсым ирату щымыта щIыхь тхыль кыыхуагъэфэщауэ. Абы и пшынэр нобэр кыыздэсым Жаннэхэ я унагъуэм цахъумэ.

И адэ Назир кыщIалъхуа Зэрэгъыж жылэмрэ ар кызытепщIыкIыжа Жанхъуэтхъэблэрэ цIыху цIэрыIуэ куэд кыйдэкIащ. Апхуэдэхэщ, псалъэм папщIэ щэнхабзэм, гъуазджэм, литературэм я лэжьакIуэ гъуэээджэхэу Болэ Мурат, КъардэнгъущI Зырамыку, Мысостышхуэ Пщызэбий, Темыркъан Юрэ, IутIыж Борис сымэ, нэгъуэщIхэри.

— Псоми фIыуэ фцIыху, ди республикэм щэнхабзэмкIэ и министр, Къэбэрдей къэрал драмэ театрым и художественнэ унафэщIу щыта Фырэ Руслан си адэ шыпхъум и къуэщ, УФ-м щIыхь зиIэ и артист Балькыыз Валерэрэ сурэтыщI цIэрыIуэ Црым Русланрэ си анэ шыпхъухэм я бынщ, Сонэ Мухъэrbийрэ си адэмрэ зэшыпхъуитIым я бынщ. Абыхэм сакъыхэхъукIауэ схужыIэнукъым, атIэми щIэх-щIэхыурэ сахуээрт, я IуэхущIафэхэм сыщыгъуазэт, — желэ Жаннэ.

Фырэ Руслан Москва щеджэу я художественнэ унафэщI Калиновский Леонидрэ абы и щхьэгъусэмрэ Налшык къэкIуат загъэпсэхуну. Абыхэм къафэу, уэрэд жиIэу ялъэгъуа школакIуэ Жаннэ хэльгуэрым гу лъатагъэнти, курыт еджапIэр кызыэриухыу Москва актёр IэщIагъэм щыхуеджэну кыжралат. АрщхьэкIэ Тхьэщыгъуейр абы кууэ егупсысакъым. Школ нэужьым илъэс ныкъуэкIи лэжьауэ, а кыжралар IэщIэхужри, зыхуэкIуа щымыIэу, Щукиным и цIэр зезыхьэ театр училищэм ягъэкIуэну адыгэ студие кыыхахырти, абыхэм яхэхуащ икIи илъэсиплIкIэ (1984 - 1988 гъэхэм) абы щеджащ. Стромов Юрий и гъэсэнущыта бзылхугъэр кызыэригъээзжрэ театрым щолажьэ.

«Сэ артист сыхъункъэ, артисту сылэжьэфынкъэ» жаIэу зэхыбох, ягурэ я щхьэрэ зэтелъу. Iуэхур зэльытар укъэзыухъуреихьырщ: театр-

хэр, абы щыджэгү артист лъэщхэр, выставкэхэр, концертхэр... Абыхэм кьуатыр зы егъэджакъуэми кьуитыфынукъым, уеджэ кьудейкъи кьыппкьрыхъэнукъым. Абыхэм кьапкьрыкI хьугъуэфIыгъуэ псомкIи гъэнщIауэ, и кьарум кьыгъэгугъэу, гукъыдэжышхуэ иIау и хэку кьыгъэээжат Жаннэ, ди кьэралым и кьалашхьэм кьэнэнү кьыхуагъэлъагъуэ пэтми. Театрым нэмышI, концертхэр щригъэкIуэкIыу ар щылэжъащ телевиденэми радиоми. Псом хуэмыдэу Тхьэщыгъуейр иропагэ Баший Ритэ и гъусэу Нало Заур и IэдакъэщIэкIхэм щыщхэр радиом щригъэтхауэ зэрыщытам. Апхуэдэщ сабий рассказхэр, «IэфIынэ и нэ фIыщIитIыр», «Къру закъуэр», нэгъуэщIхэри.

СэмэгумкIэ кьыщыщIэдзауэ: Балъкызы Валерэ, Тхьэщыгъуей Жаннэ, Бьдэ Хьэсэн сымэ Башбеков Шараф и «ГъущIым кьыхэщIыкIа цIыхубз» спектаклым щоджэгү.

— Сэ видеокIэ страхахэм сеплъыжынуи, си макъым седэIуэжынуи сфIэфIкъым, ауэ мы лэжыгъэхэр апхуэдизкIэ си гум, си псэм дыхьащи, пхужымыIэным хуэдизщ. Иджыри зэ хьэкъ сщыхъуащ Заур цIыху щэджащэу, егъэлеяуэ бзэ кьулей Iурылбу, гений жыхуаIэм хуэдэу дызэриIар. Сыт хуэдизрэ селэжъа, унэми мащIэрэ сыкьыщеджа абыхэм, итIани апхуэдизкIэ гупсэхугъуэ кьызатати, щыдухам «иджыри зэ кьыщIэздэжынт, иджыри зэ псори езгъэтхыжынт» жысIэрт. ФIыщIэм и нэхъыбэр зейр Ритэщ, абы макъамэ щIигъэувахэмрэ а нэтынхэр зэригъэщIэрэщIамрэ гъэщIэгъуэныщэщ, — жеIэ Жаннэ.

Сэ кыызэрысцыхъумкIэ, гъашIэр Iыхъэ-Iыхъэу, пкъынэ-пкъынэу зэхэлъщ, зыр иухыу адреим кыщыщIидзэри цIыхум псэки гукIи кыгуроIуэ, дэтхэнэми езым и еплъыкIэ хуилэжщ. Ар зыгъэунэхуахэм ящыщщ си псэлъэгъур.

— 1992 гъэм аварие сыхэхуэри, псоми зыхъуэжаш. Абы щыгъуэ цIыхупсэр зэрымахэр къэсщIащ, япэм кыисфIэмыIуэхуу щытахэм сегупсыс хъуащ. ГъашIэм ущриудэкIкIэ, нэгъуэщIынэкIэ псори плъагъун щIыбодзэ — цIыхухэр зэрызэхэтри уэ езым кыызэрыпхущытри нэхъ зыхыбощIэ, — кыиддогуашэ адэкIэ Жаннэ, ауэ а пIалъэр игу кыигъэкIыжыну зэрыфIэмыфIыр къапщIэу занщIэуи зеуцэхуж.

Сэ кыисцыхъурт актёр къэсыху и лэжыгъэхэм нэхъ хигъэфIыкI, и гум, и псэм дыхъэ роль иIэу. Ар щыжесIэкIэ, Жаннэ сызыпэмпылъя жэуап кыизет:

— Мис мыр нэхъыфIу, адреир нэхъ Iейуэ солъагъу схужыIэну-къым, дэтхэнэми уи псэ щыхэплъхъэкIэ, абы уиту ущыпсэукIэ. Пэжщ, фIыуэ сымылъагъу сиIэщ, ауэ ахэр, си гуапэ зэрыхъунщи, куэд хъуркъым. Псалъэм папщIэ, Лыхэс Мугъдин и «Лъагъуныгъэ мыужыыхыж» лирикэ гушыIэм кыщыIэта темэр апхуэдизкIэ жьыт, ди гъашIэм зыкIи къекIуалIэртэкъыми, ара кыщIэкIынщ си акъылым кыщIысхуимыщтар. «Дэ къэралым пэжкIэ дыхуэлэжъэн хуейщ» уи гум кыыбгъэдэкIыу зэрыжыпIэнур дауэ, къэхъуа псори пщIэуэ, узыщагъэгугъауэ хъуар цIыуэ кыщIэкIыжауэ? Арат, рольр нэхъыщхъэми, си дежкIэ щIэгущыкIыгъуэр, езы спектаклри зэи фIыуэ щIысхуэмылэгъуар. Ари хъунт, утыкум итхэм кыыбдалыгъыу щытамэ, абыхэми къагурыIуэртэкъыми, тIэуней гугъу сехъырт, дыхъэшхэни хъурт.

Эдуардо де Филиппэ и лэжыгъэм кытращIыкIа «ЦIыхушщ икIи джентльменщ» гушыIэр езыр егъэлеяуи сигу ирохъ икIи фIы дыдэу солъагъу, ауэ абы щызгъээщIар ар зыгъэува Калиновскэм мыхъэнэшхуэ зримыта ролщ. Си щIалэгъуэкIэ, си гукъыдэжкIэ сщIати, абы кыытенауэ йокIуэкIри тIэкIу сегъэлэнкун.

Илъэсищ ипэкIэ Жаннэ игъэувауэ щытащ езым и IэдакъэщIэкI пьесэр зи лъабжьэ, «Уи фызыр ибгъэкIыжыну ухуей?» зыфIища спектаклыр.

— АхъшэкIэ кыыздэлэпыкъуни къэзгъуэтщ, артистхэри къесшалIэри, тэмэм дыдэу дгъэхъэзырат а лэжыгъэр. Пэшым щIэзу цIыху къекIуалIауэ ар тIэу щыдгъэлъэгъуащ ЦоджэнщIыкIу Алий и цIэр зезыхъэ Къэбэрдей къэрал драмэ театрым. Иужыым, щхъэу-сыгъуэ зэхуэмыдэхэм кыыхэкIыу, тIэу фIэкIа утыку кыитхъэжыфакъым. ФыщIэ лей яхуэсщIыну сыхуейщ си зэфIэкIыр зи фIэщ хъууэ а Iуэхур кыыздэзыIыгъа артистхэм, — желэ Жаннэ.

«Уоклуэдыпэ мыгъуэри, адыгэ лъэпкъ» псалъэхэр зи кӀыхьагъкӀэ щыпхыша, зи гупсысэ нэхъыщхъэ, гушыӀэ щабэ зыщӀэлъ спектаклыр иджыпстуи цӀыхухэм зэрафӀэщӀэщыгъуэным шэч хэлътэкъым. Нобэрей зэманым гулыгтэшхуэ щыхуумыщӀынуми, луэхур щекӀуэкӀ зэманым щыгъуэ нэгум къыщӀэгъэхьэгъуейуэ щытахэращ лэжыгъэм къыщӀэтар.

Ди зэманым пэджэжу, ди цӀыхухэм яфӀэгъэщӀэгъуэныну иджыри зы пьесэ иӀэщ Жаннэ, зэгуэр ари утыкум щытлӀагъуну дыщыгугъынщ.

Иужьрей зэманым ищӀа лэжыгъэхэм ящыщӀ, псалъэм папщӀэ, Битокъу Владимир триха «Глубокие реки» фильмым хэт бзылӀхугъэм и макъыр зэрыщӀилъхьар, Емкъуж Анзор иригъэблагъэу режиссёрым Къамылыкъуэ къуажэм щытриха художественнэ фильмым зэрыхэтар. «Невиновен» зи фӀэщыгъэ лэжыгъэр Канадэм щекӀуэкӀа кинофестивалым япэу, иужькӀэ кинотеатрхэми шагъэльэгуащ.

— ЗгъэзащӀэ ролыр инкъым, ауэ фильмым и кӀыхьагъкӀэ щыпхышащ. Зи къуэр Москва шаукӀа бзылӀхугъэм и образращ сызэрытыр. Пэжыр жыслэнщи, сышынэрт ролыр къэсцтэн, сыгуитӀщхьитӀт. АрщхъкӀэ ІутӀыж Борис и «Хъэпэщыпхэр» щигъэувым Анзор къызигъэза дзыхьыр, си зэфӀэкӀыр хъэкъыу и фӀэщ хъууэ къызэрыздэлэжъар сщӀэжырти, схуэгъэщӀэхъуакъым икӀи сыхушӀегъуэжакъым. ИкъукӀэ гугъут лэжыгъэр — гъэмахуэ хуабэт, щыгъын фӀыщӀэ пщыгъыу, ІэлъэщӀ птелъу, щхъэхуэ-щхъэхуэу цӀыху къэс трах сценэ псоми сыхэтын хуейуэ, апхуэдизрэ гъыр, гуӀэр къэбгъэльэгуэну мыбдеж щылтэкъым. Ауэ сыщогуфӀыкӀыж, а емызэшыж лэжыгъэрщ фильмыр лъэныкъуабэ, гъушэ зымыщӀар, гушӀэр къызэщӀэзыӀэтэ хъуауи къызолъытэ. Гупсысэшхуэ щӀэлъщ лэжыгъэм. И къуэр зыукӀа урыс щӀалэ цӀыкӀум бзылӀхугъэм ІэплӀэ щӀыхуищӀыр, шэч хэмылъу, лъагъуныгъэшхуэ хуиӀэу аракъым, уеблэмэ гукӀэ хуимыгъэгъуфари хэлъынкӀэ мэхъу. ЦӀыхубз губзыгъэр йогупсыс абдеж луэхур къышчымыгъэувыӀэмэ, и къуэ нэхъыщӀэм къыщыщӀынкӀэ хъунум, лъагъумыхъуныгъэмрэ иль ищӀэжын гупсысэмрэ ар щихъумэн папщӀэ и гуауэр зэрыхузэфӀэкӀкӀэ щӀеуфэ.

Тхыдэр зи лъабжэ спектаклхэр зыхилъхъэ щыӀэкъым КъБР-м щӀыхъ зиӀэ и артисткэм, псом хуэмыдэжу фӀэфӀщ лъэпкъ фащэ дахэхэр щашыгъхэр. Апхуэдэу къыхэбгъэщ хъунуц КъардэнгъушӀ Зырамыку и «Къанщобийрэ Гуащэгъагъэрэ» (зыгъэувар Теувэж СултӀанщ), ІутӀыж Борис и «Дамэлей» (ХъэщӀэгъуэгу Къэсей) пьесэхэм къытращӀыкӀахэр, иужьрейуэ щыджэгуахэм ящыщ «Паштыхьымрэ пащтыхъ гуащэмрэ» (Фырэ Руслан).

— Толстой Алексей и пьесэмкІэ театрым игъэувыжа «Пащтыхьымрэ пащтыхь гуашэмрэ» ехъэлауэ гузэрыдзэ щІэсщІа щылами, Гуашэнэ и ролымкІэ жысІэну сызыхуеяр театреплъым деж нэсхъэсыфауэ къысщохъу. Си псэм щыщІар къыздэлэпыкъуагъэнри хэлъщ утыкум къисхъэ образым ерыщу селэжьынымкІэ, бзылхугъэм и гъащІэр къэспсэунымкІэ. Хъыджэбз щІалэр политикэ Іуэху щхъэкІэ щытыкІэ гугъум ирагъэувауэ, уеблэмэ абы я щхъэ къращэхужауэ жыпІэ хъунущ. Ауэ а псом емылбытауэ, сэ сыхущІэкъуащ ар лей зытехъа мыхъуу, зи лъэпкъыр, къыдалъхуахэр фІыуэ зылъагъу бзылхугъэу, щхъэгъусэ зыхуэхъуа пащтыхьым и дэлэпыкъуэгъу пэжу, и щІэгъэкъуэну зэрыщытар къэзгъэлъэгъуэну. Грознэр зы зекІуэ иригъажьэртэкъым езыр щІымыгъуу, езы щІыхухъуми къыгурыІуэрт щхъэгъусэр къызэрыхущытри, аращ, шэч хэмылбу, апхуэдиз илъэскІэ ахэр щІызэбгъэдэсар. Иужьрей зэманым Гуашэнэ тепсэлъыхъэр, ар къызыхэщ фильм зыгъэувахэр адыгэ хабзэм, сабийр ди лъэпкъым зэригъасэу щытам жыжьэуи гъунэгъууи хэзымышІыкІхэрщ, къэбэрдеипщым ипхъуу ущытыныр зищІысыр къызыгурымыІуэхэрщ. Ахэр псори зэпкърыхыпхъэщ Іуэхур куууэ кыщІэбгъэлъэну ухуеймэ.

Спектаклым еплъахэм зэращІэщи, Жаннэ зыкъомрэ утыкум къыхьэркъым. Зы теплъэгъуэкІэ, теплъэгъуитІкІэ ямылэгъуауэ ар къыщыкъуэкІкІэ, театреплъхэм Іэгуауэр яІэт. «Ар сэ егъэлеяуэ телъыджэу утыкум сыкъыхъэу аракъым, атІэ лъэпкъ лыхъужьым апхуэдэу ІущІэуращ. Сыт хужамылами, сыт хуэдизу ягъэлъэхъшэну хэмытами, пэжыр пэжщ — ар лъэпкъым и псэкупсэ щІыхущ, гъуазджэм сыхуэлэжьэху а образым гукІи псэкіи сыхуэпэжынущ. А спектаклыр ди театреплъхэм я мызакъуэу, нэгъуэщІ куэдми зэралъэгъуам

Толстой Алексей и «Пащтыхьымрэ пащтыхь гуашэмрэ» спектаклым Гуашэнэ и ролыр щегъэзащІэ.

егъэлеяуэ сыщогоуфЫкІ. Иужьу 2018 гъэм ар Ярославль тшэри, абы щекІуэкІа фестивалым щыдгъэлъэгъуащ».

Дэтхэнэ ролми и гугъуагъ-тыншагъ илэжщ. Жаннэ кыызэ-рилъытэмкІэ, гугъу нэхъыбэу зэрехъар Іэпкълъэпкълэщ. Фащэр зыгъэхъэзыра ХъэцІыкІу Мадинэ зэрыжиІэмкІэ, ар пасэрей бзыпхъэ щхъэхуэкІэ кыыхахащи, бостейм узэщІэзыІыгъэ гуэри щІэлъкъым, адыгэ фащэм ещхъу узэщІикъуэркъым. «АтІэми зи образ къэбгъэщІ бзылхугъэр илъэс 18 фІэкІа мыхъуу, уэ... (мэ-дыхъэшх. — И. З.). Къалэн нэхъыщхъэ дьдэр къоплъым и фІэщ ухъунырщ. «Пащтыхьымрэ пащтыхь гуащэмрэ» куэдрэ дгъэлъэгъуащи, дапщэрэ сымыджэгъуами, залым щІлэсхэм къапкърькІ хуабагъэр зыхызощІэ, абы къару кыисхелъхъэ, нэхъыбэ сщІэну гукъы-дэж кыызет», — желэ Тхъэщыгъуейм.

Театрым и артистхэр ирехъу, къэфакІуэ, уэрэджыІакІуэ гупхэм хэтхэрауи щрети, ахэр гулъытэ зэрыщымыщІлэр, уэрамым кыызэрыщадІыхужыр дощІэ. Языныкъуэхэм ар яфІэфІынкІи мэхъу, адрейхэр зэгуигъэпынри хэлъщ. Жаннэ а Іуэхум игурэ и щхъэрэ зетелъу бгъэдохъэ. ЗдыблэкІым къащІэжрэ — и гуапэщ, щІыфІэфІри езым кыыхуащІ гулъытэракъым, атІэ абы театрым цІыхухэр зэрыкІуэр кыызэригъэлъагъуэрщ. Уи жагъуэ хъун псалъэ къушадзыни щыИ! Апхуэдэхэри Тхъэщыгъуейм игу иригъэжалІэркъым. ЖыпІэнурамэ, уартистыным жэуапІыныгъэшхуэ пылъщ, уи зыхуэпэкІэми, уи псалъэкІэми, уи зыІыгъыкІэми цІыхухэр кыкІэлъоплъ. Жаннэ ар зэран кыыхуэхъуу кылъытэркъым, и гупсысэ, ІуэхущІафэ хэзыщІыкІыну хуей псоми хуиту йопсалъэ.

ХъуэпсапІэхэр куэд мэхъу, и лэжыгъэ ІэнатІэм ехэллахэм ящыщу си псалъэгъум нэхъ игъэнэхъапэр «билет щыІэж?» жаІэу театрым цІыхухэр къэпсалъэнырщ. «Ди гуапэ зэрыхъунци, егъэлеяуэ театралъэ гумызагъэхэр диІэщ иджыпсту. Спектаклыр япэу щыдгъэлъагъуэм и закъуэкъым, адрейхэми пэшым щІэзу цІыхухэр къокІуалІэ», — желэ Жаннэ.

Владикавказ щыщ режиссёр Иванов Валерий адыгэ театрым кърагъэблагъэри, Дюрренматт Фридрих и «Визит старой дамы» тхыгъэм кытращІыкІа спектакль игъэувауэ щытащ илъэс зыбжанэ ипэкІэ. ЯфІэгъэщІэгъуэну, яфІэщІэщыгъуэу артистхэр абы зэрыщыджэгъуами, цІыхухэр абы зэреплъами пцІы хэлъкъым. Ауэ зыгуэр зэхуэхъуакъым — ар гъэлъэгъуэн шагъэтащ. «Образри спектаклри апхуэдизкІэ сигу ирихъу сыджэгурти, зыщызгъэнщІыртэкъым, — желэ ди псалъэгъум. — Артистыр артист хъун щхъэкІэ мис апхуэдэ пьесэ гуэрхэм щыджэгун хуейщ Іэмал имыІэу. Армыхъумэ, хэплъ-

хьэр къэзылэжьыжхэм я закъуэкIэ зэфIэкIынукъым, классикэншэу театр щыIэфынукъым».

Къэбэрдей-Балъкъэрым и Музыкэ театрым и режиссёр Сапрыкинэ Галинэ Тхьэщыгъуейм кърихьэлэш и зы хъуэпсаIэ: Чехов Антон и «Вишнёвый сад» лирикэ пьесэр игъэувыну, роль нэхьыщхьэр Жаннэ иригъэгъээщIэну зэрыхуейр. Министерствэм, театрым я унафэщIхэм Iуэхур кыдаIыгъмэ, Жаннэ и гуапэу а лэжьыгъэм зрипщытынут, кыизэрехъулэнуми шэч хэлътэкъым.

Щукиным и цIэр зезыхьэ училищэр Москва кыщызыгъуху 2015 гъэм къэзыгъээжа студием ехьэлэуи Жаннэ и нэр кызыыхуикIхэр щыIэш.

— Щалэгъуалэ дахэщ, узэхах, яжепIэну узыхуейр къагуролуэ, зэхащIыкI, тхьэм и шыкуркIэ. ШыIэныгъэ тIэкIу нэхьыбэу яхэлъыну, зызэтраубыдэу я лэжьыгъэм нэхь трагъэщIэну сыхуейт. Лэпкь хабзэр, бзыпхьэр ди хьыджэбзхэмрэ щIалэхэмрэ я деж куэдэу щыслъагъуну аращ сызыщIэхъуэпсыр. Я бзэр Iейкъым, нэхьыфIыж хъуну сфIэкъабылщ. Адыгэ-бзэр уэрсэру, гъэхуауэ къэб-гъэсэбэпыныр щыIэмалыншэ IуэхущIапIэш театри, ар фIы дыдэу умыщIэрэ зыхьымыщIэу, абы уримыпсалъэрэ уримыгупсысэу утыкум укъыщIихьэн щыIэкъым.

Щхьэфэд мыхъуу, псэкупсэ, философии спектакль куу щыджэгуну хуейщ Жаннэ. Апхуэдэу жиIэми, роль цIыкIухэми Iэджэ хэплъхьэн зэрыхуейр кыгуролуэри, жэуапым ехьэлэуэ гуитIщхьитIщ.

ЦIыхухэм я гум икIыжыркъым ди лэпкьэгъу усакIуэ гъуээджэ Къэшэж Иннэ и фэеплъ пшыхь Фырэ Руслан ищIауэ щытар. Абы и театр теплъэгъуэхэр зыгъэлъэгъуа Тхьэщыгъуей Жаннэрэ КIэхумахуэ ФатIимэрэ ролым апхуэдизкIэ фIыуэ ихьати, кыизэджэ

Тхьэщыгъуей Жаннэрэ Къардэн Зауррэ IутIыж Борис и тхыгъэмкIэ ягъэува «Хьэпщыпхэ» спектаклым хэтщ.

усэхэм я кьарур нэсу кьыпкьрыхьэрт. Зэчий зыбгьэдэль цыхум и хьэтI хэплагьуэрт зэлуцIэм и кьызэгьэпэщыкIэм, артисткэхэрати, тIури зи лэжьыгьэр гьэунэхуат.

Дюрренматт Фридрих и «Визит старой дамы» пьесэм кьытращыкIа спектаклым НэщIэпыджэ Мариерэ Тхьэщыгьуей Жаннэрэ щоджэгу.

гьыбзэ» спектаклыр-щэ?! «Паштыхьымрэ паштыхь гуащэмрэ» щызгьэзащIэ Гуащэнэ и ролыр зэрысщынуур сщIэртэкьым, абы сызэрыбгьэдыхьэр пэжрэ сыщыуэрэ кьызгурылуэртэкьым. Зы махуэ гуэрым Руслан кьехь Свиридовым и макьамэ... Ар зэрызэхэсхыу шахматым и пкьыгьуэхэм ещхьу псори и пIэм иуващ, сызэрыджэ-гунури, зэрызызгьээнур, сыкьызэрихьэнур, сызэрыпсэльэнур зэуэ зээхуащ.

Режиссёр куэдым ядэлэжьащ Жаннэ. Апхуэдэхэщ Теувэж СултIан, Теувэжыкьуэ Владимир, ХьэщIэгьуэгу Кьэсей, Солцаев Мималт, Кове Валерий, Шэрджэс Мухьэмэд, Дэбагьуэ Роман, Емкьуж Анзор сыми, дэтхэнэ зыми артисткэр хуэрэзыщ, абыхэм я лэжьэкIэм, я луэху бгьэдыхьэкIэм ижь гуапэ кьыщIихуауэ кьельытэ.

— Фырэр псальалэ-тэкьым, ауэ жиIэ тIэкIур апхуэдизкIэ екIуу луэхум техуэрти, шэч гуэр кьы-щIытепхьэни щыIэтэкьым. Макьамэр тельыджэу хуэ-кIуэу зэрысщIэгьуэуэу щы-тар-щэ?! Спектаклым зэуэ кьарууцIэ кьыхехьэ абы, уи псэм льоIус, кьызэ-рыгуэкIыу кьыпщыхьури гьэщIэгьуэныщэу кьызэ-регьэтIэтыкI, — кьыхе-гьэщ Тхьэщыгьуейм. — Апхуэдэхэу си гум кьинащ Кьэшэж Иннэ и пшыхьыр, ар кьыщыщIидзэкIэ кьеуэ макьамэр иджыпсту зэ-хэсхми сыкьыщиудыну-рэ сыгьынууц. Лохвицкий Михаил и «Уафэгьуагьуэ макьым» кьытращыкIа «Адэжь щIыналъэм и

Дунейм цыху тет кыщлэклынктым, абы шыгъуэми лъэпкъ цыкӀухэм кыыхэкӀам, и бзэм, и хабзэм я зехъэкӀэм имыгъэгузавэ, цӀэблэм и гъэсэнэгъэм имыгъэпӀейтей.

— Си жагъуэ мэху дахагъэм щӀалэгъуалэр зэрыхуемыӀэр. Ар кыщещэ унагъуэм дэтхэнэ зы цыхуми гъэсэнэгъэр щигъэнэхъапэу хабзэр шызэрахъэну сыхуейт. Дин псоми, хабзэу хъуами я лъабжъэр зыщ: умыукӀ, кыумыгъапӀэ, умыдыгъуэ... Зыри кыэгупсысын хуейктым, мис абыхэм цӀэпӀыкӀыпхъэу аращ. Быным жралэ кӀудей мыхуу, цапхъэ ирагъэлыагъутэмэ, Ӏуэхур абыкӀэ пхуэхъуэжыну кыыщоху. Лъэпкъым и насыпыр ар псэки цыхукӀи узыншэнырщ — игъащӀэми жалэри «лъэпкъ узыншэ Тхьэм дищӀ», — кыидогуашэ Жаннэ.

Ди театрыр лъэпкъ театрщ. «Фашэ ящыгъыу адыгэ спектакль щхъэ кӀэвмыгъэлыагъуэрэ?» — жалэурэ абы шылажъэхэм щепущӀ куэдрэ кӀоху. Хэтыт абы хуэмейр?!

— Апхуэдэу шыӀэ пьесэхэр щэрыщэ-пӀэрыпӀэ ягъэувакӀэщ, тхыгъэщӀэ шыӀэктым, — кыыхегъэщ Жаннэ. — Ауэ, узеджэр кӀокӀуэ жалэри: Сыхуейт ди джэгукӀэри, ди псэлъэкӀэри цӀэрэщӀэну; Сыхуейт зыкӀэгъэлыагъуэкӀэм дунейпсо искусствэм ижъ кыщӀихуну; Сыхуейт нобэрей гъащӀэм пэджэж адыгэ пьесэщӀэхэр ятхыну; Сыхуейт а тхыгъэхэм лъэпкъыр игъэхъуэпсэнун! Хъуапсэ и псэ кӀуэдырктым!

Усэхэр

МЭЗ Аниуар

153

СИ ШЫПХЪУ ЦЫКІУР

Си шыпхъу цыкІур
Щхъэ бѣлацѣщ.
Дызѣреджѣр
Абы Лацѣщ.
Ар иджыри
ЗемыкІуѣф,
ЦыкІунитІѣщ, –
Мыпсѣльѣф.
Ауѣ, Іѣбѣхѣр
Ишийуѣ,
Зыгуѣр жиІѣ хуѣдѣ,
КІийуѣ,
Зыхуѣйр кЪыбгургѣгъѣуѣф.
АфІѣкІа
Шѣрей зимиІѣм
Унѣм щІѣсхѣр
КЪегъѣпцІѣф.

ИСУФ ЦЫКІУ

– Сэ сабийхэр согъэгүфІэ,
Сыкълъагъумэ, мэхъу нэщхъыфІэ.
Сынэхъыжыщ сэ – сынэхъ Іущщ!
Абы щхъэкІэ щІэ къысхуащІ.

Хэти и щхъэм Іэ дызолъэ,
СабибзэкІэ сопсалъэ.
Дыджэгуну псоми тфІэфІщ,
Дыщыхуейми дыкьофэф.

Сыгу фІы усабиину,
Сыхуэмей сэ ин сыхъуну! –
Ахэр жеІэри Исүф,
И щцэм ищІа бжъэфым щІоф.

БДЗЭЖЬЕЯЩЭ

КъытІри куэду хъэмбылу,
Бдзэжьеящэ кІуащ ди Лу.
И бдзэкъунтхыр псым хэдзауэ,
Махуэ псом щысащ ар ауэ.

Щежьэжыным, уий, къеуащ –
Зы хъэмцІажьэ къиубыдащ!
Йопль-къоплъяжыр къиубыдам,
Махуэ псор зытекІуэдам...

Лу хедзэжыр псым бдзэжьейр:
«Псэу утхъэжу цІыкІужьейр,
Сэ иджы сыбдзэжьеящэщ,
Сызэщэнур бдзэжьейр пащэщ!»

ЩЫІЭМ КЪЫЩЕКЪУЗЭ

ЩЫІэм хуабжыу къыщІекъузэ,
Уэсым ещІ дунейр хужыбзэ,
Уаем тІэкІурэ йоныкъуэкъури,
Бжыыхъэм зрегъэз лъэныкъуэ.

Ей, щІыІэбжь, умыудафэ,
Сэ пхъэ чыныр къызогъафэ.
Си щІэщыгъуэщ мы щІымахуэр,
Хъуну щытмэ, гу щызгъахуэ.

ЖУМЭРЭН

Гъавэ хъугъуэм уэ ди хадэр
ЖэщкІэ щэхуу зэхотІыхь.
Ди гугъуехьыр хогъэкІуадэ,
Дыхэбгъэт зэпытщ бэлыхь.

Гугъу дыдеху хэтса хадэм
Уэ лъакъуащхэкІэ ухэтщ.
Къэбгъэгубжыпащ ди дадэ,
Апхуэдизу уэ ухэт?!

ПщІэуэ хъуар къыпхуигъэгъуну
Уэ абы къыпщымыхъуж.
И къапхъэным зыщыхъумэ,
Унэ уиІэм, лъейуэ кІуэж!

АДЫГЭ ФАЩЭ

Схуидащ нанэ щей бэлыхь,
ЩыстІэгъау зэпызопльыхь.
Лы щІохъукІ адыгэ фащэм,
ЩитІэгъамэ зыхуэфашэм.

Гъуджэм соплъэ, сызопльыж,
Лы сыхъуауэ зызопльыж.
Сышэсинти зыш сиІамэ,
ЗгъэбжыфІэнт сэ ди уэрамыр.

Мис итІанэ щІадзэнт куэдым
Фащэ екІухэр ирагъэду,
Адыгэшхэри ягъэхуу,
НэхъыжыфІхэр къахуэхъахъуэу.

Сэ абыхэм согупсысыр,
ЩыстІэгъащи цей щІэрыпсыр.

НЫБГЪУЭ

Ныбгъуэ, ныбгъуэ,
Губгъуэрыс.
Ей, ди хадэм
КъыщытІыс.
КъыщытІыси,
Абгъуэ щыщІ.
Абгъуэ цІыкІури
НэщІ умыщІ.
Къакъэ, къакъэ
Къом къэкІэщІи,
Абгъуэ цІыкІум
Щыгъуэлъхъэж.
Щыгъуэлъхъэжи,
Тес, гъэхуабэ,
Тес, гъэхуабэ,
ШкІумпІ умыщІ.
ЩакІуи бажи
КъемыщакІуэу,
Тхъумэнщ шырхэр,
ЩІы уи фІэщ!

КІУЦЦЭ-ДЗЫГЪУАЦЦЭ

ЩІэмызагъэ ар ди унэм,
И мурад хъунщ зы бэлыхъ.
ИгъэкІауэ и тхъэкІумэр,
Ди дур, месыр, зэпеплъыхъ.

Феплъыт, феплъыт ди джэдум,
Ар щощакІуэ дэ ди дум.
Абы исщи дзыгъуэ бын,
И гуращэщ къиубыдын.

АЖЭ

Ди ажэжью жьакІацэм
И бжьякѳуитІыр и джатэщ.
Яеу пшэрци, зоцатэ,
ЯтІэм хыхьэм хоцатэ.

Іэсэщ жыпІэу, ди ажэм
Ушэсыну умыжэ.
Зэраншухэр и жагѳуэщ,
Къэгубжьямэ — шынагѳуэщ.

ЩыдэзгъэкІым ди куэбжэм,
Сышэсати ди ажэм,
Къэгубжьяуэ ар долъей,
Хьэфэ топу сегъэлъей!

СИ ВАКЪИТІЫР СХУЭМЫХЪУЖ

Сэ схуэхъужкъым си вакъитІыр,
Трихащ си лъэдакъитІыр.
Срихужьэм ди адакъэм,
Сымыжэфу сыджэлэнкъэ?
Ар итІанэ кыстекІуэнкъэ?
Ар си дежкІэ емыкІу хъункъэ?

Сельѳунуцц мами папи:
«Си лъэдакъэр тримыху
Къысхуэфщэху вакъэ псынщІитІ.
Адакъэжь кыслъэщІэмыхъэу,
Зэгуэпарэ пэкІэ щІихъэу,
«СылъэщІохъэ, — жиІэу, — уитІ!...»

УД ФЫЗЫЖЬ

Бзаджэжь цІыкІуу уд фызыжь,
Іейуи фІыуи куэд зылэжь,
Зи пхъэ унэр тет джэд льякѳуэ,
Уи закѳуэныр бужэгѳуакъэ?
Уи сурэтыр ящІ шынагѳуэу

Ауэ сэ услъагъукъым жагъуэу.
ЖаІэ, уи пэр къэрэкъэшу,
Уи жыхапхъэр Адакъэшу,
Уи чы матэр уи кхъухьлъатэу,
ДэнкІэ ухуейми улъатэу...
Пэжмэ псори а ялуатэр,
Сэ ныбжьэгъуу сыкъэльыти,
СигъэтІысхьи уи чы матэм,
Си анэшым дыгъэльбатэ.

ТИАТИЭРЭ ПИАТИЭРЭ

ДиІэщ щынэ ІэрыпІ цІыкІу
Дызэреджэр абы ПІатІэщ.
СиІэщ сэри зы шыхъу цІыкІу,
Сызэреджэр абы ПІатІэщ.

Щынэр ІэрыпІ зыщІар ПІатІэщ,
ЖиІэ защІэурэ «си ПІатІэ».
И Іэгу ПІатІэ ар йошхыкІ,
Дэнэ кІуэми кІэрымыкІ.

КІуати ПІатІэ ди анэшым,
Ямылейуэ ПІатІэ зэшырт.
Къижыхът гужъеуэ, Іуейрт,
Емыплът хуцІаха хуэнцІейм...

Куэбжэ цІыкІур Іуихыу кІыргъыу,
ПІатІэ къыщыдыхъэжам,
ПІаІантІэм къыдыхъат гуфІэгъуэр
ПІатІэ псэ къыхыхъэжат.

Ар дэлъей-дэпкІейуэ къафэрт,
ПІатІи, гъын хуэдизу, гуфІэрт.
Мис апхуэдэщ дэ ди ПІатІэ.
Сыт епщІэнур – есащ ПІатІэ!

АДАКЪЭЖЪЫМ СЫХУОШХЫДЭ

Сыкъыщеху нэмэзым нанэ,
Жъырытэдж сыхъуну хуейщ.

АпщІондэху сэ согъынанэ,
Ирикъуакъыми си жейр.

Адакъэжъыр ерыщ йокІуэ,
Макъ жьгъырум зрегъэшэщІ.
КІыфІзэхэтми ину маІуэ,
Хуэдэш нанэ ар къыдэшІ.

Сыхуошхыдэ адакъэжъым:
Щыщхъэукъуэ уи лъэуейм.
Хъийм ущІикІыр сыт пщэдджыжъым,
ІэфІу сыщІумыгъэжейр?!

Уэ умыщІэ адакъэжъым
ЗэрыІэфІыр пщэдджыжь жейр!

ПЦІАЦХЪУЭ ШЫР

Сыльэтэну
Сэ сопІащІэ,
Си къарури
ТІэкІу сфІэмащІэш.
Абгъуэ нэзым
Сыздытесым
Сэ итІани
Согупсысыр:
Сыт къэхъунур,
Мыбы сельэм? —
Сыкыщыхутэнущ
Щыльэм.
Уи дамитІыр
Арщ мыжамэ...
Сыт сэ щІэзгъагъынур
Мамэ?

АБГЪУЭРЫНЭ

Абгъуэм абгъуэрынэу
Зы къакъэ къызнащ,
Джэдыр щІэмыкІацІэу

Абгъуэм езгъэсащ.
Абы щхъэкІэ нанэ
ФІыщІэ лей къысхуещІ,
Тебэлякъуэм изу
Къакъэнэкъиж схуещІ.
... Мис, и гъуэльхъэжыгъуэр
Иджы джэдым къос,
Къакъэу из хъун абгъуэм
Сэ зэхузохъэс.

КЪАНЖЭ

КІакІэ, кІакІэ, кІэкІэрей,
Ди унащхъэм тесырей.

Къощэ, жери, си джэджьейм,
Къуртыр уэ уогъэгужьей.

Ди джэдкъазым уемыщакІуэ,
Удигуапэщ, хъэщІэу къакІуэ.

КъакІуэ, ди бжэр зэлухащ,
ПщэфІэн нани иухащ.

АдакъэщІэ хущІэ пІастэ
Уэдгъэшхынущ, лъакъуэ мастэ!

БЖЫХЪЭ УЭШХ

Уэшхыр къошхыр, щы-щы-щыщ,
Гъуццэу къысхинакъым щыщ.

Унэм хуэмурэ сокІуэж,
Псыр къыспыжу сыщІохъэж.

Зызгъэллами сыщиуфэнщІым,
Бжыхъэ уэшхым, еплъ, къызищІэм:

Сопсчэ, си щхъэр фІех, сыкъопс
Зэм сыпщтырщ, зэм щІыІэм сес...

Пыхусыху узым сеубыдыр,
Мамэ кызоІэээ, шхыдэу.

Хущхуэ, шэ гъэпшта кыизет:
Еуэ, – жи, – уэшх щІыІэм хэт!

Щумыгъэтмэ зыгъэлІын,
Мис мыпхуэдэу ухэлъынщ!

ХЪЭЖКУРИЙ

КыыздикІари
Кыыздихуари
КысхуэмыщІэу
Хъэжкурійр
ПщІантІэм жэкІэ
Кыдолъадэ,
ЭщІещыпэ
Ди пхъэнкІийр.
Сэмбым хуэдэу,
Ар ешыхъри,
Ипхуэтауэ
Ехъ кыуэкІийм.
И кбалэн
ИгъээщІащи –
Бгъуэтмэ къащтэ
Хъэжкурійр!

ПЩЭДДЖЫЖЬ ІУЭХУ

Дадэ сэ зыпэсщІ щымыІэ,
Мэл кІэху цыкІуу и ужь ситщ,
ТІу сымыщІ абы и жыІэ –
Іуэхуу ищІэм сыпэрытщ.

Дыкъотэдж дэ тІур нэхушым,
Зыдохуапэ, зыдотхъэщІ,
Хадэм дохъэр пшэплъ кыщищІым,
Ди жыг щІагъхэр кыабзэ дощІ.

«Жыгъух-жыгъух» жиІэу щІигъэлъэлъу,
Удзыр дадэ егъэгъуэлъ,
Уэсэпс щыгъэ къыпылъэлъыр
ПфІощІ налкъуту зэрылъэлъ.

Зы удз Іэплэ шкІэм хузохъыр,
ШкІэм удз цІынэр ифІэфІыпсщ,
Хъудыр хуабэ изот ди хъэм,
Джэдхэм яхузопхъыр Іус.

Дадэ удзыр къех мыпІащІэу...
Жэмыр Іэхъуэм сэ дызоху...
Мис апхуэдэу догъэзащІэ
Дадэ сэрэ пщэдджыжь Іуэху.

НАНЭ

Псапэ ищІэу
ДиІэщ нанэ.
ДиІэщ нанэ
Хъэблэдэс.
ЦІыкІухэм
Ди гур хигъэхъуэну
Ар къыдокІыр
Махуэ къэс.
Дыпожажъэри
ДыгуфІэу,
Псалъэ гуапэ
Лъыдогъэс.
Къытхуегуэш
Абы ІэфІыкІэ —
Е пыченэ,
Е кІэнфет...
Дэри,
Къэсу щытмэ гъатхэр,
Нанэ сэбэп
Дыхуэхъунщ.
КъыхуэтІгІынщ
Бжбын хъэсэ дахи,
Гуапэу ар
Къыдэхъуэхъунщ.

КЪУЭРЫЛЪХУ ЦЫКІУ

Къуэрылъху цыкІур
Мэгъынанэ:
«Къысхуэщэху, — жи, —
Хъэлыгъуанэ».
«Хъэлыгъуанэр гъурщ, —
Жи, нанэ, —
ІуищІыкІынщ
Уи дзапэфІанэр».
Сабийм ещІ
И макъыр щэху:
«Хъунщ-тІэ,
Зы торт къысхуэщэху!..»

КІУЦЭ-ПЛЪЫР

ЩІэмызагъэ ар ди унэм,
ИгъэкІауэ и тхъэкІумэр,
Махуэ псом гугъу зрегъэхъ:
Ди дур щэхуу зэпеплъыхъ.
Ди дум дэ иткІутэжащ
Бжъыхъэм нартыху Іутхыжар,
Абы и мэ къащІихъауэ,
Дзыгъуэ гуп къызэрыхъауэ
ДгъэтІылъа нартыхум къощэ,
Мис абыхэм йощэ КІуцэ.
ІуэхуфІ ещІэ ди джэдум —
И хъумакуэщ ар ди дум.

ХЪЭМАСКІЭ

Си хъэмаскІэу кІау-кІау-кІау,
Уи жьэр хъунти бгъэбэяу.
Узэбэныр кІуркІунау
Хъэмэ кІуцэу кІуцэ нау?

ТІуми зыри къуамыщІа,
ЩІхъэ гурыщхъуэ яхуэщІа?

КІуркІунау уэнжакъым тесщ,
КІуши щыму унэм щІэсщ.

Слъагъукъым зыхуэпщІын губгъэн,
«Сыхъэщ», жыпІэу арагъэнщ.
АтІэ банэ, кІау-кІау цІыкІу,
Абы хэлькъым зы емыкІу.

ЖЬЫНДУ

Зи нэр топу къэджэрей,
ПщІащ ди Мыщэ бэнэрей,
Умыжейуэ, хъуам пщыхъэщхъэ,
Укъошэсыр ди унащхъэм.

Плъыр ерыщу нэху уогъэщыр,
Хэт къэплыхъуэр, сыт ухуей?
Хэбгъэгъуащэу махуэм жэщыр,
ПфІэкІуэдауэ ара жейр?

Жэщым уи нэхэр жан дыдэщ —
Жэщ хъэпщхупщхэр къыбоубыдыр.
КІушэ уэрэ физэхуэдэщ —
Дзыгъуэ цІыкІухэр фогъэкІуэдыр.

ЦІыкІухэ, фэ зыфхузогъазэ:
Хэт а тІум нэхъ щакІуэ Іэзэр?
Зи нэр топу а жьындур
КъытекІуэну ди джэдум?

ІУАЦХЪЭ

Ди къуажэбгъум
ЩыІэ Іуащхъэм
ГъуэрыгъуапщкІуэ
Дыщоджэгу.
Іуащхъэр лъагэщ
Уафэм щІэуэу,
Дыщоджэгури-
Дыщоджэгу...

Балигъ дыхъумэ,
А ди Іуащхьэр
КъэкІыжынщ
Дэ куэдрэ дигу.
Зым пэдмышІ
Ди сабиигъуэр
Къытеднэнщ
Абы и шыгу.

ПСЫХЪУЭГУАЦЭ

Псыхъуэгуацэ,
Псыхъуэгуацэ,
Уэ ущыІэр пэж?
Удмылабгъуу
ЗыдгъэпскІауэ
Дэ зыдохуэпэж.
Пэж уи щхьэцыр кІыхьыр?
Уи пкъыр
Бдзэжьейм ещхьыр пэж?
Таурыхъхэм
Уи хьыбархэр
Дахэу яІуэтэж.
ТхьэІухуду
Псыхъуэгуацэ,
Псыхъуэм щыпащтыхь,
ПхуэщІын хьшхуэр,
БгъэІурыщІэу,
Щимылафэу кхъухь?

ХЪЭНЦЭГУАЦЭ

«Хъэнцэгуацэ къыдошэкІыр,
Ялыхь уэшх къегъэщэщэх!»

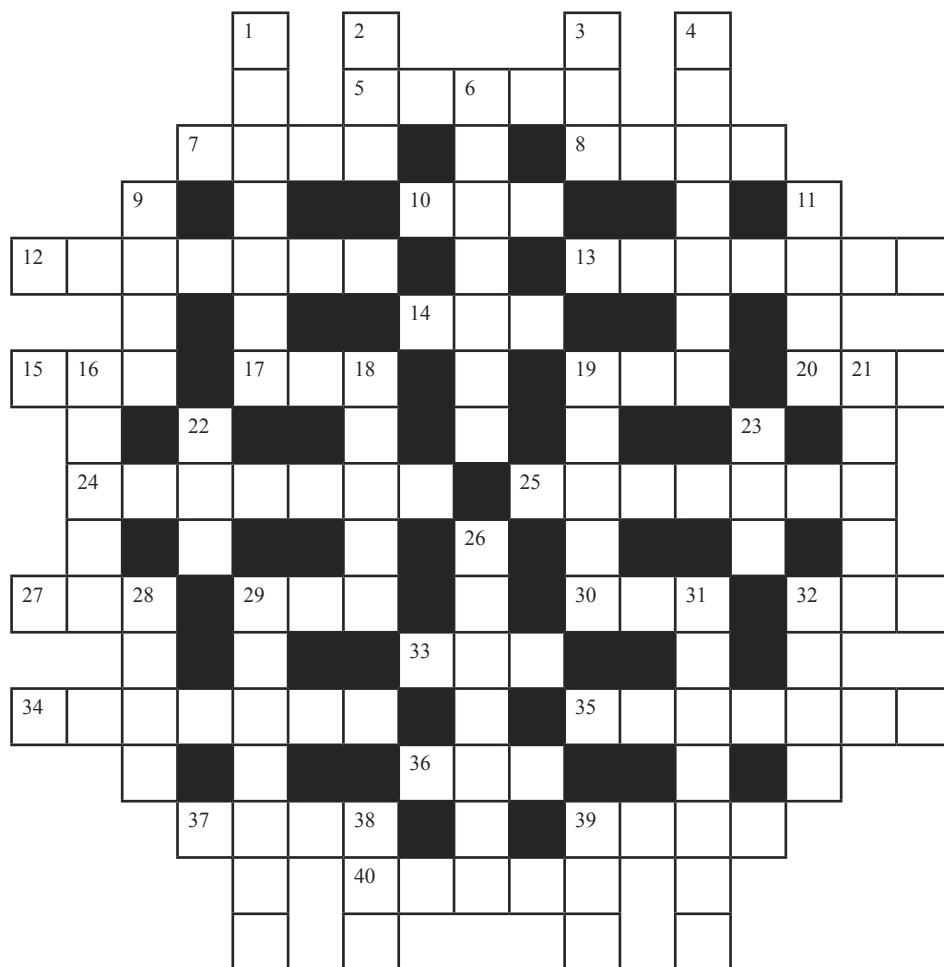
ЩІалэ цІыкІуи
Хъыджэбз цІыкІуи –
Хъэблэм дэсыр
Дызэхуос.
Хъэнцэгуацэ
Идошажьэ –

Идошалэ
Унэ къяс.
Псыр пэгункIэ
КъядакIыхыу
ДагъяпскIами,
Догъущыж.
Хъэнцэгущэ
КъетшэкIауэ
Тхьэлъэлушхуэ
Дэ дощIыж.
ЦыгъыныжъкIэ
Тхуэпа башым
И сэбэп дэ
КъядэкIащ:
УридэкIуеиным
Хуэдэу,
Нэху щыхункIэ
Уэшх къяшхаш.

Псалъэжью зэхэлъ псалъэзэблэдз

ЕкӀуэкӀыу: **5.** ... зыщӀэмыхъуэр лъэпкъ хъуркъым. **7.** Адыгэ и ... быдапӀэ исщ. **8.** ... ямышӀ саугъэт умышӀ. **10.** Уэnum ... егъуэт. **12.** ... нэужь бгъуэтыжыр ныбжьэгъущ. **13.** ... кӀурэ щхъэкӀэм кыпащӀыкӀакъым. **14.** Хэхъуэ зи ... и щхъэ узкъым. **15.** ... здэщымыӀэм гъащӀи щыӀэкъым. **17.** И гуэн ... . **19.** ... зыпыту мышынэ щыӀэкъым. **20.** ... и анэ гъыркъым. **24.** ... и хьэлъэщ. **25.** ... , бгъуэтыжынщ. **27.** Зи ... кӀабзэм игури кӀабзэщ. **29.** Уделэмэ, пщы ... кӀуапӀэ щы. **30.** ... бжэн хуэдэ. **32.** Нэфым и ... хихар и гум хельхъэж. **33.** ... мэжалӀэмэ, дыгъужь кӀугъыкӀэ ещӀ. **34.** ... утесмэ, иц щыщ кыпхохуэ. **35.** ПцӀы ... щхъэщыгхъущ, зызыгъатхъэр

джэгуаклуэщ. **36.** Джэду ... кыуитынкъым. **37.** ... зэ дижь къеп-
щэнщ. **39.** ... щынклэ лэээр унагъуэ зэгъээгъщ. **40.** ... щлэщ, гухэщ
жьыщ.

Къехыу: **1.** ... гулэгъуэри зэпыщлэщ. **2.** Псалъэ дахэм ... щлат-
къым. **3.** ... зымыщлэ пашэ умыщл. **4.** Фыз дахэ ... фызыщи, фызыфл
ныбжьрей фызыщ. **6.** ... дахэм егъэлумплаглэ. **9.** ... зыпэрымытыр хъу-
шэкъым. **11.** Лыр къэмывэу ... къищлкъым. **16.** ... дыгъэ си нысэ кыи-
типси, бжьыхъэ дыгъэр сипхъу кыитипсэ. **18.** Хамэлэр лэгъэпсэху ... ,
гугъэпсэхукъым. **19.** ... кымыхъар жьаклэм кыхыжккъым. **21.** Уи ...
уи нитлрэ. **22.** ... зэв джий быхъу. **23.** ... фы мэхъуж. **26.** Ущыджэлэ-
нур ... , ущлэ бгъэтлывынт. **28.** Анэ зимылэм ... и махуэщ. **29.** ... ,
лхъэншэ ухъункъым. **31.** ... дауэфлрэ щылэкъым. **32.** Къуэ уилэмэ, ...
уилэщ. **38.** Унэр ... , жьэгур и псэщ. **39.** ... гуартэм и клуэдыжыгъуэм
бжэн къуийр пашэ яхуохъу.

Япэ кыдэклыгъуэм тета псалъээзблэдзым и жэуапхэр

Еклуэклыу: **5.** Пэшэгъу. **6.** Уэсым. **10.** Дзыгъуэ. **11.** Хъунрэ.
12. Клэщлым. **13.** Уэсыбэ. **15.** Щхъэклуэм. **17.** Блэкла. **18.** Ццыхубэ.
22. Псыхъуэжь. **24.** Сэхуран. **25.** Адакъэ. **26.** Джэду. **28.** Гъущлыр.
29. Хуэдэлл. **30.** Итлрэ.

Къехыу: **1.** Лэжьэ. **2.** Джэдыклэ. **3.** Хьэрэмщ. **4.** Цытхъу.
7. Фыгъуэм. **8.** Хьэщлэр. **9.** Аркъэн. **14.** Бгъэклэ. **16.** Хьэхурэ.
19. Аслъэн. **20.** Бзаджэ. **21.** Бабыщ. **23.** Жьантлэм. **24.** Сэгъейщ.
27. Улэн. **28.** Гъуррэ.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ

№2

(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредитель:

Государственное казённое учреждение
Кабардино-Балкарской Республики «КБР-Медиа»
(360017, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5).

Главный редактор **А. Х. Мукожев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков, Борис Бижоев,
Адам Гатов, Залина Истефанова (ответственный секретарь),
Хамид Кармоков, Астемир Татроков, Юрий Тхагазитов,
Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по Кабардино-Балкарской Республике
ПИ № ТУ07-00127 от 11.01.2018 г.

Подписной индекс: П5891

Подписано к печати 05.04.22. Выход в свет 29.04.22
Формат 70x108^{1/16}. Бумага офсетная №1. Печать офсетная.
Усл. п. л. 14,7. Уч-изд. л. 12,0. Тираж 2.155 экз. Заказ №722
Подписная цена на 2 месяца 37р. 60к.
Подписная цена на 6 месяцев 112р. 80к.

Адрес редакции: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5
Телефон: 40-04-51. Адрес электронной почты:
e-mail: oshxamaho73@mail.ru

Адрес издателя: 360017, КБР, г. Нальчик
пр. Ленина, 5. ГКУ «КБР-Медиа»

Отпечатано в ООО «Издательство «Южный регион»
357600, Ставропольский край, г. Ессентуки, ул. Никольская, 5а

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленного электронного оригинал-макета

АВТОРХЭМ ПАПЦІЭ

Журналым кыйтехуэ тхыгъэхэм я пэжагъ-мыпэжагъымкІэ жэуап зыхьыр езы авторхэрщ.

Авторымрэ редакцэмрэ я Іуэху еплъыкІэхэр Іэмал имыІэу зэтехуэн хуейуэ щыткъым.

Редакцэм кыІэрыхъэ тхыгъэхэр компьютеркІэ тедзауэ, флешкэм е дискым тету щытын хуейщ.

Журналым кыйтехуа тхыгъэ нэгъуэщІыпІэ щытрадзэмэ, «Іуащхэмахуэм» кызэрырахыжар кыагъэлъэгъуэн хуейщ.

Редакцэм и кълэнкыым Іэрытххэм рецензэ яритыну.

Тхыгъэхэр мы адресымкІэ къевгъэхъ хъунуц: 360000, Налшык кълэ, Лениным и цІэр зезыхъэ уэрам, 5, епщыкІузанэ кълэ, «Іуащхэмахуэ» журналым и редакцэ.

Телефонхэр: 40-04-51 (редактор нэхъыщхъэ); 40-95-72 (жэуап зыхъ секретарь); 42-42-14 (прозэ, поэзіе, публицистикэ); 40-94-71 (оператор). e-mail: oshxamaхо73@mail.ru

ЖУРНАЛЫР ЗЫПЭРЫХЪЭХЭМ ПАПЦІЭ

Журналыр зэрыгедзам дагъуэ гуэр иІэу кыщІэкІмэ, абы теухуауэ фыщыщІэупщІэ хъунуц: Ставрополь щІыналгъэ, ЕсэнтІыгу кълэ, Никольскэм и уэрам, 5а, ООО «Издательство «Южный регион».

ГЪУБЖОКЪУЭ Лиуан

23.02.1937 - 3.09.1988

ШЭПСЫ И ИУФЭМ

Къуршыпс цыкӀу,
Мэз бжэну, лъакъуэ псынщӀэ,
Адыгэш мыгъасэм ещхуэ лэл,
Удыхьэшхми угъми къысхуэмыщӀэ,
Хэт къыпхэзылхъар апхуэдэ хьэл?

УкъыщӀэж къысфӀощӀыр анэ бгъафэм,
Уэ анэ быдзышэу сыт бдагъуэн?!
Ди адэжьхэм шыр псы щрагъафэм,
Ягу урихьу, цӀэ къыпфӀащагъэнщ.

ПхуащӀащ жыгей мэзыр цӀэфӀэщ джанэ,
Ар адэжь фӀепплъщ – зыщызмыгъэнщӀ.
ЩигъэсыскӀэ жьыбгъэм я къудамэр,
Ди бзӀкӀэ луцащэу сӀэ къысфӀощӀ.

Уахуэзэшкъэ адыгэ шуейуэ
Уи псы иуфэм щепсыхыу щытам,
Е зи щхьэцыр лъэдакъэпэм теуэу
Псыхьэ къакӀуэу уи иуфэм иутам?

Ноби, анэм къыкӀэрыхуа шыщӀэу,
Ахэм уакӀэлъыжэурэ уощыщ,
ШӀэпсы цыкӀу,
ЩӀэ щӀэткъым уэ уигу щыщӀэм,
ЩумыгъуэткӀэ абыхэм ящыщ.

Зэуэ къуедзри, аркъэну, толкъунхэр,
Тенджыз ФыцӀэм укъегъэувылӀэж,
Щогъэтыжри шуейхэм лъыхьуэныр,
Нэщхьей укъэхьуауэ зошылӀэж.

1967